

ประวัติศาสตร์ นิพนธ์ไทย

นาฏวิภา ชลิตานนท์

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามนำไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

ประเภทหนังสือ : ตำรา

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย

นาฏวิภา ชลิตานนท์

ผู้แต่ง

สงวนลิขสิทธิ์

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

และ

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2524

นาฏวิทยา ชาติานนท์

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย.

1. ประวัติศาสตร์นิพนธ์—วิจารณ์. (1) ซอเรื่อง.

D 18.2.น 55 907.2 เลขประจำหนังสือ 1-0-0001-24

ISBN 974-571-051-2

พิมพ์ครั้งที่

: 1

บทพิมพ์

: มิถุนายน 2524

จำนวนพิมพ์

: 3,000 เล่ม

จำนวนหน้า

: 356 หน้า

ผู้จัดพิมพ์

: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

418/38 ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย กรุงเทพฯ 7
โทรศัพท์ 424-5768

และ

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาคารอเนก
ประสงค์ ชั้น 5 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2 ถนน
พระจันทร์ กรุงเทพฯ 2 โทรศัพท์ 221-6171 ถึง
80 ต่อ 277,223-9232

ผู้จัดจำหน่าย

: ศูนย์หนังสือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อาคารอเนกประสงค์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ 2
โทรศัพท์ 221-6111 ถึง 9 ต่อศูนย์หนังสือ, 221-0638

พิมพ์ที่

: ถนนจากรพิมพ์ 309/84-85 ถนนนางลิ้นจี่

กรุงเทพมหานคร

ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา

: นางสุรางค์ เสรีลาภ

ปก

: นวัตกรรม กองเพียร

ราคา

: 25.00 บาท

คำแถลงของมูลนิธิโครงการตำราฯ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2509 ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคล ในห้วงของความรักในภารกิจบริหารศึกษาจากสถาบันต่างๆ เมื่อเริ่มดำเนินงานโครงการตำราฯ มีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิเมื่อต้นปี พ.ศ. 2521 ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือจากทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกเกิ้ลเฟลเลอร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีหนังสือตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพดี โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพของหนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่ดีพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้น ย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยไปโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่างๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงทั้งในหมู่นักสอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านกำหนดยุทธศาสตร์สร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำราอื่นๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปล

—เรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่น ๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม—กลั่นกรอง—ตรวจสอบ—และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบาย ได้ครบทุกประเภทและมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่างๆ ถึง 8 สาขาดังต่อไปนี้คือ

- 1) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ 2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ 3) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ 4) สาขาวิชารัฐศาสตร์ 5) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 6) สาขาวิชาปรัชญา 7) สาขาจิตวิทยา 8) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี

นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่นๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงานและยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ต่อ ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจซึ่งก็ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้ว่าจะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเรามีใช้กิจการแสวงหากำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราในราคาถูกย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีต้อนรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่างๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่างๆ ให้เราหรือเข้ามาช่วยบริหารงานร่วมกับเรา

เสนาห์ จามริก

ประธานกรรมการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

**รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์**

นายเสน่ห์ จามริก	ประธานกรรมการ
นางเพ็ชรี สุมิตร	รองประธาน
นางสาวกัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายธวัชชัย ยงกิตติกุล	กรรมการ
นางสาวศศิชน ชัยประสาธน์	กรรมการ
นายสุเทพ สุนทรเกษม	กรรมการ
นายนวนิตี เศรษฐบุตร์	กรรมการ
นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
นายวิทยา สุจริตธนารักษ์	กรรมการ
นางอารี สันทนต์	กรรมการ
นางอมรา พงศาพิชญ์	กรรมการ
นายเฉลิม ทองศรีพงศ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
นายบัณฑิต อัครวานิชย์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการและเหรัญญิก
นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์	กรรมการและผู้จัดการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
เลขที่ 413/38 ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย
กรุงเทพฯ 7 โทร. 424-5768.

สารบัญ

หน้า
(12)

คำนำ

บทที่ 1 ปรัชญาประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์คืออะไร

สำนักและขอบเขตของประวัติศาสตร์

วิธีการทางประวัติศาสตร์

บทที่ 2 จารึก

ความหมาย

ข้อจำกัดในการศึกษาจารึกในฐานะงานเขียนทางประวัติศาสตร์ 21

จารึกที่ค้นพบในประเทศไทย

1. จารึกทวารวดี

2. จารึกศรีวิชัย

3. จารึกกัมพูชา

4. จารึกหริภุญชัย

5. จารึกสุโขทัย

6. จารึกลานนาไทย

7. จารึกกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์

ลักษณะและวิวัฒนาการของการเขียนจารึกไทย

1. จารึกพิเศษรุ่นแรก

2. จารึกยุคกลาง

3. จารึกยุคหลัง

สาเหตุความเสื่อมของจารึก

หน้าที่ของจารึก

1

1

8

10

17

17

21

22

22

23

24

25

25

26

26

28

29

48

82

85

90

	ลักษณะทั่วไปของการเขียนประวัติศาสตร์แบบจารึก	102
	การประเมินคุณค่าของจารึกในฐานะเป็นเอกสารชั้นต้น	104
บทที่ 3	ตำนาน	106
	ความหมาย	106
	เนื้อหาของตำนาน	120
	1. ตำนานฝ่ายวัด	126
	2. ตำนานฝ่ายเมือง	140
	ปรัชญาประวัติศาสตร์ในตำนาน	152
	1. ตัวกำหนดในประวัติศาสตร์	153
	2. กาละ	177
	3. เทศะ	185
	ลักษณะทั่วไปของการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน	189
	คุณค่าของตำนาน	211
บทที่ 4	พงศาวดาร	216
	ความหมาย	216
	การจำแนกพระราชพงศาวดาร	218
	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา	220
	เนื้อหาของพงศาวดาร	235
	ปรัชญาประวัติศาสตร์ในการเขียนพงศาวดาร	246
	ลักษณะทั่วไปและการนำเสนอพระราชพงศาวดาร	271
	คุณค่าของพงศาวดาร	292
บทสรุป		304
ภาคผนวก		317
บรรณานุกรม		333

คำนำ

หนังสือเล่มนี้คัดแปลงจากวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิวัฒนาการของการเขียนประวัติศาสตร์ไทย ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาแนวทางของงานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทย ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ด้วยความพยายามที่จะเข้าใจถึงความต่อเนื่องและวิวัฒนาการของการเขียนประวัติศาสตร์ไทยในช่วงเวลาดังกล่าวเท่าที่จะทำได้ ตลอดจนศึกษาค่านิยม สำนักทางประวัติศาสตร์ของผู้บันทึก และปัจจัยอันอาจมีอิทธิพลต่อการเขียนประวัติศาสตร์ไทยแต่ละสมัย ด้วยหวังว่าการพยายามเข้าใจแนวความคิด และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมของคนในแต่ละยุค อาจช่วยให้เข้าใจความหมาย วัตถุประสงค์ จินตนาการ และประสบการณ์ ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นงานเขียนประวัติศาสตร์แต่ละชิ้น อันอาจเป็นการเริ่มต้นที่ดีที่จะสามารถใช้เอกสารนั้น ๆ ได้อย่างคุ้มค่าและมีประสิทธิภาพ ทั้งยังจะมีผลให้มองเห็นภาพพจน์ในอดีตของแต่ละสมัยชัดเจนขึ้นด้วย

หนังสือเล่มนี้จัดแบ่งงานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทย ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้เป็นสามประเภท คือจารึก ตำนาน และพงศาวดาร โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นห้าบท ดังนี้

บทที่ 1. กล่าวถึง ปัญหาพื้นฐาน ของวิชาประวัติศาสตร์อย่างกว้าง ๆ ในส่วนที่ว่าด้วยแนวคิด ความหมาย ขอบเขต เนื้อหา ตลอดจนจุดมุ่งหมายของวิชาประวัติศาสตร์ โดยอาศัยแนวคิดของนักคิดและนักประวัติศาสตร์ปัจจุบันเป็นหลัก เพื่อแนะนำแนวความคิดเชิงประวัติศาสตร์ทั่วไปไว้เป็นแนวทางเปรียบเทียบกับแนวคิด และวิธีการเขียนประวัติศาสตร์ไทยในบทต่อไป

บทที่ 2. ว่าด้วยการเขียนประวัติศาสตร์แบบจารึก เริ่มด้วยการอธิบายความหมายและพยายามหาคำจำกัดความของจารึกจากจำนวนจารึกซึ่งอ่านและตีพิมพ์แล้วประมาณ 284 หลัก จากนั้นจะกล่าวถึงจารึกซึ่งค้นพบในจังหวัดต่าง ๆ ของประเทศไทย เพื่อแยกประเภทของจารึกที่เชื่อว่าจัดทำขึ้นโดยชนเชื้อชาติไทยออกจากจารึกทั้งหมด เพื่อจะได้นำมาศึกษาลักษณะและวิวัฒนาการของการเขียนจารึกไทย ซึ่งได้แบ่งไว้เป็นสามรุ่นคือ จารึกพิเศษรุ่นแรก จารึกยุคกลาง และจารึกยุคหลัง ในตอนท้ายของบทได้สรุปลักษณะทั่วไปของจารึก การประเมินคุณค่าของจารึก และข้อคิดเห็นพิเศษเกี่ยวกับหน้าที่ของจารึก

บทที่ 3. ว่าด้วยการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน เริ่มด้วยการอธิบายความหมายและคำจำกัดความของตำนาน การวิเคราะห์ถึงเนื้อหาของตำนานซึ่งแยกออกเป็นตำนานฝ่ายวัดและตำนานฝ่ายเมือง เพื่ออธิบายถึงเป้าหมาย วัตถุประสงค์ ตลอดจนผลสะท้อนของสภาพสังคมบางประการซึ่งปรากฏในเนื้อหาของตำนาน และเสนอปรัชญาประวัติศาสตร์ในการเขียนตำนาน ซึ่งพัฒนามาจากสำนัก ความเชื่อ และโลกทรรศน์ร่วมกันของสังคมจบลงด้วยลักษณะทั่วไป และวิธีการนำเสนอตำนาน การประเมินคุณค่าของตำนาน

บทที่ 4. ว่าด้วยการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดาร และ
 เช่นกันเริ่มด้วยการอธิบายความหมาย และคำจำกัดความของพงศาวดาร
 การจำแนกและแนะนำพงศาวดารฉบับต่างๆ ที่จะใช้ในการวิจัย ต่อด้วยการ
 ศึกษาเชิงวิเคราะห์เนื้อหาของพงศาวดาร ลักษณะการนำเสนอ และปรัชญา
 ประวัติศาสตร์ในการเขียนพงศาวดารเปรียบเทียบกับตำนาน การประเมิน
 คุณค่าของพงศาวดารในฐานะเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง

บทที่ 5. บทสรุปผลการศึกษาแนวทางการเขียนประวัติศาสตร์
 ไทย ตั้งแต่จารึก ตำนานและพงศาวดาร ในเชิงเปรียบเทียบว่ามีลักษณะ
 คล้ายคลึงและแตกต่างกันอย่างไร ตลอดจนร่องรอยต่อเนื่องของวิธีการ
 เขียน เนื้อหา และแนวความคิดบางประการซึ่งสืบเนื่องกันอยู่

สำหรับผู้เขียน หนังสือเล่มนี้เป็นการเริ่มต้นของความพยายาม ที่
 จะจัดระบบและวางแบบแผนของ เรื่องที่กว้างใหญ่ซับซ้อนเรื่องหนึ่งของการ
 ศึกษาประวัติศาสตร์ ภายใต้ความสามารถอันจำกัดของผู้เขียน และความ
 จำกัดของเอกสารซึ่งผู้เขียนจำเป็นต้องเลือกใช้เฉพาะเอกสารที่ตีพิมพ์แล้วใน
 ขณะเท่านั้น ผู้เขียนเข้าใจดีว่างานชิ้นนี้ต้องการเวลา การแก้ไข และ
 การค้นคว้าอีกมาก อย่างไรก็ตาม หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะกระตุ้นความสนใจ
 ความคิดเห็นโต้แย้ง ความต้องการแก้ไขและการศึกษาต่อไป สำหรับคำ
 ถามที่ยังไม่ได้รับคำตอบ และสำหรับคำถามซึ่งจะเกิดขึ้นอีกภายหลัง

กราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ธิตีมา พิทักษ์ไพรวรรณ ผู้ช่วย
 ศาสตราจารย์ คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.
 บุษกร กาญจนจารี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ปิยนาด บุนนาค และอาจารย์
 ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ที่ได้กรุณาแนะนำ ให้ข้อคิดเห็นในการปรับ
 ปรุงแก้ไข ตลอดจนสนับสนุนให้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ ขอขอบคุณเป็นพิเศษ

วิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่อนุญาตให้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ได้ สุก
ท้ายขอบคุณมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ที่จัดพิมพ์
หนังสือเล่มนี้ออกเผยแพร่

นาฏวิภา ชลิตานนท์

บทที่ ๑

ปรัชญาประวัติศาสตร์

ถ้าการเกิดมามีชีวิตนั้นมีความหมายสำหรับมนุษย์ การเรียนรู้ที่จะเข้าใจชีวิตย่อมเป็นความจำเป็นและสำคัญต่อมนุษย์ทุกคนเท่าเทียมกัน กระบวนการของ “ชีวิต” นั้นยาวนานและสืบเนื่องครอบคลุมทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ทั้งในความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ในปัจจุบันจะผูกพันอยู่กับอดีตเสมอไม่มากนัก เพราะ “อดีต ครึ่งหนึ่งก็เคยมีชีวิต และเคยอยู่ใกล้ชีวิตมนุษย์”^๑ การค้นหาความหมายและเข้าใจชีวิตจึงจำเป็นต้องเรียนรู้และเข้าใจอดีตด้วย ในแง่หนึ่งที่ประวัติศาสตร์เข้ามามีบทบาทต่อชีวิตของมนุษย์เรา

ประวัติศาสตร์คืออะไร

ได้มีการพยายามขบคิดหาคำตอบให้กับคำถามดังกล่าวมาแล้วหลายยุคหลายสมัยในอดีตและแม้กระทั่งปัจจุบัน แต่ยังไม่มีการและยุคสมัยใดหา

^๑ ชาญวีย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี, บทกล่าวนำ “ประวัติศาสตร์และปรัชญาประวัติศาสตร์,” ใน *ปรัชญาประวัติศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ ชาญวีย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, ๒๕๑๙) หน้า ๑๑.

คำตอบที่สมบูรณ์ให้กับคำถามนี้ได้ จากทรรคนะที่นักคิดและนักประวัติศาสตร์ทั้งหลายได้แสดงไว้ในที่ต่าง ๆ กัน ทำให้เข้าใจความหมายในระดับต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์อย่างกว้างขวาง เช่น ในทรรคนะของนักปราชญ์กรีกโบราณ “ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ และการกระทำของมนุษย์ที่นักประวัติศาสตร์สนใจนั้นเป็นการกระทำในอดีต”²

ดีโอ ตอลสตอย กล่าวว่า “ประวัติศาสตร์คือเรื่องราวของชีวิตของประเทศชาติและมนุษยชาติ ซึ่งจะมองโดยตรงและสรุปรวมเป็นคำพูดได้ว่า การบรรยายชีวิตของผู้คนเพียงกลุ่มเดียวโดยมิได้รวมถึงมนุษยชาตินั้น จะจะเป็นไปไม่ได้”³

ดร. สมศักดิ์ ชูโต อธิบายว่า “วิชาประวัติศาสตร์พยายามที่จะบันทึกและทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในโลกอันเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ทุกด้าน”⁴

ในทรรคนะของ ดร.แกมสุข นุมนนท์ ประวัติศาสตร์คือ “การไต่สวนเข้าไปให้รู้ถึงความจริงที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษยชาติที่เกิดขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งของอดีต”⁵

² สุเทพ สุนทรเกสัช, “ความสำคัญเกี่ยวกับอดีตของมนุษย์” เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

³ ดีโอ ตอลสตอย, “สงครามและสันติภาพ” อังโน บทกล่าวนำประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย, ชาญวิทย์ เกษตรศรี และสุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2519), หน้า 2.

⁴ สมศักดิ์ ชูโต, “ประวัติศาสตร์” ใน *ปรัชญาประวัติศาสตร์*, หน้า 19.

⁵ แกมสุข นุมนนท์, “ประวัติศาสตร์,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

โรเบิร์ต วี. แคนเนลล์ ย้ำว่า “ประวัติศาสตร์คือความทรงจำ
ว่าด้วยประสบการณ์ของมนุษย์ ซึ่งถ้าหากถูกลืมหรือละเลย ก็เท่ากับว่าเรา
ได้ยุติแนวทางอันบ่งชี้ว่าเราคือมนุษย์ หากไม่มีประวัติศาสตร์เสียแล้ว เรา
จะไม่รู้เลยว่าเราคือใคร เป็นมาอย่างไร เหมือนคนเคราะห์ร้ายตกอยู่ใน
ภาวะมึนงงเสาะหาเอกลักษณ์ของเราอยู่ท่ามกลางความมืด”⁶

จะเห็นได้ว่าทรรศนะต่างๆ เกี่ยวกับความหมายของประวัติศาสตร์
ที่ยกมาข้างต้นไม่ได้แตกต่างกันมากนัก กล่าวคือได้แสดงความหมายของ
ประวัติศาสตร์อย่างกว้างๆว่า เกี่ยวข้องอยู่กับอดีต พฤติกรรม และการรับ
รู้ของมนุษย์ ความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของประวัติศาสตร์ของมนุษย์
จึงเป็นการให้ความสำคัญต่อพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตเป็นลำดับแรก

มนุษย์มีความคิดเป็นสมบัติโดยกำเนิด และโดยความคิดนี้มนุษย์
ได้สร้างพฤติกรรมต่างๆ ขึ้นภายใต้เงื่อนไขของสภาวะแวดล้อมทั้งทางด้าน
เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม กาลเวลา และ
ประสบการณ์ พฤติกรรมของมนุษย์ในแต่ละสังคมและแต่ละสมัยจึงแตกต่างกัน
กัน เมื่อกล่าวถึงพฤติกรรมของมนุษย์จึงไม่เพียงแต่หมายถึงสิ่งที่มนุษย์ได้
กระทำเท่านั้น แต่ยังต้องพิจารณาถึง “ทุกสิ่งที่มนุษย์ได้ทำ ได้คิด ได้
หวังหรือได้รู้สึก”⁷ ด้วย จากนัยดังกล่าว ประวัติศาสตร์จึงมีความหมายกว้าง
ขวาง ครอบคลุมกิจกรรมและปัจจัยทุกอย่างที่เกี่ยวกับมนุษย์

ในความหมายแรกนี้ ประวัติศาสตร์จึงหมายถึง เหตุการณ์ที่ได้

⁶ โรเบิร์ต วี. แคนเนลล์, *ศึกษาประวัติศาสตร์อย่างไรและทำไม* แปล
โดย ธิดา สาระยา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2520), หน้า 1.

⁷ เจมส์ ฮาเวย์ โรบินสัน อังโน แฟรงก์ จี. วิลลิสตัน, “ขอบเขต
และความมุ่งหมายของประวัติศาสตร์,” ใน *ปรัชญาประวัติศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่
2. หน้า 194.

เกิดขึ้นแล้ว แต่เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ต้องประกอบด้วยเหตุการณ์ด้านนอก ซึ่งเป็นกรอบโครงของพฤติกรรม และเหตุการณ์ด้านใน ได้แก่ ความคิด (Thought) อันเป็นเหตุให้เกิดพฤติกรรมนั้น ๆ ขึ้น คอลลิงวูด (Collingwood) อธิบายว่า

เราอาจอธิบายกระบวนการทางธรรมชาติ ได้อย่างเหมาะสมว่า เป็นความต่อเนื่องของเหตุการณ์ แต่กระบวนการทางประวัติศาสตร์มิใช่เช่นนั้น เพราะกระบวนการทางประวัติศาสตร์ไม่ใช่เรื่องราวของเหตุการณ์เท่านั้น แต่เป็นเรื่องของการกระทำ ซึ่งยังมีเหตุการณ์ด้านในอยู่ในการกระทำนั้น และเหตุการณ์ด้านในที่ว่าประกอบด้วยกระบวนการของความคิด กระบวนการของความคิด คือสิ่งที่นักประวัติศาสตร์กำลังค้นหา ประวัติศาสตร์ทั้งหมดจึงเป็นประวัติศาสตร์ของความคิด⁸

ประวัติศาสตร์จึงแตกต่างกับกระบวนการทางธรรมชาติ คือไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่อาจเกิดได้ซ้ำ ๆ เหมือนเหตุการณ์ทางธรรมชาติ และไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว ในแง่ประวัติศาสตร์จึงมีความสำคัญต่อชีวิต มนุษย์ และสังคม เพราะประวัติศาสตร์จะเป็นพื้นฐานให้มนุษย์ในสังคมรู้จักและเข้าใจสิ่งต่างๆ ได้อย่างรอบคอบและลึกซึ้ง ทำให้สามารถมองเห็นกระบวนการพัฒนาการของสิ่งเหล่านั้น และยังช่วยให้การกำหนดบทบาททิศทางและพฤติกรรมในปัจจุบันถูกต้องเหมาะสม โดยถือว่าอดีตเป็นบทเรียน ประวัติ

⁸ R.G. Collingwood, *The Idea of History*, (London: Oxford University Press, 1978) .p.215. "The processes of nature can therefore be properly described as sequences of mere events, but those of history cannot. They are not process of mere events but processes of actions, which have an inner side, consisting of processes of thought and what the historian is looking for is these processes of thought. All history is the history of thought."

ศาสตร์จึงเป็นคุณูปการของบทเรียนที่ทรงคุณค่าต่อบุคคลในปัจจุบันและอนาคต ในทฤษฎีที่กล่าวนี้ มิได้หมายความว่าประวัติศาสตร์จะซ้ำรอย ดังได้กล่าวแล้วว่าประวัติศาสตร์เกิดจากความคิดของมนุษย์ภายใต้เงื่อนไขของสถานะแวดล้อมและกาลเวลา ประวัติศาสตร์จะเกิดขึ้นได้เหมือนเดิมอีกต่อเมื่อเงื่อนไขและสภาพความเป็นมาเหมือนเดิมทุกอย่าง รวมทั้งประสบการณ์ของมนุษย์ด้วย การซ้ำรอยของประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยากมากเท่ากับที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้เลย แม้ว่าประวัติศาสตร์จะไม่ซ้ำรอย แต่ประวัติศาสตร์อาจเป็นบทเรียนต่อมนุษย์และสังคมปัจจุบันได้ โดยสรุปเหตุผลและเงื่อนไขต่าง ๆ ของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นไว้อย่างเป็นระบบเป็นกฎเกณฑ์ทั่วไปซึ่งเมื่อเกิดปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกันเกิดขึ้น ก็อาจสามารถยกปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกันในอดีตมาพิจารณาเปรียบเทียบ เพื่อสามารถเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้กว้างขวางลึกซึ้งและสัมพันธ์กัน ทำให้สามารถคาดการณ์ได้ในลักษณะกว้าง ๆ เช่น จากการศึกษาสภาพการณ์ก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 และ 2 เราจะพบว่ามีความขัดแย้งเกิดขึ้นในระหว่างมหาอำนาจ มีผลให้เกิดการเร่งหามิตร และตกลงทำสัญญามิตรภาพระหว่างกัน ซึ่งโดยข้อเท็จจริงแล้ว สัญญามิตรภาพเหล่านั้นคือสัญญาการแบ่งค่ายประเทศต่างๆ ออกเป็นสองกลุ่มใหญ่อย่างกลายๆ ภายใต้สภาพการณ์ของสัญญามิตรภาพแท้จริงคือบรรยากาศตึงเครียดของสงครามซึ่งคุกรุ่นอยู่ หลังจากมีการแบ่งค่ายประเทศต่างๆ แล้ว สงครามโลกก็เกิดขึ้น จากข้อสรุปนี้ เราสามารถนำมาเทียบเคียงกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน และศึกษาพร้อมทั้งคาดการณ์การล่วงหน้าได้บ้าง ในลักษณะเช่นนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์คือบทเรียนของปัจจุบันและอนาคต ทำให้ชีวิตมีความหมาย มีคุณค่า เพราะประวัติศาสตร์ให้ทัศนคติอันกว้างไกลเกี่ยวกับ

พลังเคลื่อนไหวของปัจจุบัน และให้พื้นฐานสำหรับการตัดสินใจอันชาญฉลาดเรื่องการทำในอนาคต ประวัติศาสตร์คือแหล่งใหญ่ของค่านิยม ข้อผูกพัน ความตื่นตัวทั้งหมด ทำให้ชีวิตมีค่าควรแก่การอาศัยอยู่และทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ และนี่คือความหมายอย่างกว้างที่สุดของเนื้อหาของประวัติศาสตร์

ในชีวิตประจำวันของมนุษย์มีเหตุการณ์ต่าง ๆ มากมายเกิดขึ้น เหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วถ้าไม่มีการจดจำ บันทึก เก็บรวบรวมไว้ก็จะลืมนานเข้าก็จะสูญไป จากอดีตที่ผ่านมาเราพบว่า มีการจดบันทึกรวบรวมพฤติกรรมที่คนสมัยนั้นเห็นว่าสำคัญและหลักฐานต่าง ๆ ทั้งร่องรอยไว้ การที่จรรยาและเข้าใจอดีตได้ จึงต้องมีคนทำหน้าที่อ่าน แปล ค้นคว้ารวบรวม ถ่ายทอดบันทึกและหลักฐานต่าง ๆ ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ให้ปรากฏออกมาเป็นเรื่องราวที่สัมผัสและรับรู้ได้ เป็นการนำประวัติศาสตร์มาสู่การตอบสนองและการรับรู้ของคนทั่วไป ทำให้ประวัติศาสตร์มีบทบาท มีชีวิตที่เป็นจริงขึ้น ในลักษณะนี้ ประวัติศาสตร์จึงมีฐานะเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งที่เกิดขึ้นจาก “การไต่สวนให้รู้ถึงความจริงเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษยชาติที่เกิดขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งของอดีตที่จะมีผลมาสู่มนุษย์ส่วนใหญ่”¹⁰

ประวัติศาสตร์จึงมีความหมายกว้าง ๆ สองประการคือ

1. หมายถึงทุกสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วในอดีตแห่งมนุษยชาติ
2. หมายถึงบันทึกเรื่องราว การศึกษาค้นคว้า การตรวจสอบ

พิจารณาไตร่ตรอง หรือวินิจฉัยเรื่องราวของการกระทำของมนุษย์ในอดีตโดยอาศัยหลักฐานที่ยังตกค้างมาจนปัจจุบัน

⁹ โรเบิร์ต วี. แดเนียลส์, *ศึกษาประวัติศาสตร์อย่างไรและทำไม*, หน้า 165.

¹⁰ ปิยนาด บุณนาค, “การวิจัยทางประวัติศาสตร์,” *วารสารรวมคำแหง* 4 : 3 (ตุลาคม 2520) : 63.

ในฐานะที่เป็นศาสตร์ ประวัติศาสตร์จะต้องประกอบด้วยปัจจัย
ต่อไปนี้¹¹

1. ต้องมีเหตุการณ์ หรือพฤติกรรมของมนุษย์เกิดขึ้น ซึ่งมีมาก
และเกิดขึ้นตลอดเวลา

2. เนื่องจากเหตุการณ์หรือพฤติกรรมนั้นมักถูกลืม จึงต้องมีผู้
บันทึก ผู้สังเกต ผู้จดจำ และสิ่งที่บันทึกนั้นจะกลายเป็นหลักฐานทางประ
วัติศาสตร์

3. เมื่อเกิดหลักฐานแล้ว เป็นหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ที่จะ
ต้องรวบรวมตรวจตราพิจารณาไตร่ตรอง และเรียบเรียงขึ้นตามความเข้าใจ
เนื้อหาของประวัติศาสตร์ ในฐานะที่เป็นศาสตร์จึงผูกพันอยู่กับ
หลักฐาน ข้อเท็จจริง กาลเวลาและนักประวัติศาสตร์ดังที่ อ. เอช. คาร์
กล่าวไว้ว่า ประวัติศาสตร์คือ

เรื่องราวอันต่อเนื่องของการโต้ตอบกันระหว่างนักประวั
ติศาสตร์กับหลักฐานข้อเท็จจริง เป็นเรื่องถกเถียงระหว่างปัจจุบัน
กับอดีตที่ไม่สิ้นสุด.... เรื่องราวของการตอบโต้ซึ่งกันและกัน
ระหว่างนักประวัติศาสตร์กับหลักฐานข้อเท็จจริงนี้ ข้าพเจ้าถือ
ว่าเป็นการถกเถียงระหว่างปัจจุบันกับอดีต เป็นการถกเถียง
ระหว่างสังคมในวินาทีกับสังคมเมื่อวานนี้ ไม่ใช่เป็นการถกเถียง
กันระหว่างบุคคลที่ไม่เห็นตัวตน หรือบุคคลใดๆเพียงคนเดียว
ดังคำกล่าวของเบิร์ก การ์ต (Burckhardt) ว่า ประวัติศาสตร์
คือ บันทึกซึ่งยุคหนึ่งสมัยหนึ่งเห็นคุณค่าว่าควรจะจดจำอีกยุคหนึ่ง
สมัยหนึ่งเอาไว้¹²

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63-70.

¹² อ. เอช. คาร์., "ประวัติศาสตร์คืออะไร," แปลโดย ชาญวิทย์
เกษตรศิริ, *วารสารธรรมศาสตร์* 4:3 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2518); 91.

สำนักและขอบเขตของประวัติศาสตร์

จากคำจำกัดความว่า “ประวัติศาสตร์คือสิ่งที่มนุษย์ได้ทำ ได้คิด ได้หวัง หรือได้รู้สึก” ขอบเขตของประวัติศาสตร์จึงครอบคลุมเนื้อหาที่กว้างและลึกซึ้ง การที่มนุษย์กระหายใคร่จะรู้ และค้นหาคำตอบของชีวิตในอดีต ด้วยการตั้งคำถามต่างๆ ซ้ำแล้วซ้ำอีก เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว ความลึกกลับในความเป็นมาของตัวเอง คุณค่าของสังคม การเกิด ความตาย สงคราม และแม้แต่จักรวาล มนุษย์ก็ยังไม่พอใจกับคำตอบที่ได้รับ จึงต้องมีการค้นคว้าหาคำตอบต่อไปจากประสบการณ์ในอดีต และนี่คือภาระความรับผิดชอบของนักประวัติศาสตร์

ยังมีผู้คนอีกจำนวนมากเข้าใจว่า ประวัติศาสตร์คือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวนั้นต้องเกิดขึ้นนานแล้วในช่วงระยะเวลาที่นานตายตัว เช่น สิ่งที่จะถือเป็นประวัติศาสตร์ได้นั้น จะต้องเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและผ่านมาแล้ว 10 ปีขึ้นไป เหตุการณ์ใดที่เก่าไม่พอ ไม่ถือว่าเป็นประวัติศาสตร์ การมองประวัติศาสตร์ในขอบเขตเช่นนี้เป็นมุมมองที่คับแคบซึ่งจำกัดบทบาทที่แท้จริงของประวัติศาสตร์ไป เพราะทำให้ประวัติศาสตร์กลายเป็นของเก่าที่ไม่มีชีวิต สิ้นสุด และไม่มีความสัมพันธ์กับปัจจุบัน ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทุกวัน ทุกชั่วโมง ทุกนาที เกิดขึ้นทยอยกันเป็นลำดับ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังมักเป็นผลสืบเนื่องจากเหตุการณ์ซึ่งเกิดก่อน การมองว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว 10 ปีขึ้นไปเป็นอดีต จึงเป็นการตัดขบวนการของชีวิตและขบวนการของประวัติศาสตร์ออกจากกัน ซึ่งในแวดวงประวัติศาสตร์สมัยใหม่ยอมรับกันแล้วว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันถือเป็นประ-

ประวัติศาสตร์¹³ เหตุการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นหากสำคัญพอก็ถือเป็นประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์จึงมิได้ถูกจำกัดขอบเขตให้เป็นเพียงของเก่าอีกต่อไป หากแต่เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องของอดีต ปัจจุบันและอนาคต เป็น “ศาสตร์” ที่มีขอบเขตกว้างขวาง ลึกซึ้ง จากแง่มุมทำให้สำนักทางประวัติศาสตร์ของมนุษยในยุคนั้นสูงชัน และมองเห็นความสำคัญของประวัติศาสตร์ ขั้นตอนตลอดจนกระบวนการของมันที่สัมพันธ์กับโลกและชีวิต ซึ่งจอร์จ เทรวีเลียน (George Trevelyan) ได้ให้ข้อสรุปไว้ว่า “ประวัติศาสตร์เป็นเสมือนซีเมนต์ซึ่งทำให้การศึกษาทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและความสำเร็จของมนุษย์เชื่อมให้ติดต่อกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน...เป็นสาขาวิชาเดียวในบรรดาวิชาสังคมศาสตร์ทั้งหมดที่ทำให้วิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องของกับมนุษย์มีความหมายและเชื่อมโยงติดต่อกัน”¹⁴

การตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งใดแต่ไม่รู้จักนำมาใช้ ก็ยังไม่อาจถือว่ามีส่วนที่ถูกต้องแท้จริงได้ สำนักทางประวัติศาสตร์ก็เช่นเดียวกัน เอนริค เอ. วินท์เลอร์ (Heinrich A. Winkler) ได้อธิบายเกี่ยวกับหน้าที่ของวิชาประวัติศาสตร์ไว้ว่า

“วิชาประวัติศาสตร์จะกลับไปทำหน้าที่เล่าเหตุการณ์ในอดีตอย่างเดียวเป็นไปไม่ได้ ถึงแม้ว่าการกระทำดังกล่าวนี้จะช่วยให้วิชาแพร่หลายมากขึ้น วิชาประวัติศาสตร์ไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะเล่าเหตุการณ์ให้เกิดความเพลิดเพลินแก่ผู้สนใจ ความรู้สึกทางประวัติศาสตร์จะมีค่าต่อเมื่อใช้ในการดำเนินชีวิตได้ ซึ่งก็ไม่ได้

¹³ แดมสุข นุ่มนนท์, “ประวัติศาสตร์,” ใน *ปรัชญาประวัติศาสตร์*, หน้า 34.

¹⁴ อังโน แฟรงก์ จี. วิลลิสตัน, “ขอบเขตและความมุ่งหมายของประวัติศาสตร์,” ใน *ปรัชญาประวัติศาสตร์*, หน้า 194.

หมายความถึงการหาประโยชน์ของการเมืองในแต่ละกรณี แต่
 หมายถึงการวิจัยสภาพการณ์ปัจจุบันโดยศึกษาสภาพการณ์ในอดีต
 อย่างถาวร หน้าที่ดังกล่าวนี้ คือ หน้าที่ทางสังคมของวิชาประ-
 วัติศาสตร์”¹⁵

การศึกษาประวัติศาสตร์จึงมิใช่เป็นไปเพื่อความเข้าใจสังคมใน
 อดีตด้านเดียว แต่เพื่อเข้าใจสังคม “ทั้งหมด” หรือ “Total History”
 ที่เดียว

วิธีการทางประวัติศาสตร์

การจะมองว่า ประวัติศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์เพียงใดหรือไม่
 นั้นขึ้นอยู่กับทฤษฎีพื้นฐานเบื้องต้นของการเข้าใจประวัติศาสตร์ เช่น
 การเข้าใจว่าประวัติศาสตร์เป็นแค่เพียงคำบอกเล่า เป็นเรื่องราวที่ต้องจดจำ
 เดือน ปี พ.ศ. ประวัตินุคคลสำคัญ หรือ เหตุการณ์สำคัญ ๆ จะทำให้
 ประวัติศาสตร์เป็นวิชาที่น่าเบื่อหน่ายและไม่เป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นมาได้เลย
 เพราะการมองเห็นและเข้าใจประวัติศาสตร์ไปในทิศทางเก่า ๆ ทำให้ประ-
 วัติศาสตร์ไม่แตกต่างอะไรนักกับนิยายปรัมปราที่เล่าสืบต่อ ๆ กันมาอย่าง
 สนุกสนาน ศาสตราจารย์ชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งกล่าวไว้ว่า “เราไม่ได้เรียน
 ประวัติศาสตร์เพื่อบทเรียนทางศีลธรรมหรือจริยธรรม หรือแม้แต่เพื่อเรื่อง
 ราวอันตื่นเต้น ฟังพิศวง วัตถุประสงค์สามอย่างนี้ นิยายย่อมสอนคนได้
 ดีกว่าประวัติศาสตร์”¹⁶

¹⁵ Heinrich A. Winkler, “ประวัติศาสตร์ใกล้ความจริงแค่ไหน”
 แปลโดย ท่าน ตั้งคณะสิงห์, (เอกสารอัดสำเนา).

¹⁶ อังโน ขจร สุขพานิช, “วิชาประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์
 ไทย,” ใน *ปรัชญาประวัติศาสตร์*, หน้า 234.

จากคำกล่าวข้างต้นจะเห็นว่า ได้แยกประวัติศาสตร์ออกจากคำสอน นิยาย เรื่องลึกลับ ตื่นเต้น น่าพิศวง แต่เน้นความเป็นตัวเองของประวัติศาสตร์ ซึ่งมีกระบวนการ ขั้นตอน การพัฒนาและคลี่คลายในตัวของมันเอง วิธีการและปัญหาซึ่งเกิดจากการรวบรวมกันคว้า วิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์ คือหัวใจสำคัญอันหนึ่งของวิธีการทางประวัติศาสตร์ ความเป็นวิทยาศาสตร์มีคำจำกัดความเบื้องต้นว่า การที่สามารถจะมีเหตุผลและหลักฐานยืนยันได้อย่างมีกฎเกณฑ์โดยผ่านขั้นตอนการวิเคราะห์ ทดลอง สรุปผล โดยทั่วไปวิทยาศาสตร์แบ่งเป็นสองสาขา คือ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ และวิทยาศาสตร์สังคม

วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ คือ การหาข้อสรุป กฎเกณฑ์ และคำตอบของธรรมชาติ เช่น ของทุกอย่างในโลกย่อมตกลงสู่พื้นโลก เพราะโลกมีแรงดึงดูด ข้อสรุปนี้ได้มาจากการสังเกต รวบรวม และทดลองให้เห็นจริงของนักวิทยาศาสตร์ ด้วยวิธีการเช่นเดียวกันนี้ ได้นำมาใช้ในวิทยาศาสตร์สังคมด้วย

วิทยาศาสตร์สังคม คือ การหาข้อสรุป กฎเกณฑ์ คำตอบของชีวิตของสังคม เช่น “สังคมย่อมมีการเปลี่ยนแปลง” ข้อสรุปนี้ได้มาจากการสังเกต รวบรวมและวิเคราะห์วิจารณ์ ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น

เนื่องจากเราไม่สามารถแยกแยะความคิด อารมณ์ ความรู้สึก ออกจากพฤติกรรมของมนุษย์ได้ เราจึงไม่สามารถแยกส่วนเหล่านี้่ออกไล่หลอดทดลองและเฝ้าสังเกตความเป็นไปเพื่อหาข้อสรุปพฤติกรรมของมนุษย์ได้ และเราก็ไม่สามารถจัดเอาโลก สังคม และมนุษย์ บรรจุหลอดคมหีมา แล้วแยกตัวออกไปสังเกตอยู่ภายนอกได้ ด้วยความจำกัดในวิธีการเช่นนี้ ทำให้เราต้องอาศัยวิธีการค้นคว้ารวบรวม พิเคราะห์ไตร่ตรอง ตลอดจน

วิเคราะห์วิจารณ์ข้อมูล เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ วิธีการที่^๕ทำให้ประวัติศาสตร์อิงอยู่กับความเป็นจริง ไม่ใช่เรื่องซึ่งเขียนขึ้นเองตามความพอใจ นี้เองทำให้ประวัติศาสตร์มีความหมายเป็นวิทยาศาสตร์แขนงหนึ่งในวิทยาศาสตร์สังคม

วิธีการทางประวัติศาสตร์ ประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ กันหกประการ ดังนี้^๕ 17

1. การสะสมข้อมูล
2. การคัดเลือกข้อมูล ซึ่งแบ่งออกเป็น
 - 2.1 ข้อมูลที่เกี่ยวข้องโดยตรง
 - 2.2 ข้อมูลที่เป็นส่วนประกอบ
3. ประเมินความสำคัญของข้อมูล
4. แจกแจงข้อเท็จจริงที่ได้จากข้อมูลว่า ข้อเท็จจริงเหล่านั้น

สัมพันธ์กันอย่างไร

5. การตีความ
6. การเรียบเรียง

หลักฐานและข้อมูลทางประวัติศาสตร์ คือ สรรพสิ่งที่บนร่องรอยของอดีตที่เหลือทิ้งไว้ให้เราใช้เป็นเครื่องมือไต่สวนเข้าไปถึงอดีตได้ เช่น บันทึกหนึ่งแผ่น เจดีย์ขำรुकหนึ่งองค์ เหยี่ยวตุรคา วัตถุโบราณ ศิลจารึก กฎหมายโบราณ เอกสารทางราชการ บันทึกส่วนตัว กำบอกล่า บทเพลง กล่อมเด็ก เพลงและนิยายพื้นบ้าน หรือแม้แต่เอกสารที่เป็นหนังสือเช่น

¹⁷ โปรดดูรายละเอียดใน เดช บุนนาค, "วิธีการของประวัติศาสตร์," ใน *ปรัชญาประวัติศาสตร์*, หน้า 151-164 และปิยนาด บุนนาค, "วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์," *วารสารรามคำแหง* 4:3 (ตุลาคม 2520):58-70.

ตำนาน พงศาวดาร ฯลฯ ข้อมูลเหล่านี้ไม่ใช่จะนำมาใช้ได้เลยในทันที การสะสมรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ต้องทำอย่างมีสำนึก มีการวิเคราะห์วิจารณ์ที่จะแยกแยะ เพราะข้อมูลต่าง ๆ อาจไม่บริสุทธิ์ในตัวของมันเอง ด้วยข้อมูลทางประวัติศาสตร์เกิดจากการสร้างสรรค์ของ ผู้คน ในอดีตซึ่งแตกต่างกันในสภาวะแวดล้อมและกาลเวลา เราต้องพยายามเจาะลึกเข้าไปถึงสาเหตุของการเกิดข้อมูลและหลักฐานแต่ละชั้นให้ลึกที่สุดที่จะเป็นไปได้ เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกอดีต “ตบตา” ให้มากที่สุด มีสาเหตุหลายประการที่อาจทำให้เราถูก “ตบตา” จากข้อมูลเหล่านี้ได้ เช่น วัตถุประสงค์และปัญหาของผู้สร้างข้อมูลเหล่านั้น วิธีการและแม่แต่สำนวนภาษา สื่การจบบันทึกข้อมูลอาจทำให้เข้าใจข้อเท็จจริงผิดพลาดได้ เสรีภาพ และแม่แต่ค่านิยมในสังคมก็อาจทำให้ข้อเท็จจริงถูกบิดเบือนได้โดยเจตนาหรือไม่เจตนา ฉะนั้น ในการสะสมข้อมูล จึงจำเป็นต้องประเมินความสำคัญของข้อมูลอย่างรอบคอบ ความผิดพลาดใด ๆ ที่เกิดขึ้นจากการใช้ข้อมูลผิดอาจทำให้ความเข้าใจประวัติศาสตร์ในช่วงที่เกี่ยวข้องผิดพลาดทั้งหมดก็ได้

เมื่อสะสมข้อมูลได้มากพอแล้วต้องคัดเลือกข้อมูลแต่ละชั้น ออกมาเป็นสองกลุ่มใหญ่ ๆ คือ ข้อมูลที่เกี่ยวข้องโดยตรง และข้อมูลที่เป็นส่วนประกอบ เช่น นักประวัติศาสตร์อาจใช้จารึกสุโขทัยเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องโดยตรงในการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย และใช้ตำนานหรือนิทานพื้นบ้านเป็นข้อมูลประกอบ ดังนั้น เป็นต้น

งานขั้นต่อไปคือการวิเคราะห์วิจารณ์ข้อมูล อันเป็นขั้นตอนสำคัญที่สุดในวิชาประวัติศาสตร์ที่เดียว เพราะเป็นการนำข้อมูลจำนวนมากที่ได้สะสม คัดเลือก และประเมินความสำคัญไว้แล้วมาสู่ความเป็นข้อเท็จจริง (Fact) ซึ่งจำเป็นต้องมีการเปรียบเทียบวิเคราะห์วิจารณ์ข้อมูลต่าง ๆ

เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อเท็จจริง การได้มาซึ่งข้อเท็จจริงนี้เป็นขบวนการทางสมองที่ซับซ้อน ยิ่งหยิ่ง คำถามที่นักประวัติศาสตร์จำเป็นต้องถามอยู่เสมอให้เป็นนิสัยคือ “ทำไม” เพราะมันเป็นกฎเกณฑ์ที่จะนำไปสู่ข้อเท็จจริงได้ มีผู้เปรียบเทียบขบวนการประวัติศาสตร์ไว้ว่า “กระจายกระจายอยู่ในถุงผ้าที่เต็มไปด้วยข้อเท็จจริง การเลือกสรรชิ้นส่วนแบบที่สังเกตได้ เอาข้อเท็จจริงที่เหมาะสมร่วมกัน บัดสิ่งที่ไม่เหมาะสมออกไป จนกระทั่งเอามาเย็บต่อเนื้อเป็นผืนผ้าที่มีเหตุผลและหลักการแห่งความรู้”¹⁸

ข้อเท็จจริงในทางประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่ต้องสร้างขึ้นมาจากข้อมูล ซึ่งเราก็บอกไม่ได้แน่นอนว่า ข้อเท็จจริงที่ได้มานั้นจะใกล้เคียงกับความเป็นจริงในประวัติศาสตร์เพียงไร ในเมื่อข้อมูลที่ได้มานั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งของเหตุการณ์ทั้งหมด ความแม่นยำถูกต้องและความบริสุทธิ์ของข้อมูลก็มีใช้เรื่องที่ใครจะยืนยันได้ ปัญหาเรื่องความจริงในประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งลึกลับ ทำหาย และเปลี่ยนแปลงได้ ในเมื่อความจริงเหล่านั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อมูลเสมอ

นอกจาก ปัญหาในเรื่องความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์แล้ว ปัญหาอีกประการหนึ่งของวิธีการทางประวัติศาสตร์ คือ การอธิบายความทางประวัติศาสตร์ เพราะถ้าเราหยุดเพียงแค่อธิบายข้อเท็จจริงที่ได้มา ประวัติศาสตร์ก็เป็นเพียงศาสตร์ที่มุ่งหาข้อเท็จจริงเท่านั้น แต่เราได้ตกลงกันแล้วว่าประวัติศาสตร์จะต้องอธิบายความสัมพันธ์ของเหตุการณ์เพื่อความเข้าใจปรากฏการณ์ทั้งหมดด้วย เพราะเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ไม่ใช่เหตุการณ์ที่จะกำหนดได้ เราจึงไม่มีสูตรสำหรับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เหตุ

¹⁸ อ้างใน อี. เอช. คาร์., “ประวัติศาสตร์คืออะไร,” *วารสารธรรมศาสตร์* 4 : 3 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2518) : 94.

การค้นคว้าทางประวัติศาสตร์จึงจำเป็นต้องมีการอธิบายความซึ่งขึ้นอยู่กับเหตุ-ผล บัจจัยต่าง ๆ และเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ ซึ่งอาจเป็นทวิภาค เวลา สภาพภูมิศาสตร์ ค่านิยมของสังคม ความเชื่อ ฯลฯ บัจจัยและเงื่อนไข เหล่านี้ทำให้การอธิบายความทางประวัติศาสตร์มีลักษณะเฉพาะ และไม่มี กฎเกณฑ์ตายตัว นักประวัติศาสตร์จึงต้องรับภาระในอันที่จะจัดการรวบรวม ค้นหาข้อเท็จจริง และนำมาเชื่อมต่อกันเข้าให้เป็นภาพที่เรียบร้อย มีระบบ ชัดเจนให้ได้ ดังที่ อี. เอช. คาร์. กล่าวไว้ว่า

“โลกของนักประวัติศาสตร์เหมือนกับโลกของนักวิทยาศาสตร์ คือไม่ใช่โลกที่เป็นรูปแบบจำลองของโลกที่แท้จริง แต่เป็นหุ่นจำลองซึ่งช่วยให้ นักประวัติศาสตร์เข้าใจ และบังคับบัญชาให้เป็น ผลได้ไม่มากนักน้อย นักประวัติศาสตร์กลั่นกรองจากประสบการณ์ของอดีต หรือจากประสบการณ์ที่นักประวัติศาสตร์เข้าใจ เป็นประสบการณ์ส่วนที่นักประวัติศาสตร์เห็นว่าเอามาอธิบายด้วย เหตุผลหรือตีความได้ และจากจุดนี้นักประวัติศาสตร์จะสร้างข้อสรุปเพื่อเป็นเครื่องช่วยนำทางในการกระทำของมนุษย์”¹⁹

ปัญหาขัดแย้งที่สำคัญอีกประการหนึ่งในขั้นตอนของการวิเคราะห์ และอธิบายความทางประวัติศาสตร์คือ “อคติ” ของนักประวัติศาสตร์ เนื่องจากนักประวัติศาสตร์ก็คือบุคคลในสังคม จึงหนีไปไม่พ้นจากอิทธิพลของสังคม ความคิด พฤติกรรม ตลอดจนทัศนคติของเขาย่อมถูกสังคมควบคุมในระดับหนึ่ง ดังนั้นการที่จะได้ประวัติศาสตร์บริสุทธิ์จึงเป็นสิ่งที่ยากเย็นอย่างยิ่ง ตามนัยดังกล่าว ผลงานทางประวัติศาสตร์จึงเป็น

¹⁹ อี. เอช. คาร์., “ประวัติศาสตร์คืออะไร,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

ประวัติศาสตร์อยู่ในตัวเอง กล่าวคือขึ้นอยู่กับกาลเวลา สภาพแวดล้อม ความคิด อุดมการณ์ของแต่ละสมัย สิ่งแวดล้อม จึงเป็นตัวกำหนดงานประวัติศาสตร์แต่ละยุค ผู้เขียนประวัติศาสตร์แต่ละคนก็ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของตน และขึ้นอยู่กับ อิทธิพลทางความคิด ซึ่งอาจจะเป็นอิทธิพลในสมัยของเขาโดยตรง หรืออาจเป็นอิทธิพลที่เขาได้รับสืบทอดมาจากผู้ที่ทำงานมาก่อนหน้าเขา²⁰

การหลีกเลี่ยง “อคติ” ของนักประวัติศาสตร์อย่างถึงที่สุดเป็นเป้าหมายสูงสุดของนักประวัติศาสตร์เช่นกัน นักประวัติศาสตร์ก็ต้องการสร้างงานประวัติศาสตร์ที่สมบูรณ์และเป็นกลาง แต่ขบวนการทางสมองของนักประวัติศาสตร์แตกต่างไปจากสมองกล เพราะมันเป็นอันหนึ่งอันเดียวที่ซับซ้อน สัมพันธ์กับสำนึกและค่านิยมสังคม กับการดำเนินชีวิตของเขาด้วย เขาจึงไม่สามารถปลีกตัวออกจากสังคม แล้ววิเคราะห์วิจารณ์ประวัติศาสตร์ออกมาอย่างไม่มีอคติและชาวนุลาตได้ แต่อย่างไรก็ดี นักประวัติศาสตร์อาจหลีกเลี่ยงอคติให้น้อยที่สุดด้วยการพยายามสร้างสำนึก และขบวนการวิเคราะห์ตีความทางประวัติศาสตร์อย่างรอบคอบรัดกุม ซึ่งอาจนำไปสู่การสร้างกฎเกณฑ์และทฤษฎีให้แก่ประวัติศาสตร์ได้ในที่สุด.

²⁰ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ปรัชญาประวัติศาสตร์ไทย,” ใน *ปรัชญาประวัติศาสตร์*, หน้า 325.

บทที่ ๒

จารึก

ความหมาย

ความหมายเบื้องต้นตามรูปศัพท์ของจารึก หมายถึง “การเขียนรายนามเป็นตัวอักษรบนแผ่นศิลาหรือโลหะ”¹ ซึ่งเป็นวิธีเขียนอักษรวิธีแรกของสังคมต่างๆ ในสุวรรณภูมิ แต่ในเชิงประวัติศาสตร์แล้ว จารึกมิใช่เพียงการเขียนรายนามเป็นตัวอักษรบนแผ่นศิลาหรือโลหะเท่านั้น แต่จารึกคือ เอกสารหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชนิดหนึ่ง ซึ่งบันทึกเรื่องราว เหตุการณ์ ความเชื่อ คำสอน พฤติกรรม ของสมาชิกของสังคม ลงไว้บนแผ่นศิลาหรือวัสดุอันคงทนถาวร เพื่อให้ส่งซึ่งบันทึกไว้นั้นคงอยู่ แสดงสิ่งที่เจ้าของจารึกต้องการแสดงต่ออะไรหรือผู้ใด แม้เมื่อเจ้าของจารึกล่วงลับไปแล้ว นานเท่าอายุของจารึกเอง นอกจากมีค่าเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์แล้ว จารึกยังอาจจัดเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์สกุลแรก ซึ่งจัดเรื่องราวร่วมสมัย หรืออดีตอันไกลของเจ้าของจารึกในระยะเวลาต่อเนื่องกัน เช่น จารึกหลักที่ 1 กล่าวถึงพระประวัติของพ่อขุนรามคำแหง

¹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2493, พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สหการพิมพ์, 2498), หน้า 289.

ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวสุโขทัยในสมัยของพระองค์ ตลอดจนเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้น จารึกหลักที่ 2 กล่าวถึงประวัติของพระมหาเถรศรีศรัทธา เหตุการณ์ก่อนพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ครองกรุงสุโขทัย การเสด็จจาริกแสวงบุญของพระมหาเถร หรือจารึกหลักที่ 5 กล่าวถึง การเสด็จไปปราบจลาจลในกรุงสุโขทัยของพระเจ้าลิไท ในปี 1890 การทำพิธีราชาภิเษกและ เหตุการณ์สำคัญในสมัยของพระองค์ เป็นต้น เรื่องราวที่จารึกไว้เหล่านี้ได้ถูกบันทึกให้มีความหมายต่อบุคคลยุคนั้น โดยผ่านการคัดเลือกไตร่ตรองถึงความสำคัญและจำเป็นของอดีตต่อเขา จารึกจึงเป็นงานเขียนเกี่ยวกับอดีตอย่างมีสำนึก แบบอย่าง เป้าหมายและหน้าที่เฉพาะตัว แต่ยังมีจารึกบางหลักไม่อาจจัดเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ได้ เพราะจารึกเหล่านั้นจัดทำขึ้นด้วยเหตุผลหรือหน้าที่ทางศาสนาหรืออย่างอื่นอย่างชัดเจน เช่น จารึกลานนาหลักที่ 65 กล่าวถึง การปฏิสังขรณ์วัด ของเจ้าหมื่นคำเพชรผู้ครองนครลำปาง หรือจารึกหลักที่ 105 จารึกชื่อบุคคลซึ่งมหาสามเจ้าญาณเทพ วัดบ้านคอน มอบให้เป็นข้าวัดบ้านหนอง โดยให้หลานชื่อเจ้าเถรเป็นผู้ควบคุมดูแล เป็นต้น ขณะเดียวกันบางครั้งจารึกเหล่านั้นก็ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องราวต่างๆ ในระยะเวลาซึ่งสืบเนื่องกัน เช่น จารึกตามฐานพระพุทธรูป กรอบประตู ใบเสมา จารึกบนวัตถุสัมฤทธิ์ จำพวกสังข์ ชัน เสิงเทียน ขอบระฆัง ฯลฯ จารึกเหล่านั้นทำขึ้นเพื่อบอกว่าใครสร้างอะไร เมื่อไร เพื่ออะไร เช่น คำจารึกฐานพระพุทธรูปสมัยอุทอง ใต้ฐานพระมหาธาตุเจดีย์ วัดมหาธาตุ ตำบลเมืองเก่า อ. เมือง จ. สุโขทัย ดังนี้ “ตน^๕น^๕ก^๕อ^๕พระ^๕เจ้า^๕แม่^๕เอน^๕ไว้ในบูรพาราม^๕”^๒

^๒ สำนักนายกรัฐมนตรื, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลปจารึกภาคที่ 4* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรื, 2518), หน้า 268.

หรือคำจารึกบนขันสัมฤทธิ์ อักษรขอมโบราณ ภาษาขอมหนึ่ง
บรรทัด ดังนี้ “ไทยธรรม พระกมรเตงอัญ ศรีวิเรนทราธิบตีวรม เต
กมราเตงชคต ศรีวิเรศวร ณ ตำบลสังโวกต 1109 ศก”³

จารึกประเภทนี้ จึงมีคุณค่าในฐานะเป็นหลักฐานทางประวัติ
ศาสตร์ที่ให้เนื้อหาสาระและความรู้อ่างประการ เช่น พระนามกษัตริย์ ยศ
ตำแหน่งของขุนนาง ตำแหน่งและนามทางศาสนาของสมเด็จพระสังฆราช
พระผู้ใหญ่ในศาสนา เจ้าผู้ครองนครต่างๆ บุคคลสำคัญของแต่ละสมัย เช่น
จารึกหลักที่ 71 จารึกวัดพระธาตุ จังหวัดลำพูน กล่าวถึงสมเด็จพระปิตร
มหาราชาเจ้าแห่งศรีพิงคราษฎร์และพระราชมารดา นำเครื่องบูชาไปบูชา
พระมหาธาตุเจดีย์⁴ จารึกหลักที่ 101 จารึกวัดป่าใหม่ เชียงราย กล่าว
ถึงการสร้างวัดป่าใหม่ของเจ้าหมื่นหล่อเทพศรีจุฬา⁵ หรือจารึกหลักที่ 108
จารึกวัดตำหนัก กล่าวถึงนามของพระรามธิบดีศรีสินทรบรมจักรพรรดิราชา
ธิราชรามเศวทรฉัตรมหาราชเคไชยย์ พรหมเทพาคิเทพ ตรีภูวนาธิเบศร์บรม
บพิตร⁶ เป็นต้น การกล่าวถึงการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด การถวายที่ดิน
ผู้คน สัตว์เลี้ยง และของมีค่าให้วัด ล้วนให้ความรู้ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ
การผลิต ประวัติศาสตร์ และแม้แต่ความเชื่อของสังคม ซึ่งอาจนำไปตรวจ
สอบประกอบกับหลักฐานด้านอื่นเป็นการเพิ่มพูน หรือนำไปสู่ความรู้เกี่ยว
กับสังคมนั้นๆ ได้ เช่น จารึกหลักที่ 94 จารึกลานทองคำ กล่าวถึงการ
สร้างพระธาตุ ดังนี้

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 187.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

ศักราชได้ 746 ปีชวตศกษัตร์ เดือน 4 แรม 6 ค่ำ
วันศุกร์ ไทยกาบสัน พระมหาสังฆราชาเจ้าผู้ศรัทธา
อันเป็นครูแก่มหาธรรมราชาเห็นผลกรรม อันเป็นแก่น
ปรารถนาโพธิสมภารแล จักมักเลือกสัตว์ออกจากสงสาร
ไซ้รุ้ จึงให้บรรลสัตว์ทั้งห—ลายไปเอาหินผามากระทำเป็น
เจดีย์ 4 ด้าน พระธาตุแห่งมหาธรรมราชาด้วยกว้างได้
12 วา แล 2 ศอก ด้วยสูงได้ 17 วาค่าแขน เมื่อแล้ว
ฉลองพระธาตุนี้ ปรารถนาด้วยคำว่า พุทฺโธ ภวิสุตฺตมิมิ
อนาคเต ภเว ฯ แล ฯ⁷

หรือจารึกปราสาทพระขรรค์ บทที่ 49, 50 และ 51 กล่าวถึงการบูชาพระ
โพธิสัตว์โลกेश्वरดังนี้

บทที่ 49 เครื่องอุปกรณที่ใช้ในพิธีบูชา เช่น ผลไม้ ผัก
 ฯลฯ ไม่ได้ระบุไว้ในที่นี้ เพราะเป็นสิ่งที่ทราบกันดีเหลือเกิน
 คนย่อมจะทำได้เหมาะสมถูกต้องตามประเพณี

บทที่ 50 ผ้าสักหลาดอย่างบางสีขาวและแดง 645 ชิ้น
 สำหรับเป็นเครื่องแต่งองค์พระโพธิสัตว์ พร้อมด้วย (ผ้าสำหรับ)
คลุมเตียงและเกอ

บทที่ 51 เครื่องปูพื้นทำด้วยแพรเงิน ปูเพื่อบ่งกั้นรุ่งวันที่
จะมาใต้ตอมพระบาทของพระโพธิสัตว์โลกेश्वरและเทวรูปอื่น ๆ⁸

ในที่นี้จึงจัดแบ่งประเภทของจารึกอย่างกว้าง ๆ เป็นสองประเภท
เพื่อการศึกษาในแนวทางของประวัติศาสตร์นิพนธ์โดยเฉพาะ คือจารึกประ
เภทที่จัดเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ และมีค่าเป็นหลักฐานทางประวัติ

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 203.

ศาสตร์ด้วย กับจารึกประเภทที่ไม่อาจจัดเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ และมีคุณค่าเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์เท่านั้น ทั้งนี้จะยกเอาจารึกกลุ่ม ซึ่งมีลักษณะเป็นงานเขียนประวัติศาสตร์เป็นหลัก สำหรับจารึกกลุ่มซึ่งเป็นเพียงหลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้น จะนำมาศึกษาเป็นส่วนประกอบด้วย

ข้อจำกัดในการศึกษาจารึกในฐานะงานเขียนทางประวัติศาสตร์

การศึกษาจารึกในฐานะงานเขียนทางประวัติศาสตร์นั้น มีข้อ

จำกัดหลายประการ ดังนี้

1. เนื้อหาของจารึกมักละเอียดรายละเอียดบางอย่างซึ่งคนสมัยนั้นรู้และเข้าใจดีอยู่แล้ว ทำให้ข้อมูลที่จะใช้ในการวิเคราะห์ภายนอกไม่แน่นอน ต้องอาศัยการสันนิษฐานของผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งบางครั้งไม่อาจตกลงกันได้ การไม่ทราบระยะเวลาและเจ้าของที่แน่นอนของจารึก ทำให้การพยายามศึกษาจารึกในแง่ของการเขียนประวัติศาสตร์ไทย เป็นไปอย่างลำบากและไม่แน่นอน

2. ความลบเลือนและการชำรุดหักพังของจารึก ตลอดจนคำโบราณหลายคำซึ่งเข้าใจความหมายไม่ได้ ทำให้เนื้อหาของจารึกซึ่งละเอียดรายละเอียดอยู่แล้วขาดวิ่น หากความแน่นอนได้ยาก และไม่อาจเข้าใจได้ตลอด การอ่านจารึกจึงมีปัญหาอยู่เสมอ ดังปรากฏว่าจารึกที่อ่านไว้แต่เดิมมีข้อผิดพลาดมากมาย ปัญหาเหล่านี้มีผลต่อการวิเคราะห์ภายในในการศึกษาลักษณะและวิวัฒนาการของการเขียนจารึกอยู่บ้าง

3. จารึกสำคัญๆ หลายหลัก มีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวอยู่มาก เช่น หลักที่ 1, 2, 3 ฯลฯ การจัดระเบียบวิธีการเขียนจารึกให้แน่นอนจึงค่อนข้างเป็นไปได้ยาก

4. ความรู้ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับยุคสมัยที่นิยมเขียนจารึกก่อนข้างจะมีคณน้อยมาก นอกจากไม่สามารถอาศัยความรู้ดังกล่าวอธิบายปัญหาเกี่ยวกับการเขียนจารึกแล้ว ยังเป็นอุปสรรคในการพยายามอธิบายสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ (Historical Context) ของจารึกอีกด้วย

5. เกี่ยวกับจำนวนของจารึกที่ค้นพบในประเทศไทย จารึกซึ่งค้นพบแล้วจำนวนเกือบครึ่งยังไม่ได้รับการอ่าน และมีหลักฐานที่พอเชื่อได้ว่า ยังมีจารึกที่ค้นไม่พบอีกจำนวนไม่น้อย จารึกซึ่งยังไม่ได้อ่านและยังค้นไม่พบเหล่านี้ อาจมีน้ำหนักมากพอที่จะเปลี่ยนระเบียบวิธีการเขียนจารึกซึ่งได้ศึกษาไว้ในที่นี้ก็เป็นได้

จารึกที่ค้นพบในประเทศไทย

จารึกเป็นวิธีการจดบันทึกประวัติศาสตร์ซึ่งเก่าแก่ที่สุดในดินแดนสุวรรณภูมิ เช่นเดียวกับสังคมอื่น ๆ ของโลก ที่เริ่มบันทึกประวัติศาสตร์ด้วยการจารึก ขณะนี้ในประเทศไทยค้นพบจารึกแล้ว 481 หลัก อ่านและตีพิมพ์แล้วประมาณ 284⁹ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงแบ่งสมัยของจารึกที่ค้นพบในจังหวัดต่าง ๆ ของประเทศไทยไว้ ดังนี้¹⁰

1. จารึกทวารวดี

แหล่งที่พบแถบจังหวัดลพบุรี ราชบุรี อายุ ประมาณปี พ.ศ. 1250 จัดเป็นจารึกที่เก่าแก่ที่สุด มักพบจารึกอยู่บนศิลปวัตถุทางศาสนา เช่น

⁹ ประเสริฐ ณ นคร, จากการแสดงปาฐกถาทางประวัติศาสตร์ เรื่อง "ศิลาจารึก" ณ โรงละครแห่งชาติ (โรงเล็ก) ในวันเสาร์ที่ 8 กรกฎาคม 2521.

¹⁰ สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521), หน้า 1-2.

ฐานพระพุทธรูป สตूपศิลา ฯลฯ ภาษาที่ใช้เป็นตัวอักษรอินเดียใต้ ภาษามกธ เนื้อหาของจารึกมักเกี่ยวกับการประกาศศาสนาโดยเฉพาะ ส่วนใหญ่เป็นคาถาสำหรับเคารพบูชา เช่น “ธรรมทั้งหลายไถ มีเหตุเป็นแดนเกิดก่อน, พระตถาคตเจ้าได้ตรัสแล้วเทียว ซึ่งเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความคับไต่แห่งธรรมเหล่านั้น, พระมหาสมณะเจ้าตรัสอย่างนี้โดยปกติ”¹¹

จารึกทำนองเดียวกันนี้มีพบอีกมาก สลักบนธรรมศิลา ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระปฐมเทศนา เช่น จารึกหลักที่ 30 จารึกเยรมุมมา บนแผ่นอิฐ จารึกเป็นอักษรอินเดียใต้ ภาษามกธ ดึง¹² “ธรรมทั้งหลายเหล่าไถ มีเหตุเป็นแดนเกิดก่อน พระตถาคตเจ้าตรัสเหตุของธรรมเหล่าไถ และความคับไต่แห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น พระตถาคตเจ้าตรัสซึ่งเหตุแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้นและความคับนั้น พระมหาสมณะเจ้ามีลัทธิต่างกัน ดึง¹²”

2. จารึกศรีวิชัย

พบในบริเวณจังหวัด ภาคใต้ที่เคยเป็นที่ตั้งของ อาณาจักรศรีวิชัย มาก่อน เช่น นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี เป็นต้น มีอายุอยู่ระหว่างปี พ.ศ. 1250-1650 ภาษาที่ใช้คือ ภาษาสันสกฤต เขมร และทมิฬ เนื้อหาของจารึกมักเกี่ยวกับการสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระราชา และพระราชกรณียกิจของพระองค์ เช่น จารึกหลักที่ 24 จากจังหวัดนครศรี

¹¹ สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508), หน้า 8.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

ธรรมราช เริ่มต้นจารึกด้วยคำว่า “สวัสดิ” ระบุพระนามกษัตริย์แห่งตามพรลิงค์ คือ พระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราช แห่งราชวงศ์ปทุมวงศ์ ว่าทรงมีความเฉลียวฉลาดในนิติศาสตร์และมีอำนาจมากประดุจพระอาทิตย์ มีความสว่างามราวกับพระจันทร์ พระเกียรติคุณของพระองค์เสมอกับพระเจ้าธรรมโศกราช¹³ หรือจารึกหลักที่ 23 จากไชยา กล่าวถึงการสร้างปราสาทอิฐสามหลัง เพื่อบูชาพระโพธิสัตว์ของพระราชาแห่งกรุงศรีวิชัย¹⁴ เป็นต้น

3. จารึกกัมพูชา

พบในบริเวณภาคอีสาน เช่น จังหวัดอุดรธานี นครราชสีมา ปราจีนบุรี อายุอยู่ในระหว่างปี 1050—1750 เป็นจารึกบนเสาคหิน ศิลาลัก แผ่นทองแดง แผ่นทอง วัตถุสัมฤทธิ์ต่าง ๆ ภาษาที่ใช้มักเป็นภาษาเขมรและภาษาสันสกฤต เนื้อหาส่วนใหญ่ของจารึกกัมพูชาแสดงเป้าหมายทางศาสนา ผสมกับคติความเชื่อทางลัทธิพราหมณ์ ควบคู่กับประวัติเจ้าของจารึก ซึ่งอาจเป็นกษัตริย์หรือผู้มั่งคั่งสูงในสังคม คำสาปแช่งและการสรรเสริญพระเจ้า เช่น จารึกหลักที่ 119 จากจังหวัดสุรินทร์ กล่าวถึงการสร้างรูปโคนนทิด้วยศิลา ผู้สร้างคือเจ้าชายจิตรเสน ซึ่งต่อมาคือพระเจ้ามเหศวรมัน การสร้างรูปโคนนทินี้ได้สร้างเมื่อปราบปรามทุกประเทศแล้ว หรือจารึกหลักที่ 123, 127 กล่าวถึงการสร้างศาสนสถาน การสาปแช่งผู้ที่ล่วงเกินทรัพย์สินของพระ และมีจารึกอีกไม่น้อยที่จัดทำขึ้นเพื่อสรรเสริญกษัตริย์โดยเฉพาะ เช่น จารึกปราสาทเขาพนมรุ้ง ซึ่งแต่งสรรเสริญพระอิศวรในบทแรก ต่อมาสรรเสริญการกระทำอันกล้าหาญในการรบ

¹³ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์, 2521), หน้า 451.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 445—446.

และปรัชญาของพระราชาชือหฺรณยะและราชวงศ์ของพระองค์ จารึกกัมพูชา เป็นจารึกที่งดงามสมบูรณ์ด้วยศิลปะทางการประพันธ์ ซึ่งแสดงถึงความเจริญก้าวหน้าทางด้านอักษรศาสตร์อย่างสูง เพราะนอกจากจารึกเป็นร้อยกรองด้วยภาษาที่ประณีตแล้ว ยังมีจารึกหลายหลักแต่งเป็นโคลก¹⁵ และฉันท์แบบต่างๆ เช่น จารึกปราสาทเขาพนมรุ้ง จารึกหลักที่ 117, 118 119 เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้นการลำดับเหตุการณ์และการเรียบเรียงเรื่องราว เป็นไปอย่างคี่มีระเบียบ อาจกล่าวได้ว่าจารึกกัมพูชาเป็นจารึกที่มีวิวัฒนาการสูงสุดในดินแดนแถบนี้

4. จารึกหริภุชชัย

พบในบริเวณจังหวัดลำพูนในปัจจุบัน อายุระหว่างปี พ.ศ. 1650 -1750 ใช้ภาษามอญและภาษามอญ

5. จารึกสุโขทัย

พบในบริเวณจังหวัดสุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก กำแพงเพชร นครสวรรค์ อายุระหว่างปี พ.ศ. 1830-2050 วัสดุที่ใช้ได้แก่ หินชนวนสีเขี้ยว หินทราย ศิลปวัตถุสัมฤทธิ์ และแผ่นดินเผา มีขนาดต่างๆ กัน ตั้งแต่ขนาดเล็ก กว้าง 19 ซม. ยาว 30 ซม. หนา 1.5 ซม. จนถึงขนาดใหญ่ สูง 2 เมตร 75 ซม. กว้าง 67 ซม. หนา 7 ซม. ภาษาที่ใช้คือ ภาษาไทย มอญ บาลี เขมร เป็นจารึกที่มีความสำคัญที่สุดในบรรดาจารึกที่พบในประเทศไทย เพราะใช้เป็นหลักฐานซึ่งสำคัญที่สุดในการค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยสมัยสุโขทัย ขณะเดียวกันยังมีคุณลักษณะเด่นชัด ในฐานะเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทย อย่างที่จารึกอื่นๆ ไม่มี

¹⁵ คำประพันธ์สั้นสกลุด สืบาทเป็นหนึ่งบท เรียกว่า โสลกหนึ่ง.

6. จาริกลานนาไทย

พบในบริเวณจังหวัดภาคเหนือของประเทศ เช่น ชัยนาท เชียงราย จำปาศักดิ์ เชียงใหม่ อายุอยู่ในระหว่างปี 1850—2150 วัสดุที่ใช้ได้แก่ หินชนวนสีเขียว หินทราย ศิลปวัตถุสัมฤทธิ์ จาริกฐานพระพุทธรูป ภาษาที่ใช้คือ ภาษาไทยยวน บาลี ขอม และไทย เนื้อหาส่วนใหญ่จะเป็นเรื่อง การสร้างและปฏิสังขรณ์วัด หรือโบราณสถานในพุทธศาสนา การกัลปนา ผู้คนและสิ่งของให้วัดโดยแสดงในรายละเอียดว่า ได้ถวายอะไรให้วัดบ้าง พร้อมกับได้สาปแช่งผู้ที่ละเมิดทรัพย์สินเหล่านั้นด้วย และมักจะบอกประวัติ เจ้าของจาริกย่อๆ บางครั้งเล่าถึงเหตุการณ์บ้านเมืองในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ด้วย

7. จาริกกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์

อายุหลังปี 1893 ลงมา วัสดุที่ใช้คือหินชนวนสีเขียว แผ่นอิฐ ลานเงิน ลานทองคำ ลานตีบูก ขนาดไม่ใหญ่โตมากนัก เพราะส่วนใหญ่ เป็นจาริกที่จัดทำขึ้นด้วยวัตถุ ประสงค์ทาง พิธีกรรมและศาสนา เป็นการจาริกเรื่องราวเกี่ยวกับการทำบุญกุศล การสร้างวัด และการสาปแช่งผู้ที่ยุ่งเกี่ยวกับสมบัติของวัด การแสดงความปรารถนาอันเป็นที่สุดของการทำบุญ เพราะในสมัยดังกล่าวการบันทึกประวัติศาสตร์ด้วยการจาริกเสื่อมไปมากแล้ว ความสำคัญของจาริกจึงค่อนข้างจะจำกัดอยู่เพียงขอบเขตด้าน ศาสนาและพิธีกรรม เช่น จาริกหลักที่ 42 กล่าวถึงการบำเพ็ญบุญกุศล ในวัยอายุครบ 75 ปีของพ่ออายุ แม่เนา¹⁶ หรือจาริกหลักที่ 91 จาริก วัดเทพจันทร์ กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์วัดเทพจันทร์ของกรมหลวงราชา

¹⁶ ตำนานนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3*, หน้า 53.

นุรัตน์¹⁷ จารึกหลักที่ ๑๓๐ จารึกฐานพระพุทธรูป ความว่าพระเจ้าแม่
ได้สร้างชนเพื่อไว้ในวัดบูรพาราม¹⁸ ฯลฯ นอกจากนั้นแล้วยังมีจารึกบาง
หลักที่จัดทำขึ้นเฉพาะกิจ เช่น กิลาจารึกประกาศข้อห้ามสี่ประการในการสั่ง
สอนคริสตศาสนาในสมัยพระเจ้าบรมโกศ¹⁹ จารึกพระราชทานบรรดาศักดิ์
และสมณศักดิ์²⁰ หรือจารึกที่พระเจ้ายี่ศรียศสองรักษ์เมืองด่านชัย ว่าด้วย
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระไชยเชษฐา พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคณหุตทำ
พิธีปักปันเขตแดนกัน เป็นต้น²¹ และจารึกยังถูกนำมาใช้ในตำราวิชาการ
คือ การจารึกความรู้สาขาต่าง ๆ ลงบนระเบียงวัดพระเชตุพนในสมัยรัชกาล
ที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และค่อยสูญความนิยมไป กลายเป็นส่วน
หนึ่งของธรรมเนียมการสร้างวัดหรือสถานที่สำคัญ เช่น จารึกอภิบายประวัติ
พระเจ้ายี่วัดชุมพลนิกายาราม บางปะอิน²² จารึกอนุสาวรีย์พระนางเจ้า
สุนันทากุมารีรัตน์²³ เป็นต้น

17 สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติ
ศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4*, หน้า 33.

18 เรื่องเดียวกัน, หน้า 268.

19 ดูรายละเอียดใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 38* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2507) หน้า 111-117.

20 สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติ
ศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1* (กรุงเทพฯ
: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510), หน้า 26, 28, 30, 31, 79 และ 80.

21 เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-3.

22 สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติ
ศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 6* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521), หลักที่ 191.

23 เรื่องเดียวกัน, หลักที่ 227 และ 228.

ลักษณะและวิวัฒนาการของการเขียนจารึกไทย

โดยที่ได้แสดงแล้วว่า จารึกเท่าที่ค้นพบในประเทศไทยมิได้มีเฉพาะจารึกของชนชาติไทยเท่านั้น ยิ่งกว่านั้นจารึกจำนวนไม่น้อยยังจัดทำขึ้นก่อนปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าชนชาติไทยได้ตั้งหลักแหล่งลง ณ บริเวณที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ดังปรากฏว่าจารึกที่เก่าแก่ที่สุดคือ จารึกของกษัตริย์ชอมชือ จิตรเสนา พบที่ปากน้ำมูล จารึกไว้เมื่อปี พ.ศ. 1200 และไม่ว่าจะเป็นจารึกทวารวดี ศรีวิชัย หรือกัมพูชา ล้วนแต่เป็นจารึกซึ่งเกิดขึ้นก่อนการตั้งหลักแหล่งมั่นคงของคนไทย และมีใช้จารึกที่จัดทำขึ้นโดยคนเชื้อชาติไทยอย่างค่อนข้างแน่นอน ฉะนั้น การศึกษาลักษณะและวิวัฒนาการของการเขียนจารึกไทยในที่นี้ จะทำเฉพาะจารึก ซึ่งเชื่อว่าจัดทำขึ้นโดยคนไทย ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือจารึกสุโขทัย จารึกลานนาไทย จารึกกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีอยู่ประมาณ ๘๕ หลัก เท่านั้น

จากจารึกซึ่งเข้าใจว่าจัดทำโดยคนไทยประมาณ 85 หลักนี้ ได้นำมาจัดแบ่งออกเป็นสามกลุ่ม โดยอาศัยสมัยเวลาที่เข้าใจว่าได้จัดทำจารึกนั้น ๆ ขึ้นเป็นตัวกำหนด เพราะพิจารณาเห็นว่า เป็นวิธีที่จะศึกษาลักษณะและวิวัฒนาการของการเขียนจารึกได้ชัดเจนยิ่งกว่าใช้ตัวกำหนดอย่างอื่น เช่น ภูมิภาค เนื้อหา ฯลฯ แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าผู้เขียนจะละทิ้งตัวกำหนดเหล่านั้นเสีย และจะได้นำมาเป็นตัวกำหนดร่วมของการศึกษาจารึกแต่ละสมัยด้วย

หาก จะจัดลักษณะ และ วิวัฒนาการ การ เขียน จารึกไทย ตาม สมัย เวลา จะแบ่งได้สามรุ่น ดังนี้

1. จารึกพิเศษรุ่นแรก มีหลักเดียวคือ จารึกหลักที่ 1 สันนิษฐานว่าจัดทำขึ้นในปี พ.ศ. 1835 สำหรับตอนที่ 2 และ 3 ของจารึกคงเขียนขึ้นเพิ่มเติมหลังจากนั้น ขณะนี้ไม่อาจกำหนดแน่นอนได้ว่าจารึกขึ้นเมื่อใด

2. จารึกยุคกลาง ประมาณปี พ.ศ. 1900 - พ.ศ. 2000 อาจจัดได้ว่าเป็นยุคทองของจารึก เพราะเป็นยุคที่นิยมจัดทำจารึกกันมากเป็นพิเศษ ด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆ อย่างกว้างขวาง เช่น ทางด้านการเมือง ศาสนา พิธีกรรม คำสอน และกฎหมาย จารึกสำคัญ ๆ เกือบทุกหลักจัดทำขึ้นในระยนี้

3. จารึกยุคหลัง ประมาณปี พ.ศ. 2000 ลงมา จัดเป็นยุคเสื่อมของจารึก - ความสำคัญของจารึกในแง่ต่าง ๆ ลดน้อยลง จนแทบจะจำกัคอยู่เฉพาะเรื่องเกี่ยวกับศาสนาและพิธีกรรม เพราะความนิยมเกี่ยวกับการจัดบันทึกเหตุการณ์เปลี่ยนไป นิยมใช้วิธีจารลงบนใบลานอย่างถาวรแทน จารึกจึงค่อย ๆ สูญความนิยมไป

1. จารึกพิเศษรุ่นแรก

จารึกพิเศษรุ่นแรกมีหลักเดียว คือ จารึกหลักที่ 1 ที่จัดแยกจารึกหลักที่ 1 ออกเป็นจารึกพิเศษรุ่นแรกหลักเดียว เนื่องจากเป็นจารึกที่มีปัญหาเกี่ยวกับระยะเวลาที่จัดทำขึ้น ปัจจุบันยอมรับกันว่าเนื้อหาของจารึกหลักนี้แบ่งออกได้เป็นสามตอน และจารึกขึ้นในระยะเวลาที่แตกต่างกันคืออาจจะตั้งแต่สมัยของพ่อขุนรามคำแหงถึงสมัยพระเจ้าลิไทย จารึกหลักที่ 1 จึงเป็นจารึกที่คาบเกี่ยวอยู่ในช่วงเวลานานเกินกว่าจะจัดบรรจุเข้ากับสมัยใดสมัยหนึ่งได้ ทั้งยังเป็น จารึกที่สำคัญ และมีน้ำหนัก มากพอที่จะทำให้ระเบียบวิธีการเขียนจารึกสมัยใดสมัยหนึ่งที่จะจัดรวมไว้ขาดระเบียบได้

เพราะเป็นจารึกหลักที่มีลักษณะเฉพาะตัวมาก ในที่นี้จึงจัดแยกไว้ต่างหาก เพื่อสามารถศึกษาได้อย่างละเอียด และเนื่องจากยอมรับกันว่าตอนที่ 1 ของจารึกหลักนี้ จารึกขึ้นประมาณปี 1835 ในสมัยของพ่อขุนรามคำแหงซึ่งอาจจัดเป็นจารึกรุ่นแรกสุดของไทยได้ จึงจัดไว้เป็นจารึกพิเศษรุ่นแรก

จารึกหลักที่ 1 นี้รู้จักกันทั่วไปว่า จารึกพ่อขุนรามคำแหง มีลักษณะเป็นหลักศิลาแท่งรูปสี่เหลี่ยมยอกแหลมมน สูง 1 เมตร 11 ซม. มีข้อความจารึกทั้งหมดสี่ด้าน ด้านที่ 1 และ 2 มี 35 บรรทัด ด้านที่ 3 และ 4 มี 27 บรรทัด แบ่งเนื้อความเป็นสามตอน คือ

ตอนที่ 1 เริ่มตั้งแต่บรรทัดที่ 1 ถึงบรรทัดที่ 17 และหนึ่งคำแรกของบรรทัดที่ 18 ด้านที่ 1 เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระประวัติของพ่อขุนรามคำแหง ตั้งแต่ประสูติจนเสวยราชสมบัติ ลักษณะเป็นการเล่าถึงอดีตชีวิตประวัติของพ่อขุนรามคำแหง ผู้เป็นเจ้าของจารึก²⁴ ยิ่งกว่าเป็นการเล่าถึง

²⁴ ในการจัดทำจารึกแต่ละหลักนี้น่าจะมีผู้เกี่ยวข้องสามคน คือ

1. ผู้เป็นเจ้าของจารึก ซึ่งหมายถึงผู้สั่งหรือผู้จัดให้มีการทำจารึกขึ้นด้วยอำนาจ ด้วยทรัพย์สิน ด้วยศรัทธา ผู้เป็นเจ้าของจารึกอาจเป็นผู้มีอำนาจทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และศาสนาพอสมควร เช่น พระเจ้าแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ ราชเทวี เจ้าเมือง ขุนนาง พราหมณ์ พระ และกษัตริย์
2. ผู้ประพันธ์ หมายถึงผู้แต่งและเรียบเรียงเนื้อหาและข้อความในจารึก เขาใจว่าคงแต่งและเรียบเรียงไปตามความประสงค์ของเจ้าของจารึกมากกว่าจะแต่งเองตามใจชอบ ผู้ประพันธ์จะต้องเป็นผู้มีความรู้มากพอ เพราะจารึกบางหลักแสดงความรู้ทางด้านภาษา อักษรศาสตร์ และวรรณคดีอย่างสูง ผู้ประพันธ์อาจเป็นปราชญ์ ราชครูในราชสำนัก พราหมณ์ พระ นักบวช ฯลฯ บางครั้งผู้เป็นเจ้าของจารึกอาจประพันธ์จารึกด้วยตนเองก็ได้
3. ผู้จารึกหรือผู้สลักตัวอักษรลงบนแผ่นจารึก จะต้องเป็นผู้ชำนาญเขียนได้ หรืออาจเป็นบุคคลเดียวกับผู้ประพันธ์

เรื่องราวของสังคมในส่วนรวม แต่ก็แสดงให้เห็นถึงสำนักพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ ที่โปรดให้จารึกเรื่องราวในอดีตของครอบครัวของพระองค์ไว้ เพราะอย่างน้อยที่สุดก็แสดงว่า ผู้คนยุคนั้นเริ่มมีสำนึกทางประวัติศาสตร์อย่างแคบๆ ด้วยเรื่องราวของวงศ์วานของตน พ่อขุนรามคำแหงน่าจะทรงเป็นทั้งเจ้าของและผู้ประพันธ์จารึกตอนที่ 1 นี้ด้วยพระองค์เอง เพราะใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 “กู” โดยตลอด²⁵

ตอนที่ 2 ตั้งแต่บรรทัดที่ 18 คำที่ 1 ไปจนถึงบรรทัดที่ 27 ของคำที่ 3 ว่าด้วยชีวิตความเป็นอยู่และธรรมเนียมต่างๆ ของชาวสุโขทัย ตลอดจนสภาพบ้านเมืองในขณะนั้น ตอนที่้ายได้กล่าวถึงการสร้างพระแท่นมณฑลศิลาบาตร เมื่อ พ.ศ. 1835

ดร. ประเสริฐ ณ นคร สันนิษฐานว่า ตอนที่ 2 นี้อาจจารึกขึ้นหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหง เพราะเริ่มต้นว่า “เมือขัว พ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในนามมีปลา ในนามมีข้าว” ถ้าคำว่า *เมือขัว* เป็นเรื่องบอกเวลาในอดีตจริง ตอนที่ 2 นี้ก็ต้องจารึกขึ้นหลังรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งท่านสุภัทรดิศพลำ ทรงเห็นว่า ถ้าหลังจริง ก็ต้องเพิ่งสิ้นรัชกาลไปใหม่ๆ ไม่ถึงสมัยพระเจ้าลิไทย เพราะสมัยพระเจ้าลิไทย ไม่ใช่สระพยัญชนะอยู่บรรทัดเดียวกันแบบจารึกพ่อขุนรามคำแหง²⁶

ท่านผู้เชี่ยวชาญเรื่องสุโขทัยยอมรับว่า พ่อขุนรามคำแหงครอง

²⁵ นอกจากใช้ “กู” เป็นสรรพนามบุรุษที่ 1 แล้ว ยังใช้คำว่า “ตู” ทั้งคำ และ “เผื่อ” สองคำ

²⁶ ประเสริฐ ณ นคร, “ความเห็นเรื่องจารึกพ่อขุนรามคำแหง,” ใน *ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกอ็ล (ไม) คุ้ม*, พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายบุญเรือง ณ นคร ณ วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน, 2514, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2514), หน้า 84.

ราชะระหว่าง พ.ศ. 1822 ถึง พ.ศ. 1842²⁷ จากจารึกหลักที่ 1 เราทราบว่ามีพ่อขุนรามคำแหงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1826 จารึกหลักนั้นจึงต้องไม่จารึกขึ้นก่อนปี 1826 และในจารึกหลักเดียวกันนี้ ยังกล่าวถึงการสร้างพระแท่นมณีศิลาบาตร ใน พ.ศ. 1835 จึงมีผู้สันนิษฐานว่าจารึกหลักที่ 1 นั้นจัดทำขึ้นเมื่อคราวสร้างพระแท่น คือประมาณ พ.ศ. 1835 แต่จารึกไม่จบในคราวเดียวกัน คือเฉพาะตอนที่ 1 บรรทัดที่ 1 ถึง 17 เท่านั้น จารึกขึ้นในสมัยของพ่อขุนรามคำแหง ส่วนตอนที่ 2 จารึกขึ้นหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหง คืออาจจะในสมัยพระเจ้าเลอไทย หรือพระเจ้าวรมัน หรือพระเจ้าลิไทยตอนต้นก็ได้²⁸

เกี่ยวกับปัญหาเรื่องระยะเวลาและเจ้าของจารึกหลักที่ 1 ตอนที่ 1 และ 2 นี้ ผู้เขียนยังเห็นว่าอาจเป็นไปได้ที่เขียนขึ้นพร้อมกันในสมัยของพ่อขุนรามคำแหง โดยตอนที่ 1 ทรงนิพนธ์เองและให้ผู้อื่นจารึก สำหรับตอนที่ 2 คงมิได้นิพนธ์เอง เพราะเมื่อกล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหง จะใช้พระนามโดยตรงแสดงความเป็นบุรุษที่ 3 ทั้งข้อความในตอนที่ 2 นี้ก็ประณีตกว่าตอนที่ 1 ทั้งภาษา การเรียบเรียง และเนื้อหาที่บรรจุ จึงอาจโปรดให้นักปราชญ์ในราชสำนักประพันธ์ขึ้น เพื่อเล่าถึงเรื่องราวต่างๆ ในเมืองสุโขทัยให้ทราบทั่วกัน เพราะสมัยของพระองค์นั้น สุโขทัยได้กลายเป็นอาณาจักรอาณาจักรหนึ่ง มีเมืองชนใหญ่่น้อยมากมาย การจารึกประกาศความรุ่งเรือง ชีวิตความเป็นอยู่ ธรรมเนียมประเพณีของชาวสุโขทัย จึงอาจทำขึ้นเพื่อเป็นหลัก หรือประโยชน์ ทางใดทางหนึ่ง ในการปกครองเมือง

²⁷ ดูรายละเอียดใน ประเสริฐ ฐ นกร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 38-41.

²⁸ ดูรายละเอียดใน ศูนย์สุโขทัยศึกษา, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิชณเศศ, 2521), หน้า 163-172.

เหล่านี้ก็เป็นได้ การยึดถือคำว่า *เมอชว* เพียงคำเดียวและทัศนจักริก
 ที่ตอนที่ 2 ทั้งหมดถือว่าเป็นเรื่องในอดีตยังไม่หนักแน่นพอ และเมื่อศึกษาจาก
 พฤติกรรมทางการเมืองของพระองค์แล้ว กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่เช่นพระองค์ไม่
 น่าจะทำจารึกสำคัญค้างไว้หลายปีเช่นนั้น หากจารึกหลักนี้จัดทำขึ้นไว้คู่กับ
 พระแท่นมณังคศิลาบาตรจริง ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าจะเป็นไปได้มาก จารึกหลัก
 นี้ควรเริ่มจารึกในปี 1835 เหตุใดจึงปล่อยให้จารึกค้างไว้เพียง 17 บรร
 ทัดถึงเจ็ดปี ถ้านับถึงปีที่พระองค์สวรรคตจึงเริ่มจารึกกันใหม่ ทั้งตอนท้าย
 ของจารึกที่ตอนที่ 2 นี้ ได้กล่าวถึงการสร้างพระแท่นมณังคศิลาบาตร และ
 บอกว่าจารึกหลักนี้สร้างไว้คู่กับพระแท่นซึ่งจัดทำขึ้นในปี 1835 ไม่มีข้อ
 ความส่วนใดแสดงว่าการสร้างพระแท่นเป็นเรื่องในอดีต นอกจากนี้ยังกล่าว
 ถึงจารึกอื่นๆ อีกสามหลัก ในสถานที่ต่างกัน แสดงว่าการจัดทำศิลาจารึก
 เป็นสิ่งแพร่หลายพอสมควรในสมัยนั้น และไม่ใช่สิ่งที่ทำได้ยากเกินไปถึง
 กับต้องทำค้างไว้ และจากการตรวจสอบภายในของจารึกเอง เรื่องราวที่
 เล่าทั้งหมดเป็นเรื่องในสมัยพ่อขุนรามคำแหง มีคำว่า *น* กำกับอยู่เกือบตลอด
 เมื่อกล่าวถึงเมืองสุโขทัย เช่น “เมืองสุโขทัย *น* ตี ในนามีปลาในนามี
 ข้าว...” หรือ “ไพร่ในเมืองสุโขทัย *น* จึงชม” หรือ “พ่อขุนรามคำแหงเจ้า
 เมืองสุโขทัย *น*” ฯลฯ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ได้แสดงความคิดเห็นว่า “*น*”
 ในลายสือไทย ตรงกับ เดอะ (The) ไม่ใช่ ทิส (This) ในภาษาอังกฤษ²⁹
 และเมื่อได้อ่านจารึกที่ตอนที่ 2 โดยตลอดแล้ว นอกจาก “*น*” จะแสดงความ
 หมายของ เดอะ (The) แล้ว “*น*” ยังให้ความหมายแสดงปัจจุบันหรือความ
 ใกล้ของเหตุการณ์ด้วย และเมื่อเปรียบกับจารึกที่ตอนที่สาม ซึ่งเชื่อว่าจารึก

²⁹ ประเสริฐ ณ นคร, “ความเห็นเรื่องจารึกพ่อขุนรามคำแหง,” ใน
 ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ (ไม่) คุ้ม, หน้า 84.

ชนในสมัยหลังแน่นอนแล้ว จะเห็นว่าไม่มีการใช้คำว่า “^๕นี้” กำกับบอก และ
ยังใช้คำว่า “^๕นี้” เมื่อกล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงเพื่อแสดงความเป็นที่นอบน้อม
อย่างไรก็ดี ข้อเสนอเกี่ยวกับจารึกก่อนที่ 1 และ 2 ^๕นี้ ยังต้องอาศัยท่านผู้
ช่วยกันตรวจสอบค้นคว้าอีกมาก จึงจะหาข้อยุติได้ ในที่นี้จะขอสรุปไว้เป็น
การชั่วคราวก่อนสองประเด็น ดังนี้

1. ก่อนที่ 1 และ 2 ของจารึกหลัง^๕ จารึกชนในสมัยเดียวกัน
คือในสมัยพ่อขุนรามคำแหง เพื่อกำกับพระแท่นมิ่งมงคลิลาบาตร แต่
ประพันธ์ก่อนที่ 1 และ 2 เป็นคนละคนกัน

2. ก่อนที่ 1 และ 2 ของจารึกหลังที่ 1 ^๕นี้ จารึกชนคนละ
สมัย คือก่อนแรกจารึกในปี 1835 พร้อมการสร้างพระแท่นมิ่งมงคลิลา
บาตร แต่จารึกได้เพียง 17 บรรทัด แล้วจึงมาจารึกเพิ่มเติมเมื่อสิ้นรัชกาล
พ่อขุนรามคำแหงแล้ว คืออาจในระหว่างสมัยของพระเจ้าเลอไทย หรือ
พระเจ้าจันทราม หรือพระเจ้าลิไทยตอนต้น

ตอนที่ 3 เริ่มตั้งแต่ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 1 ไปจนจบ ว่าด้วย
เกียรติคุณของพ่อขุนรามคำแหง และอาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยสมัย ^๕นี้
ที่เริ่มนับบรรทัดที่ 1 ของด้านที่ 5 เป็นตอนที่ 3 เพราะด้านที่ 3 จบด้วย
การบอกที่ตั้งของจารึกอื่น ๆ และบอกวัตถุประสงค์ของจารึกหลักที่ 1 ว่า
“...ขุดานหิน^๕นี้ ชื่อมิ่งมงคลิลาบาตร สถาปกวัง^๕นี้จึงทงหลายเห็น” ซึ่งเป็น
แบบลงท้ายของจารึก เดิมจารึกหลักนี้อาจสิ้นสุดแก่ด้านที่ 3 ต่อมาจึงมี
จารึกด้านที่ 4 เพิ่มเติม และจารึกด้านที่ 1 และ 2 ล้วนมี 35 บรรทัด
แต่ด้านที่ 3 กลับมีเพียง 27 บรรทัด หากด้านที่ 3 และ 4 จารึกในคราว
เดียวกันก็น่าจะจารึกต่อไปในด้านที่ 3 ไม่ต้องเริ่มด้านใหม่ และจารึกด้าน
ที่ 4 ยังเอ่ยถึงพ่อขุนรามคำแหงด้วยการเติมคำว่า พระ ลงไปด้วยอย่างไม่

เคยเอ่ยมาก่อน ซ้ำยังอธิบายด้วยว่า “พ่อขุนรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นขุนในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย” ขณะที่จารึกก่อนที่ 2 กล่าวถึงพระองค์ว่า “พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย” นอกจากนี้ยังมีคำว่า *นน* แสดงความเป็นอดีตของพ่อขุนรามคำแหงด้วย คือ “ลายสือไทยนจึงมีเพื่อพ่อขุน*นน*ใส่ไว้” และ “พ่อขุนรามพระคำแหง*นน*” แสดงว่าพ่อขุนรามคำแหงต้องสวรรคตไปแล้วเมื่อจารึกก่อนที่ 3 นี้ ศาสตราจารย์ เซเดส์ มีความเห็นว่างจารึกชิ้นภายหลังสองตอนแรกหลายปี เพราะตัวหนังสือลึบ และพยัญชนะ สระก็ใช้ต่างกับตอนที่หนึ่งและสอง³⁰

แม้จะมีปัญหาเกี่ยวกับระยะเวลาในการจัดทำจารึกหลักนี้ แตกต่างกันหลายสมัยก็ดี แต่สำนวนภาษาที่ใช้ในจารึกหลักนี้ไม่แตกต่างกันนัก ภาษาที่ใช้ในจารึกหลักที่ 1 เป็นภาษาไทย มีคำเขมรและบาลีสันสกฤตบ้างเล็กน้อย คำไทยที่ใช้มีทั้งคำโดดและคำคู่ เป็นภาษาที่เกือบเป็นไทยแท้ รูปประโยคส่วนมากเป็นเอกัตถประโยคง่าย ๆ ไม่มีข้อความซับซ้อน แบ่งประโยคเป็นวรรคสั้น ๆ เข้าใจง่าย กระชับรัดกุม แสดงความกิตอย่างตรงไปตรงมา มีการเล่นคำและมีจังหวะหยุดทุกสองหรือสามคำ ลีลาประโยคคล้ายภาษาพูดท้องถิ่นอีสานและพายัพในปัจจุบัน³¹ เช่น

แม่-

อชัวพ่อกู กูบำเรอ แก่พ่อกู กูบำเรอแก่

แม่กู กูไต่ตัว

³⁰ ประเสริฐ วัฒนกร, “ความเห็นเรื่องจารึกพ่อขุนรามคำแหง”, เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

³¹ พิทร มະลิวัดย์, “ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับภาษาในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง”, *วารสารธรรมศาสตร์* 7 : 2 (ตุลาคม-ธันวาคม 2520) : 186.

เนื้อตัวปลา กูเอามาแก้พอกู กูได้หมากส้ม
หมากหวา—

น อันใดกินอร่อยกินดี กูเอามาแก้พอกู
กูไปตี

หนังวังข้างใต้ กูเอามาแก้พอกู กูไปที่บ้าน
ท่มี—

อง ไต้ข้างไต้วง ไต้บัวไต้นาง ไต้เงื่อน
ไต้ทอง กูเอา

มาเวนแก้พอกู พอกูตายยังพูกู กูพรวา
บ่าเรือแก้พี

กู ไต้บ่าเรือแก้พอกู พูกูตาย จึงไต้เมืองแก้กูง
กลม

บางตอนแสดงสัมผัสกลาย ๆ มีความสอดคล้องกันอย่างมีลีลา เน้นจังหวะ
สัมผัสและสัทส่วนอย่างประณีต เช่น

ด้วยเสียงพาทย์เสียง พิ—

น เสียงเลื่อน เสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น
ใครจัก—

ก มักหัว หัว ใครจักมักเล่น เล่น

เบื่องตะวันโอกเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีปู

ครู

มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไร่มีนา มี
ถิ่นถ่าน

มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีป่าม่วงมีป่าขาม ดูงาม

ดังเกิด—

(งแต่) ง

เมื่อเปรียบกับสุภาสิตพระร่วงซึ่งจัดเป็นวรรณคดีร่วมสมัย³² จะ

เห็นว่าลักษณะบางอย่างคล้ายกันมาก กล่าวคือแม้ว่าสุภาสิตพระร่วงจะมี
ลักษณะคำสัมผัสซึ่งตายตัวกว่า แต่การใช้ศัพท์ง่าย คำโดดและคำผสมซึ่ง
เกือบมีลักษณะเป็นไทยแท้ทั้งหมด รูปประโยคง่าย ๆ และการแบ่งประโยค
เป็นวรรคสั้น ๆ อย่างคำพูดจากนั้น เช่น

ผิจะบังบังจงดับ

ผิจะจับจับจงดมน

ผิจะกินกินจงดตาย

ผิจะหมายหมายจงดแท้

ผิจะแก้แก้จงดจระจ่าง

อย่ารักห่างกว่าชาติ

คิดข้างหน้าอย่าเบา

อย่าถือเอาตนกว่าทุก³³

ความง่ายและเรียบซึ่งให้รสไพเราะอย่างไทยแท้ของภาษาในจารึก
หลักที่ 1 นี้ นอกจากเป็นผลเนื่องมาจากเป็นระยะตั้งบ้านเมืองใหม่ การ
รับความเจริญทางด้านอักษรศาสตร์จากสังคมภายนอกยังไม่ปรากฏชัด และ
สุโขทัยเพิ่งมีตัวอักษรของตนเองเป็นครั้งแรก ทำให้การถ่ายทอดความคิดลง
เป็นภาษาเขียนค่อนข้างจะจำกัดในตัวเองแล้ว ยิ่งเนื่องมาจากเหตุผลทางด้าน
การปกครองและสังคมอีกด้วย คือ การปกครองสุโขทัยในระยะแรกเป็นการ
ปกครองแบบพ่อปกครองลูก ในลักษณะนี้

³² แม้ปัจจุบันจะเชื่อว่าสุภาสิตพระร่วงที่มีอยู่ไม่ได้เขียนขึ้นในสมัยนั้น
จริง หากเกิดจากการรวบรวมขึ้นในสมัยหลัง แต่การรวบรวมก็อาศัยต้นเค้ามา
จากสุภาสิตพระร่วงเดิม ซึ่งยังอาจแสดงลักษณะเฉพาะบางอย่างอยู่.

³³ สำนักพิมพ์ผ่านฟ้าพิทยา, *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน* (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2506), หน้า 669.

1. ผู้ปกครองมีอำนาจเด็ดขาด ผู้อยู่ใต้ปกครองมีหน้าที่ต้องเคารพเชื่อฟังคำสั่งของผู้ปกครอง ผู้ปกครองมีผู้ช่วยปกครอง คือ ขุนนางข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ ตามความจำเป็น เรียก "ลูกขุน"
2. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครอง มีลักษณะใกล้ชิดเหมือนบุคคลในครัวเรือนเดียวกัน
3. ผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองมีฐานะ เป็น บุคคลที่เท่าเทียมกัน

การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ในการปกครองครอบครัวมาเป็นหลักปกครองบ้านเมืองในระยะแรกนี้ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองดำเนินไปอย่างใกล้ชิดเหมือนบุคคลในครัวเรือน โครงสร้างทางสังคมเป็นไปอย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน คือ มีผู้ปกครอง ได้แก่ พ่อขุนและผู้ช่วย คือ ลูกขุน มีผู้ถูกปกครอง คือไพร่ฟ้าข้าไท ซึ่งเป็นแรงงานในการผลิตปัจจัยต่าง ๆ มาเลี้ยงสังคม และยังมีแรงงานเหลือพอใช้ทำกิจการอย่างอื่น เช่น ศาสนา การรับใช้ การละเล่น ในเวลาเกิดศึกสงครามไพร่ฟ้าข้าไทเหล่านี้ต้องทำหน้าที่เป็นพลรบป้องกันบ้านเมืองอีกด้วย สำหรับพระเถร และนักบวชในศาสนา เป็นชนชั้นอิสระอีกกลุ่มหนึ่งของสังคมซึ่งไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง แต่ขณะเดียวกันก็เป็นชนชั้นที่ได้รับความเคารพและไว้วางใจอย่างสูงจากทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ความลดหล่นภายในชนชั้นอาจจะมิบังแต่ไม่ชัดเจน ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นเท่าเทียมกันในฐานะของบุคคล จึงยังไม่มี การแบ่งแยกภาษาระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ระเบียบพิธีการอันหรูหราเพื่อเสริมอำนาจให้แก่ผู้ปกครองยังไม่มี การกล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงในจารึกหลักที่ 1 นั้นจึงยังคงใช้คำสามัญดังเช่นกล่าวถึงคนทั่วไป เพราะฐานะของพระองค์ก็บุคคลเช่น

กัน เช่น “พ่อขุนรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นขุนในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย....”³⁴

การกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหงก็เป็น ไปอย่างง่าย ๆ ตรงไปตรงมา ไม่มีการประดับประดาด้วยภาษาและข้อความที่ฟุ่มเฟือยอย่างจารึกสมัยหลัง เช่น

....1214 ศก ปีมะโรงพ่อ

ขุนรามคำ-

แหงเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัยนี้/ลูกไม้ตา-

สนี้ ได้สืบสืบมา จึงให้ช่างพันชดาดหิน

ตั้งหวาง

กลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับ เดือนโยก

แปดวัน วั-

น เดือนเต็ม เดือนข้างแปดวัน ฝูงปู่ครู

เถร มหาเถ-

ร ชนนั่งเหนือชดาดหินสุทธธรรมแก่

อุบาสกผู้-

ง ท่วยจำศีล ฝึกใช้วันสุทธธรรม พ่อขุนราม

คำแหง

เจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ชนนั่งเหนือ

ชดาด-

³⁴ ดำเนินการรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1, หน้า 25.

นเห็น ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท่วยถือ
บ้านถือ

เมือง คัน วันเดือนดับเดือนเต็ม ท่าน
แต่งช้างเผือก-

ออกกระพัด ลยาง เทียรย่อมทองงา

(ซ้าย) ขวา ซือรจากศรี

พ่อขุนรามคำแหง ขน ข ไปบนพระ....

อรัญญิก แล-

ว เข้าม่า³⁵

ในตำนานของเนื้อหา (Subject Matter) ประกอบด้วยส่วนที่กล่าวถึงบ้านเมืองและวัฒนธรรมของชาวสุโขทัยส่วนหนึ่ง และส่วนที่กล่าวถึงผู้ปกครองส่วนหนึ่ง แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว กล่าวถึงวัฒนธรรม การปกครอง ความเป็นไปของเหตุการณ์ต่างๆ ของชาวสุโขทัย ในระยะเวลานั้นมากกว่า ทั้งนี้อาจอธิบายได้จากสภาพการเมืองสมัยนั้นว่า ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 ในดินแดนสุวรรณภูมิได้เกิดอาณาจักรไทยเล็ก ๆ ขึ้นหลายอาณาจักร หลังจากเกิดช่องว่างของอำนาจในดินแดนแถบนี้เมื่ออาณาจักรเขมรที่เคยเรืองอำนาจมาก่อนเสื่อมอำนาจลง³⁶ อาณาจักรเล็ก ๆ เหล่านี้ คือ สุโขทัย ลานนา หลวงพระบาง และอยุธยา ในยุคเริ่มต้น อาณาจักรเล็ก ๆ เหล่านี้อาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นรากฐานอำนาจทางการเมือง จึงมีความสัมพันธ์กันในการทำงานช่วยเหลือเกื้อกูลสนับสนุน ส่งเสริมกันเพื่อความอยู่รอดของตน เพราะอาณาจักรเขมรซึ่งมีอำนาจไพศาลยังไม่ถึงกับเสื่อมลง

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23-24.

³⁶ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา", *วารสารธรรมศาสตร์* 6 : 1 (มิถุนายน-กันยายน 2519) : 46.

ที่เดียว ต่อมาอาณาจักรเล็ก ๆ เหล่านี้ตั้งได้มั่นคงขึ้น พร้อมที่จะขยายตัว
 ขณะเดียวกับที่ความเติบโตทางด้านวัฒนธรรมของแต่ละอาณาจักรปรากฏชัด
 ความแตกต่างระหว่างชุมชนและเชื้อชาติเด่นชัดขึ้น ความสนใจชุมชนของ
 ตนในเชิงเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นมีมากขึ้น กระตุ้นให้เกิดความสนใจและ
 กระจายใคร่รู้เกี่ยวกับเรื่องราวของตน ความรู้สึกดังกล่าวของชาวสุโขทัย
 ได้รับการสนองตอบแทบจะพร้อมกับการคิดประดิษฐ์ตัวอักษร ไทยขึ้นเมื่อปี
 พ.ศ. 1826 การจดบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับชุมชนของตนจึงเกิดขึ้นอย่าง
 ง่าย ๆ ในตอนแรก เพื่อสร้างความเฉพาะให้กับชุมชนของตน แต่ด้วย
 สำนักทางประวัติศาสตร์ของเจ้าของจารึกหลักแรกซึ่งค่อนข้างจำกัด ทำให้
 เนื้อหาส่วนแรกของจารึกเริ่มด้วยอดีตชีวิตประวัติและวงศ์วานของผู้นำ ดังนี้

พ่อกูชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง

พ่อกูชื่อบานเมือง

ตุพี่น้องท่องเดียวห้าคน ผู้ชายสาม ผู้หญิง

โสม พี่เผ-

อ ผู้ชายตายจากเผือเตียมแต่ ยังเล็ก

เมื่อกูชนใหญ่โต

สิบเก้าข้าว ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด

มาที่เมืองตาก พ่อกูไปรบ

ขุนสามชนหัวซ้าย ขุนสามชนขั้บมาหัว

ขวา ขุนสาม

ชนเกลื่อนเข้า ไพร่ฟ้าหน้าใส พ่อกูหนี

ญ ญ่ายพายจแจ้—

(นกุ) บ่หนี กุชี่ข้างเบกพล กุชบ

เข้าก่อนพอกุ กุค่อ

(ข้า) ง ค้วยขุนสามชน ตนกพุ่งข้างขุนสามชน
ควช้อ

มาสเมืองแพ้ ขุนสามชนพายหนี

พอกจุงชนชอก

ชื่อพระรามคำแหง เพื่อกุพุ่งข้างขุนสามชน³⁷

พ่อขุนรามคำแหงได้ทรงเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระองค์เองและพระ
ราชวงศ์ต่อมาอีกเล็กน้อย และจบลงเมื่อ “...พิกृतาย จึงได้เมืองแก่กู่ทั้ง
กลม”

สำหรับจารึกตอนที่ 2 สำนักทางประวัติศาสตร์ของผู้ประพันธ์ได้
มองเรื่องราวต่าง ๆ กว้างขึ้นกว่าเดิม ก็มิได้จำกัดอยู่เฉพาะเรื่องราวของ
วงศ์ตระกูลและผู้นำ หากมองไกลออกไปในระบับชุมชนรวมด้วยความรู้สึก
พึงพอใจและภาคภูมิใจในสังคมของตนอย่างมาก ดังนี้

....เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมือง

สุโขทัยนี้ ในน้ำ

มีปลาในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบ ใน

ไพร่ ลู่ทาง เพ็

อนจุงว่วไปก้า ชี่ม้าไปขาย ไครจกไคร่ค้ำข้าง

³⁷ สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติ
ศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1*, หน้า 17.

ถ้า ใคร

จักใคร่ค้าม้า ถ้า ใครจักใคร่ค้าเงือนค้าทองคำ

ไพร่ฟ้าหน้าใส

ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ ล้มตายหายกว่า

เหยาเรือนพ่อเซอ

เสอคำ มันข้างขอลูกเมียเยยขาว ไพร่

ฟ้าฆ่าไทย บ้า

หมากป่าพลูพ่อเซอมัน ไว่แก่ลูกมันสน³⁸

เนื้อหาของจารึกตอนที่ 2 แบ่งออกเป็นสามส่วนคือ

1. ส่วนที่กล่าวถึงพฤติกรรมของพ่อขุนรามคำแหง บรรยายถึง จริยวัตร ทั้งด้านการปกครองและส่วนพระองค์ด้วยความรู้สึกชื่นชมอย่างยิ่ง ได้แก่ การตัดสินความ (บรรพตที่ 25-27 ด้านที่ 1 และบรรพตที่ 32 ด้านที่ 1 บรรพตที่ 2 ด้านที่ 2) การไม่เบียดเบียนทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น (บรรพตที่ 27 ด้านที่ 1) การปฏิบัติต่อผู้ขอความช่วยเหลือและเชลยศึก (บรรพตที่ 28-31 ด้านที่ 1) การทรงศีลในฤดูเข้าพรรษา (บรรพตที่ 9-13 ด้านที่ 2) การสร้างพระแท่นมนังคศิลาบาตรเพื่อให้พระสงฆ์สั่งสอน ศีลธรรมแก่ประชาชนและใช้เป็นที่ว่าราชการ (บรรพตที่ 10-19 ด้านที่ 3) การเสด็จไปไหว้พระในวันเดือนเต็มเดือนดับ (บรรพตที่ 19-22 ด้านที่ 3)

2. ส่วนที่บรรยายสภาพความเป็นอยู่ของชาวสุโขทัย เรื่องการ เก็บภาษีการค้าขาย การยอมรับกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล (บรรพตที่ 18-24 ด้านที่ 1) พิธีทำบุญทำกุศล และการละเล่นในเทศกาลทางศาสนา (บรรพตที่ 8-23 ด้านที่ 2)

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หนา 18-19.

3. ส่วนที่บรรยายสภาพเมืองสุโขทัย บรรทัดที่ 2-8 ด้านที่ 2, บรรทัดที่ 23-35 ด้านที่ 2 และบรรทัดที่ 1-6 ด้านที่ 3

จากเนื้อหาทั้งสามส่วนของจารึกก่อนที่ 2 นี้ อาจกล่าวได้ว่าจารึกส่วนที่ 2 จัดทำขึ้นด้วยจุดประสงค์ที่จะสรรเสริญพระเกียรติของพ่อขุนรามคำแหงเป็นเป้าหมายหลัก พฤติกรรมของพระองค์ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้นำที่ดีและสามารถในด้านการปกครอง ทั้งยังเลื่อมใสในพุทธศาสนา และทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่ ในส่วนที่บรรยายสภาพความเป็นอยู่ของชาวสุโขทัยและสภาพบ้านเมืองนั้น นอกจากจะจารึกไว้ด้วยความชื่นชมในความเจริญรุ่งเรือง ความสุข ความงาม และความเป็นปึกแผ่นใหญ่โตของสุโขทัยแล้ว ในขณะเดียวกันอาจมีความหมายสนับสนุนการสรรเสริญพ่อขุนรามคำแหงทางอ้อมด้วย เพราะสภาพความสุข ความเจริญรุ่งเรืองดังกล่าวเกิดขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหง จารึกก่อนที่ 2 นี้จึงต้องจัดทำขึ้นอย่างมีเป้าหมายแน่นอน มิใช่เป็นการเล่าเรื่องไปเรื่อย ๆ อย่างไม่มีความหมาย ไม่ว่าเรื่องราวในจารึกก่อนที่ 2 นี้จะเป็นอดีตและจารึกขึ้นในสมัยหลังพ่อขุนรามคำแหง หรือเป็นปัจจุบัน คือ จารึกขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหงเอง การจารึกสรรเสริญพระเกียรติยศของพ่อขุนรามคำแหงล้วนอธิบายได้ว่า เกี่ยวข้องกับการหวังผลทางการเมืองด้วย เพราะเรื่องราวในจารึกก่อนที่ 2 เจาะจงกล่าวถึงเฉพาะเมืองสุโขทัยเท่านั้น ไม่มีความหมายครอบคลุมสุโขทัยทั้งอาณาจักร การจารึกประกาศชีวิต ความเป็นอยู่ สภาพบ้านเมือง พระจริยวัตรของพ่อขุนรามคำแหง ความรุ่งเรืองยิ่งใหญ่ของสุโขทัย อาจเป็นประโยชน์ในแง่ของการเรียกร้องความนับนอบยำเกรง และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของเมืองต่างๆ ของอาณาจักรสุโขทัย ภายใต้ผู้นำที่สามารถคนเดียวกัน เพื่อสร้างความรู้สึกเฉพาะหรือ “สุโขทัยนิยม” ให้

เกิดขึ้นในบรรดาเมืองในอำนาจของสุโขทัย และสร้างสุโขทัยให้เป็นศูนย์กลางที่แท้จริง ขณะเดียวกันก็เป็นการประกาศความยิ่งใหญ่ของสุโขทัยเหนือเมืองเหล่านั้น ด้วยการประกาศกฤษฎีกาของผู้นำในลักษณะของผู้ปกครองที่มีคุณธรรม ผู้เขียนเห็นพ้องกับไพฑูริย์ สายสว่าง ในเรื่องระบบความเป็นผู้นำ (Leadership) ว่าเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญสำหรับการปกครองสมัยนั้น³⁹ ซึ่งจะเห็นได้จากการเริ่มใช้ศาสนาและความเชื่อเรื่องภูตผีปิศาจ สร้างความเป็นผู้นำให้พ่อขุนรามคำแหง เช่น การกล่าวถึงการบูชาผีและเทพดาในพระขมงู ว่าเป็นหน้าที่ของผู้นำเท่านั้น การยกย่องการปกครองบ้านเมืองโดยธรรมของพ่อขุนรามคำแหง บนพื้นฐานความเชื่อและหลักศีลธรรมทางพุทธศาสนา การกล่าวถึงพฤติกรรมด้านศาสนาของพระองค์ เป็นต้น

นอกจากผลทางด้านการเมืองซึ่งได้บรรยายมาแล้ว จารึกก่อนที่ 2 ยังอาจมีประโยชน์ในแง่เป็นหลักหรือแบบฉบับสำหรับการปกครองต่อผู้นำสุโขทัยคนอื่นๆ หรือเมืองอื่นๆ ในอาณาจักร เพราะจารึกก่อนที่ 2 ได้วางหลักสำหรับการปกครองไว้กว้างๆ ด้วย เช่น

...ไพร่ฟ้า

ลูกเจ้าลูกขุน มิแลผิดแผกแตกกว้างกัน ส่วนดู

แท้แล จึงแลงความแก่ข้าด้วยซื่อ บ่เข้า

ผู้ล็กมัก

ผู้ชอน เห็นข้าท่านบ่ใคร่พิน เห็นสิน

³⁹ ไพฑูริย์ สายสว่าง, “เศรษฐกิจสมัยสุโขทัย” ใน รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย, หน้า 333.

ท่านบ่ใครเคื่อ-

๔๐
ค

หรือ

....สร้างป่าหมากป่าพลูทัว

๔๑
เมื่อ-

งทุกแห่งป่าพร้าวก็หลายในเมืองนป่าลา

งก็หลายในเมืองน หมากม่วงก็หลายในเมืองน

หมากขามก็หลายในเมืองน ใครสร้างได้ไว้

แกมัน ๔๑

แต่จุดประสงค์ที่ชัดเจนที่สุดในจารึกก่อนที่ 2 คือ การสร้างจารึกไว้กำกับพระแท่นมิ่งกสิลาบาตร อันเป็นจารึกของจารึกที่ทำไว้เพื่อกำกับสิ่งก่อสร้างสำคัญซึ่งจะเห็นได้ชัดในสมัยต่อมา ผู้ประพันธ์จารึกก่อนที่ 2 ได้กล่าวแสดงจุดประสงค์ไว้ดังนี้ “....ขตานหินน ชื่อมิ่งกสิลาบาตรสถาปกไว้ น จิงทงหลายเห็น....” ๔๒

โดยเนื้อหาแล้ว จารึกหลักที่ 1 ควรจะจบลงตรงนี้ แต่ปรากฏว่าด้านที่ 4 ของจารึกหลักนี้ยังมีผู้จารึกข้อความต่อไปอีก 27 บรรทัด จารึกก่อนที่ 3 นี้ มีเนื้อหาสำคัญสองประการคือ สติพระเกียรติของพ่อขุนรามคำแหงเป็นหลักประการหนึ่ง และกล่าวถึงอาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงอย่างละเอียดอีกประการหนึ่ง หากจารึกก่อนที่ 3 นี้จารึกขึ้นเมื่อพ่อขุนรามคำแหงสิ้นพระชนม์แล้ว และจารึกขึ้นหลัง

๔๐ สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1*, หน้า 18,

๔๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

๔๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

สองตอนแรกหลายปีจริง วัตถุประสงค์ในการจัดทำจารึกก่อนนั้นก็มิได้
 เพื่อต้องการสรรเสริญพระเกียรติของพ่อขุนรามคำแหงเท่านั้น และเมื่อได้
 ศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหงแล้ว ปรากฏหลัก
 ฐานเป็นที่แน่ชัดว่าสุโขทัยได้อ่อนแอลง บ้านเล็กเมืองน้อยซึ่งเคยเป็นเมือง
 ออกพากันแข่งเมือง และในสมัยที่มีการเขียนจารึกก่อนนี้ อาณาเขตของ
 สุโขทัยมิได้กว้างขวางเช่นเดิมแล้ว จึงอาจเป็นไปได้ว่า เจ้าของจารึกก่อน
 ที่ ๓ นี้ มีเป้าหมายพิเศษที่จะใช้อดีตและจารึกหลักนี้เป็นหลักฐานประกาศ
 ขอบเขต และอ้างความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรสุโขทัยซึ่งเสื่อมลงหลังสมัยพ่อ
 ขุนรามคำแหงหรือไม่ เพราะเจ้าของจารึกหลักนี้ไม่ได้เอ่ยถึงตนเองเลย เรื่อง
 รวาทจารึกไว้ก็เป็นเรื่องในสมัยพ่อขุนรามคำแหงทั้งสิ้น และออกจะตั้งใจ
 สรรเสริญพระเกียรติพ่อขุนรามคำแหงยิ่งกว่าจารึก 2 ตอนแรก ทั้งในแง่
 ของกษัตริย์นักรบซึ่ง “...ทั้งมากาว ลาวแลไทยเมืองไต่หล้าฟ้า...ไทย
 ชาวอุซาวของมาออก...”⁴³ และ “...ด้วยรู้ด้วยหลวก ด้วยแกล้วด้วย
 หาญ ด้วยแคะด้วยแรง หากคนจักเสมอมิได้ อาจปราบฝูงข้าศึก มีเมือง
 กว้างขวางหลาย...”⁴⁴ ซึ่งนำไปสู่การขยายอาณาเขตได้อย่างกว้างขวาง
 นอกจากในฐานะนักรบแล้ว ยังเป็นธรรมราชาผู้ “...เป็นครูอาจารย์สั่ง
 สอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้...”⁴⁵ และได้ทรง “ปลูกเลี้ยงฝูง
 ลูกบ้านลูกเมืองนั้นชอบด้วยธรรมทุกคน...”⁴⁶

43 เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

44 เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

45 เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

46 เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

เจ้าของจาร์กหลกนึ่งเน้นความเป็นธรรมราชาของ พ่อขุนรามคำแหง ค่ายการเล่าถึงเหตุการณ์ปี 1828 ซึ่งโปรดให้ขุดพระธาตุนนชาและสร้างพระเจดีย์บรรจุพระธาตุไว้ นอกจากนั้นเจ้าของจาร์กหลกนึ่งใช้คำว่า “พ่อขุนพระรามคำแหง” แทนการใช้คำว่า “พ่อพระขุนรามคำแหง อย่างที่ เคยใช้ในจาร์กท่อนที่ 2 เข้าใจว่าคงเจตนาเป็นการเน้นพระเกียรติเท่าที่จะ ทำได้ เพราะไม่ปรากฏว่ามีการใช้คำราชาศัพท์ในจาร์กท่อนนี้ และยังคง กล่าวถึงพระองค์ด้วยคำสามัญ เช่น “พ่อขุนรามคำแหง” ลูกพ่อขุน ศรีอินทราทิตย์ เป็นขุนในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย”⁴⁷ หรือ “1205 ศกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหง หาใคร่ใจในใจ แลใส่ลายสือไทยนี้ ลาย สือไทยจึงมี เพื่อขุนผู้นั้นใส่ไว้”⁴⁸

แม้ว่าเจ้าของจาร์กจะเจตนาสตุติพระเกียรติของพ่อขุนรามคำแหง เพื่อประโยชน์ทางการเมืองดังได้แสดงแล้ว แต่พฤติกรรมที่กล่าวไว้ในจาร์ก ท่อนนี้สอดคล้องกับที่กล่าวไว้ในท่อนที่ 1 และ 2 คงมีเฉพาะชื่อเมือง อาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยเท่านั้นที่พบว่าคลุมเครือ อย่างไรก็ตามการใส่ ชื่อเมืองอาณาเขตสุโขทัยไว้เช่นนั้น แสดงถึงความสนใจที่จะมองกว้างออกไป กว่าตัวเมืองสุโขทัยหรือศรีสัชชนาลัยเท่านั้น สำนักทางประวัติศาสตร์ของ เจ้าของจาร์กทั้ง 3 ท่อน และเป้าหมายในการจัดทำจาร์กที่กว้างขวางเช่น ทำให้เนื้อหาของจาร์กคลี่คลายออกตามลำดับ จากเรื่องราวของวงศ์ตระกูลสุ รื่องราวของสังคมแคบ ๆ และอาณาจักรในที่สุด

2. จาร์กยุคกลาง

ประมาณปี พ.ศ. 1900–2000 เป็นช่วงซึ่งการเขียนประวัติ

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

ศาสตร์ไทยตระกูลจารึกรุ่งเรืองที่สุด เท่าที่สำรวจได้ระหว่าง พ.ศ. 1900—2000 มีจารึกไทยที่ค้นพบ อ่านและตีพิมพ์แล้วประมาณ 51 หลัก ประกอบด้วยจารึกสุโขทัย 26 หลัก จารึกลานนาเจ็ดหลัก จารึกอยุธยาแปดหลัก⁴⁹

จากจารึกจำนวนดังกล่าวจะเห็นได้ว่า จารึกสุโขทัยเป็นจารึกที่มีจำนวนมากที่สุดและสำคัญที่สุดในช่วงระยะเวลาระหว่างปี พ.ศ. 1900—2000 ทั้งในสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคมของสุโขทัยมีส่วนเอื้ออำนวยอย่างมากต่อการผลิตจารึกจำนวนนั้น และหล่อหลอมให้จารึกสุโขทัยมีลักษณะแตกต่างไปจากจารึกหลักที่ 1 และจารึกร่วมสมัยของสังคมอื่น ๆ ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

เมื่อสันสมัยของพ่อขุนรามคำแหงแล้ว อาณาจักรสุโขทัยซึ่งไม่มีระเบียบการปกครองและระบบการควบคุมกำลังพลที่รัดกุม แยกออกเป็นบ้านเล็กบ้านน้อย กลุ่มเมืองบริวาร เช่น เมืองพระบาง เมืองเชียงทอง เมืองบางพาน พากันตั้งตัวเป็นอิสระ ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 3 ด้านที่ 2 ดังนี้

เมื่อชวพระยารามราช.....

.....

กว้างขวางรอดทุกแห่ง

.....

ให้ว้ามาคัลทุกแห่ง เพ.....

.....

⁴⁹ โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.

ทุกแห่งเพื่อพ่อลูกพ่อ.....

.....^๓เป็น

เจ้าเป็นขุนอยู่บ้านเมืองชาด.....

.....

หลายบนหลายท่อนแซว.....

..... หลา

ยบนหลายท่อนดังเมืองฟ.....

นกเป็นขุนหนึ่ง เมืองคนที พระบาง

หาเป็นขุนหนึ่ง

.....

เมืองเชียงทอง หาเป็นขุนหนึ่ง เมือง....

.....หา

เป็นขุนหนึ่ง เมืองบางพานหาเป็นขุนหนึ่ง เมือง

.....หาเป็นขุน

หนึ่ง^๕ 50

พระเจ้าลิไทย ครองราชย์อยู่ระหว่าง พ.ศ.1890-1911 หรือ 1912 ได้รวบรวมอาณาจักรสุโขทัยยุคที่ 2 ขึ้น อันได้แก่เมืองต่าง ๆ ระหว่างแม่น้ำปิงกับแม่น้ำป่าสัก ทิศเหนือจดเมืองน่าน และทิศใต้จด นครสวรรค์^{๕1} สุโขทัยจึงกลับรุ่งเรืองขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

⁵⁰ สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1* หน้า 68.

⁵¹ ประเสริฐ วัฒนคร, "การชำระประวัติศาสตร์สุโขทัย", ใน *ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องเกือ (ไม่) เคย*, หน้า 70.

ความเสื่อมของอาณาจักรสุโขทัยหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหงอธิบายได้ดังนี้ สาเหตุโดยตรงเกี่ยวกับโครงสร้างทางการเมืองและการปกครอง ความกว้างใหญ่ของอาณาจักรสุโขทัย คือ ด้านตะวันออกได้เมืองสระหลวง สองแคว ลุมบาจาย สกา ข้ามแม่น้ำโขงไปถึงเมืองเวียงจันทน์และเวียงคำ ทางใต้ได้เมืองคนธิ พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี และนครศรีธรรมราช ทางตะวันตกได้เมืองฉอดจนถึงหงสาวดี ทางทิศเหนือได้เมืองแพร่ น่าน พลับ ข้ามแม่น้ำโขงไปถึงเมืองหลวงพระบาง แม้ว่าอาณาจักรกว้างใหญ่ที่กล่าวถึงนี้จะเกี่ยวข้องกันในด้านไมตรีมากกว่าการใช้กำลังทัพไปตีเป็นเมืองขึ้นก็ตาม ความผูกพันซึ่งตั้งอยู่พื้นฐานทางเครือญาติ⁵² และการยอมรับศีลธรรมจรรยาเป็นหลักในการปกครอง ทำให้ระบบการปกครองของสุโขทัยไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว ความกว้างใหญ่ของสุโขทัยจึงขัดกับโครงสร้างทางการเมือง (Political Structure) ของสุโขทัย และเมื่อสิ้นพ่อขุนรามคำแหง ความสัมพันธ์กันทางเครือญาติก็กลายเป็นความศักดิ์สิทธิ์ลง ผู้นำคนต่อมาไม่อาจยึดเหนี่ยวเมืองซึ่งรวมกันอย่างหลวมๆ เหล่านั้นให้รวมกันอีกต่อไปได้⁵³ ประกอบกับอาณาจักรข้างเคียง เช่น ลานนา ลานช้าง อยุธยา ขยายตัวเติบโตขึ้นเป็นปึกแผ่น โครงสร้างทางการเมืองและการปกครองของสุโขทัยไม่อาจรับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้

หลังจากพระเจ้าลิไทยรวบรวมอาณาจักรสุโขทัยขึ้นใหม่แล้ว มีการ

⁵² ดูรายละเอียดใน "อภิปราชพิเศษเกี่ยวกับปัญหาสุโขทัย", ใน รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย, หน้า 114-117, 177-179 และ "ชุมชนโบราณในภาคใต้", ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช, หน้า 39-42.

⁵³ อาจารย์ไพฑูรย์ สายสว่าง ได้แสดงข้อคิดในทำนองเดียวกันนี้ไว้ใน "เศรษฐกิจสมัยสุโขทัย", ใน รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย, หน้า 333.

เปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างทางการเมืองและการปกครองบ้าง ดังจะเห็นได้จากฐานะของผู้นำซึ่งเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือผู้นำจะมีอำนาจมากขึ้น ความเป็นผู้นำชุมชนมีความหมายยิ่งกว่าการเป็น "พ่อขุน" เช่นเดิม ผู้นำจะมีฐานะเป็นกษัตริย์ซึ่งแตกต่างจากบุคคลธรรมดา ดังปรากฏว่ามีพระราชพิธีราชาภิเษกประกาศอำนาจของกษัตริย์ การใช้ราชาศัพท์และการกล่าวถึงผู้นำอย่างมีพิธีทอในจารึกนั้น ฐานะซึ่งสูงชันของผู้นำทำให้ผู้นำเขยิบฐานะขึ้นเป็นศูนย์รวมใหม่ของคนในสังคม และเด่นชัดออกมาจนกลายเป็นสถาบันหลักคู่กับพุทธศาสนาหลักดั้งเดิมซึ่งเฟื่องฟูอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการอาราธนาสมเด็จพระเถรสังฆราชชาวลังกาซึ่งพำนักอยู่ที่นครพินมาสุโขทัยเพื่อเป็นพระอุปชฌายะ การสร้างพระพุทธรูปไว้ตามที่ต่างๆ ในอาณาจักรของพระองค์ การศึกษาทางด้านศาสนาอย่างลึกซึ้ง ตลอดจนการเขียนไตรภูมิเถาซึ่งรวบรวมมาจากคัมภีร์ต่างๆ ทางศาสนา โลกทรรศน์ที่ได้รับอิทธิพลจากความคิดความเชื่อทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ผสมกับความเชื่อดั้งเดิมของวัฒนธรรมพื้นเมือง ฤๅษี ปิตาจ เทวดา สิ่งเหนือธรรมชาติทั้งหลายสำคัญมากขึ้นจนกลายเป็นกรอบสำหรับชีวิตและหลักในการปกครอง จนแทบกล่าวได้ว่าสังคมสุโขทัยซึ่งเกิดขึ้นใหม่ในวิวัฒนาการขึ้นโดยมีศาสนาเป็นแกนกลางสะท้อนออกมาในรูปของวัฒนธรรมและความเชื่อ

ขณะที่สังคมสุโขทัยตกอยู่ใต้อิทธิพลของศาสนาอย่างเห็นได้ชัด⁵⁴

⁵⁴ จากจารึกแทบทุกหลักของสุโขทัยนั้น มักแสดงความเกี่ยวข้องผูกพันกับศาสนา ในทางสนับสนุนเลื่อมใส การสร้างถาวรวัตถุจำนวนมากโดยกษัตริย์เองและผู้เลื่อมใสศรัทธาที่เป็นขุนนางและสามัญชน แสดงถึงอิทธิพลของศาสนาต่อชีวิตชาวสุโขทัยในทุกระดับ

ความเชื่อเรื่องบุญ—บาป นรก สวรรค์ โลกพระศรีอารีย์⁵⁵ เหล่านี้มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ และการปกครอง ขณะเดียวกันก็มีผลให้เกิดวิวัฒนาการใหม่ของการเขียนจารึก ประการแรกทำให้ Subject Matter เปลี่ยนไป แทนที่จะพรรณนาถึงชาวสุโขทัยในส่วนรวม หรือบรรยายถึงความเป็นไปของบ้านเมืองเพื่อแสดงให้เห็นภาพของสังคมใหม่ เนื้อหาของจารึกรุ่นที่สองนี้จะเน้นหนักอยู่ที่ศาสนาและกษัตริย์ เพื่อรับใช้โครงสร้างทางสังคมและการปกครอง ในส่วนที่เกี่ยวกับศาสนานี้มีความเชื่อมั่นในหมู่พุทธศาสนิกชน เกี่ยวกับเรื่องของกาลเวลาที่ ยุคปัจจุบันของเรามีชื่อว่า กัลยยุค ซึ่งเป็นหนึ่งในสี่ยุคใหญ่ อันประกอบด้วย กตยายุค ไตรตยายุค ทวาปรยุค และกัลยยุค กินเวลาเท่ากับ 432,000 ปีมนุษย์ กัลยยุคก็กราชเริ่มตั้งแต่ก่อนเริ่มพุทธศักราช 2558 ปี⁵⁶ เมื่อกัลยยุคได้ผ่านไปแล้วหนึ่งส่วนในร้อยส่วน อายุคนซึ่งเคยเฉลี่ยได้ 100 ปี จะลดลงปีหนึ่ง และอายุจะลดลงปีหนึ่งทุก ๆ หนึ่งในร้อยส่วนของกัลยยุคคือ 4,320 ปี จนกว่าจะเหลืออายุเฉลี่ยเพียง 10 ปี จึงจะคงที่อยู่เพียงนั้นจนสิ้นกัลยยุค พร้อมกับอายุคนซึ่งลดลงนั้น ความปั่นป่วนวุ่นวายจะบังเกิดขึ้นในโลกมนุษย์ ดังนี้

....เมื่อ

พระเป็นเจ้าได้เป็นพระพุ-

ทธร วันนั้นชนมาพิธ เราคนนยงในร้อยปีเลย

⁵⁵ ความเชื่อดังกล่าวจะศึกษาในรายละเอียดได้จากไตรภูมิพระร่วงและจารึกสุโขทัยหลักต่าง ๆ

⁵⁶ ดูรายละเอียดใน ประเสริฐ ณ นคร, "ข้อคิดเกี่ยวกับจารึกนครชุม" ใน *ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ (ไม้) เค็ม*, หน้า

แต่เมื่อนั้น—
 ลมาถึง บัณฑิตว่าไซรั ชนม์เรากนกลา
 จาก ร้อยบเลบคนถอยปีหนึ่ง
 ไปแลยังแต่เกาสืบเก่าบิตาย ผิมคนถามว่า
 แต่คลารอยบนั้นแล
 ยังคงแต่เกาสืบเกานัน ไต่บเลสน ให้แก่
 วาดิน เมอบอ—
 น พระยามหารธรรมราชก้อพระธาตุน ชนม์คน
 ถอยจากรอยบนั้น—
 ด้ร้อยสามสืบเก่าบเล บอถอยนนั้นว่าไซรัใน
 บเถาะแต่บนั้นมาแล
 ผุงเจ้าชนพราหมณ์เศรษฐี ถอยจากเป็น
 มลาก เป็นดีเข้าแต่นั้นแล ย—
 ง ผุงรุหลวก ไทรทายยาหยุกก็ถอยแต่นั้น
 แล บ่ชอบบ่ยำ เล—
 57
 ย

ในจารึกหลักที่ 7 ได้กล่าวถึงความเชื่อทำนองเดียวกันไว้ดังนี้
 ...อนันควยสูง
 แต่ศอกเดียว
 ด้วยอินไซรั ผิ.
 แก่หนัก—
 นา ย่อมกลานไป
 ไซรั.....

57 จารึกหลักที่ 8, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1, หน้า 62.

ยอมคอยก. ลี-

บบิแลตาย....

๕
ทง.....

แท้ ไวกังนี้ได้ 58

ความเชื่อในเรื่องกสิยคุณยังเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อเรื่องการสิ้น
สุตพุทธศาสนาของพระมหาสมณะโคตม ที่จะสิ้นสุดในระยะเวลาของกสิยคุณ
กล่าวคือพุทธศาสนาของพระมหาสมณะโคตมจะคงอยู่เพียง 5,000 ปีนับแต่
เสด็จปรินิพพาน จารึกหลักที่ 3 ได้คำนวณป้อนเป็นปีสิ้นสุดของพุทธ
ศาสนาไว้ว่า

ผู้มีคนถาม

ศาสนาพระเป็นเจ้าย

งเท่าใดจักสนอน ให้แก่ว่าดังนี้ แต่ป้อนสถา

ปนาพระมหา

ธาตุนเมื่อน้ำ ได้สามพันเก้าสิบเก้าปีจึงจักสิ้น

ศาสนาพระเป็น

เจ้า 59

และเมื่อนับจากปีที่ตรัสรู้ถึงปีสถาปนาพระมหาธาตุนับได้ 1946 ปี ดังนี้

ผู้มีคนถามตั้งนโสด แต่วันพระเจ้าเราได้

เป็นพระพุทธในใต้

นพระศรีมหาโพธิ มาถึงวันสถาปนาพระศรี

รัตนธาตุนได้เท่าใ

58 จารึกหลักที่ 7, เรื่องเดียวกัน, หน้า 108-109.

59 จารึกหลักที่ 8, เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

ด ให้แก่ดวง^๕ ผจญกับด้วยปี ได้พบเงาร้อยสี่
สิบหกปี^๖

นพระได้เป็นพระพุทธร^๗น^๘ในบ็วอก ผจญกับ
ด้วยเดือน ได้

ญิบหมื่นสี่พันหกสิบเดือน เดือนอันพระ
ได้เป็นพระพุท

ธ^๙น^{๑๐}ในเดือนหกบุรณมี ผจญกับด้วยวัน
ได้เจ็ดแสนห

มันสี่ร้อยหกสิบแปดวัน⁶⁰

ซึ่งได้อธิบายกำกับไว้ด้วยว่าผู้คำนวณเวลานี้เวลานี้^{๕๕}คือ พระเจ้าลิไทย
ผู้มีคนถา

มคัง^{๕๖}ไสค ตั้งฤาแลได้ร^{๕๗}ระบ^{๕๘}บ ปีเดือนวันคืน
อันถอยแท้

ตั้งอัน ผู้ใดหารังพิจารณาสังขยาคุณ^{๕๙}คุณ^{๖๐}แล^{๖๑}แท้
ตั้งอัน^{๖๒}ส

นให้ชานว่าตั้ง^{๖๓} ผู้คุณสังขยาพิจารณา^{๖๔}คุณ^{๖๕}อันคือ
ตนพระศรี^{๖๖}ส

รียพงศ์มหาธรรมราชา^{๖๗}ราช^{๖๘}แล^{๖๙}

จารึกกล่าวไว้ว่าเมื่อนับจากปีสถาปนาพระธาต^{๗๐}ไปอีก 3,099 ปี
จะสิ้นศาสนาพุทธโคตม เราได้ปีสถาปนาพระธาต^{๗๑}(นับแต่ตรัสรู้)คือ 1946

60 ^๕ ^๕ ^๕ ^๕ ^๕
เรื่องเดียวกัน หน้า 62.

61 ^๕ ^๕ ^๕ ^๕ ^๕
เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

ปีเมื่อนำ 1,946+3,099 จะได้เป็นปีสิ้นสุดของพุทธศาสนาคือ 5,045 ปี
 เอาเวลาอีก 45 ปี ซึ่งเป็นปีที่เสด็จออกเผยแผ่ศาสนาหลังตรัสรู้หักออกจะ
 ได้ 5,000 ปี ตามความเชื่อที่ว่าพุทธศาสนาจะสิ้นสุดหลังเสด็จนิพพาน
 แล้ว 5,000 ปี ซึ่งจารึกหลักที่ 3 ได้กำหนดวันสิ้นพุทธศาสนาไว้ว่า “ปีชวด
 เดือนหกบูรณมี วันเสาร์ วันไทยวันระวยสัน วันไพสาขฤกษ์”⁶²

ด้วยความเชื่อดังกล่าวนี้เอง ทำให้เกิดคำทำนายเกี่ยวกับอนาคต
 และความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในทางลบหลายประการ ดังนี้

“อันหนึ่งโสดนับแต่ปีสถาปนาพระมหาธาตุ

นี้ไปเมื่อนำ ได้

เก้าสิบเก้าปีถึงในปีกุน อันว่าพระปิฎกไตรนิจ

หายแล หากคนจ้

ก รุ้แท้แลมิได้เลย ยังมีคนรู้คั้นสเล็ก

สน้อยไซ้รู้ ธรรมเทศ

นาอันเป็นต้นว่า พระมหาชาติ คนสวดแล

มิได้เลย ธรรมชาคอก

น อันไซ้รู้ มีต้นหาปลายมิได้ มีปลายหากต้นมิได้

เลย จำพวกพระอภิธรรม

ไซ้รู้พระปิฎกฐานแลพระยมกก็จักหาย เมื่อนั้นแล แต่ณเมื่อ

หน้า ได้พันปีโสศ ฝูงภิกษุสงฆ์อันจำศีลคงสึกขา

บที่สอนยังมี สิกขาบท อันหนักหนาหามิได้เลย แต่ณเมื่อ

หน้า ได้พันปีโส

ศ อันว่าฝูงชีจกทรงผ้าจีวรหามิได้เลยเท่ายังมี

ผ้าเหลืองน้อ

62 เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

ย หนึ่งเหน็บในหู แลรัฐจักศาสนาพระเป็นเจ้า
 ภาย แต้นนเมื่อหน้า
 ได้พินปีโสต อันว่าจักรุจกผ้าจัวร์ จักรัฐจักสมณะ
 น้อยหนึ่

ง หามิได้เลย⁶³

และเมื่อถึงวันสิ้นศาสนาแล้ว พระธาตุทั้งหลายในโลกจะเหาะไปรวมกันอยู่
 ได้ทันพระศรีมหาโพธิอันเป็นที่ตรัสรู้ แล้วจะมีไฟไหม้พระธาตุให้สิ้นไป⁶⁴
 หลังจากนั้นแล้วคนจะเลิกทำบุญ และไม่รู้จักศาสนาอีก ถ้าทำนายที่ว่าบั้น
 ทิศนตะวันตกของมนุษย์คือพุทธศาสนาสมัยนั้นยิ่งนัก เพราะเกรงกันว่าเมื่อ
 สิ้นศาสนาแล้วจะไม่มีโอกาสทำบุญกุศลสะสมไว้ ซึ่งบุญกุศลนี้จะช่วยให้มี
 โอกาสได้เกิดในศาสนาของพระศรีอารีย์ อันจะเป็นพระพุทธเจ้าองค์สุดท้าย
 ที่จะเสด็จมาตรัสในภัทร์กาลนี้ สมัยของพระศรีอารีย์จึงเป็นจุดหมายร่วม
 กันของชาวพุทธ จะเห็นได้จากคำอธิบายฐานในการทำบุญของจาริกหลายๆ
 หลัก เช่น

....ผู้ใดได้ปรารถนาด้วยใจศรัทธาดัง

อันชื่อ จักปรารถ

นาไปเกิดในเมืองฟ้า....ตรอก พระศรีอารย

ไมตรีลงมาเป็น

พระพุทฺธ....⁶⁵

และ

63 เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

64 ทรายละเอียดใน จาริกหลักที่ 3 บรรทัดที่ 64.

65 จาริกหลักที่ 3, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1, หน้า 65.

พระมหา

เถรเจ้าและนายสรศักดิ์ไว้

ค้ำบักับจาริกต่อสนกัลปา

วสาน ตูซำทันทงหลาย

ชวน

ชวยทำในศาสนานี้ จะปรารถ

นาทันศาสนาพระศรีอารีย์

ไมตรีโพธิสัตว์ทุกชาติ⁶⁶

และ

“ด้วยบุญญาภพของข้าพเจ้า ขอให้ข้าพเจ้าเกิดเป็นผู้ชายใน
อนาคต ขอให้ได้สัจธรรมอันประเสริฐของพระพุทธเมตไตรย อีกทั้งขอ
ให้ข้าพเจ้าได้สะสมบุญสมภารทั้ง 3 (คือ ทาน ศีล ภาวนา) ประคอง
ประทับตราไว้ ขอพระพุทธเมตไตรยพระองค์นั้น จงสรรเสริญยกย่อง
ข้าพเจ้าในท่ามกลางที่ประชุม (พุทธ) บริษัท...”⁶⁷

จาริกจำนวนมากในสมัยนั้นจึงมักกล่าวถึงคำสอน ความเชื่อ และ
คำทำนายในพุทธศาสนา การทำบุญในศาสนาของพระมหาสมณโคตม เพื่อ
สะสมบารมีไว้ด้วยหวังจะเกิดใหม่ในโลกหน้า ด้วยตัวจาริกเองจะคงอยู่ต่อไป
เป็นส่วนหนึ่งของการทำบุญเพื่อสืบศาสนาและเป็นหลักฐาน ทั้งยังเป็น
การประกาศบุญของเจ้าของจาริกให้เป็นที่รับรู้ต่อคนทั่วไปและเทวดา เช่น
ฝูงสารสัตว์บุรุษทั้งหลายจึง

เร่งกระทำบุญธรรม

⁶⁶ จาริกหลักที่ 49, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3*, หน้า 87.

⁶⁷ จาริกหลักที่ 93 ด้านที่ 2, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4*, หน้า 56.

ในศาสนาพระพุ
 ทธ เมื่อยังมีเท่าวัน ชั่วเราบัตันมีบุญ
 หนักหนา จึงจ้
 ก ได้มาเกิดทันศาสนาพระเป็นเจ้าไซ้
 จึ่งทงหลายหมัน
 กระทำบูชาพระสถูป เจติย์ พระศรีมหาโพธิอัน
 เสมอตงตน
 พระเจ้าเรา⁶⁸

หรือ

....ประคิษฐานศิลาจารึกนี้ มอบให้แก่
 ประชาชน...ไ
 ช้ ความถูกต้องของบุญบาป ธิบทำบุญ
มีประมาททุกคนเลย ในพนดินตอนล่าง...อย่างนี้ บัตัน มี
 การกระทำบุญธรรมทงปวง
 เราไม่เคยเห็นอย่างนี้มาก่อน
เราไดยินคน
 กล่าวในทางธรรม ครนบัตัน
 เล็งเห็นผลบุญ
อันที่จริง ประชาชนทงปวงคว
 พยายาม.....
 ทุกคน ส่วนบาปทงหลาย
 ไม่ควรทำเลย....⁶⁹

⁶⁸ จารึกหลักที่ 3, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1, หน้า 64-65.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

นอกจากอิทธิพลของพุทธศาสนาแล้ว ยังพบอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ปะปนอยู่ในพิธีกรรมและความเชื่อของชาวสุโขทัยสมัยนั้นบ้าง โดยเฉพาะในจารึกหลักที่ 2 ของพระมหาเถรศรีศรีท้าวผู้ได้เดินทางไปจาริกแสวงบุญถึงอินเดียและลังกา กล่าวสรรเสริญว่าพระมหาเถรฯ คือ พระกฤษณ์ พระเป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ ดังนี้

....พระศรีรัตนมหาธาตุเป็นเจ้าชื่อ

ศรีธัญญา-

ดกา พระกฤษณ์พระเจ้าหากประดิษฐา (น)

พระกฤษณ์นั้น คือตนพระมหาสามิศรีศรีท้าว

ราชจุฬามณีศรีรัตนดัง-

กาที่ปเป็นเจ้า คือตนพระรามพระนารายณ์เทพ

จยติ หากเที่ยวในสงสารภพอันโกล เกิด

ไปมาแล⁷⁰

การกล่าวเปรียบเทียบพระมหาเถรศรีศรีท้าว ผู้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้
นำในตระกูลของพ่อขุนศรีนาวนำถอม และยังเป็นพระเถระผู้ใหญ่ในพุทธ
ศาสนา ว่าคือภาคหนึ่งของพระกฤษณะมาเกิดในโลกนั้น แสดงว่าผู้คน
สมัยนั้นมีความเชื่อและเคารพพระกฤษณะอยู่ จึงได้เปรียบบุคคลที่สำคัญ
ทั้งทางโลกและทางธรรมของยุคนั้นเสมอพระกฤษณะ และยังอาจเข้าใจได้
อีกว่า ศาสนาพราหมณ์ก็เป็นศาสนาสำคัญอีกศาสนาหนึ่งที่มอิทธิพลต่อ
ความเชื่อและศรัทธาของผู้คนสมัยนั้น แม้จะไม่ทราบแน่ชัดว่าอิทธิพลของ
ศาสนาพราหมณ์ที่รับมาเป็นการรับมาโดยตรงหรือทางอ้อมโดยผ่านอาณาจักร
จักรอันเมื่อไร แต่ในยุคนั้นได้ลดความสำคัญลงเป็นรองพุทธศาสนา พระเจ้า

70 ⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47-48.

ของศาสนาพราหมณ์จึงนำมาเปรียบกับมนุษย์ได้ ขณะที่ไม่มี การเปรียบเทียบ โดยตรงกับพระพุทธเจ้า กษัตริย์หรือใครก็ตามเพียงแต่บำเพ็ญเพียรเพื่อ “ปรารถนาโพธิญาณ” หรือ “ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อนำสัตว์ทั้งปวง ข้ามไตรภพ”⁷¹ ในอนาคตเท่านั้น พระพุทธเจ้าจึงอยู่สูงสุดในความคิดของ ชาวพุทธยุคนั้น แม้ว่าจะมีพระเจ้าองค์อื่น ๆ ของศาสนาพราหมณ์ร่วมสมัย ด้วยก็ตาม ฝ่ายปกครองเองดูเหมือนจะเข้าใจถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ในขณะนั้น และได้พยายามประนีประนอมด้วยการไม่ทอดทิ้งศาสนาพราหมณ์ เสียทีเดียว ในจารึกหลักที่ 4 กล่าวถึงพระยาสิทธิไทย ทรงสร้างเทวรูปใน ศาสนาพราหมณ์ไว้เป็นที่บูชา ดังนี้

รูปพระอิศวร...พระองค์...บริบูรณ์แล้ว

1271 ศก (ปี) จุลย วันศุกร์ ขึ้น 11 ค่ำ

เดือน 8 ปุรวาชาต นักษัตรฤกษ์....

เวลารุ่งเช้า เมื่อเสด็จประดิษฐานรูปพระมหेश्वร

รูปพระวิษณุ ในหอเทวาลัยมหาเกษตร

ในป่ามะม่วง น....

ดาบส พราหมณ์ทั้งหลาย บูชาเป็นนิตย์⁷²

จะนั้น นอกจากจะปรากฏเป็นที่แน่ชัดถึงความเจริญรุ่งเรืองของ พุทธศาสนาในยุคนั้นแล้ว เรายังมองเห็นบทบาทของศาสนาพราหมณ์ได้บ้าง อย่างเลื่อนกลางและต่อมาในสมัยเมื่อมีการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดาร แนวความคิดและอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ได้ปรากฏชัดยิ่งขึ้น จนกลายเป็นส่วนประกอบสำคัญของปรัชญาประวัติศาสตร์แบบพงศาวดาร

71 เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

72 เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

จารึกสุโขทัยที่สร้างขึ้นเพื่อจุดประสงค์ทางศาสนานี้ยังมีอีกมาก เช่น จารึกหลักที่ 6, 7, 8, 10, 11, 12, 46, 49, 93, 94, 95, 102, 106 และ 108 ทั้งนี้ได้หมายความว่า จารึกหลักต่างๆ เหล่านี้เป็นจารึกที่จัดทำขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ทางศาสนาเท่านั้น เพราะจารึกแต่ละหลักมักประกอบด้วยเนื้อหาที่มากกว่าหนึ่งสิ่งเสมอ

นอกจากกล่าวถึงคำสอน ความเชื่อ และการทำบุญรวมทั้งจุดประสงค์ในการทำบุญแล้ว จารึกบางหลักเช่น หลักที่ 4, 5, 8, 9 เป็นการเล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในส่วนที่เกี่ยวกับศาสนา เช่น เล่าถึงการอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชจากลังกามาสุโขทัยในปี 1905 พิธีต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่ การสักการบูชารอยพระบาทซึ่งโปรดให้ประดิษฐานขึ้นในปี พ.ศ. 1902 หรือการที่พระบรมครูตีโลกคิลกะตีรัตนเจ้าคณะอรัญญวาสีได้ตั้งพระมงคลวิลาสมหาเถรเป็นเจ้าอาวาสวัดกัลยาณวนาราม เป็นครั้งที่ 2 เป็นต้น นอกจากนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการบำเพ็ญกุศล การสร้างและบูรณะวัด การสร้างพระพุทธรูปและการกัลปนาอุทิศที่ดิน ไร่นา สิ่งของต่างๆ ปุศุสัตว์ตลอดจนผู้คนให้ไว้เป็นข้าพระ ซึ่งในจารึกเหล่านี้มักเริ่มด้วยการไหว้พระรัตนไตร แสดงรายละเอียดต่างๆ ในการทำบุญ การอุทิศส่วนบุญให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยจะแสดงประวัติเจ้าของจารึกแทรกไว้กับเหตุการณ์บ้านเมืองบ้าง จารึกประเภทนี้มีอยู่เป็นจำนวนมาก ได้แก่ จารึกหลักที่ 46, 49, 86, 93, 102 และ 106 ตัวอย่างของการกัลปนาผู้คนและสิ่งของเป็นสมบัติของพระและวัด เช่น

....แล้วท่านก็ช้อย

ประดิษฐานผู้คนอันต่างกับปีการพยาบาล
ทั้งหลายหาสืบเร-

อน มีประธานคือนายเชียงศรีจันทร์กับทั้ง
(นาสองร้อยล้าน)...กั

อน ข้ายี่สิบห้าเกวียนทุกครึ่งปี ท่านซื้อสวน
ทั้งหลายห้าห้า—

น เป็นสัปพัญจนการ โดยประมาณ
แล้วนแล้ห้าสิบบา—

ตร พาทย์ถ้วนสำหรับกับแตรสังข์ทั้งกริยา
บูชาทั้งหลาย.... 73

สุดท้ายเป็นการแสดงความปรารถนาของผู้ทำบุญ เช่น
ถวายบุญกรรมน^๕ ขอให้มารดาบิดาทั้งสองของข้าพเจ้า
พระสวามีของข้าพเจ้า ทรงพระนามว่า พระมหาธรรมราชาธิราช
และศรีธรรมราชมาดา บรรดาผู้เป็นญาติและมีใช้ญาติ จงมีความ
สุขปราศจากทุกข์ปราศจากอุปัทวะ โดยทั่วกัน ด้วยบุญญาคุณภาพ
ของข้าพเจ้า ขอท่านเหล่านั้น จงไปสู่สวรรค์ด้วยกันทั้งหมด
จงเสวยสมบัติในสวรรค์ทั้ง 6 ชั้น ตามความปรารถนา 74

การนิยมทำบุญกุศลเพื่อสืบทอดศาสนาด้วยศรัทธาที่เปี่ยมล้น^๕ ทำ
ให้เกิดจาริกที่สร้างขึ้นเพื่อความหมายในแง่ของพิธีกรรมทาง ศาสนามากมาย
แต่ทั้งนมจนวนน้อยนกว่าเจ้าของจาริกจะเป็นสามัญชน ส่วนใหญ่แล้วจาริก
จะถูกสร้างโดยกษัตริย์หรือขุนนาง หรือบุคคลทางฝ่ายปกครองโดยพระบรม
ราชานุมัติ เช่น จาริกหลักที่ 49 จาริกวัดสรศักดิ์ กล่าวว่ นายอินทสร-
ศักดิ์ ขอที่ดินจากออกญาธรรมราชา เพื่อสร้างวัด หรือจาริกหลักที่ 6 ซึ่ง

73 จาริกหลักที่ 93, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4, หน้า 48.

74 เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

พระมหาสยามีสังฆราชได้แต่งตั้งสรเสริญพระเกียรติยศพระเจ้าลิไทย ซึ่งเสด็จ
ทรงผนวชเป็นต้น ด้วยศาสนาเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองยอมรับ
ร่วมกัน การส่งเสริมศาสนาของกษัตริย์ด้วยการเป็นผู้นำในการทำบุญจึงมี
ความหมายยิ่งกว่าการทำบุญตามปกติ ฉะนั้น เนื้อหาส่วนหนึ่งจึงมักเป็นไป
เพื่อประโยชน์ทางการเมือง การปกครอง หรือประโยชน์ต่อกษัตริย์เอง การ
พรรณนาถึงความรุ่งเรืองของบ้านเมืองก็จะกระทำผ่านบารมีของกษัตริย์ซึ่ง
แตกต่างจากจารึกหลักที่ 1 มาก จารึกนี้จึงประกอบด้วยเนื้อหาบางส่วนที่
เกี่ยวกับศาสนาและกษัตริย์อย่างแยกไม่ออก ในส่วนที่เกี่ยวกับพระมหา
กษัตริย์ (ซึ่งจารึกแทบทุกหลักกล่าวถึง เพราะจารึกหลักหนึ่งๆ มิได้แยกเนื้อ
หาส่วนที่เกี่ยวกับศาสนา พระมหากษัตริย์และเหตุการณ์บ้านเมืองออกจากกัน
อย่างเด็ดขาด) จะมีการกล่าวยกย่องเทิดทูนพระเกียรติของกษัตริย์และราชวงศ์
อย่างมากมายผิดกับจารึกหลักที่ 1 เช่น จารึกหลักที่ 2 กล่าวยกย่องพ่อขุน
ศรีนาวนำถมและราชวงศ์พ่อขุนศรีนาวนำถม รวมทั้งตัวเจ้าของจารึกคือพระ
มหาเถรศรีศรัทธาเอง จารึกหลักที่ 3, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 94 ล้วน
กล่าวยกย่องพระเจ้าลิไทย จารึกหลักที่ 83 กล่าวยกย่องพระเจ้าลิไทย และ
พระมหาธรรมราชาที่ 2 จารึกหลักที่ 49 กล่าวยกย่องพระมหาธรรมราชาที่
3 เป็นต้น

จากจารึกซึ่งแต่งขนยกย่องสรเสริญกษัตริย์ในยุคนั้น จะพบ
ลักษณะที่นิยมว่าเป็นลักษณะที่สี่ของกษัตริย์สองประการ คือ กษัตริย์ที่เป็น
นักรบ และกษัตริย์ที่เป็นธรรมราชา

สำหรับคุณสมบัติที่สี่ของกษัตริย์นักรบนั้น จะต้องรอบรู้ศาสตร์
ทั้งปวงอันเกี่ยวข้องกับการศึก ดังนี้

เมืองอันใดกรูสนัน อานุศาสตร์ อ.....

.....
 อยู่กตสกาจตรงค์กระทำย่นตรชข้าง.....

.....
 คล้องข้างเป็นพฤตนิบาทศาสตร์..... 75

เพราะสมัยนั้นอาณาจักรสุโขทัยมิได้เข้มแข็งมั่นคงเช่นสมัยพ่อขุนรามคำแหง
 อีก พระเจ้าลิไทยต้องใช้ “ขวานประหารศัตรูทั้งหลาย...”⁷⁶ ก่อนขึ้น
 ครองราชย์ในกรุงสุโขทัยและยังต้อง “...เอาพลไปปราบย้งนำ...บุรีได้สน
 ได้ทั้งย้งตะวันออกเขต...ย้งพระสักรอดสน จึงไปอยู่ในเมืองสองแคว”⁷⁷
 ความเป็นนักรบจึงเป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งของผู้นำ เพราะการ
 “เป็นเจ้าเป็นชนนด้วยกำลัง”⁷⁸ ความจำเป็นที่จะต้องเป็นนักรบของผู้นำ
 นำทำให้ผู้นำมีอำนาจมากขึ้น และอำนาจนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของทหารและ
 กำลัง พิศราชาภิเษกซึ่งไม่เคยเอ่ยถึงมาก่อนในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ปรากฏ
 ชนในจารึกหลักที่ 3, 4 และ 5 ในพิศนกล่าวถึง “พระยาทั้งหลายอันเป็น
 มิตรสหาย อันมีในสี่ทิศนี้ แต่งกระยาตงวาย ของฝากหมากปลามาไหว
 อันยัตยัญญอภิเษกเป็นท้าวเป็นพระยา จึงชนช้อศรีสุริยวงศ์มหาธรรมราชาธิ
 ราช”⁷⁹ พิศนจึงมีความหมายเป็นการประกาศพระราชอำนาจของกษัตริย์
 ต่อบ้านเมืองอื่นๆ และการที่ “พระยาทั้งหลาย” แต่งของมาไหวในพิศนจึง
 หมายถึงการยอมรับพระราชอำนาจของพระองค์ อำนาจซึ่งเพิ่มมากขึ้นของ
 ผู้นำอาจทำให้เกิดการใช้อำนาจเกินขอบเขตได้ แต่เนื่องจากพุทธศาสนาและ

75 จารึกหลักที่ 3, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1, หน้า 67.

76 จารึกหลักที่ 4, เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

77 จารึกหลักที่ 8, เรื่องเดียวกัน, หน้า 116.

78 จารึกหลักที่ 3, เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

79 จารึกหลักที่ 3, เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

หลักศีลธรรมจรรยาเป็นที่ยอมรับในสังคม ธรรมจึงกลับอยู่เหนืออำนาจรัฐ ผู้ปกครองก็อาจถูกตัดสินด้วยธรรมได้เช่นกัน ลักษณะของกษัตริย์ส่วนหนึ่ง จึงถูกกำหนดด้วยหลักศีลธรรมจรรยาของพุทธศาสนา หลักศีลธรรมจรรยา จึงมีบทบาทในฐานะเครื่องเหนี่ยวรั้งและจำกัดขอบเขตของอำนาจ ตลอดจนวินัยการใช้อำนาจ และวางกฎเกณฑ์ของความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้อำนาจ และผู้ถูกปกครอง⁸⁰ หลักการดังกล่าวทำให้เกิด “ธรรมราชา” ขึ้น

ในจารึกหลักที่ 2 มหาเถรศรีศรัทธา ฯ ได้กล่าวยกย่องพ่อขุนรามคำแหงและพระเจ้าลิไทยว่าเป็นผู้ธรรม อันเป็นลักษณะหนึ่งของธรรมราชา
ว่า

....ลูกพ่อขุน

ศรีอ-

นทราทิตยผู้หนึ่ง ชื่อพ่อขุนรามราชปราชญ์
ธรรม ก่อพระศรีรัตนธาตุอันหนึ่งในศรีสัชชนา
ลย์ หลานพ่อขุนศรี-

อินทราทิตยผู้หนึ่ง ชื่อธรรมราชาพู่ (ล) ฐ
บุญธรรมมีปรีชญาแก่กม ปมิกกล่าวดีเลย⁸¹

ในจารึกหลักที่ 3 ได้กล่าวสรรเสริญการประพาศธรรมของพระเจ้าลิไทย ดังนี้

⁸⁰ ดูรายละเอียดใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ*, (แผนกตำราและคำบรรยายคณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มปป.)

⁸¹ จารึกหลักที่ 2, เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

...พระยามหา

ธรรมราช^๕นั้น

ยังมีคุณอันรู้ดังฤๅบัง^๕อน ให้ชานว่าตั้ง^๕นี้ พระ
ยาธรรม

ราช^๕นั้นคงปัญญาศีลทุกเมื่อ นบพ....ส....รร...ใน
ราชมนเทีย-

ร บ่^๕ท่อนขาดสักวันสักคืน.....

เดือนเพ็ญ

ไปนบพระธาตุนั้น^๕ตนห.....ทั้งหลาย

สจ-

บ ธรรมเทศนาโอยทาน เข.....ง อัน

อ.....

พ อัญญา^๕กติกศีลทุกเมื่อ อันหนึ่งโสด พ....

.....

พระปฏิภา^๕ไตรอาจเบรียน ภิกษุสงฆ์^๕ทั้งหลาย

ให้.....

มุคเป็นเถรมหาเถรอัน.....ใน.....หลายประ

การหนักหนา⁸²

หรือในจารึกหลักที่ 6 ได้กล่าวถึงลักษณะความเป็นธรรมราชาของพระเจ้า
ลิไทย กิ่ง^๕นี้

82 จารึกหลักที่ 3, เรื่องเดียวกัน, หน้า 65-66.

ในทานบารมี ก็เหมือนพระเวสสันดร
 ในปัญญาบารมี (ก็เหมือนพระมโหสถ)
 ในศีลบารมี ก็เหมือนพระสีลวราชอันท่านผู้
 ครอบครองเสริญ เชี่ยวชาญในทางโหราศาสตร์มี
 พยากรณ์เป็นต้น ทรงรัฐสภาวะแห่งพระไตรปิฎก⁸³

นอกจากความเป็นธรรมราชาจะหมายถึงพระราชานุวัตรธรรม ประ
 พุทธิธรรม และประกอบด้วยบารมีตามหลักในพุทธศาสนาแล้ว ความเป็น
 ธรรมของพระราชายังหมายถึง หลักปฏิบัติที่พระราชากวียึดถือในการปก-
 ครองเพื่อสร้างความสงบสุขและยุติธรรมให้แก่สังคม ดังในจารึกหลักที่ 5
 ได้บรรยายหลักปฏิบัติของพระราชานั้น

....ทั้ง

หลายจึงสมมติขึ้นชื่อศรีสุริยพ-
 งค์รามมหาธรรมราชาธิราชเสวย
 ราชย์ชอบด้วยทศพิธราชธรรม
 รัปรานีแก่ไพร่ฟ้าข้าไทย ทั้งห-
 ลาย เห็นข่าวท่านบ่ใคร่พิน เห็น
 สิ้นท่านบ่ใคร่เดือด พอตายไว้แก่ลู-
 ก พี่ตายไว้แก่น้องชื่อ ผู้ใดผิดวาง
งราม เท้าโตกัตี บ่หอนฆ่าฟัน....
 สักคาบชื่อได้ฆ่าเสิก ข้าเสื่อ หั-
 ว พง์หวัรบกัตี บ่ฆ่าบ่ตียอมเอา
 มาเลี้ยงมาชน บ่ให้เถิง ทมิบที่หาย
 ชื่อได้ฝูงเหยียดเหยียดแก่ตน ได้ฝูงใส่.....

83 จารึกหลักที่ 6, เรื่องเดียวกัน, หน้า 101.

นในปลา ยาในข้าวให้กิน และจัก
ให้เถิงที่ลมทตายตงอนักดี ปที่-

อนฆ่าห่อนตีศักคาบ⁸⁴

ในจารึกหลักที่ 3 ได้กล่าวถึงธรรมของพระราชอาไว้มุขคสังกัน

คิงน

ให้ยาปุคร.....

.....
น้องยามเฒ่าแก่ให้รปรานไพรพา.....

.....
งานไซร์ไซ้ ผิบชอบ เมื่อไซ้ไซร์ อย่าพาไซ้

.....
นางจุงขาวเกลือกทุนในเมืองตน ผิวา.....

.....
ต่างบ้านต่างเมือง ก็จักมาฟังมาอิงตน.....

.....
ว่าไซร์ ตนไปขอพึ่งเมืองท่าน ท่านก็ดูแลน

.....
นิสัยตนสอด ไพรพาข้าไทยลูกเจ้าลูกขุนผู้ใด

.....
ได้ขา เอาเหยาน้าวเอาเรือนเขา พอตายให้

ไว้แก่ลูก พี่ตายให้ไว้แก่

น้อง ขุนผู้ใดกระทำชอบด้วยธรรมคองอน ขุนผู้

นิน.....

84 จารึกหลักที่ 5, เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

กินเมืองเหิงนานแก่ม ผู้ใดกระทำชอบ

ด้วยธรรมดั่งอน ชนผู้นั้นมีนเียงเหิงนานเลย ⁸⁵

ขณะเดียวกันผู้ประพันธ์จารึกยังนำเสนอความคิด โดยใช้ความเชื่อทางศาสนาและอิทธิปาฏิหาริย์มาแสดงประกอบลักษณะของธรรมราชา ให้พิศุทธิ์ยิ่งขึ้น เช่น การบรรยายถึงความชื่นชมในการออกผนวชของพระเจ้าลิไทยไว้ดังนี้

....ในขณะนั้นเอง

พระธรรมแก้วแห้ว ในครั้งนั้น

ไม่อาจรองรับพระคุณอันหนัก

ของพระองค์ได้โดยรอบ

ก็ปาฏิหาริย์อัน ยังมีอีกหลายอย่างในคราวนั้น

ความจริงนั้นเป็นกฎธรรมดาในการงานของ

พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ⁸⁶

หรือ

ทรงอธิษฐานอย่างนั้นว่า ผลบุญ

ที่อาตมาบวชในศาสนาของพระ

พุทธ พระผู้เป็นเจ้าครั้งน อาตมา

ไม่ยากได้จักรพรรดิสมบัติ

อินทสมบัติ พรหมสมบัติ อาตมา

อยากขอมอบอาตมา

ปรารถนาเป็น

พระพุทธเจ้า เพื่อนำสัตว์ทั้งปวงข้าม

⁸⁵ จารึกหลักที่ 3, เรื่องเดียวกัน, หน้า 69—70.

⁸⁶ จารึกหลักที่ 6, เรื่องเดียวกัน, หน้า 101—102.

จารึกเนื้อความเดียวกัน แต่จารึกหลักที่ 4 จารึกเป็นภาษาเขมรและจารึกหลักที่ 5 จารึกเป็นภาษาไทย จารึกหลักที่ 10 จารึกด้วยภาษาไทยและภาษามอญ จารึกหลักที่ 93 จารึกด้วยภาษาไทยและภาษามอญ สำหรับจารึกภาษาไทยเองก็นิยมนำศัพท์ต่างประเทศเข้ามาใช้ เช่น พรณธบาล = ผู้รักษาวรรณะ, จรามขัน = แผ่นหนัง, สุกาลูกาบสธาวา = ชารนำใส่ สะอาดๆ อดอกไม้, กระเสือก = คุ เป็นต้น มีการใช้สำนวนเปรียบเทียบด้วยภาษาที่ไพเราะงดงามสร้างภาพพจน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิยมใช้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา เช่น พระบรมธาตุ เพื่อแสดงความเคารพบูชาและศรัทธาอย่างสูง

“พระมหาธาตุเป็นเจ้าจึงเสด็จปาฏิหาริย์หนักหนา
ตั้งนามหาสมุทร ระลอกก้างฝนตกท่าใหญ่
รัศมีลางอันตั้งพรพระจรวดสวยสุภา
ลูกาบสบธาวา รัศมีลางอันเลื่อม
ตั้งดวงดาวค่า เลื่อมตั้งนำทองไหลจรัสไปทุกแห่ง
รัศมีลางขาวตั้ง
รัตนตั้งดอกช่อนดอกพุดเห็นแก่ตาตาษทั้ว
จักรวาล”⁸⁸

สำหรับกษัตริย์มีการใช้คำราชาศัพท์บ้าง เช่น

....สมเด็จพระราช

เทพีศรีจุฬาลักษณ์อัครวรา

ช (มเหสี) เทพธ (ธิดา) กรัติน.....

⁸⁸ จารึกหลักที่ 2, เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

.....บาทปรกรากีเป้-

น *ชายา* แต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช⁸⁹

แต่ส่วนใหญ่แล้วยังคงนิยมใช้คำธรรมคาสามัญ เช่นเดียวกับจารึก
หลักที่ 1 เช่น

เมื่อสุน ษั พระยาสื่อไทย

รู้พระปฏิภกไตรไคชนเสวย

ราชย์ในเมืองศรีสัชชนาลัย สุโข

ทัยแทนบูแทนพ่อ ฝูงเป็นทำ

ว เป็นพระยาเบองตะวันออก ตะวั

นตก ห้วนอน ติ่นนอน ต่างคน

ต่างมีใจใคร่ใจรักเอามกุฏ ชัน

ชัยศรีเศวตจรณัตรมายคัยัญ อภิ

เชกให้เป็นท้าวเป็นพระยา⁹⁰

ภาษาซึ่งเดิมเป็นประโยคบอกเล่าง่าย ๆ คล้ายภาษาพูดจากัน กลายเป็นการ
สร้างรูปประโยคที่ซับซ้อน สำนวน และลีลาประณีต สละสลวยมากขึ้น
เช่น

....สมเด็จพระราชชนนีศรี

ธรรมราชมาดา

มหาคิลกรัตนราชนาถกรรโลง

แม่ และสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิบดี

ศรีสุริยวงศ์ (โอรส) ราช อำนาจ

นาวัวห้าวหาญ น้าพ(ล) รบราดลธาธรณี-

⁸⁹ จารึกหลักที่ 93, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4*, หน้า 42.

⁹⁰ จารึกหลักที่ 5, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1*, หน้า 92.

คตสกลกษัต

วีย์ (หากชนแสวยใน) มหามไหสวริย

อัครราช เป็นท้าวพระยามหากษัตริย์

(นคร

ศรีสัชชาลัย) สโชทัย แกกถอย

ผลาญปรบภ์ษัตริ์ อนุพระราชสีมา

.....เป็นชนอบขอบพระบาง

เป็นแดน เท้าแสนสองหนองหว-

ยและแพร⁹¹

แต่ยังมีจารึกรุ่นต้น ๆ ปี 1900 บางหลัก็มีสำนวนคล้ายหลักที่ 1

อยู่มาก เช่น

รูปราณแก่ไพร่ฟ้าข้าไททอง

ลาย เห็นข้าวทานบไคร่พิน เห็น

สินทานบไคร่เคียด พ้อตายไว้แก่ดู

ก พ้อตายไว้แก่น้อง⁹²

หรือ

“แต่งให้ขุนพิขุนน้องลูกหลานไพร่ฟ้าข้าไท ซึ่งเรือไปค้าขีมาไป

ขาย”⁹³

อย่างไรก็ดี การเปลี่ยนแปลงของภาษาในแง่ของความงดงาม ประณีต การนิยมการพรรณนาอย่างไพเราะ หรือการผูกประโยคซึ่งซับซ้อนกว่า

⁹¹ จารึกหลักที่ 46, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3, หน้า 72-73.

⁹² จารึกหลักที่ 5, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1, หน้า 92.

⁹³ จารึกหลักที่ 8, เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

เดิม เพื่อให้รับกับการเปลี่ยนแปลงด้าน Subject Matter ซึ่งเน้นเรื่องราว
ของศาสนาและกษัตริย์แล้ว ภาษาต่างประเทศที่รับเข้ามาใช้อย่างฟุ่มเฟือย
เป็นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้เกิดการพรรณนาอย่างไพเราะเช่น
วรรณคดี เพราะลีลา สำนวนเปรียบเทียบที่งดงามทั้งหลายมักติดเข้ามากับ
ภาษา เช่นในจารึกหลักที่ 4 ซึ่งจารึกเป็นภาษาเขมรกล่าวถึงการต้อนรับ
พระมหาสามีสังฆราชไว้ ดังนี้

....จึง

ใช้นายช่างให้ฟังคำสั่งปลูกสร้างกุฏิวิหาร
กลางป่ามะม่วง อันมีโดย
ทิศบ่คิมของเมืองสุโขทัยนี้ปราบ (พื้นที่)
ให้ราบ ถมทรายให้เสมอ ทำ (ให้)
สวยงามทุกทิศ คล้ายพระวิษณุกรรม
คิดเนรมิต เมื่อเวลานำสมเด็จ
พระมหาเถระกับพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงมา
พระบาทก้มสรงอัญ ทรงใช้ให้
จัดหมาก ข้าวตอก เทียน รูป ดอกไม้
กัลปพฤกษ์ ปลูกสร้าง...ทำการบูชา
ตลอดหนทาง ใช้ให้อำมาตย์มนตรี
ราชสกุลทั้งหลายไปต้อนรับ บูชาสักการะ
จากเมืองฉอดมาถึงเมืองเชียงใหม่
ถึงเมืองบางจันทร์
บางพารแล้วถึงเมืองสุโขทัยนี้
อันหนึ่ง แล้วจึงใช้ให้ปักกวาด

ชำระทางหลวงจากประตูใน
 ทิศบูรพาไปถึงประตูในทิศปัจฉิม ถึง
 บำมะม่วงและปลูกสร้างกุฏิวิหาร สถานที่
 กางเพดานอันวิจิตร
 ไม่ให้แสงตะวันร้อน
 ให้แขวนพวงดอกไม้
 เสด็จไปส่งให้ปลาคนผ้า
 เบญจรงค์ ไม่ให้เปื้อนพระบาท
 ที่เหยียบลงบนพื้นดินทุกแห่ง ทำ
 การบูชาทั้งหลายเป็นอันมาก
 เหลือเกิน ไม่อาจคณนาว่า
 สิ้นสุดเลย แม้จะเปรียบดู พระ
 ราชมรรคานัน ก็สวยงาม
 ดั่งทางสวรรค์⁹⁴

ขณะที่จารึกหลักที่ 5 ซึ่งจารึกเป็นภาษาไทยในเรื่องเดียวกัน กล่าวถึงเหตุ
 การณ์ตอนนั้นไว้ ดังนี้

.....กุฏิวิหารในบ้ำม่วงน^๕ ดูส-
สั่งตั้งพระพิษณกรรม
พระม-
สงฆ์ทั้งหลายมา
ดอกไม้ไต้เทียน
กระทำบูชาสอง....

⁹⁴ จารึกหลักที่ 4, เรื่องเดียวกัน, หน้า 81-82.

.....แต่งลูกเจ้าลูกขุนไปรับ

.....เมืองจตุรมา....

แต่เมืองสุโขทัย...น้อยมกทางพิดาน...บให้ตะวัน....

.....มวลดอกไม้....

เอาผ้าบู้มัจจรงค์ อ้นงามปู้บให้...นสักแห่ง

ซ้อจกนับแต่เครื่อง...นด้วย มากกว่าซ้นกล่าวดี...เลย

ผัจกเปรียบไปคูนทางน้งาม ค้งหนทางในเมืองฟ้า ⁹⁵

หรือในจารึกหลักที่ 6 ซึ่งจารึกด้วยตัวอักษรขอมเป็นภาษามอญ กล่าวถึง
การผนวชของพระเจ้าลิไทยด้วยภาษาซึ่งคงามยัง ดังน

ครันทรงผนวชแล้ว

พระราชานักเสด็จลง

จากพระราชมนเทียรของพระองค์ เหมือนพระ

มหาเถระ 60 พรรษา มีอินทรียัสงบเสงี่ยม

ทอดพระเนตรเพียงชั่วแอก

อันฝูงคนร้องไห้บูชา

ด้วยเครื่องบูชามากมาย

เสด็จไปสู่น้ำมะม่วงอันประเสริฐ

ณ ท่อนรมรัตนกลาดเกลื่อนไปด้วยฝูงนกต่างๆ

ประหนึ่งนั้นทนอุทยาน ถมทรายสี่ชาวพราว

ระยับค้งมุกดา และเงินยวง ⁹⁶

95 จารึกหลักที่ 5, เรื่องเดียวกัน, หน้า 94—95.

96 จารึกหลักที่ 6, เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

แม้ว่าตัวอย่างซึ่งคัดลงมา ณ ที่นี้จะแปลมาจากต้นฉบับ ซึ่งผู้แปลอาจใช้สำนวนภาษาไทยปัจจุบันที่ไพเราะปรุงแต่งให้เนื้อความตอนนั้นไพเราะยิ่งขึ้นก็จริงอยู่ แต่ยังมีอาจมองเห็นความงามซึ่งเขียนด้วยภาษามคธอย่างทีหากเขียนด้วยภาษาไทย ในสมัยนั้นแล้วจะ ได้รสไพเราะอีกแบบหนึ่ง มีจารึกที่เขียนด้วยภาษาไทยสมัยเดียวกันนั้นเพียงหลักเดียว ที่เขียนด้วยภาษาที่ใกล้เคียงกับภาษามคธ คือ จารึกหลักที่ 2 ของพระมหาเถรศรีศรีทธา ฯ ผู้ซึ่งคงเชี่ยวชาญในภาษามคธมาก เพราะได้ไปจารึกแสวงบุญถึงประเทศลังกาและอินเดียนานหลายปี แต่เฉพาะส่วนที่กล่าวถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาเท่านั้น ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์บ้านเมืองยังคงใช้สำนวนภาษาอย่างที่ใช้ในจารึกหลักอื่นๆ สมัยนั้น อย่างไรก็ดี แม้ว่าภาษามคธและเขมรจะเข้ามามีอิทธิพลในแง่ของการใช้ศัพท์ สำนวนภาษา การสร้างรูปประโยค การพรรณนาเปรียบเทียบทำให้ใกล้เคียงกับภาษาในวรรณคดีก็ตาม แต่จารึกรุ่นนี้ยังคงรักษาความงามของภาษาแบบไทยแท้ไว้ได้ เมื่อเปรียบเทียบกับภาษาของจารึกรุ่นหลัง โดยเฉพาะจารึกอยุธยาซึ่งปรากฏอิทธิพลของภาษามคธอย่างมาก

ในแง่ของการเขียนประวัติศาสตร์แล้ว นับว่าเจ้าของจารึกสุโขทัยยุคนี้ สามารถสร้างลักษณะเฉพาะให้การเขียนจารึกได้หลายประการ ตั้งแต่การนำวิธีพรรณนาแบบวรรณคดีใช้กับการเขียนประวัติศาสตร์ ทำให้เรื่องราวในจารึกไม่แห้งแล้ง การนำเสนอความคิดอย่างไม่ตรงไปตรงมา เช่น การเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย การใช้สัญลักษณ์แทนคำพูดตรงๆ หรือการกล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์เพื่อเน้นความศักดิ์สิทธิ์หรือความยิ่งใหญ่ สำนักทางประวัติศาสตร์ซึ่งกว้างขึ้น เพราะอย่างน้อยยังกล่าวถึงดินแดนนอกอาณาจักรบ้าง แม้จะด้วยสำนึกซึ่งผูกพันกับศาสนามากอยู่ก็ตาม แต่สำนักทางประวัติ

ศาสตร์บนพื้นฐานของความเชื่อทางศาสนานี้เอง สร้างการเขียนประวัติศาสตร์แบบกึ่งประวัติศาสตร์ขึ้นด้วยจุดประสงค์ที่กว้างขวางกว่าเดิม ซึ่งจะมีวิวัฒนาการต่อไปในการเขียนประวัติศาสตร์ยุคตำนาน

สำหรับจารึกลานนาและจารึกอยุธยาในสมัยเดียวกัน มีความแตกต่างกันไปจากจารึกสุโขทัยบ้าง คือ จารึกลานนาเน้นในเรื่องการทำบุญทำกุศลยิ่งกว่าในด้านอื่น ๆ มูลเหตุของการทำจารึกคือเพื่อกำกับการสร้างปฏิสังขรณ์หรือบูรณะพระเจดีย์ และถาวรวัตถุอื่นในพุทธศาสนา แทบจะไม่มีเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมือง จากจารึกลานนาสมัยนี้ 6 หลัก ล้วนจัดทำขึ้นเพื่อประกอบการทำบุญในพุทธศาสนา และเฉพาะจารึกหลักที่ 62 จารึกวัดพระยืน ลำพูน กล่าวถึงเหตุการณ์บ้านเมืองด้วยคือ กล่าวถึงผู้เป็นใหญ่ชื่อธรรมมิกราช ได้เสวยราชย์เป็นพญามหาธรรมมิกราช เป็นบุตรพญาพายุ นัดดาของพระเจ้าคำฟู ปนัดดาของพญามังรายได้นิมนต์พระมหาสมณเถระที่สุโขทัย ไปจำพรรษาที่หริภุญชัยสองครั้ง พญาธรรมมิกราชได้เสด็จไปต้อนรับ ในคราวนั้นชาวเมืองหริภุญชัยและกุมกาม เชียงใหม่ อุปสมบทกันมาก ในปีเดียวกัน พระมหาเถระได้สร้างพระพุทธรูปยืนในวัดพระยืนสามองค์ต่อมาพญาธรรมมิกราชให้สร้างปราสาทขึ้นเพื่อสงวนพระธาตุ ได้บูชาพระธาตุสามวัน วันที่สามพระธาตุจึงได้แสดงปาฏิหาริย์ และในระหว่างปี 1900-2000 เราไม่พบจารึกลานนามากนัก ส่วนทางอยุธยานิยมจารึกลงในวัตถุมีค่า เช่น ลานเงิน ลานทอง แผ่นตีบุก เป็นต้น มูลเหตุของการจารึกก็เพื่อประโยชน์ทางศาสนาและพิธีกรรม เช่น จารึกลานเงินกำกับการสร้างพระพิมพ์ของขุนศรีรัตนกร จารึกลานทองกำกับการประดิษฐานพระศรีรัตนธาตุของขุนเพชรภูสาร จารึกแผ่นตีบุกการบำเพ็ญกุศลของพ่ออ้ายแม่เจ้า เป็นต้น จารึกที่จัดทำขึ้นเพื่อประกอบการทำบุญกุศลนี้แสดง

ความคิด ความเชื่อ ทางศาสนาที่ไม่แตกต่างกับจารีกสุโขทัยและลานนา เช่น จารึกหลักที่ 48 กล่าวถึงการประดิษฐานพระศรีรัตนธาตุของขุนเพชรผู้สารถีบอกนามผู้ประพันธ์ว่าชื่อ เจ้าสามิหรพงค์ และขอให้ “ทันพระ พุทธศรีอารีย์โมตรี ของงมีพระปรีชญาค้ายอสงไขยอย่าเลง”⁹⁷ หรือ จารึกลานนาหลักที่ 44 กล่าวถึงการสร้างพระเจดีย์และถาวรวัตถุอื่น ๆ ใน พุทธศาสนา ของพ่อยี่ศักดิ์พะ และแม่สร้อย ลงท้ายด้วยการแสดงความจำนงว่า

....ส่วนพ่อยี่

ศักดิ์พะกระทำบุญทั้งหลายในไซร์

ของงได้ทัน

พระศรีอารีย์โมตรีโพธิสัตว์....ขอมี

ปรีชญา ของงทันพระศรีอารีย์โมตรีทุก

ชาติแล⁹⁸

นอกจากจะเป็นส่วนประกอบของการทำบุญแล้ว จารึกอยุธยา ยังทำหน้าที่อย่างอื่นอีกเช่น จารึกลานทอง ภาษาเขมร ปี 1959, 1978 และ 1986 เพื่อพระราชทานสมณศักดิ์ให้พระผู้ใหญ่ แต่โดยทั่วไปแล้ว จารึกลานนาและอยุธยา ในระยะ นี้แทบ ไม่มี ความสำคัญ ในแง่ของ การเขียน ประวัติศาสตร์ เพราะเจ้าของจารึกมีเป้าหมายในการจัดทำจารึกในแง่ของ พิธีกรรม หรือมีเป้าหมายอื่นใดที่เห็นได้ชัดเจน เช่น การพระราชทาน สมณศักดิ์ มากกว่าจะตั้งใจบันทึกเรื่องราวในอดีตหรือเหตุการณ์ร่วมสมัย

⁹⁷ จารึกหลักที่ 48, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3* หน้า 80.

⁹⁸ จารึกหลักที่ 44, *เรื่องเดียวกัน* หน้า 59.

ในระยะเวลาที่ต่อเนื่องเช่นจารึกสุโขทัย จึงจะไม่ศึกษาจารึกเหล่านั้นในรายละเอียดในที่นี้

3. จารึกยุคหลัง

จารึกยุคที่ 3 หรือจารึกยุคหลัง คือจารึกอายุประมาณปี 2000 ลงมา เท่าที่รวบรวมจากจารึกที่อ่านและตีพิมพ์แล้วมีประมาณ 46 หลัก เป็นจารึกสุโขทัย 5 หลัก จารึกลานนา 31 หลัก จารึกอยุธยาเจ็ดหลัก และจารึกรัตนโกสินทร์สามหลัก⁹⁹

จากรายละเอียดและจำนวนจารึกรุ่นหลังปี พ.ศ. 2000 เป็นต้นไป จะเห็นว่าลานนาและอยุธยานิยมทำจารึกกันมาก ขณะที่จารึกสุโขทัยแทบจะหยุดชะงักโดยสิ้นเชิง จะมีบ้างก็เฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับศาสนาทางสันต^{๕๕} ทง^{๕๖} เนื่องจากผลทางด้านการเมือง กล่าวคือ สุโขทัยต้องรวมกับอยุธยาอย่างเด็ดขาดในปี พ.ศ. 1981¹⁰⁰ และกลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยา การลดฐานะลงเป็นเมืองชั้นของอยุธยา ประกอบกับปัญหาเศรษฐกิจ^{๑๐๑} ทำให้สุโขทัยฟื้นตัวไม่ได้อีก ศูนย์กลางของชนชาติไทยจึงเคลื่อนย้ายจากสุโขทัยไปยังอยุธยา ตั้งแต่บัดนั้นมาเราไม่พบจารึกสุโขทัย จารึกเรื่องราวของกษัตริย์ สถาพของบ้านเมือง หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเมืองอีก เพราะ

⁹⁹ โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ข.

¹⁰⁰ ปี 1981 เป็นปีสวรรคตของพระมหาธรรมราชาที่ 4 กษัตริย์องค์สุดท้ายของสุโขทัย ตามข้อสันนิษฐานของ ดร.ประเสริฐ ณ นคร "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย" ใน *ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องที่เกี่ยวข้อง (ไม่) เค็ม* หน้า 71.

¹⁰¹ ดูรายละเอียดใน ไพฑูริย์ สายสว่าง, "เศรษฐกิจสมัยสุโขทัย" ใน *รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย*, หน้า 317-341.

สำนักทางประวัติศาสตร์ของชาวสุโขทัย ซึ่งผูกพันอยู่กับความรุ่งเรืองและความชื่นชมในบ้านเมืองของตนถูกทำลายไปพร้อมกับความสิ้นหวังและความภาคภูมิใจ การพ่ายแพ้ต่ออาณาจักรอยุธยาไม่ใช่เรื่องที่จะนำมาจารึกไว้เป็นหลักฐาน จารึกรุ่นหลัง ๆ ของสุโขทัยจึงละเว้นเรื่องราวทางการเมืองโดยสิ้นเชิง คงมีแต่สามัญชนจัดทำจารึกขึ้นเพื่อประกอบพิธีทางศาสนาเท่านั้น ขณะเดียวกันจารึกลานนาไทยและอยุธยาไม่ได้รับความนิยมในการบันทึกเหตุการณ์มากนัก จารึกลานนาแทบทุกหลักจัดทำขึ้นเพื่อประโยชน์ทางด้านพิธีกรรมในศาสนา หรือเพื่อกำกับสิ่งก่อสร้างทางศาสนาเท่านั้น เช่น จารึกวัดหนองควาง จารึกวัดคอนคราม จารึกวัดป่าใหญ่ จารึกวัดศรีโคมคำ จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง จารึกวัดแดนเมือง เป็นต้น จารึกเหล่านี้ล้วนกล่าวถึงการทำบุญสร้างวัด การกลั่นปนาอุทิศสิ่งของ สัตว์เลี้ยง และผู้คนให้เป็นข้าพระ ด้วยจุดประสงค์เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว และสำหรับตัวผู้ทำบุญเองเพื่อจะได้พบพระพุทธรูปเจ้าในโลกหน้า พร้อมกับคำสาปแช่งอย่างฉกรรจ์สำหรับผู้ล่วงเกินสมบัติของพระหรือของวัด จนดูเหมือนเป็นธรรมเนียมที่จะต้องมีการจารึกไว้ประกาศการทำบุญแต่ละครั้ง มีจารึกบางหลักเล่าถึงเรื่องในอดีตบ้าง เช่นจารึกหลักที่ 76 เล่าถึงเหตุการณ์ในปี 1839 พญามังราย พญาจางเมือง พญาร่วง ช่วยกันสร้างเมืองเชียงมั่น และได้สร้างวัดในพุทธศาสนาซิวัดเชียงมั่นขึ้น ปี 2014 พระเจ้าติโลกราช ได้ก่อสร้างด้วยหินแลงขึ้น ตอนท้ายบันทึกว่า กษัตริย์แต่ละองค์ได้สร้างอะไรให้วัดเมื่อไร เป็นต้น ซึ่งจารึกอยุธยาก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน เช่น จารึกกำกับพระพุทธรูปบาทจำลอง ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์โปรดให้สร้างขึ้น จารึกวัดเทพจันทร์ กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์วัดเทพจันทร์ หรือจารึกวัดมหาธาตุ กล่าวถึงผู้มีจิตศรัทธาช่วยกันปิดทองพระ ฯลฯ มีจารึก

บางหลักไม่เกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา เช่น คำจารึกที่พระเจดีย์ศรีสองรักษ์ เมืองค่านซ้าย ว่าด้วยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระไชยเชษฐา พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคณหุต ทำพิธีปักปันเขตแดนกันเมื่อปีวอก โทศก พ.ศ. 2103 จารึกวัดคริสเตียน ประกาศข้อห้ามในการสอนศาสนาคริสต์ ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ จารึกหลักที่ 83, 84 จารึกคำปฏิญาณระหว่างหลานกับน้ำ และพิภบน้อง หรือจารึกพระราชทานบรรดาศักดิ์หรือสมณศักดิ์ ซึ่งจารึกบนลานทองเป็นต้น

แม้ว่าจารึกนั้นจะคลายความสำคัญลง ในแง่ของการจดบันทึกเหตุการณ์เหลือความสำคัญเฉพาะศาสนาเท่านั้น แต่ในด้านความงามของภาษาแล้ว ได้วิวัฒนาการไปอย่างมาก ทั้งด้านการใช้คำศัพท์ สำนวนภาษา การเรียบเรียงเรื่องราวอย่างมีระเบียบบังคับตัวอย่าง

“สมเด็จพระมหาษัตริย์เจ้ากรุงศรีสัตนาค สมเด็จพระมหาษัตริย์เจ้ากรุงศรีอยุธยามหาดิลก จึงมีพระราชวงษาสองพระองค์ จึงจากับนางให้เป็นพระราชไมตรีโดยบุพประเวณี เพื่อจะสืบเชื้อคือสุริยวงษาและญาติวงษาพันธุमित อุตสารัมมาเพื่อจัดให้เป็นบรมสุขสวัสดิ์ เป็นประโยชน์แก่สมณพราหมณาจารย์เจ้าชาวประชาราษฎรทั้งหลาย トラบต่อเท่าถ่วนกับอนัน เป็นแก้วเป็นประธานสาคติในมหาปัดถพิศรัต ในห้อมห้วยภูเขาลดลสสัลวด ขอจงเป็นเอกสิมาปริมณฑลอันเดียวกัน เกลียงกลมงามมณฑลเท่าพงษ์พันธุ ลูกเท่าหลานเหลน อย่าได้ชิงช่วงล่วงดำนแดนแสนหย้า อย่าได้กระทำโลภเลียงแก่กันจนเท่าเลียงพระอาทิตย์ พระจันทร์เจ้าตกลงมาอยู่เหนือ แผ่นดินอนันเทอญ ¹⁰²

¹⁰² สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ชุมนุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1*, หน้า 2

สาเหตุความเสื่อมของจารึก

อย่างไรก็ดี แม้ว่าจารึกจะได้ปรับปรุงตัวเองในแง่ของภาษา และการเรียบเรียงเรื่องราว ตลอดจนวิธีนำเสนออย่างมีระเบียบยิ่งขึ้น แต่ในฐานะของงานเขียนทางประวัติศาสตร์ จารึกได้ลดความสำคัญลงไปมากด้วยสาเหตุต่าง ๆ ดังนี้

1. ความเอื้ออำนวยของสภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม อาณาจักรไทยต่าง ๆ ซึ่งเติบโตมาเกือบพร้อม ๆ กัน เช่น ลานนา ไทยและอยุธยา สามารถตั้งหลักแหล่งได้แล้วอย่างมั่นคง มีรูปแบบการปกครองและระบบเศรษฐกิจซึ่งคงตัว ในขณะที่อาณาจักรซึ่งปรับตัวไม่ทันเช่น สุโขทัยต้องเสื่อมลง ลานนาไทยตรงกับสมัยของพระเจ้าติโลกราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจมากที่สุดพระองค์หนึ่งของลานนา อยุธยาอยู่ในสมัยของพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งเป็นสมัยที่รุ่งเรืองที่สุดของอยุธยาตอนต้น สงครามระหว่างสองอาณาจักรในบางครั้งไม่มีผลทำให้บ้านเมืองอ่อนแอลงอย่างจริงจัง ความรุ่งโรจน์ของอาณาจักรดังกล่าวมีผลในด้านความมั่นคงทางเศรษฐกิจ¹⁰³ ประกอบกับพุทธศาสนามีอิทธิพลครอบงำต่อชีวิตจิตใจและความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างมาก กิจกรรมในชีวิตประจำวันล้วนเกี่ยวข้องกับศาสนา แม้แต่ทางฝ่ายปกครองเองก็ต้องยอมรับความสำคัญของศาสนา การทำบุญกุศลอันเป็นผลเลิศสุด ซึ่งอาจจะทำได้โดยการสร้างปฏิสังขรณ์ วัดเจดีย์ สร้างพระพุทธรูป ศิลปวัตถุใด ๆ ทางศาสนา การกัลปนาอุทิศทรัพย์สินเงินทองแก่วัด เป็นกิจกรรมเดียวในสังคมที่ได้รับความนิยมที่สุด

¹⁰³ เมื่อพิจารณาจากทรัพย์สินสมบัติ สิ่งของเครื่องใช้ และจำนวนผู้คนซึ่งกัลปนาให้วัดจากจารึกนั้นแล้ว จะเห็นว่าเป็นสังคมซึ่งมั่งคั่งและมีความเจริญสูงพอสมควร.

ความเชื่อในเรื่องโลกหน้าไม่ทำให้ประชาชนมี โอกาส เลือกกระ ทำสิ่ง อื่นได้มากนักนอกจากการทำบุญ ประชาชนกลุ่มหนึ่งซึ่งมีอำนาจมากขึ้นในทางเศรษฐกิจจึงนิยมใช้จ่ายทรัพย์สินไปเพื่อกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่จะกระทำภายใต้การนำของขุนนางหรือพระหรือราชสำนัก และนิยมทำจารึกไว้เป็นหลักฐานเพื่อประกาศให้คนทั่วไปตลอดจนเทวดา อารักษ์ สังกศัลสิทธิ์ทั้งหลายได้รับรู้ ขณะเดียวกันก็เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ตนนับถือและล่วงลับไปแล้วด้วย จารึกส่วนใหญ่จึงออกมาในรูปของเอกสารกำกับกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินของวัด และแทบจะไม่มี ความหมายในแง่ของการจดบันทึกเหตุการณ์เลย นอกจากมีค่าในฐานะเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับสภาพสังคมและเศรษฐกิจ เช่น จารึกหลักที่ 73 วัดสุวรรณาราม จังหวัดลำพูน กล่าวถึงพระมหาเทวีผู้เป็นย่าให้หมื่นหมอสุมเมธานำพระพุทธรูปองค์หนึ่งมาประดิษฐานที่วัดนี้ ต่อมาผู้มีใจบุญเห็นว่าวัดเก่าจึงช่วยกันบูรณะ กล่าวถึงบุคคลต่าง ๆ ที่ร่วมกันทำบุญ หรือจารึกหลักที่ 87 จารึกจังหวัดเชียงราย เล่าเรื่องพันธุมกิตติ และเจ้าแม่สาวคำร้อยถวายเป็นเมืองเชียงแสนให้พระเจ้าแผ่นดิน หรือจารึกหลักที่ 99 จารึกวัดหนองขวาง เล่าถึงการสร้างวัดหนองขวางของเจ้าหมื่นมหา เป็นต้น การจดบันทึกเรื่องราวด้วยวิธีการจารึกจึงค่อย ๆ เสื่อมไป

2. วิวัฒนาการของภาษาซึ่งประณีตขึ้น การแสดงออกของความคิดที่ซับซ้อน สำนวน ลีลา การนิยมการเปรียบเทียบอย่างไพเราะ ตลอดจนศัพท์และอื่น ๆ ทำให้เนื้อหาของจารึกยืดยาวขึ้นโดยปริยาย ทั้งจะสังเกตได้ว่าจารึกรุ่นหลัง ๆ มีขนาดสูงใหญ่กว่าจารึกรุ่นก่อน ๆ เพราะการกล่าวถึงสังกศัลสิทธิ์ในศาสนาและพระมหากษัตริย์จะต้องใช้ภาษาเฉพาะ และประดับประดาเป็นพิเศษ การจารึกลงบนหินหรือวัสดุอื่นที่ทนทานย่อมไม่

สะดวก เพราะต้องใช้แรงงานและเวลามาก ประกอบกับมีวิวัฒนาการในเรื่องวัสดุและวิธีเขียน ซึ่งสะดวกกว่าการจารึกคือการจารลงบนใบลาน การบันทึกเรื่องราวลงบนหินและวัสดุที่คงทนจึงเสื่อมความนิยมไป นอกจากนี้กรณีที่ต้องการใช้เป็นหลักฐาน หรือเอกสารกำกับ ศิลปวัตถุ หรือสิ่ง ก่อสร้างในศาสนา

3. การขยายตัวของอาณาจักรซึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทำให้รูปแบบการปกครองเปลี่ยนไป แนวความคิดแบบพ่อปกครองลูกหรือระบบเจ้าปกครองข้าแบบหลวม ๆ สมัยสุโขทัยยุคหลัง ใช้ไม่ได้กับอาณาจักรยิ่งใหญ่อย่างอยุธยาหรือลานนาไทยซึ่งกำลังขยายตัวเต็มที่ การปกครองระบบใหม่ก็นำมาใช้ ส่งเสริมอำนาจของกษัตริย์อย่างมากมาย จนกระทั่งกษัตริย์กลายเป็นสมมติเทพ ทุกสิ่งเกี่ยวกับกษัตริย์ล้วนละเมิดมิได้ ส่วนประกอบต่าง ๆ ที่ส่งเสริมอำนาจของกษัตริย์จะถูกสร้างขึ้นอย่างมั่นคง ราชสำนักจึงกลายเป็นศูนย์กลางที่สำคัญยิ่ง การจดบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับราชสำนักโดยเฉพาะเป็นสิ่งจำเป็น โดยมีระบบที่รัดกุม เช่น การจดจดหมายเหตุโหร ปุ่มต่าง ๆ จดหมายเหตุบันทึกรายวัน ฯลฯ ซึ่งการจดสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ลงในแผ่นหินย่อมเป็นการยุ่งยากและไม่สะดวกต่อการเก็บรักษา จึงต้องมีการเปลี่ยนวัสดุและวิธีการเขียนใหม่ ทำให้การบันทึกเรื่องราวลงบนแผ่นหินถูกละเลยและคลายความนิยมไป

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏจารึกหนึ่งหลักซึ่งจารึกขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกครั้งสร้างวัดพระเชตุพน อยู่ในวิหารทิศพระโลกนาถมุขหลัง ในจารึกอธิบายถึงมูลเหตุการสร้างวัด ตลอดจนการก่อสร้างอย่างละเอียด เช่น วัสดุที่ใช้ ขนาด ลักษณะ การฉลองวัด และจับด้วยพระราชประสงค์ของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกใน

การสร้างวัดครั้ง^{๕๕} การเล่าเรื่องเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ด้วยภาษาซึ่งงดงาม
อย่างยิ่ง ดังน

....ซึ่งทรงพระราชศรัทธาบำเพ็ญพระราชกุศลทรง^{๕๕} ใช้พระ
ทัยจะปรารถนาสมบัติบรมจักรจุลจักรท้าวพญาสามลราช แลสมบัติ
อินทร์พรหมหามิได้ ^{๕๕} ทั้งพระทัยหมายมั่นพระบรมโพธิญาณใน
อนาคตกาล จะรื้อสัตว์ให้พ้นจากสังสารทุกข์ แลการพระราชกุศล
ทั้งนขออุทิศให้แก่เทพเจ้าในอนันตจักรวาท แลเทพเจ้าในจก
มาพจร แลโสฬศมหาพรหม อากาศเทวดา พฤษกะเทวดา ภู
เทวดา อารักษ์เทวดา แลกษัตราธิราชพระราชวงศานุวงศ์ เสนา
พฤกษามาตย์ราชบุโรหิต สมณชีพราหมณ์ อนาประชาราษฎร
ทั่วสกลราชอาณาจักรในมณฑลทวีป จงอนุโมทนาเอาส่วนพระ
ราชกุศล^{๕๕} ให้เป็นลาภศิริสวัสดิ์ไชย^{๕๕} ๑๐๔

และยังพบแผ่นหินแปล่าคู่กับจารึกวัดพระเชตุพนอีกหนึ่งหลัก สันนิษฐานว่า
ต้องการทำไว้เพื่อจารึกเรื่องว่าด้วยพระบรมธาตุมาแต่เมืองน่าน ซึ่งแต่งไว้
แล้วก่อนสวรรคต 10 เดือน แต่ยังไม่ได้จารึกลงบนแผ่นศิลา ในสำเนา
จารึกซึ่งแต่งไว้แล้วถึงเรื่องเจ้าฟ้าเมืองน่าน เชิญพระธาตุซึ่งแสดงปาฏิ
หารีย์มาถวาย พิธีต้อนรับพระธาตุ การฉลอง การบรรจุพระธาตุ การ
ถวายกัลปนาพระธาตุ อุทิศส่วนพระราชกุศลให้ผู้ศรัทธาสร้างพระพุท
ธิปฏิมากร ทั้งผู้บรรจุพระบรมธาตุ และทั่วไปแก่สรรพสัตว์ในอนันตจักรวาท
นอกจากนี้มีจารึกจันทบุรีแจ้งการสร้างเมืองจันทบุรีใหม่ การสร้างบ่อนที่
ปากน้ำแหลมสิงห์และการสร้างวัดโยธานิมิตร

๑๐๔ สำนักพิมพ์ผ่านฟ้าพิทยา, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๘.

ในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดให้จารึกความรู้ต่าง ๆ ไว้ในวัดพระเชตุพน การจารึกทำตามศาลาราย ระเบียบ ผนังหน้าต่างระหว่างพระอุโบสถ เสาผนังหน้าต่างวิหารพระนอน ฯลฯ เพื่อเป็นความรู้แก่บุคคลทั่วไป และมีให้ความรู้ชั้นสูงสูญหาย การจารึกแบ่งจารึกเป็นหมวด ๆ ดังนี้

1. หมวดพุทธศาสนา — เล่าเรื่องชาดกต่าง ๆ
2. หมวดวรรณคดี — จารึกเรื่องนารายณ์ 10 ปาง เบื้องต้น รามเกียรติ์ จารึกเรื่อง 12 เหลี่ยม
3. หมวดทำเนียบ — เกี่ยวกับทำเนียบสมณศักดิ์
— ทำเนียบหัวเมืองชั้นกรุงสยาม
4. หมวดประเพณี — เรื่องเมืองมอญกวนข้าวทิพย์
— เรื่องมหาสงกรานต์ ฯลฯ
5. หมวดประวัติวัด
6. หมวดวรรณคดี — ตำราฉันทวรรณคดี
— ตำราฉันทมาตราพฤติ
— ตำราเพลงยาวกลบท
— โคลงภาพรามเกียรติ์
7. หมวดสุภาษิต — กฤษณาสอนน้อง
— พาลีสอนน้อง
— โคลงโลกนิติ
— สุภาษิตพระร่วง
8. หมวดอนามีย์ — โคลงภาพฤษีกัดตน
— ฉันท์โพธิบาทว์

9. หมวดทำเนียบ — จารึกโคลงภาพคนต่างภาษา
ซึ่งหลังจากนั้นมาจารึกก็สูญเสียความนิยมไปโดยสิ้นเชิง

หน้าที่ของจารึก

อาจจะพิจารณาได้ตามเนื้อหาและเป้าหมายในการจัดทำจารึก ดังนี้

1. เป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์ แม้ว่าเราจะดลัษณะที่สำคัญ ๆ ของการเขียนประวัติศาสตร์ซึ่งยอมรับกันในปัจจุบัน คือ เป็นการบันทึกซึ่งไม่ได้เกิดจากการพินิจ รวบรวม ค้นคว้า ตรวจสอบ อธิบาย หรือคิดอย่างมีเหตุผลและมีระเบียบสำหรับสิ่งซึ่งบันทึกลงไว้ เพราะสำนักทางประวัติศาสตร์ของคนในสมัยนั้นยังไม่กว้างขวางพอที่จะจัดระเบียบวิธีวิจัยที่มีประสิทธิภาพ หรือคำนึงถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ รวมทั้งอดีตอย่างมีระบบ แต่อย่างน้อยเนื้อหาของจารึกส่วนที่กล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่นจารึกหลักที่ 1 กล่าวถึงประวัติของพ่อขุนรามคำแหงและราชตระกูล สถาปความเป็นอยู่ของสังคม จารึกหลักที่ 2 กล่าวถึงประวัติของพระมหาเถรศรีศรัทธาและราชตระกูล การเดินทางไปจารึกแสวงบุญในดินแดนต่าง ๆ จารึกหลักที่ 3 เกี่ยวกับการประดิษฐานพระธาตุของพระเจ้าลิไทย และคำทำนายอนาคตตามความเชื่อในพุทธศาสนา ฯลฯ แสดงถึงความโน้มเอียงหรือผูกใฝ่ต้องการรู้เห็น และสนใจเกี่ยวกับอดีตและเหตุการณ์ต่าง ๆ ภายในชุมชนของตนเองอย่างง่าย ๆ โดยจำกัดความสนใจอยู่เฉพาะสถาบันหลักในสังคม คือ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ซึ่งก็เพียงพอที่จะตอบสนองความต้องการของสังคม การตระหนักถึงความสำคัญของการกระทำของมนุษย์ในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องกันในด้านใดด้านหนึ่ง เป็นสำนักพื้นฐานในการเขียนจารึก ส่วน

หนึ่งของจารึกจึงถูกเขียนขึ้นด้วยแรงคลั่งใจดังกล่าว บังเกิดเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์อย่างหยาบ ๆ ขึ้น

2. หน้าที่ทางด้านการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จารึกสุโขทัย จารึกถูกจัดทำขึ้นเพื่อผลประโยชน์ทางด้านการเมืองอย่างเด่นชัด ในด้านของเนื้อหา ไม่ว่าจะจารึกนั้น ๆ จะจัดทำขึ้นโดยกษัตริย์เองหรือโดยผู้เกี่ยวข้องโดยตรงกับกษัตริย์ - เช่น พระมหาสามีสังฆราช จัดทำจารึกหลักที่ 6 ขึ้นเพื่อสรรเสริญการเสด็จออกผนวชของพระเจ้าลิไทย จารึกหลักที่ 12 พระสังฆนายกช่อสิริสุเมธังกรสร้างพระพุทธรูปบาทโดยพระราชนุเคราะห์ของพระมหาธรรมราชาที่ 2 จารึกหลักที่ 46 สมเด็จพระราชชนนีศรีธรรมราชมาดา สร้างวัดช่อศรีพิจิตรกิริยาคัลยาราม จารึกหลักที่ 93 กล่าวถึงการทำบุญของพระราชเทพีศรีจุฬาลักษณ์ หรือ จารึกหลักที่ 49 นายอินทรสรศักดิ์ขอที่ดินจากพระเจ้าแผ่นดินเพื่อสร้างวัดถวาย ฯลฯ จารึกเหล่านี้นอกจากจะเล่าถึงการทำบุญโดยปกติแล้ว เนื้อหาบางส่วนยังมุ่งเทอดพระเกียรติกษัตริย์อย่างสูง ซึ่งอาจเป็นการพยายามหาความชอบธรรมทางด้านการเมืองวิธีหนึ่งของกษัตริย์ ดังปรากฏว่าจารึกส่วนใหญ่ในสมัยพระเจ้าลิไทยมุ่งสรรเสริญพระองค์อย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะการสืบทอดอำนาจของสุโขทัยนั้นเป็นการสืบทอดระกูล และก่อนที่พระเจ้าลิไทยจะขึ้นเสวยราชย์พระองค์ได้ใช้ "ขวานประหารศัตรูทั้งหลาย" ซึ่งยังทราบไม่ได้ว่าเป็นใคร การกระทำของพระองค์อาจฝืนความรู้สึกของคนทั่วไป เพราะคนสมัยนั้นค่อนข้างมีสำนึกเกี่ยวกับบาป-บุญสูง พระองค์จึงต้องพยายามอย่างยิ่งที่จะสร้างความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ให้ปรากฏ จารึกแทบทุกหลักสมัยของพระองค์และผู้สืบเชื้อสายของพระองค์จึงต้องยำความชอบธรรมในด้านสายเลือด ด้วยการเน้นว่าเป็นลูกใครหลานใคร และแสดง

พระปรีชาสามารถอย่างใหญ่หลวงในทุก ๆ ด้านที่กษัตริย์ควรจะเป็น โดยเน้นกิจกรรมทางศาสนา สร้างภาพพจน์ที่ดีขึ้นมาใหม่ และสำหรับจารึกหลักที่ 2 ซึ่งเขียนโดยพระมหาเถรศรีศรีวิธา ฯ แห่งราชวงศ์พ่อขุนผาเมือง ได้เล่าเรื่องราวในอดีตเกี่ยวกับกำเนิดราชวงศ์พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และการเข้ามามีอำนาจของพระองค์ในสุโขทัย โดยแสดงว่าพ่อขุนผาเมืองเป็นผู้มีส่วนอย่างสำคัญในการ ชวนให้เข้าใจว่าเป็นการพยายามเรียกร้องหรือประกาศสิทธิทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่งของท่านหรือไม่ นอกจากเป็นการสร้างความชอบธรรมทางด้านการเมืองแล้ว จารึกส่วน องค์พระมหากษัตริย์บางหลักยังอาจพิจารณาได้ในแง่ของ ความต้องการหาเสถียรภาพในการปกครอง ในระบบราชาธิปไตย อำนาจของพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็น ที่รวมของอำนาจรัฐ จะคง อยู่ไม่ได้ หากไม่ ได้การยอมรับและ สนับสนุนจาก ประชาชน ข้าราชการและหัวเมืองอื่น ๆ ทั้งในและนอกพระราชอำนาจ จารึกหลักที่ 40, 45 และ 64 ซึ่งเป็นจารึกการกระทำสัตย์สาบานว่าจะ ไม่ทำอันตรายกันระหว่างกษัตริย์สุโขทัยกับกษัตริย์อยุธยา และกษัตริย์สุโขทัยกับกษัตริย์เมืองน่าน อาจพิจารณาได้ว่าเป็นการพยายามหาเสถียรภาพทางการเมืองภายนอกอาณาจักรของกษัตริย์สุโขทัย การกล่าวอ้างถึงพระราชกรณียกิจ พระราชจริยวัตร และพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ทั้ง ทางด้านศาสนาและการรบ อาจจัดเป็นการหาความมั่นคงทางการเมืองภายในอาณาจักรเอง เพราะนิยมกันในยุคนี้ว่า “เป็นเจ้าเป็นขุนนั้นด้วยกำลังราชชอบด้วยทศพิธราชธรรม”¹⁰⁵ โดยเฉพาะความเป็นธรรมราชาของ กษัตริย์นั้นเป็นคุณสมบัติที่สำคัญมาก ดังจะเห็นได้จากคำอธิษฐานของพระ

¹⁰⁵ จารึกหลักที่ 3, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1*, หน้า 68.

ศิริสุเมธังกรขอให้ “พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายจงรักษาแผ่นดินทั้งสิ้นโดย
 ธรรมเถิด”¹⁰⁶ แม้ว่าพระเจ้าแผ่นดินจะทรงอำนาจสูงสุดในการปกครอง
 แต่พระองค์อาจถูกตัดสินโดยทรงธรรมหรือไม่ทรงธรรมได้ การเผยแพร่
 พระราชกรณียกิจจึงเป็นนโยบายและเป็นความจำเป็นอันหนึ่งที่จะต้องกระทำ
 จารึกหลาย ๆ หลัก แม้จะเจตนากระทำขึ้นเป็นส่วนประกอบของกิจกรรม
 ทางศาสนา จึงมักแทรกข้อความสรรเสริญกษัตริย์ด้วย และมักจัดทำขึ้น
 หลาย ๆ หลักเพื่อให้เป็นที่แพร่หลาย นอกจากเป็นการพยายามสร้างความ
 ชอบรรวมและสร้างเสถียรภาพทางการเมืองของกษัตริย์แล้ว จารึกยังมีหน้าที่
 เป็นเครื่องมือในการปกครองด้วย เช่น จารึกหลักที่ 1, 3 และ 5 ทำ
 หน้าที่เป็นหลักที่ใช้ปกครองอย่างกว้าง ๆ ในหลายลักษณะ เช่นด้านการปก
 ครอง ด้านที่ดิน ด้านมรดก ด้านการพิจารณาความโดยยึดถือเป็น “จารีต”
 เพราะในระยะแรกไม่มีกฎหมายและกฎหมายที่รัดกุมแน่นอน หรือ
 จารึกหลักที่ 38 เป็นจารึกว่าด้วยกฎหมายลักษณะโจรโดยเฉพาะ

นอกจากจะมีหน้าที่ทางด้านการเมืองแล้ว จารึกยังมี “ความหมาย”
 ในฐานะของเครื่องแสดงเอกราช อิศรภาพ และอาณาเขตของอาณาจักร
 ด้วย ดังที่ทราบกันแล้วว่าหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหง บ้านเมือง “...ขาด
 ...หลายบนหลายท่อน” ต่อเมื่อพระเจ้าลิไทยเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วจึงได้
 รวบรวมอาณาจักรชนใหม่ จารึกซึ่งจัดทำขึ้นในสมัยนั้นจะกล่าวถึงอาณาเขต
 ของอาณาจักรสุโขทัยไว้ด้วย เช่น จารึกหลักที่ 3, 8 และ 93 เป็นต้น
 แม้แต่ตอนท้ายของจารึกหลักที่ 1 ยังแสดงเมืองต่างๆ ในอำนาจของสุโขทัย
 ไว้ด้วย แม้ว่าปัญหาเกี่ยวกับระยะเวลาของจารึกหลักที่ 2 ยังไม่แน่นอน
 แต่ก็ยอมรับกันว่าเขียนหลังกว่าสองตอนแรกมาก จึงอาจจารึกขึ้นในสมัยนั้น

¹⁰⁶ จารึกหลักที่ 12, เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

ก็เป็นได้ อย่างไรก็ดี ชื่อเมืองเหล่านี้^๕น่าจะมีความหมายเป็นการประกาศ
ขอบเขตของอาณาจักรเอกราช ซึ่งในจารึกหลักที่ 93 แสดงไว้ชัดเจน
ดังนี้

รัฐมณฑลทวิงขวาง ทั้งปราศจากภยันตราย และนำมาซึ่งความ
รุ่งเรือง รัฐสีมาของพระราชานุภรรยาพระองค์นั้น เป็น
ที่รู้จักอยู่^๖ว่าในคันทิศตะวันออก ทรงทำเมืองช็อนครไทยเป็น
รัฐสีมา คันทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทรงทำเมืองวัชชะประเป็น
รัฐสีมา คันทิศใต้ทรงทำคอนอัย ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำพิงเป็น
รัฐสีมา คันทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทรงทำเมืองเซียงทองเป็นรัฐ
สีมา คันทิศตะวันตก ทรงทำเมืองนาคประเป็นรัฐสีมา ที่แยก
แม่น้ำยม เรียกว่า (แควน้อย) ได้ทรงสร้างเมืองขึ้นที่นั่น เรียก
ว่าเมืองลักชะ อยู่ในคันทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นรัฐสีมา
ในคันทิศเหนือทางทำรัฐหนึ่ง (...คิดต่อขวา) เป็นรัฐสีมา

การประกาศชื่อเมืองเหล่านี้จึงมีความหมายประกาศถึงความเป็นไทยของตน
ด้วย เพราะการประกาศความเป็นไทยไม่จำเป็นต้องประกาศออกมาเป็นถ้อย
คำตรงๆ เสมอไป การกำหนดขอบเขตแน่นอนของอาณาจักร การให้
สิทธิแก่ประชาชน การประกาศถึงหลักการปกครอง การมีเสรีภาพประ
เทอบกิจกรรมทางศาสนาอย่างเสรี การกล่าวเกิดเหตุเกี่ยวติยศของกษัตริย์
ของตนได้ ย่อมหมายถึงความมีเอกราชของรัฐนั้นๆ แล้ว นอกจากนั้นยัง
โปรดให้สร้างพระพุทธรูปและสิ่งก่อสร้างทางศาสนาไว้ตามเมืองต่างๆ ใน
อำนาจโดยมีจารึกกำกับไว้ด้วย จารึกและสิ่งก่อสร้างเหล่านี้^๗นอกจากจัดทำ
ขึ้นโดยศรัทธาในทางศาสนาแล้ว ยังทำหน้าที่เสมือนเอกสารประกาศอิสร
ภาพและกำหนดอาณาเขตของราชอาณาจักรด้วย

3. หน้าที่ทางศาสนาศาสนา จารึกรุ่นหลังปี 1900 เป็นต้นมา ได้แสดงหน้าที่ทางศาสนาศาสนาเป็นสองด้าน คือด้านพิธีกรรมและด้านการศึกษา ศาสนา ในด้านการศึกษาอาจเป็นการปลูกฝังความคิดทางศาสนา สรรเสริญพระบรมศาสดาพระบรมธาตุ หรือชักชวนให้คนเร่งทำบุญ เช่น

....ประดิษฐานศิลาจารึกนี้ มอบให้แก่—

ประชาชน

....ใช้ความถูกต้องของบุญบาป รับผิดชอบ

....มีประมาททุกคนเลย ในพื้นดินตอนล่าง

....อย่างนี้ บัดนี้ มี

การกระทำบุญธรรมทั้งปวง

เราไม่เคยเห็นอย่างนี้มาก่อน¹⁰⁷

หรือจารึกบางหลัก มีลักษณะเป็นการเล่าพุทธประวัติ เช่น

เมื่อพระนิพ

พานปาง กุสินา

รนคร แดงฝ่ง

ขนิณาสรพ หนึ่ง

บริวารแดง

ทงพระอารย

กัศสปมาทูลผ้า

คืนพระเป็นเจ้า

¹⁰⁷ จารึกหลักที่ 4 ประชุมศิลาจารึกหลักที่ 1, หน้า 85.

อันชำแรกออก
 จากโลงทอง แถ
 ลงทงขุนมัลลรา
 ชสีคนมากกระทำ
 ชาประคิษฐานทง
 สีมาระลาอโบสถ¹⁰⁸

และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจารึกว่าด้วยเรื่องชาตกต่างๆ ในชาตก 500 ชาตก ที่ประทับใจไว้ในเจดีย์วัดศรีชุม ประกอบด้วยจารึกเรื่องชาตก 52 เรื่อง ซึ่งแสดงถึงการใช้จารึกในแง่ของการรักษาชาตกไว้มิให้สูญหาย อันเป็นการพยายามสืบทอดศาสนาอภิวรหนึ่ง

ในแง่ของพิธีกรรม การจารึกเป็นการประกาศถึงบุญที่ตนได้กระทำไปแล้ว¹⁰⁹ ซึ่งอาจประกาศให้แก่คนทั่วไป หรือคนรุ่นหลังได้รับรู้เพื่อร่วมอนุโมทนาด้วย และขณะเดียวกันก็เป็นการประกาศให้ภตผี เทวดา เจ้าป่า เจ้าเขา สัตว์ศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติหรือผีลวงลับซึ่งคงใจอกิศส่วนบุญไปให้ได้รับรู้ เพื่อบรรลุประโยชน์ซึ่งผู้เป็นเจ้าของจารึกได้ตั้งความปรารถนาไว้ ด้วยความเชื่อว่าผจะลดบันดาลให้ความปรารถนาเป็นจริงได้คือสัตว์ศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น เพราะมีจารึกหลายหลักที่แสดงหน้าที่ในแง่ของการประกาศบุญกุศลต่อสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ คือไม่ได้จัดทำขึ้นเพื่อให้คนอ่าน เช่น จารึกลานทองคำ ซึ่งจารึกแล้วฝังไว้ในกรุ จารึกหลักที่ 65 เล่าเรื่องการสร้างวัดชื่อเวฬุวัน แล้วได้ทำจารึกขึ้นกับวัดโดยการฝังไว้หรือจารึกหลักที่ 68 เล่าเรื่องพระมหาเทวให้ทองสักโก¹¹⁰ มาใส่เป็นยอดเจดีย์ แล้วให้

¹⁰⁸ จารึกหลักที่ 7, เรื่องเดียวกัน หน้า 106.

¹⁰⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "เอกสารประกอบการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย", หน้า 6. (เอกสารอัคราณา).

¹¹⁰ ทองสักโก หมายถึงทองเหลืองที่ทำเป็นแผ่น.

จารึกกำกับผนังไว้เป็นหลักฐาน เป็นต้น จารึกเหล่านี้แทบทุกหลักจะมีดวงกำกับอยู่ด้วย จารึกจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมในศาสนาอย่างแยกไม่ออก

สำหรับคำสบถสาบานหรือคำสาปแช่งจกจกจรจจ ซึ่งมักจารึกไว้ตอนท้ายเพื่อห้ามมิให้ผู้ใดเบียดเบียนทรัพย์สินของวัดนั้น ก็อาจมองได้ในแง่ของการมุ่งผลทางค่านิยมพิธีกรรมเช่นกัน เพราะคนไทยมีความเชื่อในเรื่องตัวอักษรหรืออักขระต่างๆ ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีมนต์ขลังเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งคั่งและเวทมนตร์ ซึ่งอาจให้ผลดีร้ายได้ โดยเฉพาะการจารึกไว้ในศิลาหรือวัสดุคงทนอื่นๆ ยิ่งเวลาล่วงนานเข้ายิ่งกลายเป็นของขลัง และแม้ผู้เป็นเจ้าของคำสาปแช่งจะสิ้นชีวิตไปแล้วก็ตาม แต่คำสาปแช่งนั้นจะคงอยู่และมีผลต่อไป เช่น

....อันบริวารยักษ์และเทวดาทงปวง

แต่ให้สังหารผลาญชีวิตเอาบุคคลซึ่งคิด

อ่านจะยกย้าย จะฉ้อเอาข้าของพระไป

และจะให้พ้นจากข้าพระ พระกัลปนาอุทิศ

ไว้ทรง^๕ อย่าให้

บุคคล^๕นั้นพบพระพุทธรเจ้า พระธรรม

เจ้า พระสงฆ์เจ้าเลย ให้ตกนรกหมกไหม้

อยู่ใน

มหาเวจีแสนกัลปอนันตชาติเกิด

อันบาป กำมอันหนัก ซึ่งบุคคลทงปวง

ได้กระทำปิตุ

ฆาต มาตุฆาต โโลหิตบาท สังฆเภท

ให้บุคคล ซึ่งจะฉ้อข้าของพระไปแล้วนั้น

ให้ทน

ทุกขเวทนา ให้ผลลัทธิมหาเถรเทศ

ทุก ๆ ชาติเกิด....¹¹¹

หรือในจารึกหลักที่ 40 ตอนท้ายได้สาปแช่งผู้ผิดคำสั่งาบันไว้ดังนี้

....กระทำสรรพโทษดังกล่าว

นั้นไซ้จริง.....

(สรรพ) โทษานตราয়ในตน ยล

ปรัตยักษันตา อย่าได้เป็น

ทาวเป็น (พระยา)

เมื่อหน้า ภายเมื่อไปใน

ปรโลกกัถิ หนทางทุรคติ

อันเป็นต้น.....

แก่เรา อันว่าบาปทั้ง ห-

ลาย อันท่านหมายยิ่งพัน

เป็นต้นว่าบุญ.....

(หน) กหนา จงมีแต่เรา อนี้-

งโสด หนทางสาธุสัตบุรุษทั้งหลาย-

(ไป) พบไปเห็น¹¹²

4. หน้าที่เป็นเอกสารกรรมสิทธิ ในการทำบุญกัลปนาอุทิศสิ่ง
ของให้วัด จะปรากฏจารึกบัญชีรายชื่อทรัพย์สินสมบัติ เรือกสวน ไร่นา สัตว์

¹¹¹ จารึกหลักที่ 92 ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4, หน้า 38-39.

¹¹² จารึกหลักที่ 40, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3, หน้า 45-46.

เสียงตลอดจนคนกำกับไว้เพื่อเป็นหลักฐานอย่างชัดเจน ประกาศความมีหน้า
มีตาของผู้ทำบุญและเพื่อป้องกันการล่วงละเมิดกรรมสิทธิ์เหล่านั้น เพราะมี
การจารึกกันอย่างละเอียด เช่น

....มีใจบรรณาหนัก-

นา เหาสร้อยทองแถวหนึ่ง ตีพอกพระเจ้า

แล้วมากระทำผกาส เย็บ ผ่าสนับเชิง

อาหาร กับด้วยพัทธสวดธรรม แต่ง

ที่นั่งพระเจ้า จรามขันอันหนึ่ง

ฟูก่อนหนึ่ง หมอนอันหนึ่ง บังจាន

หนึ่ง เต้าปูนอันหนึ่ง สลึงอันหนึ่ง

ประที-

ป ตีนเทียน ประรูป กระจัง ไหหิน

ใส่ท่อ-

กไม้ ไม้คนเรือนหนึ่ง แต่งหุงจันทน์

พระเจ้า พาทย์คนหนึ่ง ให้ชาสองเรือนตีบำ

เรอแก่พระเจ้า ... 113

แม้แต่ชื่อคนซึ่งถวายเป็นข้าพระก็ตองจารึกไว้เป็นหลักฐาน ห้ามเกณฑ์คน
เหล่านั้นไปใช้งาน ซึ่งคงมุ่งทำไว้เป็นหลักฐานแสดงกับทางราชการโดยเฉพาะ
เช่น

....ช่างอุ้นสุวรรณ

แก้ว 1 กับคนครบ เขามีเท่า

ใดก็ดี

113 จารึกหลักที่ 106, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4, หน้า 127-128.

พระราชทานทงมวลงฟูง^๕ สมเด็จ
 บพิตรมหาราชเจ้าทงสองพระองค์
 ปลงพระราชอาชญาไว้ว่าคอง^๕
 นาและคนทงปวงฟูง^๕ จุงไว้ให้
 เป็นอุป
 การรักษาพระธรรมมนเทียร ให้เสถียร
 สืบสายไฟ ไครอย่ากลัวเกล้า
 เอาใส่เวียกงงานการเมืองใช้สอย
 ไผมา แม้นท้าวพระยาในอนาค-
 ทกาล คือลูกหลานเหลนอันเป็นราช
 ปรัมปรามากก็ จุงมีพระราชหฤ
 ทัยไสสุทร^๕ในพุทธศาสนา¹¹⁴

5. จารึกทำหน้าที่เป็นประกาศห้าม เป็นสื่อบันทึกเรื่องราว ข่าว
 ความรู้ต่างๆ ในสังคม ระหว่างรัฐต่อบุคคล และระหว่างรัฐต่อรัฐ เพราะ
 จารึกเกือบจะเป็นวิธีให้ความรู้เกี่ยวกับ วัน เวลา เรื่องราวกิจกรรมต่างๆ
 ภายในสังคมและนอกสังคมวิธีเดียวที่มีอยู่สมัยนั้น จารึกหลักที่ 1, 2, 3,
 4, 5, 13, 38, 64, 93 และหลักอื่นๆ แทบทุกหลักที่จัดทำโดย
 กษัตริย์หรือโดยพระบรมราชานุมัติ ทำหน้าที่เป็นสื่อแสดงเรื่องราวข่าวสาร
 ความรู้ต่างๆ ระหว่างรัฐต่อบุคคลได้อย่างดี การเล่าถึงพระราชกรณียกิจ
 เช่น การเสด็จออกผนวช การเสด็จไปบูชาพระพุทธบาท การประดิษฐาน
 พระธาตุ ฯลฯ เป็นการประชาสัมพันธ์ด้านการศาสนาต่อประชาชน ขณะ
 เดียวกันเป็นการแพร่ข่าวสารทางด้านการเมืองด้วยเพราะมีการจารึกชื่อเมือง

¹¹⁴ จารึกหลักที่ 71, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3*, หน้า 189.

ต่างๆ ในราชอาณาจักรไว้ หรือการเสด็จไปบูชาพระพุทธรูปซึ่งทรงสร้าง
ขึ้นเองได้จารึกไว้ว่าทรงนำพลของเมืองต่างๆ ในอาณาจักรมาด้วย ดังนี้

....จึงนำ

พลมา มีทงชาวส

ระหลวง สองแคว ป่า

กยม พระบาง ชากัง

ราว สุพรรณภาว น

ครพระชุม เบอง....

เมืองพาน เมือง..

เมืองราศ เมืองสะ

คำ เมืองลุมบาจาย

เป็นบริวาร จึงข

นมานบพระบาท ลักษณะอันตนหา

กประดิษฐานแต่กั

อนเหนือจอม

เขาสมนกฎัน จึง

จารจารึกอันไว้

ก โสท¹¹⁵

การกล่าวถึงความเป็นอยู่ วิถีชีวิต และอธิบายสภาพของบ้านเมือง หรือ
แม้แต่การจารึกคำทำนายในศาสนา และโลกทรรศน์ ล้วนเป็นการให้ความ
รู้และรายงานข่าวสารแก่ประชาชน โดยเฉพาะในสังคมซึ่งมีพลเมืองไม่มาก

¹¹⁵ จารึกหลักที่ 8, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1, หน้า 118.

นัก และการคมนาคมไม่สะดวก สิ่งที่ทำให้เข้าใจเช่นนี้เพราะการจารึกมักทำไว้หลายหลัก เช่น จารึกหลักที่ 1 กล่าวถึงจารึกในเมืองชเลียง จารึกในรัชสมัยพระเจ้าพรหมรามริมฝั่งน้ำสัมพาย จารึกในถ้ำรัตนธาร จารึกหลักที่ 5 กล่าวถึงจารึกหลักอื่นในทำนองเดียวกัน หรือจารึกหลักที่ 4, 5 และจารึกหลักที่ 2, 11 ซึ่งมีเนื้อความเกือบเหมือนกัน เป็นต้น การใช้จารึกให้เป็นผลในทางปฏิบัติอาจทำได้โดยการชุมนุมกันและอ่านต่อกันฟังโดยผู้ หรือผู้ที่อ่านออกก็อาจเผยแพร่ต่อผู้อื่น เป็นต้น เพราะจารึกเหล่านี้มักพบอยู่ในแหล่งที่เป็นศูนย์กลางชุมชน หรือศูนย์กลางของเมือง นอกจากนั้นจารึกหลักที่ 40, 45 และ 64 ซึ่งเป็นการกระทำสัตย์สาบานระหว่างกษัตริย์ของสุโขทัยต่อกษัตริย์ของรัฐอื่นคืออยุธยา น่าน เนื้อหาจะกล่าวถึงการเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็นพยานในข้อความซึ่งตกลงกันต่อหน้าพระผู้ใหญ่ และสุดท้ายคือการสาปแช่งผู้กระทำผิดคำสาบาน ในแง่จารึกทำหน้าที่เป็นทั้งบันทึกและสัญญาระหว่างรัฐ ขณะเดียวกันเป็นคำประกาศต่อประชาชนระหว่างรัฐให้รับรู้ด้วย

ลักษณะทั่วไปของการเขียนประวัติศาสตร์แบบจารึก

1. จารึกคือบันทึกเหตุการณ์ (Events) ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้นำ ศาสนา ประชาชน สงคราม อาณาจักร และพฤติกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งอย่างกว้างๆ และค่อนข้างตรงไปตรงมา ไม่มีการตีความหรือพยายามเข้าใจเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแง่ของกระบวนการที่เกี่ยวข้องกันเรื่องราวที่ได้จากจารึกจึงเป็นเรื่องราวที่เกิดจากประสบการณ์ที่เป็นจริง โดยไม่มีการพยายามทำความเข้าใจก่อนบันทึก และจากความรู้สึกเอาใจใส่ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นรอบๆตัว ยิ่งกว่าปรากฏการณ์ทางธรรมชาติหรือเรื่องประ-

หลายวัฒนธรรมชาติที่เกิดขึ้น ดังปรากฏว่าปรากฏการณ์บนท้องฟ้า หรือเหตุการณ์ผิดธรรมชาติมักได้รับการจดบันทึกไว้อย่างถี่ถ้วนในงานเขียนประวัติศาสตร์รุ่นหลังๆ เช่น “โคตกลูกตัวหนึ่งแปดเท้า ไก่ฟักไข่ออกตัวหนึ่งบนสี่เท้า...ข้าวสารงอกเป็นใบ” ฯลฯ¹¹⁶ ทั้งนี้แสดงว่าความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ ทางประวัติศาสตร์ของคนในสมัยนั้นเกิดจากการกระทำของมนุษย์ และมีผลกระทบต่อสังคมยิ่งกว่าปรากฏการณ์ผิดธรรมชาติเหล่านั้น

2. ในเรื่องของกาลเวลา เหตุการณ์ซึ่งนิยมเขียนกันในงานเขียนประวัติศาสตร์แบบจารึกนั้นมักเป็นเหตุการณ์ใกล้ตัว คือ อาจเป็นเรื่องปัจจุบันหรืออดีตอันใกล้ แต่จะไม่ย้อนไปไกลในอดีตตามที่นิยมในการเขียนตำนาน เพราะการมองเรื่องกาลเวลาของผู้เขียนจารึกและตำนานต่างกัน ในการเขียนตำนานนั้นผู้เขียนตำนานแสดงให้เห็นว่ากาลเวลาแบ่งเป็น อดีต ปัจจุบัน และอนาคต และสามส่วนของกาลเวลานี้มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น แต่กาลเวลาในความเข้าใจของผู้เขียนจารึกค่อนข้างจะหมายถึงปัจจุบันโดยเฉพาะ อาจจะย้อนกลับไปถึงเรื่องราวในอดีตใกล้ๆ บ้าง แต่ไม่แสดงว่าอดีตและปัจจุบันสัมพันธ์ต่อเนื่องกันอย่างไร จารึกบางหลัอาจกล่าวถึงเวลาในอดีตและอนาคตแสดงความคิดเกี่ยวกับกาลเวลาสมัยนั้นได้บ้าง เช่น จารึกหลักที่ 3 หรือจารึกหลักที่ 7 แต่เป็นกาลเวลาในส่วนที่เกิดจากความคิดทางศาสนา ซึ่งไม่แสดงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกาลเวลาและเหตุการณ์ในอดีตหรือปัจจุบันชัดเจนพอ

3. ลักษณะของอิทธิปาฏิหาริย์และความเชื่อทางศาสนา เริ่มปรากฏให้เห็นในการเขียนประวัติศาสตร์แบบจารึกบ้าง ซึ่งส่วนหนึ่งอาจจะเนื่องมาจากการเริ่มนำภาษาของวรรณคดีมาใช้กับการเขียนจารึก ทำให้ต้อง

¹¹⁶ สำนักพิมพ์คลังวิทยา, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2507), หน้า 452.

พลอยรับลักษณะลีลาของวรรณคดีมาใช้ด้วย จนบางครั้งแยกไม่ออก แม้จะไม่ใช้ลักษณะเด่นของการเขียนจารึกก็ตาม แต่ต่อมาได้ตกทอดสู่การเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน และวิวัฒนาการจนอย่างสำคัญจนกลายเป็นลักษณะเด่นไป

การประเมินคุณค่าของจารึกในฐานะเป็นเอกสารต้นต้น (Primary Source)

1. จารึกเป็นการบันทึกเล่าเรื่องราวซึ่งใกล้ชิดผู้เขียน หรือเป็น เรื่องที่เขียนขึ้นในขณะที่เหตุการณ์เกิดขึ้นเพื่อเป็นหลักฐาน หรือเอกสารบาง ประการ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับศาสนา ซึ่งมีลักษณะเป็นการบวงสรวง เป็นพิธีกรรมในศาสนา เป็นการรายงานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงไม่น่าจะเป็น การแต่งเรื่องหรือกล่าวเท็จ เนื่องจากจารึกใช้การเล่าเรื่องการนำเสนอ จึง ไม่มีปัญหาในแง่ของการใช้เอกสารที่จะต้องตรวจสอบความถูกต้องแน่นอน เพราะส่วนใหญ่เรื่องที่จารึกเป็น Personal Knowledge ซึ่งเกิดจากประ สบการณ์โดยตรง (Experience) ของผู้ประพันธ์ ความไม่ถูกต้องหากจะ มีคงเกิดจากเจตนาที่จะ “ละเว้น” หรือ “ความลำเอียง” เพราะจากเนื้อหา และน้ำเสียงของจารึกหลายๆ หลักแสดงว่า ผู้ปกครองสมัยนั้นรู้จักที่จะนำ ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์มาใช้บ้างแล้ว

2. จารึกจัดทำเพียงครั้งเดียวแล้วตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน ไม่มีการคัดลอกแก้ไข คัดแปลงชำระใหม่ให้ผิดจากเดิมทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนา (ยกเว้นจารึกปลอมซึ่งจัดทำขึ้นภายหลัง) ฉะนั้นในแง่ของเอกสารต้น ต้นแล้ว จารึกจัดเป็นเอกสารต้นต้นที่ดีและสมบูรณ์ ไม่ใช่เอกสารกึ่งต้น ต้นอย่างตำนานหรือพงศาวดาร

3. จารึกอาจขาดเสรีภาพในแง่ที่เป็นผลงานของราชการ ซึ่งเกิดจากพระราชโองการ หรือพระบรมราชานุมัติ จึงอาจต้องระมัดระวังอยู่บ้าง เพราะเรื่องราวของจารึกจะจำกัดอยู่เฉพาะในส่วนที่คิดของเจ้าของจารึก ความรุ่งเรืองของบ้านเมือง ความสุขของประชาชน การเสนอเรื่องราวจึงอาจไม่รอบคอบ และอาจมีบางส่วนซึ่งลำเอียงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อีกประการหนึ่ง จารึกทุกหลักเขียนขึ้นด้วยความชื่นชมอดีตและสรรพบุรุษ ความชื่นชมอดีตทำให้การมองภาพเหตุการณ์ขาดความเที่ยงตรงได้ง่าย อาจมีผลให้ผู้อ่านจารึกในปัจจุบันเข้าใจอดีตส่วนนั้นผิดไปได้ และเนื่องจากจารึกส่วนใหญ่เกิดจากชนชั้นปกครอง เรื่องราวที่บันทึกไว้จึงค่อนข้างจำกัด เฉพาะกลุ่มข้อมูลที่ได้จากจารึกจึงมักเป็นข้อมูลด้านเดียว

4. ปัญหาเรื่องความไม่แน่นอนของจารึกอยู่ที่ความลบเลือนและการชำรุดหักพัง ทำให้เนื้อหาของจารึกที่อ่านได้ในปัจจุบันขาดวิ่น จารึกบางหลักบางคำอ่านแทบไม่ได้ใจความ ทั้งผู้เขียนจารึกนิยมละเว้นส่วนละเอียดของเรื่องราวซึ่งเข้าใจกันในสมัยนั้น ทำให้เนื้อหาของจารึกขาดวิ่นยิ่งขึ้น ท่านผู้รู้หรือท่านอาจารย์ที่เชี่ยวชาญมีน้อย การอ่านจารึกสมัยก่อนๆ ได้รับความพิสูจน์แล้วว่าไม่ถูกต้องทั้งหมด นักประวัติศาสตร์ผู้ใช้จารึกเป็นหลักฐานชั้นต้นส่วนมากอ่านจารึกเองไม่ได้ จึงใช้จารึกในฐานะเอกสารชั้นต้นได้ไม่เต็มที่ การอ่านจารึกผิดเพียงตัวเดียวอาจทำให้การตีความทางประวัติศาสตร์ผิดพลาดไปอย่างมากมาย เช่น ในจารึกหลักที่ 2 เดิมเคยอ่านว่า “เมื่อก่อนพ่อขุนบางกลางหาว เป็นเจ้า เมืองบางยาง”

ปัจจุบันอ่านใหม่ว่า “เมื่อก่อนพ่อขุนบางกลางหาว ขนไป เมืองบางยาง” ดังนั้นเป็นต้น ความผิดพลาดเนื่องจากความไม่สมบูรณ์ของจารึกนี้เป็นปัญหาที่ยากประการหนึ่งของการใช้จารึกเป็นเอกสารชั้นต้นทางประวัติศาสตร์

บทที่ 3

ตำนาน

ความหมาย

เมื่อการจดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยการจารึกลงบนวัสดุที่คงทน เช่น หิน อิฐ ดินเผา สัมฤทธิ์ แผ่นศิลา แผ่นเงิน แผ่นทอง ฯลฯ ได้เสื่อมลงหลังจากได้รุ่งเรืองสูงสุดในช่วงของการวิวัฒน์ของสังคม จากแบบสังคมเมือง ซึ่งมีพื้นฐานมาจากชุมชนเครือญาติ เป็นแบบสังคมอาณาจักรองค์ ประกอบของ สังคมแบบ กึ่งอาณาจักร มีส่วน สร้างให้การเขียน ประวัติศาสตร์แบบจารึกเจริญเติบโตอย่างมาก แล้วเสื่อมลงด้วยสาเหตุของความจำกัดในวิธีการ และระบบการเมือง ตลอดจนโครงสร้างทางสังคมซึ่งต้องเปลี่ยนแปลงไปตามการขยายตัวของอาณาจักร ความเติบโตของสถาบันกษัตริย์และพุทธศาสนาซึ่งรุ่งเรืองถึงขีดสุด การผสมผสานแนวความคิดและความเชื่อพื้นเมืองเข้ากับความเชื่อทางศาสนาและอารยธรรมใหม่ๆ ซึ่งรับมาจากอินเดีย ลังกา การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง สังคม

และเศรษฐกิจ ส่วนนี้อ่านวยต่อการจัดบันทึกเรื่องราวแบบใหม่อย่างที
เรียกว่าตำนานชน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ให้ความ
หมายของ “ตำนาน” ไว้อย่างกว้าง ๆ ว่า “หมายถึงเรื่องแสดงกิจการ
อันมีมาแล้วแต่ปางหลัง หรือเรื่องราวมนานที่ต่อปากกันมา โดยมากใช้
เกี่ยวแก่โบราณวัตถุ โบราณสถานหรือบ้านเมือง”¹

Encyclopedia Americana อธิบายไว้ว่า “ตำนาน” คือ
เรื่องเล่าต่อ ๆ กันมาโดยสมมุติว่าจริง เป็นเรื่องซึ่งมักเกี่ยวกับกษัตริย์
วีรบุรุษหรือบุคคลสำคัญ ๆ เป็นชนิดหนึ่งของนิทานพื้นเมืองซึ่งเน้นเกี่ยวกับ
มนุษย์ มีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายหรือสรรเสริญบรรพบุรุษและวงศ์วานโดย
เฉพาะ อย่างไรก็ตามก็ ตำนานมิใช่การจดบันทึกทางประวัติศาสตร์ แต่อาจ
กล่าวถึงบุคคลในประวัติศาสตร์และข้อเท็จจริงบางประการในประวัติศาสตร์²

จากการศึกษาตำนานไทย ซึ่งแปลและตีพิมพ์แล้วประมาณ 50
ฉบับ อาจสรุปคำจำกัดความของตำนานได้สามประการ ดังนี้

1. ตำนานคือนิทานพื้นบ้าน ซึ่งรวมหมายถึงนิทานปรัมปรา

¹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, พิมพ์ครั้งที่ 12
(กรุงเทพฯ: สหการพิมพ์, 2498) หน้า 414.

² เก็บความจาก *Encyclopedia Americana* 1975. Vol. 17
(New York: Americana Corporation, 1975), p. 169.

ศาสตราจารย์กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้อธิบายความหมายของนิทาน
ชนิดต่าง ๆ ไว้ใน “คติชาวบ้าน” ดังนี้

(Fairy Tale)³ นิทานท้องถิ่น (Legend)⁴ และเทพนิยาย (Myths)⁵ เข้าด้วยกัน ผู้ประพันธ์⁶ ตำนานหลายฉบับได้แสดงความหมายของตำนานในความหมายที่เป็นนิทานหรือเรื่องเล่าไว้ดังนี้

“คุราโศทุระนะสัปปริสทังหลาย จงตั้งโศตประสาทพียงยง *ตำนานนิทาน* พระยาอินทาทิราชอันนี้เทอญ”⁷ หรือ “สารโว คุราสัปบุสริทังหลาย อาจารย์คนจักแปง *นิทาน* ศุภกถาจารย์ตติคด้วยลำดับตระกูลราชวงศา ท้าวพระยาเจ้าทังหลาย คนอันได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่เสวยราชสมบัติในเมืองวรรณคร คือเมืองบัวและเมืองนนทบุรีกัน”⁸

³ นิทานปรัมปรา (Fairy Tale) คือเรื่องราวซึ่งสมมติว่าเกิดขึ้นในที่ใดที่หนึ่ง แต่สถานที่เดือนลอย ตัวบุคคลไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา มีอิทธิปาฏิหาริย์

⁴ นิทานท้องถิ่น (Legend) คือเรื่องซึ่งเชอกันว่าเกิดขึ้นจริงหรือมีเค้าความจริง มีตัวบุคคลจริง ๆ มีสถานที่จริงที่กำหนดแน่นอนกว่านิทานปรัมปรา อาจเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของวีรบุรุษประจำชาติ เช่น ท้าวแสนปม พระร่วง พระยาแกง พระยาพาน ฯลฯ

⁵ เทพนิยาย (Myths) คือเรื่องที่เทวดา นางฟ้า เป็นตัวบุคคลในเรื่องนิทานนั้น หรือแม่แบบเพียงกึ่งเทวดา เช่น เจ้าบา เจ้าเขา เจ้าทเจ้าแม่ต่าง ๆ เทพนิยายนี้มีกัมมสัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม ตัวบุคคลในเรื่องอาจมีลักษณะคล้ายคลึงกับตัวเอกในนิทานท้องถิ่น แต่ต้องเกี่ยวข้องกับศาสนา บางทีวีรบุรุษประจำถิ่นอาจถูกยกขึ้นเป็นเทวดาได้

⁶ ผู้ประพันธ์ในบทนหมายถ้ง ผู้แต่งตำนานซึ่งอาจเป็นผู้เล่าหรือผู้รวบรวมเรื่องราวของตำนานบันทึกลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

⁷ “ตำนานเมืองทรายฟอง” ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 90.

⁸ “พงศาวดารเมืองน่าน,” ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา 2507), หน้า 285.

และแม้แต่ในตำนานจามเทวี ซึ่งเป็นตำนานฉบับสำคัญฉบับหนึ่ง
 ยังยืนยันความหมายของตำนานในแง่^๙ไว้ว่า “อะหัง อันว่าข้า โอกามิ ก็
 จักกล่าว นิทาน วจนัง ยัง นิทานตำนาน แห่งทำพระยามหากษัตริย์
 ทงหลาย อันเสวยราชสมบัติ ในเมืองหริภุญชัยแล ละวาทหลายอันเป็นข้า
 ส่วยเข้าแห่งเจ้าคนเสวยสมบัติในนครหริภุญชัย โดยลำดับก่อนแล หือด้วย
 มีแทแล”^๙

“นิทาน” เป็นคำมาจากภาษาบาลี แปลว่า เหตุ เรื่องเติม หรือ
 คำเล่าเรื่อง เช่น นิทานกถา แปลว่า ถ้อยคำว่าด้วยต้นเหตุของเรื่อง นิทาน
 วจนะ แปลว่า คำแถลงเรื่องเติม เป็นต้น^{๑๐}

ทงน ๕ คร. กิ่งแก้ว อรรถาทร ได้อธิบายไว้ว่า “นิทานคือ เรื่อง
 เล่าทั่วไป มิได้ตั้งใจแสดงประวัติความเป็นมาของอะไร ส่วนใหญ่เล่าเพื่อ
 ความสนุกสนาน บางครั้งก็สอดแทรกคติเพื่อสอนใจไปด้วย^{๑๑} และ

นิยายคือ เรื่องเล่าซึ่งสมมุติว่าเกิดขึ้นจริง แสดงประวัติ
 ความเป็นมาของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะเป็นพืชพันธุ์ สัตว์หรือปรากฏ
 การณ์ตามธรรมชาติก็ได้ นิยายแสดงให้เห็นความช่างสังเกตของ
 มนุษย์ที่มตอสงแวดล้อม เมื่อตั้งข้อสังเกตแล้วก็พยายามหาเหตุ
 ผลในสิ่งเหล่านั้น เรื่องผิถุกไม่ใช่เรื่องสำคัญ ความสำคัญอยู่ที่
 ความสนใจและความใคร่ครวญหาข้อเท็จจริงซึ่งเป็นธรรมชาติของ
 มนุษย์ทุกยุคทุกสมัย คำตอบบางข้อให้แก่ความเข้าใจ บางข้อ

^๙ สงวน โชติสุขรัตน์, “ตำนานนางจามเทวี,” ใน *ประชุมตำนาน
 ลานนาไทย*, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2515), หน้า 1.

^{๑๐} *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493*, หน้า 509.

^{๑๑} กิ่งแก้ว อรรถาทร, “วรรณกรรมจากบ้านใน,” *เอกสารกรมการ
 ฝึกหัดครูการศึกษาระหว่างชาติ พ.ศ. 2513* ฉบับที่ 113. (กรุงเทพฯ : โรง
 พิมพ์คุรุสภา, 2514), หน้า 8.

ให้ความเข้าใจช่วยให้ความพึงพอใจด้วย ให้ความนับถือด้วย¹²

จากคำอธิบายดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ^๑ตำนานมีความหมายผสมอยู่ระหว่างนิทานและนิยาย เพราะตำนานเป็นเรื่องเล่าซึ่งสมมุติว่าเกิดขึ้นจริง แสดงประวัติความเป็นมาของราชวงศ์ กษัตริย์โบราณ บ้านเมือง สถานที่ ตลอดจนปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ เช่น เรื่องของพระร่วง ท้าวแสนปม พระยาแกง พระยาพาน รัตนพิมพวงศ์ อรุโณชาต ^๒ตำนานพระธาตุคอกอยู่เป็นต้น ^๓เรื่องราวเหล่านี้อาจเป็นเรื่องที่มกเถาคความจริง หรือเรื่องประติษฐ์ที่สร้างขึ้นจากมโนภาพและความนึกคิดตามอุดมคติ บางส่วนเกิดจากความช่างสังเกต ความสนใจ และความพยายามหาคำตอบให้ความสนใจ และความช่างสังเกตนั้น คำตอบที่ได้ อาจให้ทั้งความเข้าใจ ความพึงพอใจ ความเชื่อมั่น และความนับถือ ^๔ที่ยังสนองตอบทัศนคติ ความต้องการบางประการของคนแต่ละสมัย ขณะเดียวกันตำนานก็เป็นเรื่องเล่ากันทั่วไป เพื่อความสนุกสนาน บางครั้งสอดแทรกคติเพื่อสอนใจไปด้วย

ในลักษณะนี้ตำนานจึงเกิดจากคำบอกเล่าเก่าแก่ ความเชื่อและประสบการณ์ร่วมกันของสังคม คำบอกเล่านั้นจะถูกเล่าต่อ ๆ กันมาสืบทอดจากปากสู่ปาก ความคิดสู่ความคิด และสมัยสู่สมัย การถ่ายทอดเรื่องราวด้วยปากสืบทอดกันมานี้ ทำให้เรื่องราวซับซ้อน พิสดารหนักแน่น งดงามยิ่งขึ้น เพราะได้รับการผสมผสานความคิด ความเชื่อ สำนึก และผ่านการขัดเกลาของแต่ละสมัยเข้าไปด้วย จนในที่สุดความเชื่อและอุดมคติจึงกล่าวถูกปลูกฝังจนติดอยู่ในสำนึกยากจะสลัดทิ้งไป ^๕แม้ต่อมาจะมีการจดบันทึกเรื่องราวเหล่านีกลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม เดิมทีแล้วตำนานจึงเป็นบันทึกเรื่องราว ความคิด อุดมคติ ด้วยปากซึ่งเกิดขึ้นนานจนไม่

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

อาจประมาณเวลาได้ อย่างไรก็ตาม ความเชื่อและเรื่องราวเหล่านี้ยังคงส่งผ่านจากยุคหนึ่งสู่อีกยุคหนึ่งอย่างไม่ขาดสาย แม้จะมีการตกแต่งคัดลอก เพิ่มเติมผ่านกาลเวลาตลอดมา แต่เรื่องราว เนื้อหา ความคิด สำนึกและความรู้สึกคงกล่าวถึงคงตกทอดมาสู่สังคมนั้นหลัง และส่วนดังกล่าวนี้คือส่วนสำคัญที่สุดที่ประกอบกันขึ้นเป็นตำนาน แม้ว่าในแง่ของความแม่นยำถูกต้องของเหตุการณ์ซึ่งอุดมด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ เหตุการณ์เผด็จรรมชาติแทบจะเชื่อถือไม่ได้ก็ตาม ทั้งนี้เพราะผู้ประพันธ์ ผู้อ่าน และผู้ฟังตำนานสมัยนั้นมีความเข้าใจพื้นฐานร่วมกันประการหนึ่งว่า ตำนานคือเรื่องราวอันเป็นผลงานทางอารมณ์และภูมิหลังของสังคมนั้นก่อน เรื่องราวและบุคคลที่ผูกขึ้นอย่างโดดโผนส่วนหนึ่งก็เพื่อมุ่งหมายให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน ความเป็นนิทานของตำนาน ทำให้คุณค่าการเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ของตำนานน้อยลง แต่ขณะเดียวกันความเป็นนิทานของตำนานได้สร้างลักษณะเฉพาะหลายประการให้ตำนานดังจะได้บรรยายต่อไป นอกจากนี้ ความเป็นนิทานทำให้ตำนานมีวิธีการถ่ายทอด ซึ่งกว้างขวางกว่าเอกสารประเภทอื่น ในแง่ของการบอกเล่า จดจำ และอ่านให้ฟังในระดับชาวบ้าน ตำนานจึงแพร่หลายเป็นสมบัติของสังคมทั้งสังคม ไม่จำกัดอยู่เฉพาะบุคคลบางกลุ่ม ตำนานจึงมีโอกาสสืบทอดมาถึงปัจจุบันอย่างค่อนข้างสมบูรณ์กว่าเอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทอื่น ซึ่งถูกทำลายไปพร้อมกับกาลเวลา¹³

ว. ตำนานคือ งานบันเทิงประวัติศาสตร์ศาสนา อันเกิดจากความเชื่อและศรัทธา ความหวังและความกลัวที่จะรักษาระบบความเชื่อ อุดม

¹³ อาจศึกษาในรายละเอียดได้จากการเปรียบเทียบตำนานกับนิทาน

พื้นบ้าน เช่น ท้าวแสนปม พระร่วง พระยาทอง พระยาพาน เจ้าชายสาธิต ฯลฯ

คติ และสัญลักษณ์ของพุทธศาสนาไว้ มีความหวัง ความกลัว และความเชื่อ เป็นแนวความคิดสำคัญสามประการสำหรับชาวพุทธยุคหนึ่งคือ ความหวังเรื่องโลกพระศรีอวโรหิต ความกลัวชีวิตหลังความตาย ความตื่นตระหนกกับความเสื่อมและการอันตรธานของศาสนาพระโคตม ซึ่งเชื่อกันว่าจะคงอยู่เพียง 5,000 ปี หลังจากปรินิพพาน ซึ่งแนวความคิดที่วางนี้ได้ปรากฏให้เห็นบ้างแล้ว ในงานเขียนประเภทจารึกในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน จารึกหลักที่ 3 แสดงความหวาดวิตก และความสนใจอย่างมากถึงกับมีการพยายามคำนวณ วัน เดือน ปี ออกมาในรายละเอียด เพื่อตอบคำถามว่าศาสนาพระพุทธโคตมจะคงอยู่อีกนานเท่าไร และจารึกหลักอื่น ๆ เช่น จารึกหลักที่ 7, 12, 44, 49, 64, 93 ฯลฯ ได้เน้นความคิดและความเชื่อเหล่านี้มาตลอด และเข้มข้นยิ่งขึ้นในงานเขียนประเภทตำนานตำนานหลายฉบับ เช่น สังคีตยวงศ์ ตำนานระแวก ตำนานปุณนิยสถานและวัตถุ แสดงความรู้ สึกหวาดวิตกต่อความเสื่อมและการสิ้นสุดของศาสนา โดยเฉพาะตำนานมูลศาสนาได้บรรยายความเสื่อมของพุทธศาสนาไว้อย่างถี่ยิบว่า ศาสนาจะเสื่อมลงเช่นไรนับแต่พระพุทธเจ้านิพพานไปแล้วในทุก ๆ หนึ่งพันปี จนสิ้นห้าพันปี¹⁴ นอกจากนี้ การบันทึกเวลาในตำนานแทบทุกฉบับ จะย้ำที่นิพพานเป็นหลักในการกล่าวถึงเวลาปัจจุบันของตน เช่น “...เมื่อพระศาสดาปรินิพพานได้ 1974 ปี ตรงกับปี

¹⁴ โปรดดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, *ตำนานมูลศาสนา*, แปลโดย นายสุด ศรีสุมวงศ์ และนายพรหมขมาลา (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2518), หน้า 222-231.

จอ จุลจักรราช 792 พระเถระเหล่านั้น มีพระมหาธัมมกัมภีระเถระ พระมหาเมธังกรเถระเป็นหัวหน้า ได้ไปถึงเมืองเชียงใหม่ พักอยู่ในมหาวิหารวัดป่าแดง¹⁵ หรือ “นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาได้ 1,008 ปี พระยอกิตติตราขจึงได้บังเกิดมาแท้จริง”¹⁶ หรือ “ในกาลนั้น พระพุทธศาสนาล่วงไปแล้วได้ 2,108 พระวัสสานั้นแล...”¹⁷

ทั้งนี้แสดงว่า อิทธิพลของความเชื่อดังกล่าว ได้มีส่วนกำหนดความนึกคิดและโลกทรรศน์ด้านกาลเวลาต่อผู้คนยุคนั้นมากกว่าที่จะเข้าใจว่าความเชื่อเรื่องพุทธศาสนาจะคงอยู่เพียง 5,000 ปี เป็นเรื่องของการบอกกล่าวต่อ ๆ มาอย่างไม่มีความหมาย เพราะการย่ำว่า ปัจจุบัน (ของยุคนั้น) พระพุทธเจ้านิพพานไปแล้วนานเท่าไร เท่ากับการเตือนให้ผู้คนระลึกว่ากาลสิ้นสุดของศาสนาได้กระชั้นเข้ามาแล้ว ความเชื่อเหล่านั้นได้สะสมอย่างแน่นแฟ้นในความคิดจนกลายเป็นส่วนกำหนดส่วนหนึ่ง อันจะมีผลต่อการแสดงออกในความสัมพันธ์ระหว่างกาลเวลาและความจริง ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

ความตื่นตระหนกต่อกาลสิ้นสุดของศาสนา ซึ่งใกล้เข้ามาทุกขณะ และความวิตกในเรื่องความเสื่อมของพุทธศาสนาตามที่บรรยายไว้ในหลายลักษณะ คือมูลเหตุให้พุทธศาสนิกชนและภิกษุทั้งหลายต้องเร่งทำบุญกุศล

¹⁵ รัตนปัญญา, เถระ, *ขินกาลมาลีปกรณ์*, จัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถาน อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สี่พร, 2501), หน้า 108.

¹⁶ กรมศิลปากร, *ตำนานมูลศาสนา*, หน้า 170.

¹⁷ สงวน โชติสุขรัตน์, “ตำนานพระแก้วมรกต”, ใน *ประชุมตำนานลานนาไทย*, เล่ม 2. หน้า 33.

เพื่อสะสมไว้ในระหว่างที่ยังทำบุญได้ เพราะการทำบุญมากพอและกฎวิธีมีผลให้ผู้กระทำมีโอกาสเกิดทันโลกของพระศรีอารีย์ ซึ่งการเขียน อ่าน ฟัง และจดจำตำนานก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะทำให้บรรลุผลข้างต้นได้

จุดประสงค์ที่จะให้ตำนานเป็นเครื่องมือในการแสวงหาบุญปรากฏอยู่ในคำปวารณาของผู้ประพันธ์ตำนาน ดังนี้ “มุตศาสนานี้ พระพุทธพุกามกับพระพุทธญาณเจ้า หากกรณาไว้ให้เป็นทีให้ไว้และสักการบูชาแก่นรารททั้งหลาย กฤหัสถ์นักบวชเจ้าทั้งหลาย จงทรงไว้ปฏิบัติได้ตามทำนองคลองแห่งอริยสัปปริสเจ้าทั้งหลายอันปฏิบัติมาแต่ก่อน ก็จะได้ถึงยังสุข 3 ประการ มีนิพพานธรรมเจ้า อันเป็นยอดเป็นจอมนั้นเทอญ”¹⁸

พระรัตนปัญญาผู้รจนาชินกาลมาลีปกรณ์ก็ได้แสดงจุดประสงค์ทำนองเดียวกันนี้ไว้ว่า “...ได้รวบรวมกาลแห่งพระพุทธสืบต่อตามลำดับกันมา...คัมภีร์นั้นจึงชื่อว่า ชินกาลมาลี... ขอให้ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้สามารถรอบรู้กาลเวลาของพระพุทธ ครั้นได้รู้เห็นกาลเวลานั้นแล้ว ขอให้เกิดมีญาณคติโดยง่าย เมื่อพึงธรรมอันประเสริฐของพระศรีอารยเมตไตรย ขอให้ข้าพเจ้าได้ตรัสรู้มรรคผลเป็นขัปปาภิญญาในอนาคตกาล เทอญ”¹⁹

คติการแต่งและฟังเรื่องในทางศาสนาว่า เป็นเครื่องมือแสวงหาบุญกุศลและเป็นการสืบทอดศาสนานี้ยังคงปรากฏมาในสมัยหลัง ดังพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ผู้รจนารื่องไตรภูมิโลกวิจินฉัย ตามพระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้อธิบายคติดังกล่าวไว้ดังนี้

¹⁸ กรมศิลปากร, ตำนานมุตศาสนา, หน้า 286.

¹⁹ รัตนปัญญา, เถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 152—153.

“ข้าพระองค์จะรจนาคันซึ่งไตรภูมิภิกขาจารวิชันา ซึ่ง
 อรรถาธิบายในห่องพระพุทธรุคณที่ 5 คือบทโลกวิฑูณัน โดยนัย
 พิสดาร ในระหว่างกาลที่ข้าพระองค์ตกแต่งพระคัมภีร์นี้ จง
 อย่าได้มีทักข์โคกโรภยเสนียดัจญ์โรอุบัพพันทรายอันใดอันหนึ่ง
 เลย ให้สำเร็จกิจแต่งพระคัมภีร์อันนี้ โดยสุนทรสิริสวัสดิ์
 สถาพรพระคัมภีร์อันนี้จงถาวรตั้งมั่นอยู่ตราบเท่าถวัน 5 พัน เป็น
 ปัญญาจสสหัสสกาลปริเฉท...”²⁰

หรือในมหาวงศ์ ซึ่งโปรดให้ขุนสุนทร ไหวหาร ชำระ ในสมัย รัชกาล
 ที่ 1 เพื่อ “ให้ถูกต้องตามพระบาฬี” กล่าวว่า “บุคคลผู้ใดอันเป็นอุบาทก
 อุบาทิกา ฆราวาสบรรพชิต อันปฏิบัติตามพระพุทธรุคณาวัส ได้ชื่อว่าบำรุง
 แลตั้งอยู่ในพระพุทธรุคณาสา ได้เรียนได้ฟังได้อ่านพระมหาวงษ์นั้นแล้วจึงยัง
 นาจิตรให้เลื่อมใสในพระรัตนไตรยคุณ มีพระที่บังกรสมัมาสัมพุทธรุคณาเจ้าเป็น
 ตน”²¹

นอกจากจุดประสงค์ที่จะให้ตำนานเป็นเครื่อง มือในการแสวงหา
 บุญแล้ว ตำนานยังเกิดขึ้นเพื่อจรรโลงพุทธรุคณาสาให้คงอยู่ตลอด 5,000 ปี
 ด้วย ตามพุทธรุคณาทำนายนันศาสนาพระโคตมจะต้องคงอยู่ 5,000 ปี จึงเป็น
 หน้าที่ของผู้นุญคนันที่จะต้องจรรโลงศาสนาไว้ตราบ 5,000 พระวษา จาก
 ประวัติความเป็นจริง ของพุทธรุคณาสา ซึ่งถือกำเนิด และรุ่งเรืองอยู่ในอินเดีย
 โบราณสมัยหนึ่งแล้วเสื่อมลง แหล่งศูนย์กลางของพุทธรุคณาสาต้องย้ายไปอยู่

²⁰ ไตรภูมิโลกวินฉลยภคธา ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิฉบับหลวง), เล่ม 1
 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521), หน้า 8.

²¹ มหาวงษ์พงศาวดารลังกาทวีป, เล่ม 1. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย,
 ร.ศ. 126), หน้า 96.

ที่ลังกา แล้วแพร่หลายไปรุ่งเรืองในแถบอินโดจีน ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และลานนาไทย ความเสื่อมของพุทธศาสนาในอินเดียโบราณถูกกล่าวถึงในตำนานพระธาตุช่อแฮ จ. แพร่ ดังนี้ “พระอรหันต์ทั้งหลาย เจรจากันว่า ศาสนาของสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตั้งอยู่ในเมืองน้อยปัจจุบันนคร จักไม่ตั้งอยู่ในโสฬสมหานคร”²²

และเช่นกัน ในตำนานมูลศาสนาก็กล่าวถึงความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในดินแดนอื่นไว้ดังนี้ “ในกาลเมื่อพระมหาโมคคัลลิตุตรติสสเถระ กระทำตถิยสังคายนาแล้วนั้น เจ้าไทจึงพิจารณาอุปัชฌาย์พระพุทธรักษาว่า จักไปตั้ง ณ ที่ไหนหนอ เจ้าไทก็รู้ได้ว่าพระพุทธรักษาจักไปตั้งอยู่ในปัจจุบันประเทศ เจ้าไท จึงให้ พระม หินทเถระ นำเอา พระพุทธรักษา ไปตั้ง ไว้ ใน ลังกาทวีป โพน”²³

ความเสื่อมอย่างรวดเร็วของพุทธศาสนา ในอินเดียโบราณจึงน่าจะมีความหมาย ให้ พุทธศาสนิกชน ใน ดินแดน อื่นหวาด หวั่นว่า พุทธศาสนาจะเสื่อมลงก่อน 5,000 ปี หรือไม่ ความหวาดหวั่นนี้ทำให้พุทธศาสนิกชนพยายามจะหาทางจรโลงศาสนาไว้ให้คงอยู่ถึง 5,000 ปี ด้วยการพยายามสร้างสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาไว้เป็นเครื่องหมายบูชาเช่น พระแก้วมรกต พระพุทธรูปสีหิงค์ เจดีย์ที่เชื่อว่าบรรจุพระพุทธรักษาไว้ พระไตรปิฎก พระสูตร พระคัมภีร์ ฯลฯ เพราะสิ่งเหล่านี้เปรียบเสมือนตัวแทนของศาสนาที่

²² สงวน โชติสุขรัตน์, ผู้รวบรวม, “ตำนานพระธาตุช่อแฮ จ. แพร่,” ใน *ประชุมตำนานลานนาไทย*, เล่ม 2 หน้า 422. พระธรรมราชาวัตร ผู้แปลตำนานช่อแฮเป็นภาษากลางอธิบายว่า โสฬสมหานคร คือมหานครทั้ง 16 ในครั้งพุทธกาลในอินเดียโบราณคือ อังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ วังสะ กุรุ บัณฺฑาละ มัจฉะ สุระเสนะ อัสสะ อวันตี กันธาระ และกัมโปชะ.

²³ กรมศิลปากร, *ตำนานมูลศาสนา*, หน้า 112.

จะยืนยันว่าศาสนายังไม่เสื่อมสูญไป ความปรารถนาที่จะสืบทอดศาสนา^{๒๔} ยังปรากฏชัดเจนในตำนานหลายฉบับตั้งแต่การตั้งชื่อหนังสือ เช่น ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งแปลว่าเรื่องราวอันเป็นระเบียบกาลแห่งพระพุทฺธ และสังคิตยวงศ์ ซึ่งหมายถึงเรื่องราวว่าด้วยการสังคายนาพุทฺธศาสนา ไม่เช่นนั้นก็อาจพิจารณาไว้เบื้องต้นหรือลงท้าย ดังนี้ “ขอย่าให้มีโรกภัยต้องหนีไกลแสนโยชน์ พ้นจากโทษบาปเวรหนา ด้วยพละแห่งผู้เข้าได้สร้าง แลได้เขียน ยังปฏิภรรมเจ้าดวงนี้ไว้โชตนาพุทฺธศาสนาแท้ 5,000 พระวัสสา ให้เป็นที่ให้วนบเคารพยำแยงแก่คนและเทวดาทังหลายสืบเมื่อภายหน้าพูนแล”^{๒๔} หรือ “กัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์นี้ ข้าพเจ้ารจนาไว้เพื่อให้พระพุทฺธศาสนายังยืนนานจบบริบูรณ์เมื่อปีชวด จุลศักราช 878 ตรงกับพระศกาศาปรีนิพพานแล้วได้ 2,060 ปี ดังนแล”^{๒๕}

ความต้องการร่วมกันที่จะสืบทอดศาสนาของผู้จัดทำานและสมาชิกของสังคม กลายเป็นส่วนหนึ่งซึ่งกำหนดค่านึกและความคิดของผู้จัดทำานให้ย้อนกลับไปสู่ออดีต และอดีตนั้นต้องเป็นอดีตซึ่งผูกพันอยู่กับพุทฺธศาสนา เพราะพุทฺธศาสนามีอิทธิพลต่อความคิดของผู้คนสมัยนั้นจนโลกของเขากลายเป็นโลกพุทฺธ การย้อนกลับไปสู่ออดีตด้วยมองเห็นความสำคัญของอดีตว่าผูกพันอยู่กับอนาคตโดยมีปัจจุบันเป็นจุดเชื่อม จึงเน้นที่ความสืบทอดของพุทฺธศาสนาในอดีตที่มีต่อบุคคลปัจจุบัน เพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อเรื่องพุทฺธทำนายซึ่งจะปรากฏในอนาคต เรื่องราวส่วนหนึ่งของตำนานจึงมักบันทึกประวัติของพระพุทฺธเจ้าตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้ และปรีนิพพาน

²⁴ พงสาวดารล้านช้าง, ใน *ประชุมพงศาวดาร*, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2506) หน้า 255.

²⁵ กรมศิลปากร, *ชินกาลมาลีปกรณ์*, หน้า 153.

ตลอดจนการเผยแพร่ศาสนาไปสู่ดินแดนต่าง ๆ ในอินเดีย ลังกา และสุวรรณภูมิไว้ด้วย ทำนทานบางฉบับอาจย้อนกลับไปไกลด้วยการเล่าเรื่องสมัยพระพุทธเจ้ายังทรงสะสมบารมีอยู่ก็มี ทั้งนรายละเอียดเกี่ยวกับพุทธประวัติจะมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับเนื้อหาและชนิดของทำนทานซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

นอกจากบันทึกเกี่ยวกับพุทธประวัติและประวัติศาสตร์ศาสนาในดินแดนต่าง ๆ โดยดำเนินตามพระกัมภีร์และพระสูตรอย่างเคร่งครัดแล้ว ทำนทานยังบันทึกเรื่องราวของพุทธศาสนาในท้องถิ่นของตนไว้ด้วย โดยผู้ประพันธ์จะพยายามเชื่อมโยงเรื่องราวของท้องถิ่นเข้ากับดินแดนและเรื่องราว ใน อินเดียโบราณและลังกาซึ่งถือว่าเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ ในฐานะเป็นถิ่นกำเนิดของพระผู้มีพระภาคและเรื่องราวศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง เช่น บันทึกเรื่องการเดินทางของกิงส์รี มหาโพธิ์ และ พระราชาสุวรรณภูมิ เมื่อศาสนาพุทธเดินทางมาถึงสุวรรณภูมิแล้ว จึงเริ่มบันทึกเรื่องราวของศาสนาและผู้คนแถบนี้ ซึ่งเป็นวิธีสืบทอดความต่อเนื่องของพุทธศาสนาในทางกาลเวลาและสถานที่ ทั้งยังรักษาเรื่องใหม่ที่จะกล่าวถึงคือประวัติท้องถิ่นให้ชัดเจนและน่าสนใจต่อไป พุทธประวัติและเรื่องราวทางศาสนาที่บันทึกลงไว้ในทำนทานนี้มีผลให้ทำนทานมีลักษณะเป็นบันทึกทางศาสนา ซึ่งมีค่าโดยอาจเปรียบเหมือนกัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ เป็นสิ่งเคารพบูชาสำหรับคนสมัยนั้น การบันทึกจึงต้องกระทำด้วยความระมัดระวังเป็นพิเศษ จะเห็นได้จากการใช้ข้อมูลจากตำราทางศาสนาจำนวนมาก และในส่วนที่เป็นเหตุการณ์ร่วมสมัยจะได้รับการบันทึกไว้อย่างประณีต ทำนทานจึงเป็นผลงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ศาสนาซึ่งมีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับเราในปัจจุบัน

3. ทำนทานคือบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับบ้านเมือง กษัตริย์ราชวงศ์ เหตุการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมในอดีต ทั้งเหตุการณ์ที่เป็นปรากฏ

การณทางธรรมชาติ (Natural Phenomena) และปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ (Historical Phenomena) เรื่องราวของตำนานส่วนนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในช่วงเวลาสืบเนื่องกัน และผ่านการคัดเลือกแล้วจากผู้บันทึกในอดีตว่ามีความสำคัญ แม้ว่าการอธิบายเชื่อมต่อเหตุการณ์เหล่านั้นเข้าด้วยกันให้คิดต่อบ้างเป็นภาพจะบกพร่องสำหรับผู้คน ในแง่ของการใช้ความเชื่อและอุดมคติทางศาสนา อธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะผู้ประพันธ์ตำนานมีความเข้าใจพื้นฐานในเรื่อง "ความจริง" (Reality) ของเหตุการณ์ตามระบบความคิดที่แตกต่างกับปัจจุบัน ความแตกต่างของระบบความคิดและความเป็นจริงพื้นฐานระหว่างสังคมสมัยตำนานและสังคมปัจจุบัน เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านตำนานปัจจุบันเข้าใจและติดตามเนื้อหาหรือสื่อความหมายในตำนานได้ไม่ยากนัก "ความจริง" ของเหตุการณ์บ้านเมืองและสังคม ซึ่งบันทึกไว้ในตำนานมักประกอบด้วยเรื่องราวผิวดนธรรมชาติ บุคคลในเหตุการณ์อาจไม่ประกอบด้วยมนุษย์ธรรมดาเท่านั้น แต่จะประกอบด้วยเทพธิดา นางฟ้า ฤๅษี นักบวช กษัตริย์ ผู้ทรงฤทธิ์เดชต่าง ๆ ความไม่เคยชินกับ "ความจริง" ของสังคมสมัยตำนาน ทำให้เกิดความรู้สึกขัดแย้งกับบุคคลและเรื่องราวเหล่านั้น แม้เรื่องราว บุคคล และสถานที่ที่กล่าวถึงจะมีเค้าความจริงอยู่ก็ตาม "ความจริง" ตามความเข้าใจของผู้ผู้คนตำนานมีผลต่อการจัดบันทึกและอธิบาย ปรากฏการณ์ ทางธรรมชาติและ ปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ของเขามากพอที่จะทำให้การเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานปรากฏออกมาอย่างที่เห็น อย่างไรก็ดี ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ตำนานมิใช่งานเขียนทางประวัติศาสตร์ประเภทหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นจากสำนักทางประวัติศาสตร์ของคนในสังคมสมัยหนึ่งต่อพฤติกรรมที่เกิดขึ้นก่อน และด้วยความพยายามที่จะ

เข้าใจว่าสังคมของคนได้คลี่คลายมาจากอดีตอย่างไร สำนึกและความพยายาม
 นี้ได้พัฒนาขึ้นไปสู่การนำเสนอทางประวัติศาสตร์ซึ่งมีรูปแบบเฉพาะตัว เช่น
 การอ้างอิงสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งพิสูจน์ได้จากหลักฐานทางโบราณคดีปัจจุบัน
 การให้รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ เรียงตามลำดับเวลา การพยายาม
 อธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ด้วยความเชื่อทางศาสนา หรือแม้แต่การมอง
 ประวัติศาสตร์ว่าเป็น ส่วนหนึ่งของ พุทธศาสนา ล้วน เป็นลักษณะ เฉพาะของ
 การเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน ซึ่งมีวิวัฒนาการเห็นเด่นชัดในระหว่าง
 ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 และ 22

๕ เนื้อหาของตำนาน

ตำนานเป็นบันทึกเหตุการณ์ซึ่งย้อนกลับไปไกลที่สุดในอดีต และ
 ส่วนหนึ่งของตำนานยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับคำบอกเล่าปรัมปรา ซึ่งเล่าถ่ายทอด
 กันมาโดยหาแหล่งกำเนิดไม่ได้ แม้ว่าต่อมาเรื่องราวเหล่านี้จะถูกบันทึกลง
 ไว้ในสมัยหนึ่ง ก็มีได้หมายความว่าเรื่องราวที่ปรากฏในตำนาน จะแม่นยำถูก
 ต้องและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะการบันทึกตำนานเกิดขึ้นหลังจาก
 เหตุการณ์นั้น ๆ ผ่านไปนานนัก ส่วนที่เป็นคำบอกเล่าปรัมปรา ก็ถูกถ่ายทอด
 ทอดลงไว้เช่นที่เล่าสืบ ๆ กันมา โดยไม่ได้ผ่านการไต่สวนสืบหาข้อเท็จจริง
 นอกจากนั้นตำนานยังมีลักษณะของการจด คัดลอก รวบรวม ขำระแก้ไข
 ด้วยจุดประสงค์ต่าง ๆ เช่น การสืบทอดศาสนา การแสวงบุญกุศล เพื่อ
 ความสนุกเพลิดเพลิน เพื่อความงามในเชิงประพันธ์ หรือเพื่อผลประโยชน์
 ทางการเมือง ซึ่งไม่ว่าด้วยจุดประสงค์ใดล้วนมีผลทำให้เรื่องราวในตำนาน
 คลาดเคลื่อนห่างไกลจากจุดเริ่มต้นออกไปทุกที

มีตำนานของลานนาไทยบางฉบับ เช่น จามเทววงศ์²⁶ ตำนาน
มูลศาสนา²⁷ ตำนานพุทธสิหิงค์²⁸ รัตนพิมพวงศ์²⁹ และชินกาลมาลี
ปกรณ์³⁰ ที่ปรากฏชื่อผู้แต่งและระยะเวลาที่เขียนไว้ด้วย ทำให้อาจตั้งข้อ
สันนิษฐานได้ว่า การเขียนประวัติศาสตร์สกุลตำนานด้วยภาษาบาลีคงเริ่มต้น
ประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 เจริญเต็มที่ในพุทธศตวรรษที่ 21 และ 22
และคงเสื่อมลงประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 และยังมีตำนานบางกลุ่มซึ่ง
นิยมบันทึกด้วยอักษรไทยและอักษรพื้นเมืองในลักษณะของการบันทึกเล่า
นิทานพื้นบ้านปรัมปรา ประวัติการสร้างบ้านเมืองตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษ
ที่ 18 เป็นต้นมา เช่น ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานเมืองเงินยาง-เชียงใหม่
สิงหนวัตกุมาร ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ตำนานเมืองฝาง ฯลฯ ตำนานประ-
เภทหลังนี้ มีลักษณะเขียนเป็นการพรรณนาจากโบราณกาลจนถึงระยะเวลา
ใกล้ ๆ นี้ จึงอาจเป็นเอกสารที่คัดลอกมาจากต้นฉบับเก่า³¹ ซึ่งคัดลอกกัน
มาเรื่อย ๆ จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งแทบไม่อาจทราบได้เลยว่าต้นฉบับ
จริง เขียนขึ้นเมื่อไร และใครเป็นผู้ประพันธ์ ทั้งที่ต้นฉบับดั้งเดิมของ

26 เขียนเมื่อประมาณปี พ.ศ. 1945-1985

27 เขียนเมื่อประมาณปี พ.ศ. 1960

28 เขียนเมื่อประมาณปี พ.ศ. 1945-1985 โดยผู้เขียนท่านเดียวกับ

กับจามเทววงศ์

29 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ สันนิษฐานว่าควรเขียนใน พ.ศ. 1972

และนายแสง มนวัตร กำหนดไว้ว่าควรเป็นปี 2272.

30 เขียนเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2060 และฉบับปรับปรุงในปี 2071.

31 ทรายนละเอียดยใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, "ตำนานและลักษณะความ
คิดทางประวัติศาสตร์ในลานนาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21," *วารสาร
ธรรมศาสตร์* 6 : 1 (มิถุนายน-กันยายน 2519) : 9.

ตำนานพื้นเมืองเหล่านี้อาจเกิดขึ้นพร้อมๆ หรือเกือบพร้อมๆ กับตำนานภาษาบาลี คือ ประมาณก่อนพุทธศตวรรษที่ 22 และถูกคัดลอกบันทึกเพิ่มเติมต่อๆ มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่ง ชาร์ลส เอฟ. คีย์ส (Charles F. Keyes) ยืนยันว่ามีการเขียนตำนานเป็นจำนวนมากก่อนพุทธศตวรรษที่ 22 และมีจำนวนเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่ค้นพบว่าเหลือมาจากกระษัตริย์³² จึงอาจสรุปได้ว่าช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นระยะเวลารุ่งเรืองสูงสุดของการเขียนตำนาน เพราะหลังจากนั้นเราแทบไม่พบการเขียนประวัติศาสตร์ในลักษณะของตำนานอีก แม้ว่าในคำให้การของขุนหลวงหาวัด ประวัติศาสตร์สังเขปของกษัตริย์สยาม (The Short History of the Kings of Siam) ของฟอน ฟ्लीต (Van Vliet) และตอนต้นของพระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียมจะแสดงว่าจารึกการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานนั้นยังคงมีอยู่ การเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน ฟันฟู้ก็ครั้งหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผลงานสำคัญได้แก่ สังคีตยวงศ์ จุลยยุทธการวงศ์ ความเรียง พงศาวดารเหนือ เป็นต้น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีการค้นคว้าและสนับสนุนการเขียนประวัติศาสตร์อย่างกว้างขวาง การคัดลอกรวบรวมเรียบเรียงตำนานจำนวนมากเกิดขึ้นในสมัยนั้น เช่น พงศาวดารเมืองน่าน ราชวงศ์ปรัณพงศาวดารลานนาไทย พงศาวดารเมืองล้านช้าง พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชยและตำนานปุษนียสถานปุษนียวัตถุบางฉบับ อย่างไรก็ตามก็ไม้อาจเรียกตำนานเหล่านี้ว่าเป็นตำนานต้นฉบับที่เกิดขึ้นใหม่อย่างแท้จริง แม้ว่าตำนาน

³² Charles F. Keyes, "New Evidence on Northern Thai Frontier History", อังใน เดวิด เค. วัชอาจ. "การเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบตำนานและพงศาวดาร", เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

บางฉบับจะบันทึกเรื่องราวสมัยหลังเพิ่มเติมขึ้น และบางฉบับก็เปลี่ยนเรียกชื่อเป็นพงสาวดาร เช่น พงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน พงสาวดารเมืองน่าน พงสาวดารเมืองแกลง พงสาวดารลานนาไทย ฯลฯ แท้จริงแล้วเป็นเพียงการคัดลอกรวบรวมขึ้นใหม่ และเนื้อหาบางส่วนยังคงลักษณะบางอย่างของตำนานไว้อย่างชัดเจน จึงได้จัดผลงานเหล่านี้ไว้ในกลุ่มสกุลตำนานมิใช่พงสาวดารตามชื่อซึ่งตั้งขึ้นใหม่ และถือว่าเป็นผลงานทางประวัติศาสตร์ซึ่งบันทึกขึ้นก่อนสมัยปรับปรุงประเทศและอยู่ในขอบเขตที่จะศึกษาในที่นี้³³

เนื้อหาและสำนวนของตำนานฉบับต่าง ๆ แตกต่างกันด้วยเป้าหมายในการเขียน ที่มาของข้อมูล ความนิยมและทัศนคติซึ่งแตกต่างกันออกไป เช่น ตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราช ก็มุ่งแสดงประวัติความเป็นมา รายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างพระธาตุ ตำนานสิงหนวัตรก็มุ่งแสดงประวัติราชวงศ์สิงหนวัตรกุมาร และเชื้อสายของพระองค์ หรือชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งแปลว่า กาลเวลาของพระผู้ชนะคือพระพุทธเจ้า ก็เน้นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นสำคัญ คำนิยมประจำถิ่นก็มีผลให้ตำนานแตกต่างกันได้ ตำนานของลานนา เช่น ตำนานมูลศาสนา จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ จะเน้นเกี่ยวกับประวัติและความเป็นไปของศาสนาพุทธ เพราะลานนาเคยเป็นดินแดนที่รุ่งเรืองจนได้ชื่อว่าเป็นยุคทองของพุทธศาสนาในสมัยนั้น ตำนานทางใต้ เช่น ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช มักเป็นเรื่องของนิยายปรัมปราประจำถิ่น ส่วน

³³ สำหรับพงสาวดารซึ่งแต่งขึ้นใหม่ และขาดลักษณะของตำนานสมัยเก่า เช่น พงสาวดารโยนก พงสาวดารเมืองปัตตานี พงสาวดารเมืองสงขลา พงสาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย พงสาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ฯลฯ ไม่อยู่ในขอบเขตที่จะศึกษา.

ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาจะปรากฏอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายมหายาน และ พราหมณ์เข้ามามีบทบาทอยู่ด้วย เนื่องจากดินแดนทางใต้ของประเทศไทย เคยเป็นดินแดนของอาณาจักรศรีวิชัยมาก่อน และชาวอินเดียเคยใช้ดินแดน ทางภาคใต้เป็นเส้นทางติดต่อค้าขายมาแต่โบราณ อิทธิพลของอารยธรรม อินเดียจึงฝังลึกอยู่ในดินแดนแถบนี้ และตำนานภาคอีสาน เช่น ตำนาน พระราชนครพนม พงศาวดารล้านช้าง พงศาวดารเมืองแกลง จะนิยมเสนอ เรื่องราวศึกคำบรพซึ่งผูกพันอยู่กับจารีตประเพณีประจำถิ่น เรื่องราวของ วีรบุรุษและความเชื่ออันแน่นแฟ้นต่ออำนาจอันไม่มีขอบเขตของเทพผู้มีส่วน กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ทั้งมวล

ศาสตราจารย์เดวิด เค. วยอจ (David K. Wyatt) ได้แบ่ง เนื้อหาของตำนานไว้สามประเภท³⁴ คือ ตำนานที่มีเนื้อหาศึกคำบรพ ตำนานที่มีเนื้อหาแบบ “ประวัติศาสตร์สากล” และ ตำนานปฐนียสถาน และปฐนียวัตถุ โดยอธิบายว่า ตำนานประเภทแรกเขียนด้วยภาษาไทยวน มีเนื้อหาเกี่ยวกับเมืองโบราณทางภาคเหนือสุดของประเทศไทย ก่อนพุทธ ศตวรรษที่ 18 เช่น ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัติกุมาร พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ตำนานพนเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น ตำนาน ที่มีเนื้อหาศึกคำบรพเหล่านี้ล้วนแล้วแต่บันทึกเรื่องราวปรัมปรา เกี่ยวกับ กำเนิดของมนุษย์ เชื้อชาติ บ้านเมืองและตำบล เรื่องราวของกษัตริย์และ ทายาทของพระองค์ โดยมองผ่านทัศนคติทางศาสนาและความเชื่อซึ่งสืบทอดกันต่อ ๆ มา เนื้อหาแต่ละส่วนไม่สัมพันธ์กันทำให้ยากแก่การติดตาม เรื่องราว ซึ่งสร้างความสนใจให้ผู้ที่ศึกษาอย่างยิ่ง เพราะไม่อาจยืนยันแหล่ง

³⁴ โปรดดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า 2-8.

ที่มา เวลาที่แต่ง และแม้แต่ตัวผู้ประพันธ์ได้ แม้ไว้ในตอนท้ายของตำนาน บางฉบับ โดยเฉพาะพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน กล่าวถึงเรื่องราวต่าง ๆ มาจนถึง พ.ศ. 2447 ซึ่งคงเป็นภาคผนวกของตัวเอกสารดั้งเดิม และเพ่งแต่งเพิ่มเติมในภายหลัง

ตำนานที่มีเนื้อหาแบบประวัติศาสตร์สากล เป็นการเขียนประวัติศาสตร์แนวพุทธศาสนาซึ่งรุ่งเรืองและรู้จักกันดี เช่น จามเทวีวงศ์ ซึ่งเขียนโดยพระโพธิธรรมาจารย์ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ชินกาลมาลีปกรณ์เขียนโดยพระรัตนปัญญาแห่งเมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2060 ตำนานมุลศานนา เขียนโดยพระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ ประมาณ พ.ศ. 1960 หรือสังคยวงศ์เขียนโดยสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน ต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ตำนานที่มีเนื้อหาแบบประวัติศาสตร์สากลจะเริ่มเรื่องด้วยการกล่าวถึงความ เป็นมาของพุทธศาสนา ตั้งแต่กรรมวิธีที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เรื่อยมาถึงการประกาศศาสนาในลังกาและลานนา พัฒนาการของโลกจะดำเนินอยู่ในสายตาของพุทธศาสนาราวกับว่าไม่มีโลกอื่น มีการกล่าวถึงเรื่องราวทางด้านอาณาจักรบ้าง แต่ยังไม่หลุดพ้นไปจากอิทธิพลของพุทธศาสนาเลยทีเดียว

ตำนานปุชนิยสถานและปุชนิวัดถุ จัดเป็นตำนานที่มีจำนวนมากที่สุด เนื้อหาจัดอยู่ในกรอบของพุทธศาสนาเช่นกัน แต่มีขอบเขตแคบคือเน้นเฉพาะเรื่องราวปุชนิยสถานและวัดถุต่าง ๆ เท่านั้น ตำนานเหล่านี้บางฉบับเขียนขึ้นในสภาวะและผู้ประพันธ์คนเดียวกับตำนานประเภทประวัติศาสตร์สากล เช่น นิทานพระพุทธสิหิงค์ เขียนโดยพระโพธิธรรมาจารย์แห่งจามเทวีวงศ์

จากการแบ่งเนื้อหาของตำนานออกเป็นสามประเภทข้างต้น ทำให้แยกศึกษาที่มาของตำนานในแนวทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ได้สองแนวทางคือ

1. ตำนานผ้ายัด
2. ตำนานผ้ายเมือง

ตำนานผ้ายัด

ตำนานผ้ายัดเป็นผลงานการบันทึกของพระภิกษุหรือนักบวชในพุทธศาสนา เนื้อหาของตำนานผ้ายัดจะเริ่มด้วย การนมัสการพระรัตนตรัย ประวัติของพระพุทธศาสนาและพระมหาสมณโคดมตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้และปรินิพพาน หรือบางครั้งอาจเริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์และสะสมบารมีในสมัยก่อนนักรกัลป์ โดยแสดงออกทางพระกาย พระวาจา และพระทัย สิ่งสำคัญที่ตำนานผ้ายัดทุกฉบับกล่าวถึงเป็นพิเศษคือการสังคายนาศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราช และการส่งพระสงฆ์ออกเผยแผ่ศาสนาในดินแดนต่างๆ ซึ่งมีผลให้พุทธศาสนาประดิษฐานในสุวรรณภูมิ ตำนานบางฉบับจะพรรณนาประวัติพุทธศาสนาในลังกา และการสังคายนาครั้งที่สองไปอีก จึงเริ่มบันทึกเรื่องราวในท้องถิ่นของตน โดยมักจะอธิบายเหตุการณ์ตั้งแต่อดีตกาลมาจนถึงปัจจุบัน (ของผู้ประพันธ์) ทั้งนี้ด้วยสายตาและทัศนคติที่ยึดถือศาสนาพุทธเป็นแกนกลาง แม้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ ราชวงศ์ และบ้านเมือง เช่น อธิบายว่าบ้านเมืองและสถานที่สำคัญต่าง ๆ เกิดขึ้นตามพุทธทำนาย การกำหนดลักษณะของธรรมราชาตามอุดมคติในพุทธศาสนา การอธิบายความรุ่งเรืองและความเสื่อมของบ้านเมืองด้วยเหตุผลทางพุทธศาสนา เป็นต้น

เนื้อหาของตำนานผ้ายัด จึงแบ่งออกเป็นส่วนใหญ่ ๆ ได้สองส่วน คือ ส่วนแรกเกี่ยวกับประวัติพุทธศาสนาในอินเดียและศรีลังกา และส่วนหลังเกี่ยวกับประวัติท้องถิ่น ในส่วนที่เกี่ยวกับท้องถิ่นนี้ ตำนานผ้ายัดจะให้ความสำคัญต่อเหตุการณ์ด้านพุทธจักรมากกว่าอาณาจักร คือผู้บันทึก

ที่ก็จะบันทึกเกี่ยวกับการสงคราม ความเจริญ และความเสื่อมของบ้านเมือง เหตุการณ์สำคัญ ๆ แต่ละสมัย เรื่องราวของกษัตริย์ ราชวงศ์บ้าง เป็นส่วนประกอบเพียงให้เห็นความเป็นไปของพุทธศาสนาในดินแดนแถบนี้ เช่น การเล่าถึงความเจริญของพุทธศาสนาในสมัยนางจามเทวี การพบพระธาตุ ในสมัยของพระเจ้าอทิตยราช การสังคายนาศาสนาของพระเจ้าติโลกราช ปาฏิหาริย์ของพระธาตุในท้องถิ่นต่าง ๆ การบำรุงพุทธศาสนาของพระเจ้าแผ่นดินแต่ละองค์ ดังนี้

ฝ่ายพระเจ้ากือนา โปรดให้สร้างพระราชอุทยานของพระองค์เป็นวัดบุปผารามมหาวิหาร เมื่อจุลศักราช 733 แล้วนิมนต์พระสมณเถรมาจากวัดพระยืนนครทริ-ปญชัย มอบถวายวัดบุปผารามแก่พระเถระนั้นแล้วโปรดให้พระเถระจำพรรษาอยู่ที่นั่น ต่อจากนั้น พระสมณเถรซึ่งมีพระเจ้ากือนาทรงอุปถัมภ์ ได้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ท่านอัญเชิญมาจากเมืองสุโขทัยนั้นไว้ในวัดบุปผาราม เมื่อวันพุธ เดือน 9 จุลศักราช 735 และพระบรมสารีริกธาตุนั้นได้เป็นที่กราบไหว้บูชาของประชาชน พระมหากษัตริย์ และคณะพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย トラบเท่าทุกวัน^๕ ฝ่ายพระเจ้ากือนามีพระชนมายุ 46 ปี ครองราชย์สมบัติอยู่ 30 ปีเต็ม ก็สวรรคต^๕
หรือ

พระเจ้าอทิตยราช โปรดให้ตกแต่ง อย่าง^๕ แล้ว จึงให้ตีกลองประกาศเที่ยวไปในพระนครท่งสนว่า

³⁵ กรมศิลป์ากร, *ชินกาลมาลีปกรณ์* หน้า 105.

คุณของท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระสารีริกธาตุของพระผู้มี
พระภาคย์เจ้าได้อุบัติบังเกิดขึ้นในท่ามกลางสนาม ของ
พระราชาราชของเราทั้งหลาย ในโอกาสสมัย ท่านทั้งหลายจง
ไปบูชาพระสารีริกธาตุนั้น ด้วยเครื่องสักการบูชา มีเทียน
รูปและเบียดดอกไม้ของหอมเป็นต้น แลจงไปสรรเสริญ
พระสารีริกธาตุนั้นด้วยนาหอม 36

ตำนาน ฝ่าย วัด บางฉบับ มีเป้าหมายแน่ชัดใน การประพันธ์ขึ้นเพื่อมุ่งแสดง
ประวัติของโบราณสถานและโบราณวัตถุทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะ เช่น ตำนาน
พระแก้วมรกต ตำนานพระแก่นจันทน์ ตำนานพระธาตุนครพนม ตำนาน
พระธาตุนครศรีธรรมราช ตำนานวัดเจ็ดยอกเชียงใหม่ ตำนานพระธาตุลำ
ปางหลวง ฯลฯ เหตุการณ์บ้านเมือง และกษัตริย์ราชวงศ์ที่แทรกเข้ามา
เพียงเพื่อให้มองเห็นความเป็นไปของเรื่องราวทางศาสนาที่ต้องการกล่าวถึง
โดยชัดเจนเท่านั้น เนื้อหาตอนหลังของตำนานฝ่ายวัดซึ่งเกี่ยวข้องกับเหตุ
การณ์บ้านเมืองจึงมิใช่สิ่งสำคัญที่ผู้ประพันธ์ตำนานฝ่ายวัดต้องการกล่าวถึง
เช่น ในชินกาลมาลีปกรณ์ เมื่อผู้จนากล่าวถึงประวัติพุทธศาสนาในลังกา
และอินเดียจบบริบูรณ์แล้ว ท่านได้เปลี่ยนเนื้อเรื่องกล่าวถึงพุทธศาสนาใน
ลานนาต่อไปด้วยการอ้างว่าเพื่อสนับสนุนคำพยากรณ์โบราณ ดังนี้

เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้วได้ 1,747 ปี

ตรงกับปีกุนจุลศักราช 565 ผู้เป็นใหญ่ในเมืองอรัมมีท-
ชนะปุระ คือ เมืองปถุณคาม ทรงพระนามว่า พระเจ้า
สิงหวิชัย ผู้เป็นพระราชบุตรของพระนางทักษิณาเทวี

³⁶ กรมศิลปากร, *จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองศรีบุญชัย* (กรุงเทพฯ: บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2516), หน้า 265.

อัศวมเหสีของพระธรรมราชา ทรงพระนามว่าพระเจ้าศรีไตรภวนาถิตย์ ได้โปรดให้เขียนฎีกา (คำอธิบาย) คัมภีร์โพธิวงศชน เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า

เมื่อพระศาสนาของผู้ที่เขากำลังกราบไหว้อยู่เป็นอันดีปรีนิพพานแล้วได้ 1747 ปี ตรงกับศักราชที่คนเมืองนี้ตั้งไว้ (เมืองปทุมธานี) ล่วงแล้วได้ 565 ปี

ก่อนจะกล่าวถึงปีที่ว่านี้ ครั้นเมื่อพระศาสนาปรีนิพพานแล้วได้ 1204 ปี ตรงกับจุลศักราชของเมืองนี้ (ปทุมธานี) 22 ปี ในวันเพ็ญเดือน 4 ยังมีฤๅษีคนหนึ่งชื่อวาสุเทพ ได้สร้างเมืองหริภุญชัย (นครลำพูน) ครั้นรุ่งขึ้นปีที่ 2 จากปีที่สร้างเมืองหริภุญชัยแล้วนั้น พระนางจัมมเทวีมาจากเมืองลพบุรี ครองราชสมบัติในเมืองหริภุญชัย ต่อมาถึงจุลศักราชประมาณ 425 พระธาดุเจติย์หลวงผู้คชชนในเมืองหริภุญชัย กำไธราณสันนิษฐานไว้ตั้งขึ้นและข้อสันนิษฐานนั้น ตรงตามนัยบันทึกจดหมายเหตุราชวงศ์ในเมืองหริภุญชัย เพราะฉะนั้นข้อสันนิษฐานนั้นจึงถูกต้องเพื่อสนับสนุนข้อสันนิษฐานนั้นขอเล่าเรื่องกาลบังเกิดเมืองหริภุญชัยนี้ ตั้งแต่เริ่มต้นดังต่อไปนี้³⁷

วัตถุประสงค์ที่แท้จริง ในการบันทึกเรื่องราวของท้องถิ่น จึงอยู่ที่การบันทึกเรื่องราวของพุทธศาสนาในท้องถิ่นของตน สืบต่อจากประวัติพุทธศาสนาใน

³⁷ กรมศิลปากร, *ชินกาลมาลีปกรณ์* หน้า 80-81.

อินเดียและลังกา เพื่อประโยชน์ในการสืบทอดศาสนาและการทำบุญตั้งแต่อธิบายไว้แล้วในตอนต้น

สำหรับเนื้อหาส่วนแรกว่าด้วยประวัติพุทธศาสนาในอินเดียและลังกา นั้น มักเป็นการเก็บความจากตำราทางศาสนาและพงศาวดารลังกาเป็นส่วนใหญ่³⁸ เรื่องราวแทบจะแยกเป็นคนละส่วนกันกับเนื้อหาตอนสองอย่างเห็นได้ชัด การกล่าวถึงประวัติพุทธศาสนาในอินเดียและลังกาไว้ในตอนแรก³⁹ มีลักษณะเป็นการพยายามผูกประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเข้ากับประวัติพุทธศาสนา เพื่อสืบทอดประสพการณ์ในอดีตของชาวพุทธให้ผู้คนในสมัยนั้น ทำให้เกิดความรู้สึกสับสนเวิ้งว้างระหว่างโลกพุทธในอดีตและปัจจุบัน การอธิบายความคลี่คลายของปัจจุบันว่าเป็นผลมาจากอดีตซึ่งเกี่ยวพันกับประวัติของพุทธศาสนาในอินเดียซึ่งเป็นศูนย์กลางของโลกพุทธนั้น เป็นวิสัยมองอดีตตามความเข้าใจของพระภิกษุในพุทธศาสนา⁴⁰ เพื่อให้สอดคล้องกับปัจจุบันภายในกรอบของพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการพยายามตอบคำถามเกี่ยวกับอดีตและสร้างความหมายความเข้าใจให้ปัจจุบันด้วย การพยายามตอบคำถามเกี่ยวกับอดีต และสร้างความหมายให้ปัจจุบันในลักษณะนี้ทำให้เรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ ไม่มีความหมายต่อเขาเท่าเรื่องราวที่เชื่อว่าเป็นจริงหรือควรจะเป็นจริง เราจึงไม่อาจแยกความคิดพื้นฐานระหว่างสิ่งที่เกิดขึ้นจริงและสิ่งที่เชื่อว่าเป็นจริงออกจากเนื้อหาของตำนานได้ เพราะผู้คนสมัยนั้นมีโลกของพุทธอยู่ในส่วนหนึ่งของ "ความจริง" ของเขาเสมอ

³⁸ โปรดศึกษารายละเอียดเปรียบเทียบระหว่างตำนานฝ่ายวัดและพงศาวดารลังกา

³⁹ ตำนานมูลศาสนากล่าวถึงประวัติพุทธศาสนาในลังกาไว้ในตอนท้ายเรื่องด้วย

⁴⁰ โปรดอ่านพงศาวดารลังกา ซึ่งแต่งโดยพระภิกษุชาวลังกา และศาสนวงศ์ซึ่งแต่งโดยพระภิกษุพม่าเปรียบเทียบกับตำนานของไทย

ดังนั้นตำนานจึงมีความหมายต่อผู้ คนสมัยนั้นมากกว่าที่เข้าใจกัน ในแง่ของการเสนอความคิดและวิธีแก้ปัญหาในปัจจุบัน เพราะกาลสิ้นสุด แห่งพุทธศาสนาผ่านมาก่อบังหนึ่งแล้ว ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมทำให้ชาวพุทธยอมรับสภาพความเป็นอยู่ของตนว่าเป็นผลมาจากอดีต แต่ขณะเดียวกันทำให้เกิดการชวนชวาทที่จะทำบุญกุศลเพื่อการเลื่อนฐานะทางสังคม ด้วย⁴¹ ปัญหาปัจจุบันของชาวพุทธสมัยนั้นคือความต้องการจรโลงศาสนา ให้คงอยู่ตามพุทธทำนายเพื่อคงสถานะที่คนสามารถจะทำบุญได้ไว้ ซึ่งตำนานฝ่ายวัดได้รวบรวมและแสดงวิธี จรรโลงศาสนาทั้ง ในอดีตและปัจจุบัน ของตำนานออกมาในรูปแบบต่าง ๆ กัน ตั้งแต่ระดับผู้ ปกครอง เช่น การสังคายนาศาสนา การอุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์ การสร้างและปฏิสังขรณ์วัด ตลอดจนโบราณสถานและโบราณวัตถุในพุทธศาสนา เป็นต้น และในระดับ ชาวบ้านคือการทำบุญ ถวายทาน ฟังและปฏิบัติธรรม ตลอดจนบริจาคสิ่งของให้ วัด เป็นต้น เหตุการณ์และเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ไม่ใช่ สิ่งที่ผู้ คนสมัยนั้นจะสนใจเท่ากับความหมายในเรื่องของกฎแห่งกรรมที่แสดง ออกในตำนาน ตำนานจึงมักไม่สนใจเสนอข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ หรือเรื่องราวของการเปลี่ยนแปลงใด ๆ มากนัก แท้จริงแล้วพระภิกษุผู้รจนา ตำนานฝ่ายวัดสนใจสงครามสมัยนางจามเทวี พระเจ้ามังราย หรือพระเจ้าติ โลกราชน้อยกว่าความเป็นไปของพุทธศาสนาในสมัยนั้น สาเหตุที่แท้จริง ของการล่มสลายของบ้านเมืองโบราณ ซึ่งอาจเนื่องมาจากเหตุผลทางกายภาพ เช่น น้ำท่วม แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด หรือเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ อื่น ๆ ไม่ได้ได้รับการบันทึกไว้อย่างตรงไปตรงมา การล่มสลายของบ้านเมือง

⁴¹ ผู้เขียนได้รับความคิดนี้จากการฟังคำบรรยายของอาจารย์อานันท์ กาญจนพันธ์ เรื่อง "การเขียนประวัติศาสตร์ล้านนาไทย."

จึงถูกอธิบายด้วยความชอบธรรมและไม่ชอบธรรมของพระราช การแพ้ชนะ สงครามเป็นเรื่องของบุญบารมีของกษัตริย์ ฯลฯ ผู้จนาจำหนานฝ่ายวัดจะสนใจว่าเหตุการณ์ดังกล่าวจะช่วยอธิบายความคิดหลักในเรื่องของกฎแห่งกรรม ได้เพียงใด หากเหตุการณ์ที่ว่าช่วยสนับสนุนหรือสอดคล้องกับความคิดที่เชื่อ ว่าจริงของเขาแล้วจึงเลือกบันทึกไว้ ำหนานจึงมีความหมายในการเสนอ “ความจริง” ที่สอดคล้องกับระบบความคิดและความเข้าใจพื้นฐานต่อคนยุคนั้น และทั้งหมดนี้คือความหมายของำหนานต่อสังคมของเขา

ำหนานฝ่ายวัดฉบับสำคัญๆ ได้แก่ ำหนานมูลศาสนา ชินกาล มาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ สังคีตยวงศ์ ำหนานปฐนียสถานและวัตถุ ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อมุ่งอธิบายประวัติความเป็นมาของปฐนียสถาน และปฐนียวัตถุ โดยเฉพาะ เช่น ำหนานพระแก้วมรกต ำหนานพระพุทธรูปสังกัสร์ ำหนานพระธาตุคอกยตุง ำหนานพระธาตุช่อแฮ ำหนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ำหนานพระธาตุนครพนม ำหนานพระธาตุคอกยสุเทพ เป็นต้น

เนื่องด้วยำหนานฝ่ายวัดเกิดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ทางศาสนา ำหนานจึงเกี่ยวข้องกับความจริงและความศักดิ์สิทธิ์ ประกอบกับผู้จนาจำหนานฝ่ายวัดคือพระหรือนักบวชทางศาสนาซึ่ง มีความรู้ ในภาษาบาลีอย่างดีเยี่ยม ำหนานฝ่ายวัดหลายฉบับจึงเขียนขึ้นด้วยภาษาบาลี ซึ่งจัดเป็นภาษาชั้นสูง และมีความไพเราะ ได้แก่ ชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ สังคีตยวงศ์ ำหนาน พิมพวงศ์ ำหนานพระสิงห์พุทธปฏิมาเจ้า ำหนานพระแก่นจันทร์ และ ำหนานมูลศาสนา⁴² สำหรับพระภิกษุและวงการศาสนาเองแล้วถือว่าภาษา

⁴² เดิมเข้าใจว่าำหนานมูลศาสนา มีจารไว้ด้วยภาษาพื้นเมืองเท่านั้น ปรากฏว่าจากการสำรวจของภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พบว่าำนานมูลศาสนาจารไว้เป็นภาษาบาลีด้วย โปรดดูรายละเอียดในภาคปริวรรต ลำดับที่ 1.

บาลเป็นภาษาบริสุทฺธและศกฺคสิทฺธ เพราะเชื่อกันว่าพระพุทฺธเจ้าทรงใช้ภาษาบาลีหรือภาษามคธเพียงภาษาเดียว เป็นภาษาสั่งสอนสงฆ์สาวกทั่วไป จึงถือว่าภาษาบาลีเป็นภาษาพุทฺธพจน์อันแท้จริง ภาษาอื่นใดนอกจากภาษาบาลีเป็นภาษาแปลกลดอม คำสอนของพระพุทฺธเจ้าที่มอญในภาษาอื่นเป็นของไม่แท้ไม่ศกฺคสิทฺธ⁴³ แต่อย่างไรก็ตามนานหลายฉบับกล่าวว่าประมาณ พ.ศ. 965 พระพุทฺธโฆสจารย์ได้เดินทางไปลังกาทวีป และแปลคำสั่งสอนของพระพุทฺธเจ้าที่พระมหินทรเถรและพระเถรองค์อื่น ๆ จารไว้ในใบลานเป็นภาษาบาลีทั้งหมด คิดว่าภาษาบาลีเป็นภาษาศกฺคสิทฺธในการจดบันทึกคำสอนของพระพุทฺธองค์น่าจะเนื่องมาจากเหตุการณ์ครั้งนั้นด้วยส่วนหนึ่ง

ในสมัยพระเจ้าบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา มีการประกาศห้ามใช้ภาษาเขมรในการสอนคริสต์ศาสนา โดยจารึกไว้ในศิลาและนำไปปักไว้หน้าวัดคริสเตียน⁴⁴ เนื่องจากภาษาเขมรเป็นภาษาศกฺคสิทฺธสำหรับคนไทย

⁴³ เสฐียร พันธรัชนี, *พุทธศาสนมหายาน* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยรรงศ์, 2521) หน้า 2. เสฐียร พันธรัชนี ยังอธิบายด้วยว่า แท้จริงแล้วสมัยที่พระพุทฺธเจ้าทรงพระชนมมณ ได้ทรงใช้ภาษาปรากฤตซึ่งเป็นภาษาประจำแคว้นมคธ ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาแตกเป็นสองลัทธิคือหินยานและมหายานแล้วฝ่ายหินยานใช้ภาษาบาลีในการบันทึกพระธรรมวินัย เพราะยึดมั่นว่าเป็นภาษาบริสุทฺธ สำหรับฝ่ายมหายานใช้ภาษาสันสกฤตในการบันทึกพระคัมภีร์ต่างๆ ทางศาสนา เพราะถือว่าเป็นภาษาของพระพรหม มีความบริสุทธิ์ มีรส และความไพเราะยิ่งกว่าภาษาใดในชมพูทวีป (โปรดดูรายละเอียดในหน้า 26 และ 44) สำหรับประเทศไทยนั้นยมลลัทธหินยานมากกว่ามหายาน ดังจะได้อธิบายต่อไปข้างหน้า จึงยึดมั่นว่าภาษาบาลีเป็นภาษาบริสุทฺธและศกฺคสิทฺธตามคฝายหินยานแต่แรก.

⁴⁴ แม้เราจะไม่พบจารึกหลักที่ว่า แต่มีรายละเอียดบันทึกไว้ในจดหมายเหตุของมองเซนเซอร์เดอซเซ ซึ่งจัดพิมพ์ไว้ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 38*, หน้า 111—117.

แม้ว่าข้อห้ามดังกล่าวจะไม่ได้กล่าวถึงภาษาบาลี แต่ในเจตนาหมายเหตุของมอง
เช่นเยอร์เตอร์เซได้กล่าวถึงความรู้สึกเคารพของคนสมัยนั้นต่อภาษาบาลีโดย
อ้างคำพูดของเจ้าพระยาพระคลังว่า “ในที่นี้เจ้าพระยาพระคลังก็เอาเรื่องอื่น
เข้ามาแทรกและพูดว่า พวกโหรของเรามีความนับถือภาษาบาลีและหนังสือ
เขมรมาก ฉะนั้นบรรดาเรื่องต่าง ๆ ที่เขียนเป็นภาษาบาลีหรือเขียนเป็น
หนังสือเขมรแล้ว ไทยก็ถือว่าเป็นเรื่องจริงทั้งสิ้น” 45

พระมหาเถรโพธิรังสี ได้อธิบายยืนยันความเชื่อว่า ภาษาบาลี
เป็นภาษาไพเราะยังให้เกิดความเคารพแก่ผู้ฟัง จึงเป็นภาษาที่เหมาะสมกับ
ชาวพุทธในการแสดงความรู้ “สากล” ของโลกพุทธศาสนา ดังนี้

การที่จะกล่าวความตามสำนวนภาษาไทยของนัก
ปราชญ์ทั้งหลาย ผูกกล่าวคำอันจารึกไว้แล้ว ภาษาไทย
นั้นก็มีเนื้อความอันเบาอยู่ ไม่เป็นภาษาสมควรแก่
ชาวเมืองพระชินสีห์เจ้าข้าพเจ้าจึงจัดแปลภาษาไทย
นั้นขึ้นสู่อักษรโดยพยัญชนะแห่งบาลี ให้เป็นคัมภีร์อัน
ร้อยกรองไว้โดยบทแลคาถาอันเสนาะน่าฟัง อาจยังใจให้
รื่นรมย์ได้ ทั้งจะได้เป็นเหตุให้บังเกิดความเลื่อมใสแก่
สาธุสัปบุรุษชายหญิงทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เมื่อข้าพเจ้า
กล่าวอยู่ซึ่งตำนานคำจารึกนั้น ขอท่านผู้สาธุสัปบุรุษ
ทั้งหลายจงตั้งใจสดับโดยสักจจเคารพ เทอญ 46

แม้ว่าสำหรับผู้ฟังส่วนใหญ่ที่มีใช้พระหรือนักบวชในพุทธศาสนา อาจจะ
เข้าใจเรื่องราวในตำนานภาษาบาลีได้ตลอด หรืออาจไม่เข้าใจเลย แต่ก็ถือ

45 เรื่องเดียวกัน, หน้า 77-78.

46 กรมศิลปากร, *จามเทวีวงศ์* หน้า 19-20.

ว่าเป็นการได้บุญเช่นเดียวกับการสวดมนต์หรือการฟังพระเทศนาในภาษาบาลีปัจจุบัน การใช้ภาษาบาลีกับตำนานจึงมีผลในการสร้างบรรยากาศและความรู้สึกเลื่อมใสให้กับผู้ฟังยิ่งขึ้น

แต่ยังมีตำนานอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งเมื่อพิจารณาจากเนื้อหา ส่วนวนการเขียน และจุดประสงค์แล้ว จัดว่ามีลักษณะของตำนานฝ่ายวัดอย่างสมบูรณ์ คือ ตำนานปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ซึ่งจากต้นฉบับที่มีอยู่ในปัจจุบันแสดงว่าได้คัดลอกต่อ ๆ มาจากต้นฉบับดั้งเดิม ตำนานปูชนียสถานและวัตถุเหล่านี้ แม้จะเป็นตำนานฝ่ายวัดแต่มีไวยากรณ์ด้วยภาษาบาลี ยกเว้นตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระสิหิงค์ปฏิมาเจ้า และตำนานพระแก่นจันทร์ ซึ่งพบว่าจารไว้ทั้งภาษาบาลีและภาษาพื้นเมือง นอกจากนั้นตำนานฝ่ายวัดฉบับสำคัญบางฉบับ เช่น จามเทววงศ์ และตำนานมุลศาสนา ยังจารไว้ทั้งสองภาษาด้วย ทั้งนี้จะสันนิษฐานได้ว่า ตำนานปูชนียสถานและปูชนียวัตถุเป็นตำนานฝ่ายวัดซึ่งมีลักษณะของตำนานประจำถิ่นมาก กล่าวคือเกิดขึ้นอธิบายความเป็นมาของปูชนียสถานและวัตถุสำคัญของแต่ละท้องถิ่น ตำนานเหล่านี้จึงเขียนด้วยภาษาพื้นเมืองเพื่อให้ทุกคนเข้าใจเรื่องราวได้ทั่วถึงในฐานะเป็นชาวถิ่นเจ้าของปูชนียสถานและวัตถุนั้น ๆ แม้ว่าผู้เกี่ยวข้องในการรจนาตำนานเหล่านี้จะเป็นพระภิกษุหรือนักบวชในพุทธศาสนาก็ตาม สำหรับปูชนียสถานและปูชนียวัตถุซึ่งมีความสำคัญมากกว่าเป็นสมบัติประจำถิ่นจึงจารไว้ด้วยภาษาบาลีอีกภาษาหนึ่ง เช่น ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระสิหิงค์ ฯลฯ การใช้ภาษาบาลีบันทึกตำนานฝ่ายวัดบางฉบับจึงเป็นข้อสังเกตพิเศษแต่มีใช้กฎเกณฑ์ตายตัวในการจัดระเบียบตำนานในที่นี้

แต่ขณะเดียวกัน เนื้อหาของตำนานฝ่ายวัดยังแสดงให้เห็นถึงวัตถุประสงค์อันบางประการแอบแฝงอยู่ นั่นคือจุดประสงค์ของการใช้ศาสนาเป็น

เครื่องมือในการปกครอง อันเป็นจุดประสงค์ตกทอดแฝงตัวมาแต่เริ่มกำเนิดศาสนา ด้วยปรากฏว่าฝ่ายอาณาจักรมีส่วนเข้าไปสัมพันธ์กับศาสนาตั้งแต่ต้น พุทธศาสนาถือกำเนิดจากศาสนาซึ่งมาจากวรรณะกษัตริย์ ทศกัณฐ์และแนวคิดของพระองค์หรือแม่แต่ธรรมะซึ่งตรัสรู้ภายหลัง ล้วนเกิดจากการหลอหลอมของทศกัณฐ์ฝ่ายปกครอง ซึ่งทรงยึดและดัดแปลงมาจากหลักกัมมீร์และความเชื่อดั้งเดิมของลัทธิพราหมณ์และนิกายอื่นๆ ในสมัยนั้น เช่น ลัทธิพระเวท กัมมீร์พราหมณ์และกัมมี่ร์อุปนิษัท⁴⁷ ส่วนหนึ่งของคำสอนในพุทธศาสนาสำหรับชาวบ้านทั่วไปแล้ว จึงเป็นไปในทำนองเอื้อประโยชน์ต่อฝ่ายปกครองทางอ้อม เช่น การสอนให้คนทำความดี ประพฤติตนดีทั้งกาย วาจาใจ ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน เพื่อยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสันติ เช่น การสอนให้รู้สึกเป็นมิตรกับเพื่อน คนแปลกหน้า และศัตรูให้เสมอตนเอง ความเป็นมิตรหรือความเมตตาถือว่าเป็นบุญอย่างหนึ่ง ดังปรากฏคำสอนในเมตตาสูต ^๒ ดังนี้

ขอสรรพสัตว์ทั้งหลายจงตั้งอยู่ในความสุขสบาย มีความร่มรมย์และความสวัสดิ สรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะอ่อนแอหรือแข็งแรง ไม่ละเว้นเลย ไม่ว่าจะ เป็นชีวิตในที่สูงท่ามกลาง หรือที่ต่ำ เล็กหรือใหญ่อาจเห็นได้หรือไม่ อาจเห็นได้ใกล้หรือไกล กำเนิดแล้ว หรือจะกำเนิด ขอสรรพสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจึงมีความสุขสบาย ขออย่าได้หลอกลวงกัน หรือเหยียดหยามกันไม่ว่าโดยฐานะใด อย่าได้จองเวรแก่กันและกัน หรือปรารณาร้ายต่อกันเลย มารดาเผ่าถนอมกลม่อมเกลี้ยง

⁴⁷ เสฐียร พันธงชัย, พุทธศาสนมหายาน, หน้า 18-21.

บุตรอันเป็นบุตรคนเดียวฉันใด ผู้มีจิตอันไร้ขอบเขตก็
ฉันนั้นย่อมรักใคร่ห่วงใยแก่สรรพสัตว์ แผ่ความเมตตา
ไปทั่วโลก ทั้งในเบื้องสูง เบื้องต่ำและทั่วไปไม่มีกำหนด
จะนั้นจึงขอให้สัพบุรุษพึงปลุกฝังความปรารถนาดีอันไร้
ขอบเขตนี้แก่โลกทั้งมวล ไม่ติดขัด หลุดพ้นจากความ
ประสงคร้ายและความไม่เป็นมิตรทั้งมวล 48

ปรัชญาทางพุทธศาสนาทางในระคับโลกียะและโลกุตระ ล้วนให้คำตอบที่มุ่ง
ไปสู่ความสงบ การยอมรับหลักแห่งการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ทำให้เกิด
การยอมรับสภาพปัจจุบัน โดยไม่มีการขวนขวายเรียกร้องต่อสู้เพื่อการ
เปลี่ยนแปลงใด ๆ ซึ่งหากสามารถทำให้ประชาชนทุกคนยึดมั่นในคำสั่งสอน
ดังกล่าวอย่างเคร่งครัดแล้ว ย่อมหมายถึงความง่ายของรัฐที่จะปกครองประ
ชาชนโดยมีศาสนาเป็นกลไกอย่างหนึ่ง ประวัติของศาสนาพุทธแสดงให้เห็น
ถึงความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นระหว่างอาณาจักรและพุทธจักรในทำนองเกอ
กูลซึ่งกันและกันเสมอมา การสังคายนาพระธรรมวินัยสามครั้งแรกในอิน
เดีย ล้วนเกิดขึ้นภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์คือพระเจ้าอชาตศัตรู พระ
เจ้ากาฬาสก และพระเจ้าอโศกมหาราช และหลังจากการสังคายนาครั้งที่ 3
ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว พุทธจักรก็เริ่มอิงเข้ากับอาณาจักรอย่าง
จริงจังมากขึ้น การตั้งตนเป็นองค์อุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชด้วยการ
ส่งพระเถระออกไปเผยแผ่ศาสนาในดินแดนต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ทำ
ให้ศาสนาพุทธรุ่งเรืองจนถึงที่สุดนั้น มีผลให้กษัตริย์เป็นที่ยอมรับของ

48 อังโน เอดเวิร์ด กอนเซ, พุทธศาสนา แปลโดย นิธิ เอียวศรี
วงศ์, พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนางทองดี เอียวศรีวงศ์ พ.ศ. 2514 (กรุง-
เทพ: สำนักพิมพ์สุภา, 2514), หน้า 156.

ฝ่ายพุทธจักร ดังปรากฏว่าในคัมภีร์ ตำนาน พระสูตร ชาดก หรือบันทึกใด ๆ ทางพุทธศาสนา จะต้องกล่าวถึงพระเกียรติคุณยิ่งใหญ่ของพระองค์ไว้ด้วยความชื่นชมยกย่อง ประจักษ์พระโพธิสัตว์พระองค์หนึ่งในนิคายมหายาน และในนิกายหินยานก็ยกย่องพระองค์ไว้ไม่น้อยเช่นกัน กษัตริย์จึงเข้ามามี “ฐานะ” ในพุทธจักร จนกลายเป็นแบบแผนสำหรับกษัตริย์ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนา ที่จะต้องประพฤติเลียนแบบพระองค์ เพื่อให้ถึงซึ่งความเป็น “ธรรมราชา” ซึ่งในที่สุดก็กลายเป็นลักษณะของพระราชาในอุดมคติไป

อาจกล่าวได้ว่าศาสนามีส่วนเชิดชูสรรคสร้างฐานะและอำนาจของกษัตริย์ให้ชัดเจนโดยอาศัยทฤษฎีจักรพรรดิหรือจักรวาทีน⁴⁹ ขณะเดียวกัน กษัตริย์ก็มีส่วนอุปถัมภ์ทะนุบำรุงศาสนาให้รุ่งเรืองมั่นคงในลักษณะสร้างสรรคซึ่งกันและกัน พุทธจักรและอาณาจักรจึงกลมเกลียวร่วมมือกันอย่างดี จนกลายเป็นสถาบันสำคัญยิ่งสองสถาบัน แม้พุทธจักรจะไม่มีส่วนปกครองบ้านเมืองโดยตรง แต่โดยทางอ้อมแล้วมีอิทธิพลต่อความคิดและความเชื่อของประชาชนอย่างมาก ฝ่ายอาณาจักรจึงจำเป็นต้อง “เข้าถึง” ประชาชนและพุทธจักรด้วยการพิทักษ์และกำจุน ในลักษณะของการให้ทางวัตถุ เช่น การสร้างปฏิสังขรณ์ปูชนียสถานและวัตถุต่าง ๆ ในศาสนา และการให้อภิสิทธิ์อื่น ๆ ลักษณะของการเกื้อกูลกันในที่และคล้อยอำนาจซึ่งเสมอกัน ทำให้ความขัดแย้งระหว่างอาณาจักรและพุทธจักร ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้กลายเป็นความขัดแย้งที่กลมกลืนกัน อาณาจักรสนองความต้องการของพุทธจักรในแง่ของการอุปถัมภ์บำรุงศาสนาให้คงอยู่ พุทธจักรสนองความต้องการของอาณาจักรในแง่ของการช่วยให้อาณาจักรเข้าถึงประชาชน ด้วยการเป็นตัว

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97-98.

กลางระหว่างประชาชนและอาณาจักร อาณาจักรจึงต้องเอาใจพุทธจักร และ พุทธจักรต้องรับรู้ วัตถุประสงค์ที่จะใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือการปกครองของ อาณาจักร วัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้รวมกับอิทธิพลของอาณาจักรซึ่งเข้าไปมี ส่วนกำหนดปรัชญาศาสนาพุทธตั้งแต่กำเนิด ได้ถูกส่งผ่านกาลเวลา จากสมัย สู่มัยกลายเป็นตะกอนสะสมอยู่ในความคิดของบุคคลฝ่ายพุทธจักรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เมื่อเป็นเช่นนั้น คำานานฝ่ายวจีจึงมิได้เกิดขึ้นเพราะศาสนาเพื่อ ศาสนาเท่านั้น แต่อาจเป็นไปได้เช่นกันว่าอาจเกิดขึ้นเนื่องจากศาสนาและ การเมือง เพื่อศาสนาและสังคม จากอิทธิพลทางการเมืองที่แฝงตัวอยู่เพื่อ ผลทางการปกครอง โดยอาศัยศาสนาเป็นแกนกลาง

จุดประสงค์ทางการเมืองซึ่งแฝงตัวอยู่นี้จะมองเห็นเป็นรูปร่างเมื่อ พิจารณาจากผลสะท้อน ของคำานานที่มีต่อยคน ในสังคมขณะ นั้น ในเมื่อ ท่านผู้แต่งคำานานเจตนาจะเขียนขึ้นสำหรับคนสมัยเดียวกันกับท่าน สำหรับ ผู้อ่านและผู้ฟังร่วมสมัย คำานานยังมีคุณค่าเป็นคำสอนทางศีลธรรม เป็น กฎหมายซึ่งสามารถลงโทษทางใจแก่ผู้ฝ่าฝืนได้ และยังเป็นภคิกาที่จะหา ความชอบธรรมบางประการในสังคมด้วย เช่น ในส่วนที่บรรยายถึงบุคคล สถานที่ เหตุการณ์บ้านเมือง จะมีการโยงบุคคลสถานที่และเหตุการณ์นั้น ๆ เข้ากับศาสนา ทำให้เรื่องที่เขียนมีลักษณะพิเศษบางประการสำหรับผู้ คน สมัยนั้น หรือการสั่งสอนทางศีลธรรมด้วยการอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิด ขึ้นตามหลักของกฎแห่งกรรม เพราะความเชื่อทางศาสนามีอิทธิพลมากพอที่ จะเป็นภคิกากำหนดความคิดและทัศนคติตลอดจนชี้นำการปฏิบัติในสังคมได้

แต่ทั้งนี้มีโอกาสสรุปได้ว่าท่านผู้รจนามีสันฐานที่เห็นในจุดประสงค์ของ
ซึ่งแฝงตัวอยู่ เพราะตัวผู้รจนาคำนานเองเป็นผลผลิตของสังคมขณะนั้น ได้
รับเอาความเชื่อ ค่านิยมเกี่ยวกับสถาบันต่าง ๆ ซึ่งสะสมสืบต่อมาและถูก
ครอบงำด้วยความเชื่อ ค่านิยม หรืออุดมการณ์นั้น ๆ โดยไม่รู้ตัว สิ่งเหล่านี้
ได้เข้ามามีส่วนกำหนดความคิดและงานเขียนของท่าน สิ่งที่ปรากฏออกมา
ในคำานานฝ่ายวัด จึงเป็นผลมาจากความคิดและศรัทธาของท่านส่วนหนึ่ง
จากความเชื่อและอุดมการณ์ซึ่งแฝงมากับกาลเวลา ศาสนา และสังคมส่วน
หนึ่งเนื้อหาของคำานานฝ่ายวัดจึงมิได้บริสุทธิ์ตามความประสงค์เบื้องต้นของ
ผู้แต่งโดยสิ้นเชิง

คำานานฝ่ายเมือง

คำานานประเภทนี้จัดบันทึกเรื่องราวปรัมปราถิ่นถิ่นพื้นบ้าน กิ่ง
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในลักษณะของการคัดลอกกันต่อ ๆ มา เนื้อหาจะมุ่ง
เน้นเกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมือง มนุษย์ บรรพบุรุษ กษัตริย์ ราชวงศ์และ
สันตติวงศ์ ความเป็นมาของเมืองและตำบลต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตอันไกลโพ้นมา
จนถึงระยะเวลาใกล้ ๆ เช่น คำานานเมืองสุวรรณโคมลาคำ คำานานสิงหนวัติ
กุมาร พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน คำานานเมืองเชียงใหม่ พงศาวดาร
เมืองน่าน คำานานพระยาเจือง คำานานเมืองนครศรีธรรมราช ราชวงศ์
ปกครองพงศาวดารลานนา พงศาวดารเหนือ ฯลฯ เนื้อหาของคำานานฝ่าย
เมืองมักไม่เริ่มต้นด้วยเวลาในอดีตกาลไกลเช่นเดียวกับคำานานฝ่ายวัด จึงไม่
กล่าวถึงกาลเวลาก่อนนักثرกัลป์ หรือระยะเวลาซึ่งพระโพธิสัตว์สวดยพระ
ชาติต่าง ๆ เพื่อบำเพ็ญบารมี แต่มักจะเริ่มต้นเมื่อพระพุทธเจ้าประสูติและ
เล่าถึงพุทธประวัติอย่างย่อ ๆ ตั้งแต่ออกบวช ตรัสรู้ และปรินิพพาน การ

สังกายนาศาสนาทางแปดครั้ง หรืออาจจะไม่กล่าวถึงเลย เพราะผู้เขียนตำนาน
 ฝ่ายเมืองมักเริ่มมองประวัติศาสตร์ของมนุษย์เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว
 อาจมีการกล่าวถึงเรื่องราวของพระเจ้าอโศกมหาราชและพระเจ้าอชาตศัตรู
 ผู้ทรงทำให้พุทธศาสนาขยายตัวไปทั่วเอเชีย เพื่อแสดงให้เห็นความรุ่งเรือง
 ของพระพุทธศาสนาในอดีต บางครั้งย้อนกลับไปลำดับวงศ์กษัตริย์ใน
 ชมพูทวีป ตั้งแต่สมัยโบราณมาก่อน แล้วจึงกลับมาอธิบายเรื่องราวของ
 มนุษย์ในสุวรรณภูมิ หรืออาจเริ่มด้วยการพยายามอธิบายกำเนิดของโลก
 จักรวาลและมนุษย์ ตามโลกทรรศน์ของตน เช่น เรื่องของไฟบรรลัยกัลป์ล้าง
 โลกเรื่องของพรหมซึ่งหลงกลืนลงมากินดินแล้วเสื่อมกลับขึ้นสวรรค์ไม่ได้
 ในตำนานเมืองสุวรรณโคฒก้า เรื่องของกำเนิดชนเผ่าต่าง ๆ ว่ามาจากน้ำเต้า
 ในพงศาวดารล้านช้างหรือเรื่องของพระยาภูคาได้ไข่สองใบ ซึ่งเป็นกำเนิด
 ของชนนุ่นและชนฟองผู้สร้างเมืองบัวและเมืองน่าน ในพงศาวดารเมือง
 น่านเป็นต้น เนื้อเรื่องจะดำเนินไปเรื่อย ๆ โดยแสดงให้เห็นภาพเหตุการณ์
 ความเป็นไปของมนุษย์ในท้องถิ่นต่าง ๆ เรื่องราวของวีรบุรุษซึ่งเต็มไปด้วย
 การผจญภัย และอุกนิหารอย่างน่าพิศวง ทั้งนทเวทและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะมี
 ส่วนเข้ามาเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ ความเจริญของมนุษย์ และบ้านเมืองด้วย
 วิธีการต่าง ๆ ตอนท้ายของตำนานฝ่ายเมืองจะบันทึกเหตุการณ์ร่วมสมัย
 กับผู้ประพันธ์หรือผู้รวบรวม เนื้อหาของตำนานฝ่ายเมืองมักสืบสน
 วกวน ไม่เป็นระเบียบประณีตเช่นตำนานฝ่ายวัด สิ่งที่มีส่วนกำหนดเนื้อหา
 ของตำนานฝ่ายเมืองให้เห็นเรื่องราวของวีรบุรุษประจำเผ่า กษัตริย์ราชวงศ์
 และบ้านเมือง และเรื่องปรัมปราทั้งหลาย คือเป้าหมายในการประพันธ์
 ตำนานฝ่ายเมืองเป็นไปเพื่อสร้างความบันเทิงให้แก่ผู้ฟัง เพื่อตอบสนอง
 ความอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับอดีต เพื่ออธิบายประวัติของบ้านเมือง

ตำบล สถานที่ต่าง ๆ เรื่องราวของบรรพบุรุษและวีรบุรุษประจำเผ่า เพื่อเป็นหลักฐานเป็นความรู้แก่คนทั่ว ๆ ไปและลูกหลาน เช่น ในราชวงศ์ปกครองพงศาวดารลานนาไทย ได้ย้ายจุดประสงค์ดังกล่าวนี้ไว้ว่า

อหิ อันว่าเราเป็นเจ้า เจ้าสุริยพงษ์พริตเดชกุด
 เซษฐุมหันต์ ไชยน์นทบุรมหาราชวงศาธิบดี...จึงมาคิด
 ำพิงพิจารณาในพงศาวดารพระมหากษัตริย์เจ้า และเจ้า
 นายซึ่งอันได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ ได้เสวยราชสมบัติสืบ ๆ
 มา ตั้งแต่สันตทานสันตติโพ้นมาแล คือตั้งแต่พระโพธิสัตว์
 แห่งเรา ปางเมื่อพระยาสามันตราช ตั้งแต่ปฐมกัลป์อัน
 นมาด้วยลำดับมหาชาติยราชวงศาสืบ ๆ มาตราบถึงใน
 สมัยนี้ ก็เป็นที่สาปสูญตกหายไปสิ้น ก็พอได้รู้เห็นแต่
 เล็กน้อย หาเนื้อแนวมิได้จะนั้น เราเป็นเจ้าจึงมีอาชญา
 บังคับสั่งให้แสนหลวงราชสมภาร เป็นผู้พิจารณาเสาะ
 สืบตรวจหาบริบรวม ได้แล้วก็ให้แสนหลวงราชสมภารผู้
 เรียบเรียงเขียนไว้ ให้เป็นหลักฐานมั่นคงสืบไปภายหน้า
 ให้ได้รู้เช่นชั่วลูกหลานหลิดหลด 50

นอกจากจุดประสงค์ดังกล่าวแล้ว ตำนานฝ่ายเมืองยังเน้นความ—
 เป็นอันหนึ่งอันเดียวของประชาชนภายใต้บรรพบุรุษหรือวีรบุรุษคนเดียวกัน
 เรื่องราวของบรรพบุรุษ หรือวีรบุรุษประจำถิ่นที่แสดงในตำนานฝ่ายเมืองคือ
 เอกลักษณะของเผ่าซึ่งมีความหมายบ่งชี้ความคล้ายคลึงและแตกต่างระหว่าง
 เผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ และชุมชน เพราะเรื่องราวเหล่านี้เป็นสิ่งหนึ่งที่แสดง

50 ราชวงศ์ปกครองพงศาวดารลานนาไทย, ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10*, หน้า 188-189.

ร่องรอยความเป็นมาในอดีตของแต่ละชุมชนและเชื้อชาติได้อย่างค่อนข้างชัดเจนสำหรับชุมชนนั้น ความรู้สึกคล้ายคลึงและแตกต่างที่ว่าน่าจะมี ความหมายและจำเป็นในแง่ของการสร้างความสามัคคีและการควบคุมกำลังคน ขณะเดียวกันก็สามารถตอบคำถามของประชาชนทั่วไปเกี่ยวกับตนเองอดีต ชุมชน และสิ่งแวดล้อมของเขา เนื้อหาของตำนานฝ่ายเมืองจึงให้ความสำคัญต่อสมาชิกของสังคมและเหตุการณ์บ้านเมืองมากกว่าศาสนา สิ่งแรกที่ตำนานฝ่ายเมืองต้องการคือสร้างสำนักเกี่ยวกับฐานะให้กับประชาชน โดยประชาชนจะต้องสำนึกว่าฐานะแรกของตนต่อสังคมคือ ความเป็นพลเมืองของรัฐภายใต้หน้าที่และเงื่อนไขซึ่งกำหนดกันขึ้น จากนั้นจึงถึงเรื่องของศาสนาแต่ ความเป็นพลเมืองของรัฐจะต้องมาก่อนการเป็นบุคคลในโลกพุทธ ขณะที่ตำนานฝ่ายวัดจะเน้นความสำคัญของ โลกพุทธก่อน ความเป็นพลเมืองของรัฐ ความแตกต่างระหว่างเชื้อชาติและชุมชนไม่สำคัญเท่าความเป็นสากลของโลกพุทธศาสนา แม้จะมีความแตกต่างทางเชื้อชาติและสังคม แต่ผู้เขียนตำนานฝ่ายวัดอาจมองว่าสังคมเหล่านั้นสัมพันธ์สับสนเนื่องกันได้ด้วยเหตุผลว่า สังคมเหล่านั้นนับถือศาสนาเหมือนกัน เรื่องราวของศาสนาจึงสำคัญกว่าเหตุการณ์บ้านเมือง อย่างไรก็ตามก็ได้อธิบายแล้วว่า อาณาจักรและพุทธจักรมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ความขัดแย้งระหว่างสองสถาบันเท่าที่ปรากฏในตำนานจึงไม่ชัดเจนมากนัก

เนื่องจากตำนานฝ่ายเมืองถือกำเนิดมาด้วยเหตุผล และวัตถุประสงค์ กล่าว ภาษาที่ใช้ในการเขียนตำนานฝ่ายเมืองจึงมักเป็นภาษาไทยหรือภาษาพื้นเมืองซึ่งคนทั่วไปสามารถอ่านหรือฟังเข้าใจได้ นอกจากคนทั่วไปจะสามารถอ่านหรือฟังเข้าใจได้แล้ว การใช้ภาษาพื้นเมืองยังเป็นสิ่งบังชี้และแบ่งแยกชุมชนแต่ละชุมชนอย่างค่อนข้างชัดเจน ขณะที่ตำนานฝ่ายวัดมักใช้

ภาษาบาลีในการบันทึกเพราะภาษาบาลีแสดงความ “สากล” ของชาวพุทธ ได้ดีกว่า นอกจากนั้นเนื้อเรื่อง บุคคล สถานที่อาจเป็นเรื่องเดียวกันกับตำนานฝ่ายวัฑ แต่แตกต่างกันตามทัศนคติของผู้ประพันธ์ เช่น ตำนานฝ่ายวัฑมักประมาณพระเจ้าสามฝั่งแกนว่าประพฤติฝิทธิธรรมโดยไปสนใจสิ่งนอกพุทธศาสนา⁵¹ แต่ตำนานเมืองอื่น ๆ กลับยกย่องพระเจ้าสามฝั่งแกนอย่างมาก นอกจากนั้นการบัญญัติชื่อบุคคล ตำบล เมือง มักเป็นไปตามถนัดของผู้แต่ง ผู้แต่งตำนานฝ่ายวัฑมักบัญญัติชื่อต่าง ๆ เป็นภาษาบาลี และยิมนามนคร เมือง แคว้นแคว้นต่าง ๆ ในพุทธศาสนามาใช้ ผู้แต่งตำนานฝ่ายเมืองมักเรียกชื่อคน ตำบล เมือง ตามความนิยมฝ่ายชาวบ้าน ตำนานเรื่องเดียวกันคนคนเดียวกันหรือเมืองเมืองเดียวกันจะมีชื่อได้หลายอย่าง เช่น ตำนานฝ่ายวัฑจะเรียกเมืองลำพูนว่า มหารัฐฐะ หรือสามทะสะ หรือเรียกเมืองสะเทิมว่าสุธัมมาวัตติ เรียกพระร่วงว่า พระยาโรจราช วรุตราชอิราช หรือพระร่วงอรุณราชกุมาร ฯลฯ

ตำนานฝ่ายเมืองมิได้ถือกำเนิดขึ้นเพื่อศาสนาเช่นตำนานฝ่ายวัฑ และตำนานฝ่ายเมืองยังมีลักษณะของการจตุคอบอกเล่าเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้านสืบต่อกันมา จึงมักกำหนดเวลาและตัวผู้ประพันธ์ไม่ใคร่ได้ นอกจากตำนานบางฉบับซึ่งรวบรวมขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตามพระราชประสงค์ เช่น พงศาวดารเหนือ พงศาวดารเมืองน่าน ราชวงศ์ปภังค์พงศาวดาร

⁵¹ กรมศิลปากร, *ชินกาลมาลีปกรณ์*, หน้า 107.

ลานนา พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน พงศาวดารเมืองแกลง ฯลฯ⁵²

และเท่าที่ทราบผู้ประพันธ์ตำนานฝ่ายเมืองมักมิใช่พระหรือนักบวช ใน พุทธศาสนา เช่น ผู้เรียบเรียงพงศาวดารลานนาไทย และพงศาวดารเมือง น่าน คือ แสเนหลวงราชสมภาร ผู้รวบรวมพงศาวดารเหนือ คือพระวิเชียร ปรีชา (แก้ว) เป็นต้น⁵³ แต่บุคคลเหล่านั้นล้วนได้รับการศึกษาอบรมปลูกฝังความรู้ความกึกจากวัฏ ประกอบกับศาสนามืออิทธิพลกำหนดโลกทรรศน์

52 แม้ว่าตำนานเหล่านั้นบางฉบับจะใช้คำว่า พงศาวดารเป็นคำเรียก นำ แต่โดยเนื้อหาและลักษณะของการจัดบันทึกแล้วจะมีลักษณะของตำนานเด่น ยิ่งกว่าพงศาวดาร กล่าวคือแม้ว่าเนื้อหาของเรื่องจะเนนอยทอาณาจักรและราชวงศ์เช่นเดียวกัน แต่สายตาหมองและทัศนคติที่แฝงอยู่นั้นแตกต่างกันอย่าง สันเชิงแสดงถึงความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ เป้าหมาย และแม้แต่ปรัชญาซึ่ง ต่างกัน จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าตำนานฝ่ายเมืองสำนวนที่ใช้คำเรียกว่าพงศาว ดารนั้น ล้วนเป็นฉบับคัดลอกหรือรวบรวมขึ้นใหม่ในสมัยหลังโดยคงเรื่องข้างตน ไว้เช่นเดิม และได้บันทึกเหตุการณ์ร่วมสมัยเพิ่มเติมไว้ตอนท้าย เช่น พงศาว ดารเมืองเงินยางเชียงแสน กล่าวถึงเหตุการณ์จนถึงปี 2447 ภาคผนวกของ ตำนานซึ่งรวบรวมขึ้นใหม่จึงมีลักษณะเป็นการบันทึกพงศาวดารแทรกเข้ามา ด้วยวิธีการซึ่งแตกต่างจากการเขียนตำนานในตอนต้น อย่างเห็น ได้ชัด.

53 แดงมีตำนานฝ่ายเมือง อกหลายฉบับที่ไม่อาจทราบได้ว่าผู้ประ- พันธ์หรือผู้เรียบเรียงเป็นใคร เช่น ตำนานสังหนวัต ตำนานเมืองสุวรรณโกม คำ ตำนานเมืองสุวรรณคำแดง ฯลฯ ซึ่งเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับตำนานฝ่าย วัดแล้วจะเห็นชัดว่าแตกต่างกันในด้านสำนวน ลักษณะการเรียบเรียง วิชาสนอ การอธิบายเหตุผล วัตถุประสงค์และเนื้อหาที่เน้นต่างกันออกไป และโดยที่ตำนาน เหล่านี้เกิดจากเรื่องราวปรัมปราเกี่ยวกับบ้านเมือง และเรื่องราวประจำถิ่นซึ่ง เล่าต่อ ๆ กันมา จึงอาจถือว่าตำนานเหล่านี้เป็นผลผลิตร่วมกันของสมาชิกภายใน สังคม จึงได้จัดตำนานเหล่านี้เป็นตำนานฝ่ายเมืองในความหมายที่ต้องการให้ แยกออกจากตำนานฝ่ายวัด ซึ่งอธิบายตัวเองในปัญหาเรื่องกำเนิดได้ชัดเจนกว่า ฉะ นนตำนานฝ่ายเมืองจึงมิใช่ตำนานที่เกิดจากฝ่ายปกครองเท่านั้น.

ของทั้งผู้ประพันธ์และผู้ฟังตำนาน เนื้อหาของตำนานฝ่ายเมืองจึงยังคง หลีกเลี่ยงอิทธิพลของศาสนาไปไม่พ้น ด้วยการนำเรื่องราวของบ้านเมือง กษัตริย์ และมนุษย์ในดินต่าง ๆ เข้าไปเกี่ยวข้องกับพระพุทธรศาสนาเช่นเดียวกับตำนานฝ่ายวัด เช่น บ้านเมืองจะถือกำเนิดขึ้นจากพุทธทำนายหรือ การบันดาลของนักบวชในศาสนา การยอมให้ศาสนามีส่วนควบคุมแนวความคิดและพฤติกรรมของฝ่ายอาณาจักรได้ เช่น แนวความคิดเรื่องธรรมราชา ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น แต่ความเชื่อซึ่งเด่นที่สุดในตำนานฝ่ายเมืองคือ ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปาฏิหาริย์ อันเกิดจากการบันดาลของเทพและสิ่งเหนือธรรมชาติ แสดงถึงความใกล้ชิดและนับถือ ธรรมชาติของมนุษย์สมัยก่อน เช่น การกล่าวถึงกำเนิดของผู้ นำที่ยิ่งใหญ่ว่า อาจเกิดจากมารดาซึ่งเป็นยักษ์ นาค ผีเสื้อหรือลงมาจากสวรรค์ โดยตรง เช่น กล่าวถึงกำเนิดของลาวจั่งกราชว่าโตพะองลงมาจากฟ้า หรือขุนทึ่ง เกิดจากขุนทึ่งสมสู่กับนางผีเสื้อ หรือพระร่วงว่าถือกำเนิดจากนางนาคราช บุตรีของพระยานาคราช ฯลฯ ความเชื่อว่ามนุษย์ถูกกำหนด (Predestine) โดยมีเทพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้ดูแลอนุเคราะห์ให้เป็นไปตามกำหนดนั้นเช่น

พระพุทธเจ้าก็ส่งพระอินทร์และพญานาคไว้ว่า
 คุรุพระอินทร์เมื่อตถาคตนิพพานไปแล้วจะไว้ศาสนา
 5000 พรรษา ครั้นพระศาสนามุ่งก่อนไปแล้ว สอง
 ยายตาผู้เมียที่เอาพลถวายตถาคตนั้นจะมาเอากำเนิดเกิด
 ในตำบลนี้ จะได้เลี้ยงเบตเลี้ยงห่านอยู่ในสระนี้ชายเลี้ยง
 ชีวิต เมื่อนั้นท่านจงเอาทองคำแต่เมืองนาคออกมาไว้
 สระนี้แล้วแสดงความให้ยายตาฟังให้สองยายตาสร้างรูป

พระศตาคติใหญ่เท่าพระกุกสนธ์ พระโกนาคมน์ พระ
กัสสป สร้างไว้ในสระที่นั่นจะได้รุ่งเรืองต่อไปข้างหน้าถึง
5000 พรรษา”⁵⁴

ซึ่งในเนื้อเรื่องพระอินทร์ และพญานาคได้คอยอนุเคราะห์ให้เป็นไปตาม
พุทธทำนายจริง ๆ

ฉะนั้นสิ่งซึ่งทำให้ตำนานแตกต่างจากการเขียนประวัติศาสตร์แบบ
อื่นในตำนานเนื้อหา คือ เรื่องราวทางศาสนาและแนวความคิดเรื่องกฎแห่งกรรม
จะกลายเป็นส่วนประกอบสำคัญของเนื้อหาของตำนาน โดยตำนานฝ่ายวัด
จะเน้นเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวกับศาสนาและแนวความคิดเรื่องกฎแห่งกรรมมาก
กว่าเรื่องราวของอาณาจักรซึ่งเป็นเพียงส่วนประกอบ ขณะที่ตำนานฝ่ายเมือง
จะเน้นเรื่องราวของอาณาจักรยิ่งกว่าศาสนา โดยไม่อาจแยกความคิดพื้นฐาน
ส่วนที่เกี่ยวกับศาสนาออกจากเหตุการณ์บ้านเมืองได้ เนื้อหาทั้งสองส่วนของ
ตำนานจะถูกนำเสนอควบกันอย่างกลมกลืน และเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด
ตลอดเวลา การพยายามหาคำตอบว่า เหตุใดเนื้อหาทั้งสองจึงดำเนินควบคู่
ไปด้วยกันเสมอ อาจสะท้อนสภาพความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรและอาณาจักร
สมัยนั้นบางประการ ดังนี้

1. พุทธศาสนาเป็นสิ่งที่มียุทธิพลอย่างยิ่งต่อชีวิตสมัยนั้นทุกระดับ
จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนตาย ศาสนาจึงเป็น
กติกาสังคมสมัยนั้นที่มีส่วนกำหนดแนวความคิด ค่านิยม และโลกทรรศน์
ของผู้คนอย่างลึกซึ้ง ตำนานซึ่งเกิดขึ้นโดยและเพื่อคนในสังคมของพุทธ-
ศาสนา จึงต้องดำเนินไปตามกรอบของพุทธศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

⁵⁴ “พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน,” ใน *ประชุมพงศาวดารภาค*
ที่ 61 หน้า 259-260.

2. สภาพของสังคมไม่เอื้ออำนวยต่อการบันทึกเรื่องราวในแง่อื่น เพราะคำสอนของศาสนาควบคุมให้คนยอมรับสภาพของตนในชาตินี้ โดยไม่ขัดแย้งสงสัย ตามกฎแห่งกรรม และความเชื่อทางศาสนา ทำให้คนมีความหวังในการเลื่อนฐานะของตนด้วยการชวนชวยทำบุญในปัจจุบัน การทำบุญในพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องที่คนสมัยนั้นสนใจก่อนเรื่องอื่น ๆ ตำนานหลายฉบับ โดยเฉพาะตำนานฝ่ายวัฏเกิดขึ้นเพื่อหวังผลในการทำบุญ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นจึงมีความหมายน้อยกว่าความเชื่อทางศาสนา และมักถูกมองว่ามีส่วนผูกพันเกี่ยวข้องอยู่กับศาสนา คนสมัยนั้นจึงไม่มองสิ่งใดออกพ้นไปจากโลกของศาสนา การแสวงหาเหตุผลหรือคำตอบใด ๆ นอกไปจากสายตาของศาสนาจึงไม่เกิดขึ้น

3. วัดเป็นแหล่งสะสมความรู้และวิทยาการต่าง ๆ แหล่งเดียวในสังคม พระจึงกลายเป็นกลุ่มชนที่ได้รับการศึกษาและทรงความรู้ที่ดีที่สุด ผู้จดบันทึกหรือผู้ประพันธ์ตำนานหากมิใช่พระก็เป็นผู้มีความรู้ซึ่งได้รับการศึกษาอบรมจากวัดเช่นกัน พระและศิษย์วัดเท่านั้นจึงเป็นผู้ผูกขาดในการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ และเนื่องจากผู้จดบันทึกเป็นพระหรือศิษย์วัดซึ่งผูกพันใกล้ชิดอยู่กับศาสนา จึงย่อมต้องใช้ศาสนาเป็นหลักในการคิดพิจารณาและมองเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังจะเห็นได้ว่าตำนานหลายฉบับอาศัยข้อมูลจากตำราทางศาสนาในการจดบันทึก และตำนานแทบทุกฉบับจะผูกเรื่องราวให้เกี่ยวข้องสอดคล้องกับความเชื่อทางศาสนาเสมอ

4. นอกจากนั้นสภาพแวดล้อมทางการเมืองในระหว่างที่มีการประพันธ์ตำนาน คือประมาณพุทธศตวรรษที่ 20-21 ยังมีส่วนกำหนดให้อาณาจักรและพุทธจักรสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น จากตำนานหลายฉบับเราจะมองเห็นภาพต่าง ๆ ของการสร้างบ้านแปงเมืองของคนไทยเผ่า

ต่าง ๆ เช่น เมืองเงินยางเชียงแสน เมืองเชียงเรือง เมืองเชียงของ เมืองฝาง เมืองไชยนาทรายณ์ เมืองบัว เมืองยอง เมืองลำพูน เมืองลำปาง เมืองเชียงราย เมืองเชียงใหม่ เมืองกำแพงเพชร ฯลฯ เมืองเหล่านี้มีลักษณะเบ็ดเสร็จในตัวเองทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง มีพื้นฐานอยู่บนความสัมพันธ์ทางเครือญาติ จึงจะเห็นธรรมเนียมการแต่งงานกันในหมู่เครือญาติ การส่งลูกหลานไปสร้างบ้านแปงเมือง เกิดเป็นบ้านเล็กเมืองน้อยกระจายอยู่ทั่วไป สังคมเมืองเหล่านี้พัฒนาจากสังคมเกษตรกรรมซึ่งสามารถผลิตผลผลิตส่วนเกินขึ้นในสังคม ทำให้คนบางกลุ่มมีอำนาจควบคุมแรงงานบางส่วนและสร้างผลผลิตส่วนเกินได้มากยิ่งขึ้น ผลผลิตส่วนเกินเหล่านี้จะแปรสภาพเป็นวัตถุ เช่น เครื่องประดับมีค่า แก้ว แหวน เงินทอง เครื่องใช้ต่าง ๆ และสัตว์เลี้ยง ผลผลิตส่วนเกินนี้ทำให้ผู้เป็นเจ้าของเป็นผู้มีอำนาจในทางสังคมและการเมือง ซึ่งมักจะเป็นกลุ่มผู้ปกครองสังคมนั้นๆ⁵⁵ เมืองเมืองเหล่านี้ขยายตัวขึ้น ความต้องการแรงงานและที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตมีมากขึ้นถึงขั้นทำสงครามแย่งชิงดินแดนและผู้คน รวบรวมบ้านเล็กเมืองน้อยซึ่งอ่อนแอกว่าไว้ในอำนาจ เกิดสังคมแบบอาณาจักรขึ้น โดยมี "ราชธานี" เป็นศูนย์กลางมีเมืองเล็ก ๆ เป็นบริวารมากขึ้นแล้วแต่อำนาจของเมืองศูนย์กลาง ผู้นำที่เมืองหลวงจะดำรงฐานะเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองเมืองในพระราชอำนาจด้วยอำนาจสิทธิขาด ในระยะแรกของสังคม

⁵⁵ โปรดดูรายละเอียดใน ประทีป ชุมพล การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากตำนานกับพื้นฐาน การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยโบราณ, บทความประกอบการสัมมนาของสมาคมประวัติศาสตร์เรื่องความก้าวหน้าของการศึกษาและวิจัยประวัติศาสตร์ไทยปัจจุบัน ณ ห้องประชุมแผนกวิชาสถิติ คณะพาณิชยศาสตร์

แบบอาณานิคม^{๕๖} ทำให้ผู้ปกครองมีปัญหาในการควบคุมปกครองเมืองต่างๆ ซึ่งประกอบด้วยคนต่างเผ่า ต่างวัฒนธรรม ขนบประเพณี ความเชื่อและแบบวิถีในการดำรงชีวิต ในสมัยแรกของยุคอาณานิคมยังไม่มีระบบการปกครองและวิธีควบคุมกำลังพลที่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ทำให้สังคมแบบอาณานิคมง่ายต่อการแตกแยก วิวัฒนาการของสังคมแต่ละเมืองซึ่งเริ่มจากพื้นฐานของชุมชนแบบเครือญาติ มีการนับถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองแตกต่างกันไป เมืองหนึ่ง ๆ จะประกอบด้วยผีหรือเทวดาประจำเมืองและผีประจำเผ่าอีกจำนวนหนึ่ง ทำให้มีเทวดาประจำเมืองมากกว่าหนึ่งตนเสมอ การจะรักษาสังคมอาณานิคมไว้ได้จะต้องมีเครื่องมืออย่างใหม่ที่จะควบคุมกำลังคนและทำให้ผู้คนยอมรับความชอบธรรมในการปกครองของผู้ปกครอง วิทยุศาสนากำลังเฟื่องฟู และพุทธศาสนามีลักษณะบางอย่างที่อาจถือได้ว่าเป็นของนานาชาติ กล่าวคือการตีความทางพุทธศาสนาหรือธรรมะทางพุทธศาสนาไม่ผูกพันกับดินฟ้าอากาศ เผ่าพันธุ์ หรือเชื้อชาติใดเป็นพิเศษ^{๕๖} พุทธศาสนาจึงมีประโยชน์ต่อชนชั้นปกครองที่ต้องการหาเครื่องมือควบคุมกำลังคนที่มีลักษณะสากลกว่าผีประจำเมืองอยู่แล้ว จึงรับเอาอารยธรรมอินเดียและพุทธศาสนาเข้ามาและสถาปนาสังคมอาณานิคมขึ้นได้สำเร็จ^{๕๗} พุทธศาสนาโดยสถาบันสงฆ์มีส่วนอย่างสำคัญในการใช้ความคิดทางศาสนาสร้าง ความชอบธรรมให้ผู้ปกครอง และตอบคำถามที่เกิดขึ้นในสังคมใหม่ขนาดใหญ่^{๕๖} กษัตริย์จึงต้องสนับสนุนศาสนาด้วย

^{๕๖} โปรตดรายละเอียดใน เอ็ดเวิร์ด กอนเซ, พุทธศาสนา แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์, หน้า 102.

^{๕๗} ผู้เขียนได้รับความ คิด น มา จาก การ ฟัง คำ บรรยาย ของ อาจารย์ อานันท์ กาญจนพันธุ์ เรื่อง "การเขียนประวัติศาสตร์ล้านนาไทย".

การให้ทางวัตถุ ซึ่งวัดจะตอบแทนกษัตริย์ด้วยการเผยแพร่ระบบความเชื่อ
 ในเรื่องบุญกรรมแก่ประชาชน ประชาชนจะได้รับสิ่งตอบแทนที่มีค่าทางใจ
 จากวัด กษัตริย์ก็สามารถสร้างความสัมพันธ์กับประชาชนในการปกครองได้
 ซึ่งหมายถึงว่ากษัตริย์สามารถควบคุมกำลังคนและรักษาฐานอำนาจทางการ
 เมืองของตนไว้ได้ ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์ ศาสนา และประชาชน
 ในลักษณะของรูปสามเหลี่ยมที่กล่าวทำให้ศาสนากลายเป็นสัญญาร่วมกัน
 ระหว่างผู้นำและประชาชน ทั้งผู้นำและประชาชนจึงมีภาระผูกพันที่จะต้อง
 ปฏิบัติต่อกันภายใต้การควบคุมของศาสนา ท่านาน จึง มีหน้าที่พิเศษเป็น
 เครื่องชนาแนวทางปฏิบัติของประชาชนที่พึงมีต่อรัฐ ในลักษณะที่จะสร้าง
 สรรค์ระเบียบและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อความสะดวก ในการ ปก
 ครอง ขณะเดียวกันท่านานยังสร้างความชอบธรรมของผู้นำให้ปรากฏแก่
 ประชาชน เช่น การอ้างถึงพุทธทำนาย หรือความชอบธรรมของผู้นำใน
 ลักษณะของผู้ มบฏ เพื่อเป็นที่ยอมรับของประชาชน และยังสามารถควบคุม
 ตรวจสอบการใช้อำนาจในทางไม่ชอบของฝ่ายอาณาจักร ด้วยการนำลักษณะ
 ของธรรมราชา ซึ่งเป็นลักษณะของ พระราชา ในอุดมคติของพุทธศาสนามา
 เป็นหลักกำหนดแนวปฏิบัติให้กษัตริย์ โดยกษัตริย์จะปฏิเสธไม่ได้ เพราะ
 นั้นหมายถึงความเสื่อมความนิยมของประชาชนที่มีต่อพระองค์ ความชอบ
 ธรรมและระเบียบในสังคมจะเกิดขึ้นได้เมื่อสถาบันทั้งสองคือ อาณาจักรและ
 พุทธจักรมีความสัมพันธ์สมดุลย์กัน ฝ่ายอาณาจักรจะได้ประโยชน์จากพุทธ-
 จักรในการสร้างความนิยมและยอมรับอำนาจของกษัตริย์ในหมู่ประชาชนโดย
 การชี้แนะของพุทธจักร พุทธจักรจะได้ประโยชน์จากอาณาจักรในแง่ของการ
 สนับสนุนทางวัตถุและการอุปถัมภ์ทางศาสนา ความสามัคคีระหว่างสถาบัน
 ทั้งสองคือสถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะรักษา

ความมั่นคงในสังคม เนื้อหาของตำนานจึงได้แสดงถึงความพยายามสร้างเอกภาพของสถาบันทั้งสองนี้ เพราะการแตกแยกของสองสถาบันหมายถึงสถาบันสงฆ์จะขาดผู้อุปถัมภ์⁵⁸ ขณะเดียวกันตำนานยังแสดงให้เห็นถึงความพยายามและสำเร็จในการสร้างครุฑาและอิทธิพลของศาสนาต่อประชาชนทั่วไปด้วยการเสนอเรื่องราวของพุทธศาสนาให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จนกลายเป็นจารีตอย่างหนึ่งของการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน

ปรัชญาประวัติศาสตร์ในตำนาน

ปรัชญาประวัติศาสตร์ หมายถึง แนวความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของผู้จัดบันทึกประวัติศาสตร์ หรือของสังคมนั้น ๆ ทั้งสังคม หากจะยอมรับการตีความว่านักประวัติศาสตร์ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของสังคมแต่ละยุค ปรัชญาประวัติศาสตร์เกิดขึ้นเมื่อสำนักทางประวัติศาสตร์ของสังคมใดสังคมหนึ่งเติบโตขึ้นจนถึงขั้นเข้าใจความสัมพันธ์และขบวนการต่อเนื่องของเหตุการณ์แล้ว การบันทึกประวัติศาสตร์ในสังคมนั้นจะพัฒนาไปถึงขั้นการรู้จักคิดเป็นปรัชญาแทนที่จะเป็นการจดรวบรวมข้อมูลเข้าด้วยกันเท่านั้น การรู้จักคิดเป็นปรัชญาในที่นี้หมายถึง ความพยายามศึกษาหาคำตอบและอธิบายความหมาย ตลอดจนความสำคัญของเหตุการณ์หรือลักษณะทั่วไปของกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ซึ่งในแง่ของผู้ประพันธ์ตำนานแล้ว มองว่า

⁵⁸ โกศล ศรีสังข์และอนันต์ กาญจนพันธุ์ ได้แสดงทรรศนะดังกล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ของเขา เรื่อง "History as fulfilment, Integration: An Analytical Study of Jinkalamalipakaranum" และ "Early Lan Na Thai Historiography: An Analysis of the Fifteenth and Sixteenth Century Chronicles."

ประวัติศาสตร์เกิดจากพฤติกรรมของมนุษย์ภายใต้การควบคุมของศาสนาและ
สังคมคตินี้จากประเด็นที่จะศึกษาต่อไป

1. ตั้วกำหนดในประวัติศาสตร์

2. กาละ

3. เทชะ

1. ตั้วกำหนดในประวัติศาสตร์

สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้อย่างยิ่งสิ่งหนึ่งในประวัติศาสตร์ คือ ความไม่
มีเอกเทศในตัวของมัน เท่าที่ความรู้ทางประวัติศาสตร์ได้ก้าวไปถึง ไม่มี
พฤติกรรมใดเกิดขึ้นได้ลอย ๆ อย่างเสรีและสมบูรณ์ในตัวเอง กล่าวคือประ
วัติศาสตร์ได้ดำเนินไปภายใต้ตั้วกำหนดบางประการ หรือภายใต้แกนกลาง
ที่ยึดเกาะ โดยความควบคุมของเวลาและสถานที่ ตั้วกำหนดหรือแกนกลาง
นี้อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามสถาบันหลัก ค่านิยมของสังคม สภาพแวดล้อม
และเวลาซึ่งไม่อาจหยุดยั้งได้ การศึกษาตั้วกำหนดในการเขียนประวัติศาสตร์
แบบตำนานนี้ จึงอาจศึกษาได้จากสภาพของสังคม ความคิด ความเชื่อ
ค่านิยมที่แฝงอยู่ในสังคมและแสดงออกมาในผลงานนั้น ๆ แม้จะมีวิธีการ
ที่สมบูรณ์ที่สุด แต่ก็เป็นวิธีการเดียวที่กระทำได้ในทันที

สถาบันหลักซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อและโลกทรรศน์
ของสังคมซึ่งเป็นที่เกิดของตำนาน คือ ศาสนา ทั้งนี้จะไม่จำกัดขอบเขตของ
การศึกษาอยู่ที่ศาสนาพุทธดั้งเดิม (Primitive Buddhism) เพราะไม่ปรากฏ
ว่าพุทธศาสนิกชนสมัยนั้นนับถือพุทธศาสนาในส่วนที่เป็นคำสอนของพระ
พุทธเจ้าเท่านั้น หากได้ผนวกเอาความเชื่อจากลัทธิอิทธิพลอื่น เช่น พราหมณ์
ฮินดู และความเชื่อเกี่ยวกับภูตผี ปีศาจ สิ่งเหนือธรรมชาติ ตามสัญชาติ

ญาณดั้งเดิมเข้าด้วยกันกับคำสอนทางศาสนาเพื่อมิให้ขัดแย้งกับคตินิยมสมัยนั้น⁵⁹ หลักธรรมแท้ ๆ ในศาสนาจึงมีความสำคัญน้อยกว่าความเชื่อทางศาสนา ในความหมายของประชาชนทั่วไป เพราะดูเหมือนพุทธศาสนิกชนจะให้ความสนใจต่อศาสนาในแง่ของพิธีกรรมและการปฏิบัติตนตามความเชื่อยิ่งกว่าในส่วนที่เป็นหลักปรัชญา อันเกิดจากการตีความของคณาจารย์ในพุทธศาสนา ทั้งหลักปรัชญาที่ว่าส่วนใหญ่ยากที่จะเข้าใจและปฏิบัติ การศึกษาพุทธศาสนาในแง่ที่เป็นตัวกำหนดงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในที่นี้จึงจะกระทำผ่านโลกทรรศน์ของประชาชนและผู้ประพันธ์ ซึ่งปรากฏในตำนานและวรรณคดีร่วมสมัยเท่านั้นเป็นหลัก โดยตระหนักว่าหลักปรัชญาของพุทธศาสนาแท้ ๆ ยังเป็นที่ศึกษาและเข้าใจอยู่ในกลุ่มผู้ศึกษา ชรรมะ โดย

⁵⁹ ศาสนาพุทธมีกำเนิดขัดกับลัทธิความเชื่อเดิมของสังคม เช่น การบูชาไฟ การนับถือผีสงเทวดา แต่เมื่อกาลเวลาได้ผ่านไป และพุทธศาสนาไม่อาจพิสูจน์ตัวเองให้ประชาชนเห็นคุณประโยชน์ตามประสงค์ของสังคม จึงต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของสังคมเพื่อการอยู่รอด เพราะแท้จริงแล้วศาสนานักมนุษยสร้างขึ้นมาเพื่อรับใช้สังคม ประมาณพุทธศตวรรษที่ 6-7 มีการปฏิรูปศาสนาพราหมณ์ครั้งใหญ่ ทำให้พุทธศาสนาซึ่งแตกออกเป็น 18 นิกายขณะนั้นรุ่งโรยมากขึ้น จึงต้องมีการปรับปรุงพุทธศาสนา เพื่อสนองตามความต้องการของสามัญชน และให้เข้ากับภาวะแวดล้อม โดยการใช้หลักปรัชญาอภิปรายกับหลักศาสนาอื่นโดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ เช่น การแต่งอรรถาธิบายพุทธมิตตามแนวแห่งอนัตตา มีการวิจารณ์พราหมณ์มิต และรจนาทพระสูตรใหม่ ๆ ขึ้นเพื่อต่อสู้กับศาสนาพราหมณ์โดยเฉพาะ ดังนั้น ศาสนาที่แพร่หลายเข้าสู่ดินนาไทยและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจึงเป็นศาสนาพุทธซึ่งปรับตัวแล้ว ไม่ใช่ศาสนาพุทธดั้งเดิม และเมื่อพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในดินแดนสุวรรณภูมิแล้ว ยังได้ถูกดัดแปลงให้เข้ากับความเชื่อและประเพณีประจำถิ่นอีก ทั้งนี้โปรดดูรายละเอียดใน เสถียร โพธิ์นันทะ, *ประวัติพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: บรรณาการ, 2513) และ อภิรักษ์ โทษประสิทธิ์ศาสตร์, *พระพุทธศาสนาในสยาม* (กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานคร, 2520)

เฉพาะ 60

หลังจากการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 3 ในสมัยพระเจ้า
อโศกมหาราชประมาณปี พ.ศ. 300 พุทธศาสนาในประเทศอินเดียรุ่งเรือง
ถึงขีดสุด พระเจ้าอโศกมหาราชได้อาราธนาพระเถระผู้ทรงคุณปัญญา
ออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาหลายสายด้วยกัน ทำให้พุทธศาสนามีโอกาส
เผยแผ่ผ่านมาทางหมู่ประเทศภาคใต้ของอินเดีย เช่น ประเทศไทย มอญ
พม่า ลังกา และทางเหนือของอินเดีย เช่น เนปาล ธิเบต จีน ญี่ปุ่น
แม้กระทั่ง กรีก อียิปต์ ซีเรีย และเปอร์เซีย ⁶¹

ในระหว่างที่พุทธศาสนาแรกเผยแผ่เข้ามาในแหลมอินโดจีนนั้น
อินโดจีนเป็นดินแดนที่มีชนเผ่าต่าง ๆ ที่ยังไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเป็นชนชาติใด
เมื่ออพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ สร้างอาณาจักรใหญ่น้อยขึ้นมากมายเช่น ฟูนัน
จัมปา เจนละ ทวารวดี ศรีวิชัย ศรีเกษตร ฯลฯ นครรัฐเหล่านี้เป็นศูนย์กลาง
แห่งการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมจีนและอินเดีย ซึ่งจะมาผสมผสานกันกับ
วัฒนธรรมพื้นเมือง กลายเป็นวัฒนธรรมของชนชาติต่าง ๆ ในเอเชียอาค-

⁶⁰ เป็นที่แน่นอนว่าพระภิกษุผู้เขียนตำนานย่อมเข้าใจหลักธรรม ใน
พุทธศาสนาทั้งระดับโลกดรรชนีและโลกยธรรม แต่เป็นที่ประจักษ์แล้วว่าตำนาน
นั้นเขียนขึ้นเพื่อประชาชนทั่วไป ผู้เขียนจึงต้องคำนึงถึงความสามารถของผู้รับ
ด้วย ความเชื่อที่ปรากฏในตำนานจึงตั้งอยู่บนโลกยธรรมเป็นส่วนใหญ่ เพราะ
เป็นมาตรฐานกลางของความเชื่อและความเข้าใจ ซึ่งทั้งสองฝ่ายสามารถสอรวม
กันได้ และเมื่อพิจารณาจากผลงานทางวรรณกรรมร่วมสมัย ชงฆราวาสเป็นผู้
เขียนแล้ว จะเห็นได้ว่าความเชื่อความเข้าใจดังกล่าวอยู่ในระดับเดียวกันไม่แตก
ต่างกันมากนัก การศึกษาอิทธิพลของพุทธศาสนาในที นจึงจะทำขนบรากฐาน
ความเข้าใจดังกล่าวเท่านั้น

⁶¹ โปรดดูรายละเอียดใน อภิรัช โภษะประสิทธิ์ศาสตร์, *พระพุทธ
ศาสนามหายาน* หน้า 33-34.

เนย์ ศาสนาพุทธเมื่อแรกเข้ามาจึงเข้ามาเจริญเติบโตและเสื่อมไปพร้อม ๆ กับนครรัฐเหล่านั้น

ประมาณ พ.ศ. 600 ภูมิภาคในพุทธศาสนาได้แตกแยกออกเป็นสองพวกอย่างชัดเจน ด้วยมีภิกษุชาววัชชีอาศัยอยู่ในเมืองเวสาลีได้ร่วมกันคัดแปลงพระธรรมวินัยประกาศบัญญัติ 10 ประการ นอกรีตไปจากที่พระเถระเจ้าทั้งหลายกำหนดไว้ในกาลสังคายนาครั้งแรก พระสงฆ์อีกฝ่ายหนึ่งมีพระยศเถระ พระเรวัต และพระสัพพทามิเป็นผู้นำเห็นว่า การที่พระสงฆ์วัชชีบุตรแก้ไขพระธรรมวินัยนั้นไม่ควร ด้วยเมื่อคราวปฐมสังคายนาที่พระเถระทั้งหลายมีพระมหากัสสป เป็นต้น ได้ร่วมกันวินิจฉัยไม่ให้เปลี่ยนแปลง แล้วการถือพระวินัยจึงแตกออกเป็นสองลัทธิ พวกที่นับถือลัทธิเดิมตามแบบสังคายนาเรียกว่าเถรวาทหรือหินยาน มีศูนย์กลางอยู่ที่แคว้นอวันตีแพร่หลายออกไปโดยพระมหินทเถระซึ่งพระเจ้าอโศกส่งไปเผยแพร่ว่าศาสนาที่เกาะลังกา ส่วนพวกที่นับถือลัทธิที่ภิกษุชาววัชชีนับถือเรียกว่าอาจารย์วาทหรือมหายาน เริ่มตั้งขึ้นเป็นหลักในแคว้นเวสาลี มีศูนย์กลางอยู่ที่แคว้นคถลอคอินเดียภาคเหนือ สำหรับอินเดียภาคใต้ก็มีผู้นิยมนับถือไม่น้อย พระเจ้ากนิษกะผู้ครองรัฐคันธารราชเป็นองค์อุปถัมภ์ให้พระสงฆ์ทำสังคายนาพระไตรปิฎกแปลงเป็นภาษาสันสกฤตและนำเอาลัทธิไสยศาสตร์มาเจือปน สมมติพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์เพิ่มขึ้นอีกหลายองค์ ลัทธิทั้งสองได้เผยแพร่เข้าสู่แหลมอินโดจีนและไต่เป็นที่นับถือปนกันอยู่สมัยหนึ่ง ดังปรากฏว่ามีพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปหล่อด้วยโลหะและรูปพิมพ์ด้วยดินเผา ดินคืบปรากฏอยู่ แม้ในคำรับสรณคณนในการบรรพชาแต่ก่อนให้รับเป็นภาษาบาลีเที่ยวหนึ่ง และภาษาสันสกฤตเที่ยวหนึ่ง เป็นต้น ⁶²

⁶² ในภาษาบาลีใช้ว่า พุทธิ สรณิ คจฺจนามิ และภาษาสันสกฤตใช้ว่า พุทฺธมฺ สรณมฺ คจฺจนามิ.

ต่อมาพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมโทรมลงโดยลำดับ ด้วยถูกพวก
 นัับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาอิสลามเบียดเบียน ประมาณปลายพุทธ
 ศตวรรษที่ 17 กองทัพของชาวอิสลามได้บุกเข้าทำลายพระพุทธศาสนาใน
 แคว้นมคธ อังคะ ฯลฯ พระภิกษุถูกฆ่า พุทธศาสนิกชนถูกบังคับให้เข้า
 รัตนัับถืออิสลาม อินเดียซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาจึงเหลือแต่อดีต
 อันรุ่งเรือง ประเทศต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับอินเดียด้วยการนับถือศาสนา
 ร่วมกันจึงขาดการเกี่ยวข้องกัน ต่างประเทศต่างก็นับถือพุทธศาสนาไปตามลัทธิ
 ของตน คือพุทธศาสนาพหุยานจะรุ่งเรืองอยู่แถบจีน ญี่ปุ่น ธิเบต มองโกเลีย
 แมนจูเรีย ญวน เกาหลี เนปาล และพุทธศาสนาหินยานจะรุ่งเรืองอยู่แถบ
 ลังกา พม่า เขมร ไทย ลาว โดยมีลังกาเป็นศูนย์กลาง⁶³

ประมาณปี พ.ศ. 1600 พุทธศาสนาในลังกาเกิดเป็นจลาจล
 ด้วยฝ่ายปกครองไม่นับถือพุทธศาสนา ได้กำจัดพระภิกษุสงฆ์และทำลาย
 พุทธศาสนาให้เสื่อมลง ครั้นพระเจ้าวิไชยพาหุศิริสังฆโพธิได้อ่านาจกีน
 จึงมาขอคณะสงฆ์จากพระเจ้าอนูรุธแห่งพุกามไปอุปสมบทตั้ง ศาสนาขึ้นใหม่
 ในลังกา พระเจ้าอนูรุธจึงขอคัดพระไตรปิฎกที่พระพุทโธษาจารย์ได้สังคาย
 นาไว้ประมาณ พ.ศ. 956 มายังเมืองพุกาม พุทธศาสนาประเทศแถบนี้
 จึงมักเกี่ยวเนื่องกับพระพุทโธศาสนาในลังกาแต่นั้นมา ด้วยได้อาศัยพระไตร
 ปิฎกของลังกามาเป็นแบบฉบับ

ต่อมาเมื่อพระพุทโธศักราชใกล้ถึง 1700 ปี พระเจ้าปรักกรม
 พาหุแห่งลังกา ได้ให้ประชุมสงฆ์ทำสังคายนาพระธรรมวินัยเป็นครั้งที่ 7
 พุทธศาสนารุ่งเรืองอย่างมากในลังกา มีพระสงฆ์พม่า มอญ ไทย พากัน
 เลื่อมใสไปศึกษาในลังกาทวีป รับลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาในประเทศของตน
 จนเป็นที่เลื่อมใสอย่างแพร่หลาย จนถึงพระเจ้าลิไทยทรงนิมนต์พระเถระ

⁶³ อภิขัย โปธิประสิทธิศาสตร์, พระพุทโธศาสนาพหุยาน, หน้า 178.

ชาวลังกามาเป็นอาจารย์ ยกย่องพระภิกษุซึ่งไปเล่าเรียนมาจากลังกาเป็น
สังฆนายกโดยมาก พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ก็ได้ทำการสังคายนาพระ
ไตรปิฎกใน พ.ศ. 2020 นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 8 ในประวัติศาสตร์
ศาสนา

เนื่องจากพุทธศาสนาทั้งนิกายหินยานและมหายานล้วนเข้ามามี
อิทธิพลเป็นที่ยอมรับนับถือร่วมกันในดินแดนแถบนี้ ในทางปฏิบัติสำหรับ
ประชาชนทั่วไป ความแตกต่างของปรัชญาและคำสอนของนิกายทั้งสองมีไม่
มากนัก ดูเหมือนการแบ่งแยกระหว่างนิกายจะเป็นเรื่องเฉพาะระหว่างภิกษุ
สงฆ์ด้วยกันเองมากกว่า พุทธศาสนิกชนมิได้แยกนับถือศาสนาในนิกายทั้ง
สองอย่างเด็ดขาด ความเชื่อของประชาชนส่วนที่ถูกต้องกำหนดด้วยศาสนาจึงปน
เปกันไปทั้งหินยานและมหายาน การศึกษาเรื่องตัวกำหนดของประวัติศาสตร์
ในที่นี้จึงดำเนินไปตามความเชื่อซึ่งปรากฏออกมาในลักษณะปนเปกันดัง
กล่าว

โลกทรรศน์และแนวความคิดเรื่องชีวิตถูกกำหนด

1. ความเชื่อในเรื่อง กรรมและการเวียนว่ายตายเกิด

ภิกษุและประชาชนทั่วไปในสมัยนั้นเริ่มต้นด้วยการยอมรับด้วยความเชื่อและ
ศรัทธาก่อนแล้วว่ากรรมนั้นมีจริง เมื่อทำกรรมแล้วต้องมีผล กล่าวคือ
คนทุกคนเกิดมาจากกรรมและมีกรรมเป็นของตน หมายความว่าเมื่อทำกรรม
ใดย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมและบุคคลศาสนา
พุทธมีสอนไว้แน่นอนเรียกว่า “อภินนฺตญฺญะ” ดัง⁶⁴

เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน

เราเป็นทายาทของกรรม

⁶⁴ ดูรายละเอียดใน คีฤทธุ์ ปราโมช, *พระพุทธศาสนาและโลกใน
พระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สยามรัฐ, 2520), หน้า 75.

เรามีกรรมเป็นกำเนิด

เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์

เรามีกรรมเป็นทพวงอาศัย

เราจักทำกรรมอันใดไว้ ไม่ว่าจะชั่วหรือชั่ว เราจะต้องเป็นผู้รับผล
ของกรรมนั้น

และยังได้จำแนกกรรมไว้เป็นสามประเภท คือ

1. กุศลกรรม หมายถึงทุกอย่างรวมทั้งกรรมที่เป็นความดี กรรมที่เป็นกุศล ได้แก่ การทำบุญ ให้ทาน การเสียสละให้ผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีพรหมวิหารต่อผู้อื่น เหล่านี้ถือว่าเป็นกุศลหรือกรรมดี

2. อกุศลกรรม หมายถึงทุกอย่างรวมทั้งกรรมที่เป็นความชั่ว กรรมที่เป็นอกุศล ได้แก่ กรรมที่เป็นบาปทั้งปวง เช่น การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เบียดเบียนผู้อื่นไม่ว่าด้วยทางใดๆ จัดเป็นกรรมชั่ว

3. อพยากฤตกรรม หมายถึงทุกอย่างรวมทั้งกรรมที่ไม่มีทั้งผลดีและผลชั่ว มีผลที่เรียกได้ว่าไม่ดี ไม่ชั่วเป็นธรรมดา หรือเป็นกรรมที่ต้องทำไปตามธรรมชาติ⁶⁵

กรรมทั้งนี้ จะสนองตอบผู้เป็นเจ้าของ ทั้ง ในปัจจุบันและอนาคต กล่าวคือ กรรมที่ทำบางส่วนทั้งในอดีตและปัจจุบันจะให้ผลในภพนี้ หากผลแห่งการกระทำนั้นไม่สามารถให้ผลได้หมดในภพนี้ จะมีผลให้เมื่อสิ้นชีวิตลงจะต้องไปเกิดใหม่อีกเพื่อสนองผลกรรมนั้น กรรมที่ยังไม่เป็นผลนั้น จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ต้องมีการเกิดใหม่ มีชีวิตมีวิญญาณ และ “การเวียนเกิด” เพราะทั้งกรรมและการเวียนเกิดเป็นสิ่งที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้⁶⁶

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

⁶⁶ สूरียพงษ์พิสุทธแพทย์, หลวง. *ทัศนะในพระพุทธศาสนาปัจจุบัน*

(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2497), หน้า 27-28.

ชีวิตจึงเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงและความตายมิใช่ที่สิ้นสุดแห่งชีวิต สากล
 โลกเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ไม่หยุดยั้ง เกิดแล้วดับไป
 เกิดแล้วดับไปอยู่เรื่อย ๆ ด้วยอำนาจของเหตุและผลอันเกี่ยวประสานกันอยู่
 อย่างแยกไม่ออก เพราะไม่เคยมีผลสักอย่างหนึ่งเลยที่เดี่ยว ซึ่งเกิดขึ้นลอย ๆ
 ทุกสิ่งที่ปรากฏล้วนอยู่ใต้อำนาจของกรรม ชีวิตต้องหมุนเวียนไปตามสังสาร
 จักรอยู่ในภพและชาติต่าง ๆ โดยควรแก่การที่ไฉจิงใจทำให้ด้วยกรรมของแต่ละ
 คน กรรมเก่าที่ทำไว้ในอดีตและกรรมใหม่ที่ทำในปัจจุบัน จึงกำหนด
 ความเป็นไปในอนาคตของคนต่อไปอีก กรรมเก่าที่ทำแล้วในอดีตแก้ไขไม่
 ได้เลย ไม่ว่าจะป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว จักต้องเป็นไป คือส่งผลตามวิถี
 ทางของมันอย่างแน่นอน⁶⁷ จนกว่าผลกรรมจะสิ้นสุดไปในปัจจุบันชาตินี้
 หรือในชาติหน้าอนาคต ชีวิตของคนจึงถูกกำหนดแล้ว (Predestine) ด้วย
 กรรมของตน แม้พระพุทธเจ้าองค์พระศาสดาของพุทธศาสนาเองก็มีได้ยก
 เว้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ชาวพุทธซึ่งเชื่อในเรื่องการเกิดใหม่เชื่อว่า

พระสมณโคตมมิได้เสด็จมาสู่โลกนี้เป็นครั้งแรกในปี 560
 ก่อนคริสตกักราช พระองค์ได้เคยเสวยชาติอื่น ๆ มาแล้วมากมาย
 เหมือนคนอื่น เคยเสวยชาติเป็นทงสัตว์ มนุษย์ และเทวดา
 ในระหว่างการเวียนว่ายตายเกิดของพระองค์ ก็ย่อมทรงได้รับ
 ชะตากรรมอย่างเดียวกับสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดทั้งหลายพึงได้รับ
 ความเพียบพร้อมทางจิตเยี่ยง พระพุทธเจ้าย่อม ไม่ใช่ผลของการ
 ใช้ชีวิตเพียงชีวิตเดียว หากแต่เป็นความเจริญอย่างซ้ำ ๆ ตลอด
 มาหลายยุค การเวียนว่ายตายเกิดของพระองค์เป็นการเดินทาง

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

อันนัตถิยา ว ที่ไม่อาจนึกไปได้ถึงสำหรับคนธรรมดา ⁶⁸

สิ่งที่จะหยุคยัง “การเวียนว่ายตายเกิด” ซึ่งหมายถึงการรอดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ คือ “นิพพาน” ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสภาพหนึ่งที่ไม่มีการเกิดไม่เนื่องด้วยเหตุปัจจัย มิได้ถูกสร้างขึ้น ไม่มีการเริ่มต้น สภาพนี้มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่ดิน ไม่ใช่น้ำ ไม่ใช่ไฟ ไม่ใช่ลม มีสติญาณมิใช่ ไม่มีสติญาณมิใช่ มิใช่โลกนี้ มิใช่โลกอื่น ไม่มีพระอาทิตย์ ไม่มีพระจันทร์ นั้นภิกษุทั้งหลาย ตถาคตขอประกาศแก่ท่าน ไม่มีการเป็นขึ้น ไม่มีการดับไป ไม่ใช่ชีวิต ไม่ใช่ความตาย ไม่ใช่การเกิด ไม่มีที่ตั้ง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีเหตุปัจจัย นั้นแหละที่สุดแห่งทุกข์ ⁶⁹

คัมภีร์ทางพุทธศาสนาได้บอกเราเช่นกันว่า นิพพานนั้นเป็นที่อันคงทน เทียงแท้ ไม่มีวันดับ ตังมั่น ไม่มีอายุขัย ไม่มีการแตกสลาย ไม่มีเกิด ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นอำนาจ เป็นสันติสุข เป็นความผาสุก เป็นที่หลบภัย อันมั่นคง เป็นที่พักกันภัย เป็นที่ปลอดภัยอันตรายอันไม่อาจรุกรานได้ นิพพานเป็นสัจจะอันจริงแท้ และเป็นความจริงสูงสุด นิพพานเป็นความดี เป็นเป้าหมายอันสูงสุด และเป้าหมายเดียวที่ชีวิตเราพึงไปถึง นิพพานเป็นความสงบที่นิรันดรแท้ และไม่อาจทำให้เข้าใจจะแจ้งได้ ⁷⁰ นิพพานจึงมี

⁶⁸ เอดเวิร์ด กอนเซ, พุทธศาสนา, แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์, หน้า

15-16.

⁶⁹ อังโน ปริญญาโยควิบูลย์, หลวง. หลักพระพุทธศาสนาโดยย่อ,

เนื่องในงานฉาบปัดกิจศพนางถาวร มั่นศรี, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2515) หน้า 17.

⁷⁰ เอดเวิร์ด กอนเซ, พุทธศาสนา แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์, หน้า 27.

ลักษณะของความคับกิเลสโดยสิ้นเชิงในสองสภาพคือ นิพพานซึ่งบรรลุได้ โดยอินทรีย์ห้ายังคุมกันอยู่ ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน และนิพพานซึ่งบรรลุแต่อินทรีย์มีได้คุมกันอยู่ เป็นอนุปาติเสสคือไม่เหลืออุปาทิใด ๆ อยู่เลย⁷¹ นิพพานทั้งสองอย่างนี้ต่างกันโดยรูปแห่งอินทรีย์ของผู้มีจิตดับจากกิเลสนั้น⁷²

วิธีหนึ่งที่ทำให้มนุษย์หนีจากการเวียนว่ายตายเกิดและสัมผัสนิพพานได้ ก็โดยการขจัดความยึดมั่นหรือถือเอาสิ่งที่มีใช้ตัวของเราเป็นตัวเรา เพราะถ้ายึดเอาทุกสิ่งที่เห็นหรือสัมผัสมาเป็นของเราหมด สภาพที่แท้จริงของเราก็ไม่ปรากฏให้เราเห็นได้ ดังปรากฏในสาระสำคัญของคำสอนเกี่ยวกับอริยสัจสี่ อันประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค⁷³ ว่าเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์เกิดจากการยึดถือตัวเราไว้กับสิ่งต่างๆ อันเป็นเท็จ การขจัดค้นหาหรือความทะยานอยากเสียได้ หมายถึงเราสามารถเพิกถอนความยึดมั่นในสิ่งที่มีเงื่อนไขต่างๆ อันเป็นเหตุของทุกข์ สภาพความเป็นจริงอันหนึ่งจะปรากฏขึ้นโดยอัตโนมัติ ความจริงขั้นสูงสุดคือธรรมหรือนิพพาน⁷⁴

นิพพานจึงเป็นเป้าหมายที่อยู่ไกลเกินไป ไม่มีใครที่ยึดมั่นในอัตตา และไม่มีใครที่ครองเรือนอยู่ได้ถ้าเลิกยึดมั่นแล้วอาจบรรลุนิพพานได้

⁷¹ เสฐียร พันธีรชัย, พุทธศาสนامหายาน, หน้า 238-239.

⁷² ความหมายของนิพพานซึ่งแสดงไว้ ณ ที่นนี้เป็นเพียงความหมายหนึ่งของนิพพาน ซึ่งเข้าใจกันและมีอิทธิพลต่อความคิดของคนทั่วไปในระดับหนึ่งเท่านั้น ความหมายที่ลึกซึ้งในระดับสูงของนิพพานยังต้องการการศึกษาและการตีความอีกมาก

⁷³ เอ็ดเวิร์ด กอนเซ, พุทธศาสนา, แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์, หน้า 34-35.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 172-174.

ความหวังที่เกี่ยวกับการเกิดใหม่ในโลกที่ศิษย์ และความหวังที่จะได้เกิดในสวรรค์จึงเป็นรางวัลแก่ผู้เคร่งศาสนา และเป็นเครื่องชูชูกำลังใจของฆราวาสทั่วไปซึ่งผูกพันอยู่กับอัสตาและวนเวียนอยู่ในวัฏสงสาร จึงมีการสร้างภพและภูมิขึ้นมาเพื่ออธิบายประกอบและเป็นที่อยู่ของชีวิตทั้งหลายในวัฏสงสาร ภพและภูมิในนิกายต่างๆ จะแตกต่างกันออกไป แต่เค้าโครงส่วนใหญ่สรุปได้ ดังนี้

ก. มนุสภูมิ เป็นที่อยู่ของกายหยาบ หมายถึงร่างกายซึ่งมนุษย์อาศัยอยู่ในโลกปัจจุบัน เป็นสถานที่มีแต่ความเดือดร้อน เป็นสถานที่ต้องการบัจจัยสี่และมากกว่านั้น ทุกคนที่เกิดมาจึงต้องกำจัดความเดือดร้อนและแสวงหาความสุข จนกระทั่งมีพระพุทธเกิดขึ้นในโลก พระองค์จะเป็นผู้นำมนุษย์ไปให้พ้นจากความทุกข์ยากทั้งปวงและการเวียนว่ายตายเกิด ได้ทรงแยกความดีและความชั่วออกจากกัน โดยแสดงให้เห็นคุณและโทษ ขณะเดียวกันทรงสอนให้เข้าใจถึงผลแห่งกรรม และสอนให้เข้าใจภาวะจิตที่แท้ เพื่อมนุษย์จะสามารถละภพไปสูภพอื่นซึ่งดีกว่า ผู้จะละไปสูภพซึ่งดีกว่านั้นจะต้องประกอบกุศลกรรมและบำเพ็ญเพียรบรรลุมรรคผลในระดับต่างๆ กัน คือ โสตาบัน สกิทาคามี อนาคามี และอรหนต์ ผู้บรรลอรหนต์ได้จะสามารถเข้าถึงนิพพานได้⁷⁵ นั้นหมายถึงการสุดชาติสุดภพ เป็นจิตซึ่ง

⁷⁵ แต่ในลัทธิมหายานเชื่อว่า บุคคลสามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้ด้วยกันทุกคนไม่ว่าครองเรือนหรือบรรพชิต หากได้ตั้งปณิธานมุ่งมั่นจะกระทำความดีต่อสรรพสัตว์ สิ่งซึ่งทำให้พระอรหนต์ในหินยานและพระโพธิสัตว์ในมหายานแตกต่างกันคือ ลักษณะแห่งปณิธาน พระอรหนต์นุ่งผลเพื่อความตรัสรู้หรือการล่วงพ้นจากกิเลสของตน ส่วนพระโพธิสัตว์มุ่งช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้เข้าถึงพุทธภาวะหรือการตรัสรู้ของสรรพสัตว์ ฉะนั้นแม้พระโพธิสัตว์จะมีทางเข้าสู่นิพพาน แต่ยังมีปฏิเสธรินิพพานนเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ในโลก.

บริสุทธิ์ และเป็นทิพย์ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีก นับเป็นการหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์

ข. นรกภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้ที่มภาวะต้องชดใช้กรรมชั่วที่เคยกระทำไว้ขณะที่อาศัยกายหยาบอยู่เพื่อปลดเปลื้องกรรมชั่วจนกว่าจะสิ้น กรรมที่จะนำไปสู่นรกนั้น ถูกบันทึกไว้ในผลงานทางศาสนาอย่างละเอียดลออพร้อมกับความเข้าใจที่ว่า ผู้ทำกรรมชั่วต้องได้รับกรรมชั่วสนอง ไม่มีวิธีใดที่ผู้ทำกรรมชั่วจะไม่ต้องชดใช้กรรมนั้น เมื่อผ่านการชดใช้กรรมแล้วจิตจะเข้าถึงความดีและผ่านไปสู่อีกขั้นต่อไป นรกภูมิในโลกทรรศน์ของผู้คนสมัยนั้นจะถูกสร้างไว้อย่างไพศาลและถาวร ประกอบด้วยขุมต่างๆ ถึง 16 ขุม ในนรกแต่ละขุมมีเครื่องมือและวิธีการลงทัณฑ์แก่ผู้ทำกรรมชั่วอย่างน่าสยอ ฟอที่จะยับยั้งไม่ไห้มนุษย์ทำกรรมชั่วได้บ้างในบางครั้ง

ค. สวรรค์ภูมิ (เปรียบได้กับดินแดนสุขาวดีในลัทธิมหายาน) เป็นสถานที่ที่ผู้ทำความดีไว้จะได้ไปเสวยสุข เป็นสถานที่ที่พร้อมไปด้วยอุดมสุขและความรื่นรมย์ ปราศจากความทุกข์ยากใดๆ จิตที่ทำความดีไว้จะอยู่เสวยสุขในสวรรค์ภูมิจนถึงวาระตามกรรมดีที่ทำได้ สวรรค์ภูมิประกอบด้วยฉกามาพรหกชั้น คือสวรรค์ชั้นที่เป็นที่อยู่ของเทวดา ผู้ยังเกี่ยวข้องกับกามตัณหา คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามะ ดุสิต นิมมานรดีปรนนิมิตสวดีตี รูปภูมิ คือดินแดนที่มีความสุขโดยไม่มีกามเข้าไปปน ผู้ที่ไปเกิดในดินแดนนี้เรียกว่าพรหมมี 16 ชั้น และสูงสุดเรียกว่าอรูปภูมิ คือดินแดนของพรหมผู้ไม่มีรูป ผู้ใดจะได้เสวยสุขในสวรรค์ชั้นใด ขึ้นอยู่กับระดับของกรรมว่ามากน้อยเพียงใด แต่แม้เทวดาจะ “เหนือ” กว่ามนุษย์ในแง่ที่อายุยืนยาวกว่าและไม่ทุกข์เวทนามากนัก เทวดาก็ไม่อาจพ้นความตายที่เรียกว่าจุติได้ และเมื่อนั้นเทวดาก็ต้องละจากภาวะอันสูงนั้น นอกจาก

นทเวทคยงมคีความสุกเกนกว่จะรู้สึกไม่พอใจชีวิต และเทวคยงมคีชีวิตนน เกนกว่จะเข้าใจถึงควมไม่คงทนของชีวิต เทวคยงมคีไม่สามารถจะบรรลุถึง นิพพานได้ ควมสามารถเข้าถึงธรรมและบรรลุนิพพานจึงเป็นคุณสมบัติ เฉพาะของมนุษย์⁷⁶ สวรรค์ภูมิจึงเป็นที่พักชั่วคราวของการเดินทางอันยืดยาวเท่านั้น

ง. นิพพาน เป็นที่อยู่ของจิตซึ่งดับขั้นห้าคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ⁷⁷ เป็นที่ที่จิตจะอยู่อย่างสงบ ไม่มีพันธะและมีอิสระ สมบูรณ์ ปลดเปลื้องจากทุกสิ่งไม่ว่าเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว สุขหรือทุกข์ เป็นภพที่จะไม่มีเกิดแก่เจ็บตายอีก เป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา

ชีวิตในสายตาของโลกแห่งพุทธศาสนา จึงต้องผูกพันวนเวียนอยู่กับภพและภูมิต่างๆ แม้แต่เทพเจ้าหรือเทวคยงมคีจำเป็นต้องมีเพื่อผลของการสั่งสอนตามหลักกัฏบายธรรม ก็ต้องอยู่ในกฎเกณฑ์การเวียนว่ายตายเกิด จะอยู่นอกเหนือการควบคุมเป็นอมตะ ไม่มีการสูญสิ้นอายุไขเป็นไปไม่ได้ ส่วนการจะมีกำเนิดไปเสวยผลบุญหรือกรรมในภพใดขึ้นอยู่กับกรรม ทราบใดที่ชีวิตยังไม่หลุดพ้นจากกรรมก็ต้องเกิดและตายเสวยทุกข์และสุขไปเรื่อยๆ ในลักษณะของวัฏจักร วิธีเดียวที่จะหลุดพ้นไปจากวัฏจักรได้ หรือทำให้ชีวิตหยุดการสืบทอดได้คือการเข้าสู่นิพพาน (ความดับ) เพื่อไปสู่ภูมิอันเป็น สุกคติ

ความเชื่อดังกล่าวนี้ทำให้ประชาชนทั่วไปไม่สงสัยหรือต้องการการ

⁷⁶ โปรดดูรายละเอียดใน เอ็ดเวิร์ด กอนเซ, พุทธศาสนา. แปลโดย จันท์ เอศวศรีวงศ์, หน้า 49-52.

⁷⁷ รูป คือร่างหรือร่างกายหรือตัวตน เวทนา คือความรู้สึก สัญญา คือส่วนทรงรับรู้ สังขาร คือแรงกระตุ้นหรืออารมณ์รุนแรง วิญญาณ คือเครื่องชบออก ความมตวตตน.

เปลี่ยนแปลงใดๆ ในชีวิตปัจจุบัน เพราะเชื่อว่าตนถูกกำหนดแล้วด้วยกรรม ผู้ที่เกิดเป็นกษัตริย์ เศรษฐี ขุนนางในชาติหนึ่งก็ด้วยผลของกรรมดีที่กระทำไว้ในชาติก่อน ความไม่เสมอภาคแห่งสังคมล้วนเนื่องมาจากผลของกรรมอันไม่เหมือนกันของชีวิตแต่ละชีวิต ฉะนั้นสิ่งที่เบียดเบียนหน้าที่ที่มนุษย์ควรกระทำในชีวิตปัจจุบันคือการแสวงหาบุญกุศล มีศรัทธายึดมั่นในพุทธศาสนาเพื่อสะสมบุญบารมีไว้สำหรับเสวยสุขในโลกหน้า ขณะเดียวกันมีหน้าที่ต่อสังคม ด้วยการปฏิบัติตนตามพระธรรมคำสั่งสอน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทำจิตใจให้เปี่ยมไปด้วยความรักและเมตตาต่อสรรพสัตว์ทั่วสากลจักรวาล ยอมรับและเชื่อฟังผู้ปกครอง เพราะเขาเหล่านั้นล้วนเป็นผู้ประกอบกุศลกรรมไว้มากกว่าในชาติก่อนๆ ในแง่ที่มนุษย์จึงแทบไม่มีเจตจำนงอิสระ เพราะชีวิตของมนุษย์เป็นแบบสำเร็จซึ่งถูกกำหนดด้วยกรรม ความเชื่อและศรัทธาในศาสนาโดยตลอด

2. ความเชื่อในเรื่องของพลังลับและธรรมชาติ

ความเชื่อเรื่องพลังลับและธรรมชาติ เป็นความเชื่อซึ่งเป็นพื้นฐานในสำนักของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณ⁷⁸ เพราะมนุษย์มีความโน้มเอียงที่จะกลัวและเชื่อในสิ่งลึกลับซึ่งมองไม่เห็น ไม่อาจรู้จักและสัมผัสไม่ได้ เป็นความเชื่อดั้งเดิมของมนุษย์ก่อนที่จะยอมรับนับถือศาสนา ซึ่งต่อมาได้อนุโลมปรับเข้ากับธรรมในพุทธศาสนา พุทธศาสนาจึงถูกผสมกลมกลืนไปกับลัทธิท้องถิ่นแตกต่างกันไปจากหลักเดิมตามธรรมเนียม ประเพณี และความเชื่อของท้องถิ่นนั้นๆ

⁷⁸ โปรดดูรายละเอียดในประชาภิจักรจักร, พระชา (แจ่ม บุนนาค). *ประวัติศาสตร์*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2509), บทที่ 1.

พลังลบลบตามธรรมชาติ^{๗๙}ไม่อาจเอ่ยนามได้ว่าเป็นอะไร บอกไม่ได้ว่าอยู่ที่ไหนเกิดขึ้นเมื่อไรและรู้ไม่ได้ แต่ทรงอำนาจอย่างไม่มีขอบเขตแทรกเข้ามาอยู่ในธรรมชาติในสิ่งที่มีความในชีวิตทุกชีวิต แม้แต่โลกและจักรวาลก็ถูกกำหนดไว้ด้วยพลังลบลบ^{๗๙} ในอีกระดับหนึ่งนอกจากกรรมแล้วพลังลบลบมีผลกำหนดโลก จักรวาล และชีวิตในระดับรวมอย่างแน่นอน ไม่มีอำนาจใดลบพลัง^{๗๙}นี้ได้แม้แต่พระพุทธ จุดหมายของพระพุทธศาสนาคือการปลดปล่อยตนให้พ้นทุกข์ จึงไม่สนใจใคร่ครวญถึงกำเนิดของจักรวาลและพลังลบลบ^{๗๙}นี้ เพราะถือว่าไม่เกี่ยวกับการช่วยให้พ้นทุกข์ กระนั้นคติทางพุทธศาสนาไม่ปฏิเสธผู้สร้างจักรวาลและพลังลบลบ^{๗๙}อย่างเด็ดขาด เพียงแต่ไม่สนใจที่จะรู้ พลังนี้จะกำหนดความเป็นไปของโลก จักรวาล และชีวิตไว้คร่าว ๆ ว่า โลกมีกำเนิดและถูกทำลายไปพร้อมกับชีวิตในลักษณะของวัฏจักรในกาลเวลาซึ่งนานจนประมาณมิได้ด้วยประสบการณ์ของมนุษย์ จนต้องคิดหลักของการนับกาลเวลาขึ้นมาใหม่สำหรับอธิบาย โดยเฉพาะเรียกว่ามหากัลป์ มหากัลป์หนึ่ง ๆ จะแบ่งเป็นสี่สงขัยดังนี้

อสงขัยที่ 1 คือระยะเวลาที่โลกเกิดความประลัยหรือถูกทำลายด้วยน้ำและไฟจนสิ้นไป

อสงขัยที่ 2 คือระยะเวลาที่โลกธาตุพินาศแล้ว มีแต่ความว่างเปล่า

อสงขัยที่ 3 คือระยะเวลาที่โลกธาตุจะเกิดขึ้นใหม่

อสงขัยที่ 4 คือระยะเวลาที่โลกธาตุมีขึ้นจนกว่าจะถึงระยะเวลาประลัยอีกเท่ากับเป็นอายุของโลกธาตุ⁷⁹

⁷⁹ เสฐียรโกเศศ, *เล่าเรื่องในไตรภูมิพระร่วง* (กรุงเทพฯ: อมรรณพพิมพ์, 2513), หน้า 203.

ในหนึ่งสางไซยยังแบ่งออกเป็น 20 อนัตร์กัลป์สี่ยุค⁸⁰ คือ

กฤตายุค ยุคแรกกินเวลา 1,728,000 ปี

ไทรตายุค ยุคที่สองกินเวลา 1,296,000 ปี

ทวาปรยุค ยุคที่สามกินเวลา 864,000 ปี

กาลียุค ยุคที่สี่กินเวลา 432,000 ปี

มหากัลป์หนึ่งๆ จึงเป็นวัฏจักรใหญ่วัฏจักรหนึ่งสำหรับชีวิต ในระหว่างมหากัลป์หนึ่งๆ ระบบวงจรของ โลกจะ หมุนเวียน ไปจน ครบการวิวัฒนาการโดยสมบูรณ์ เริ่มตั้งแต่การก่อตัวในชั้นต้นจนลงท้ายที่ไฟไหม้โลกหมด วงจรของโลกและจักรวาลจะหมุนเวียนไปตามอำนาจของพลังลับ โดยไม่มีที่เริ่มต้นและอวสานต่อเนื่องกันไม่ขาดตอนไม่สิ้นสุด

ในกัลป์เหล่านี้ยังประกอบไปด้วยสญูกัลป์ คือกัลป์ที่ไม่มีพระพุทธรมาตรัส และพุทธรกัลป์คือกัลป์ที่มีพระพุทธรมาตรัส ในพุทธรกัลป์นั้นจะมีพระพุทธรมาตรัสก็องค์ก็ได้ ตามแต่ชนิดดอกบัวในที่โพธิบัลลังก์ “... ฝ่าพระพุทธรเจ้าบมิได้มาบังเกิดในกัลป์นั้น กอบัวกอนันท์หาดอกบมิได้ ฝ่าพระพุทธรเจ้าจักมาบังเกิดในกัลป์นั้น พระองค์หนึ่งหรือสอง สาม สี่ ห้า พระองค์ก็ดี บัวกอนันท์ก็มีดอกๆ หนึ่งหรือสอง สาม สี่ ห้า ดอกตามพระพุทธรเจ้าที่จะลงมาบังเกิดน้อยและมาก อันนี้เป็นธรรมดา และในกัลป์หนึ่งจะมากกว่า 5 พระองค์ไปก็ยังไม่ปรากฏ”⁸¹

เช่นในสาครมณฑะกัลป์ มีพระพุทธรมาตรัสแล้วสี่พระองค์ คือ

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 207.

⁸¹ กรมศิลป์ากร, *ตำนานมูลศาสนา*, หน้า 84.

พระคันหังกร เมธังกร สรณังกร และที่บึงกร ถัดจากสารภณทะกัลป์ เป็นสุณุกัลป์เรียกเสละอสงไขย ไม่มีพระพุทธรมาตรัส ถัดจากเสละอสงไขย เรียกสารกัลป์ มีพระพุทธรมาตรัสหนึ่งพระองค์ ชื่อพระโกณฑัญญา ถัดไป เป็นสุณุกัลป์เรียกภาสะอสงไขย ไม่มีพระพุทธรมาตรัส ถัดไปเรียกสารภณทะกัลป์ มีพระพุทธรมาตรัสสี่องค์ คือ พระสุมังคะละ พระสุมนะ พระเรวัต พระโสภิตะ ฯลฯ⁸²

กาลเวลาใน กัลป์ ได้เดินทางเรื่อย ๆ ผ่าน สุกัลป์ ต่าง ๆ ตามที่ กำหนดไว้จนกระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งเรียกว่าภัทรกัลป์ ตามความเชื่อของพระ และพุทธชนสมัยนั้นเชื่อว่า สมัยที่เขามาชีวิตอยู่เป็นสมัยซึ่งเรียกว่าภัทรกัลป์ ตามนิมิตดอกบัว ในที่โพธิบัลลังก์ แสดงว่าจะมี พระพุทธรมาตรัสห้าพระองค์ ซึ่งขณะนั้น ได้มีพระพุทธรมาตรัสแล้วสี่พระองค์ คือ พระกกุสันธ พระโกนาคมะ พระพุทธกัสสปเจ้า และพระโคตม องค์สุดท้ายที่จะลงมาตรัส คือพระศรีอาริยมะตตรัย โดยก่อนจะถึงสมัยของพระศรีอาริยมะตตรัยนั้น จะต้องผ่านเวลาของพระพุทธรโคตมซึ่งมีเวลา 5,000 ปีไปก่อน ซึ่งตามคำพยากรณ์นั้น ศาสนาของพระมหาสมณะโคตมจะเสื่อมและสิ้นสุดลงภายใน 5,000 ปี หลังจากเสด็จสูนิพพาน รายละเอียดเกี่ยวกับการดำรงอยู่และความเสื่อมของพุทธศาสนาและพระธรรมวินัยนั้นมีแตกต่างกัน เช่น ในพระคัมภีร์ฉบับหนึ่งกล่าวว่า ภิกษุจะสามารถบรรลุอริยมรรค และสำเร็จอรรหัตผลก็แต่ในยุคแรกเท่านั้น จากนั้นมาอาณิสสแห่งการอุปสมบทขึ้นสูง สุกคืออรรหัตผล จะเป็นสิ่งที่ไม่มีใครไปได้ถึง การรักษาพรหมจรรย์จะยังเหลืออยู่ต่อมาจนถึงยุคที่สอง ความรู้ในพระไตรปิฎกจะเหลือต่อมาจนถึงยุคที่สาม แต่พอถึงยุคที่สี่จะเหลืออยู่แต่สัญลักษณ์ภายนอก เช่น เครื่องนุ่งห่มของ

⁸² ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, *ตำนานมูลศาสนา* หน้า 20-31.

ภิกษุเท่านั้น พอถึงยุคที่ห้าจะมีแต่พุทธเจดีย์ต่าง ๆ เท่านั้นที่เหลืออยู่ ส่วน
พระธรรมวินัยก็จะสาปสูญไปจากโลก⁸³

ในตำนานมูลศาสนากล่าวว่่า “...ศาสนาของพระพุทธเจ้าบริบูรณ์
5,000 ปีแล้วและจักหายไป และจักหายไปด้วย อันตรธาน 5 คือ อริคม
อันตรธาน 1 ปฏิบัติอันตรธาน 1 ปริยัตติอันตรธาน 1 ลิงอันตรธาน 1
ธาตุนันตรธาน 1”⁸⁴ โดยอ้างว่าเป็นการอธิบายตามอรรถกถาภิกษุณีชั้นธกะ
และยังยกอรรถกถาอีกจำนวนมากอธิบายถึงความเสื่อมของพุทธศาสนาไว้ใน
ตอนท้ายของเรื่อง

ในพระมัลลย์คำหลวง บรรยายสภาพความเสื่อมของพุทธศาสนา
ไว้ว่า

ดูกรรมฐานเบรมนารถ เมื่อใครราชจะลีลา สุ่มนุสสาชมพู
และตรัสสัพัญญุตัญญาณ พระเมตไตรยท่านเฉลยพลัน ข้าแต่
อรหันต์วรนารถ เมื่อใดพระศาสนบรม สมเด็จพระจอมภพ ถึง
ถ้วนครบห้าพันก็อันตรธานพินาศ อันว่าโลกธาตุทั้งหลาย จัก
ระส่ำระสายอาเกียรณ์ ออกศลจะเบี่ยนทวยชน อันว่ากุศลจะพินาศ
ถวยชนชาติลำดับกัน อันมนุญสรพทั้งหลาย ความอายุสุก
สาปสูญ ก็เกิดอาตุรสังวาศ ด้วยประยูรญาติพิงศา กับมารคาบุตรี
น้องสาวศรีเหลนหลาน ดูจสิงคาลสุกรา ดูจสุนักขาและแพะพันธุ์
ด้วยสำคัญวิปลาศ บมีอายอาจอกบาปคจเคียรจานหยาบกะสัน
ด้วยกามฉันท์เทืออรวัน ออกุศลคือนเทือนแต่ง อายุแห่งสัตว์น้อย
เคิมันบร้อยถอยถดถ คลำดับลดหลั่นลง ร้อยชวบคงสิบบปี ห้าชวบมี

⁸³ อ้างในเอดเวิร์ด กอนเซ, *พุทธศาสนา*, แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์,
หน้า 183-184.

⁸⁴ กรมศิลปากร, *ตำนานมูลศาสนา*, หน้า 223.

ฆราวาส ใจร้ายภาวโกลี กัลปนันมีนามกร ชื่อสัตถันดรพิงมี มิค
 สันญานานกัลป์ ชนอัญมัญสวาศ บรูจัญญาติพงศัพันธ์ เบียด
 เบียนกันเกียงโทษ กรุกกรัวโกรธเกรียงไกร บ้างถือไม้ไผ่ยุทธ ถือ
 อาวุธวางวัง ฟันฟาดคกลิงเกลื่อนกลาด ดายเตียรตาทาสเดือด
 ลยลาญเสียดลามไหล คุจนานในนองสมุทร ย่อมมัญญาติบุตริธดา
 ทงภรรยาสาม เกิดไฟรพิโรธ เกลื่อนกล่อมโกรธแก่กัน ฟาดฟอน
 ฟันม้วยมุก ดายสิ้นสุตพวกพาล...⁸⁵

ในความแตกต่างของรายละเอียดทั้งหมดนี้ จะพบว่ามีความเชื่อ
 มั่นอย่างจริงจังว่า หลัง 500 ปีไปแล้วจะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในโลก
 และความเสื่อมของพุทธศาสนาจะบังเกิดตามมาและสูญสิ้นไปใน 5,000 ปี
 ความเชื่อซึ่งไม่อันวยต่อความเจริญของพุทธศาสนาเช่นนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่
 ทำให้เกิดความท้อแท้ในหมู่พุทธศาสนิกชน เมื่อสภาวะต่าง ๆ ไม่เอื้ออันวย
 ให้บรรลุพุทธภูมิได้ ความคิดเกี่ยวกับพระพุทเจ้าองค์ใหม่ที่จะเสด็จลงมา
 ตรัสรู้ คือพระศรีอารียเมตตรัยจึงเกิดขึ้น กลายเป็นความหวังของฆราวาส
 และพระสงฆ์ ตามความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตในโลกย่อม
 หมุนเวียนไปตามวัฏสงสาร ในบางยุคโลกอาจจะเจริญขึ้น และบางครั้ง
 ก็อาจเสื่อมลง อายุเฉลี่ยของคนเป็นเครื่องวัดว่ายุคที่ตนอาศัยอยู่เป็นยุค
 ที่เจริญหรือเสื่อมปานใด ถ้าโลกยิ่งเสื่อมอายุของคนจะสั้นลง จนถึงเฉลี่ย
 เพียง 10 ปี แล้ว พระศรีอารียเมตตรัย ซึ่งขณะนั้น สถิตอยู่บนสวรรค์ชั้น
 कुสิตจะปรากฏขึ้นบนโลกเพื่อโปรดสัตว์ เชื่อกันว่าชีวิตในสมัยของพระศรี
 อารียนั้นเป็นชีวิตซึ่งเต็มไปด้วยความสุข พอเทียบได้กับสวรรค์หรือแดน

⁸⁵ โปรดดูรายละเอียดใน ธรรมสารเบสร์, เจ้าฟ้า, พระมადัยคำหลวง
 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเวียน ผดุงเกียรติ วันที่ 15 กุมภาพันธ์
 2509, หน้า 31-39.

สุชาวดี กล่าวคือ โลกจะมีแต่ความเจริญอุดมสมบูรณ์ พื้นโลกจะปกคลุมด้วยทรายทอง ทุกหนทุกแห่งจะมีต้นไม้ ดอกไม้ กองเพชรและสระว้ายน้ำบริสุทธิ ไร่นาพืชผลจะเพิ่มกว่าปกติถึงเจ็ดส่วน ทุกคนจะมีศีลมีสัจย์รุ่งเรืองและมีความสุข ผู้ที่ทำบุญสุนทานในโลกปัจจุบัน เช่น สร้างพระพุทธรูป สร้างสถูป ให้ทาน จะเกิดเป็นคนในสมัยพระศรีอาริย์ และจะบรรลุนิพพานเนื่องจากฟังคำสอนของพระศรีอาริย์ได้เช่นเดียวกับในสมัยของพระโคตม แต่เมื่อถึงเวลานั้นดูเหมือนความคิดเรื่องนิพพานจะสำคัญน้อยลงเสียแล้ว เพราะชีวิตในโลกพระศรีอาริย์ให้ความพึงพอใจแก่มนุษย์มากพอที่จะไม่ตื่นรนเพื่อการหลุดพ้นอีก เวลาในปัจจุบัน จึงเป็นช่วงแห่งการรอคอยการเสด็จมาโปรดสัตว์ของพระศรีอาริย์ ซึ่งทุกคนจะต้องเร่งทำบุญกุศลก่อนที่ศาสนาจะเสื่อมและสูญไปจนหมดโอกาสที่จะทำบุญ หากเป็นเช่นนั้นเท่ากับการพลาดโอกาสที่จะได้ไปเกิดและร่วมเสวยสุขในสมัยของพระศรีอาริย์ นอกจากนิพพานแล้วโลกของพระศรีอาริย์จึงเป็นเป้าหมายอีกประการหนึ่งในการเดินทางของมนุษย์ในกัลป์นี้ ในแง่ประวัติศาสตร์ของมนุษย์จึงถูกกำหนดให้มุ่งหน้าไปโดยมีโลกของพระศรีอาริย์เป็นเป้าหมาย⁸⁶ เมื่อสมัยของพระศรีอาริย์มาถึงแล้วเป็นอันสิ้นสุดของประวัติศาสตร์เพราะผู้ที่กระทำความดีไว้มากพอจะอยู่ร่วมกันที่นั่นอย่างมีความสุข โลกพระศรีอาริย์จึงดูเหมือนเป็นจุดสิ้นสุดที่แท้จริงของมนุษยชาติในความเข้าใจของพุทธศาสนิกชน ซึ่งตำนานและกัมภีร์ในทางพุทธศาสนาก็ดูเหมือน จะจงใจให้โลก พระศรีอาริย์เป็นจุดหมายสุดท้ายของมนุษย์เช่นกัน เพราะจะไม่มีการกล่าวถึงอนาคตของมนุษย์อีกต่อไป ทั้งๆ ที่ความคิดเกี่ยวกับวัฏจักรในแต่ละมหากัลป์

⁸⁶ ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ยังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน โปรดดูรายละเอียดใน *อนุสรณ์ครบ 10 ปี สำนักพุทธวชิรศรัทธา* (ราชบุรี: ยุคใหม่จำกัด, 2518)

หนึ่งๆ แสดงแนวทางให้เห็นว่าอาจมีโลกใหม่หลังโลกพระศรีอารีย์อีกก็เป็น
ได้ แต่ทั้งความคิดของภิกษุและประชาชนดูเหมือนจะพึงพอใจและหยุดอยู่
แค่โลกพระศรีอารีย์เท่านั้น แนวความคิดเกี่ยวกับโลกพระศรีอารีย์จึงเป็น
ยุคสุดท้ายของมนุษย์และหลังจากนั้นมนุษย์จะมีชีวิตอยู่ในนิรันดรภาพตลอด
ไป⁸⁷

จากความเชื่อในสอง ระดับ ดังกล่าว แสดง ลักษณะ การถูกกำหนด
ของประวัติศาสตร์ในผลงานประเภทตำนาน ดังนี้

ก. พลงลบลบของธรรมชาติซึ่งมีอำนาจกำหนดโลก จักรวาล และ
ชีวิตอย่างเคร่งๆ จะกำหนดให้ประวัติศาสตร์เดินทางเป็นเส้นตรง มนุษย์จะ
ถือกำเนิด มีชีวิต และเดินทางไปสู่จุดจบที่แน่นอนคือโลกของพระศรีอารีย์
หรือนิพพาน (ตามความเชื่อในระดับโลกียะและโลกุตระตามลำดับ) มนุษย์
จะเดินทางไปถึงเป้าหมายดังกล่าว ได้โดย การ ประกอบ กรรมดี และ บำเพ็ญ
เพียร มนุษย์ผู้สะสมหรือกระทำความดีไว้ไม่เพียงพอ นั้น จะไม่มีโอกาสเดิน
ทางไปถึงจุดหมายปลายทางนั้นได้ โลกพระศรีอารีย์และนิพพานจึงมีความ
หมายเป็นเป้าหมายของประวัติศาสตร์ในการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน
ชีวิตและเหตุการณ์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นตามความเข้าใจของผู้ประพันธ์ตำนานจึง
เป็นกระบวนการที่ดำเนินไป เพื่อบรรลุถึงเป้าหมายดังกล่าว กาลบังเกิดของ

⁸⁷ แนวความคิดเรื่องชวตนิรันดร หลังสมัย พระ ศรีอารีย์ ชัด แย้งกับ
ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในลักษณะของวัฏจักร แต่ตั้งได้กล่าวแล้วว่า
หลักธรรมของพุทธศาสนาได้ปรับตัวเองให้เข้ากับ ความเชื่อและประเพณีของท้องถิ่น
หลายครั้งหลายหน แม้แนวความคิดหลายอย่างจะขัดกันเองในบางครั้ง แต่เมื่อ
พุทธศาสนิกชนสมัยนั้นยอมรับความเชื่อดังกล่าวได้ ความขัดกันเองของความคิด
จึงได้รับความอ่อนโยนผสมผสานเข้าด้วยกันอย่างมีศิลปะ ทำให้เกิดแนวความคิด
อย่างใหม่ขยายตัวออกไป.

พระเจ้าอาทิตย์ราชและการประดิษฐานพระธาตุในสมัยของพระองค์ ชัยชนะของพระเจ้ามังรายเหนือเมืองลำพูน การล่มสลายของบ้านเมืองโบราณ ฯลฯ ล้วนถูกมองว่าเป็นอุบัติเหตุที่จะต้องเกิดขึ้นเพื่อผ่านกำหนดเวลา 5,000 ปี ไปสู่โลกพระศรีอารีย์ เหตุการณ์นั้นๆ จะเกิดขึ้นด้วยเหตุผลแท้จริง เช่นไรจึงสำคัญน้อยกว่าความคิดว่า ในเมื่อชาวพุทธเชื่อว่าทุกสิ่งในโลกล้วนไม่เที่ยงแท้ ความเปลี่ยนแปลงใดๆ พึงบังเกิดได้เสมอและไม่หยุดยั้งเพื่อใช้เวลา 5,000 ปี ให้หมดไป ดังได้อธิบายไว้ในเรื่องของกรวยเวลาที่ผ่านไปหลังพุทธปรินิพพาน ตามนัยดังกล่าวนี้ประวัติศาสตร์จึงเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเพื่อนำชีวิตผ่านกาลเวลาไปสู่เป้าหมาย ภายใต้การกำหนดของพลังลับในจักรวาล ขณะเดียวกับมนุษย์ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร กุศลกรรมซึ่งแต่ละคนทำไว้ในแต่ละชาติหรือในแต่ละวัฏจักรของตนนับเป็นผลกรรมต่อเนื่องจากชาติหนึ่งไปสู่อีกชาติหนึ่ง ซึ่งสะสมไว้ได้ในลักษณะเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่างๆ ชีวิตในแต่ละชาติจึงมิได้สิ้นสุดลงด้วยการสลายตัวของกายหยาบ วิญญาณซึ่งเชื่อว่าไม่สูญหายเมื่อละจากกายแล้ว จะพเนจรไปชดใช้กรรมในภุมิต่างๆ แล้วจะกลับมาก่อกำเนิดในร่างมนุษย์ใหม่อีก เพื่อจะได้มีโอกาสตั้งปณิธานและประกอบกรรมดีต่อไป ในลักษณะนี้วัฏจักรของชีวิตมิใช่หมุนเวียนอยู่กับที่ แต่จะหมุนเวียนในลักษณะของการเคลื่อนที่ไปข้างหน้าสู่เป้าหมายสุดท้าย พลังลับคือผู้กำหนดให้เวลาของมนุษย์และประวัติศาสตร์ดำเนินไปเรื่อยๆ เป็นเส้นตรง สัจจหมายปลายทางคือโลกพระศรีอารีย์หรือนิพพาน ส่วนใครจะไปถึงเป้าหมายหรือไม่ในลักษณะเช่นไรนั้นเป็น เรื่องของกรรมของแต่ละคน วิธีที่จะพ้นจากพลังนี้ไปได้ คือ ต้องหนีพ้นจากวัฏจักรโดยการบำเพ็ญเพียรบรรลุนิพพาน ไม่มีการเกิดในชาติใดๆ อีก จิตจะสงบและมี

อิสระในภูมิอันเป็นสุคติ ไม่มีพลังหรืออำนาจใด ๆ คุกคามรายไต่อก นีพพาน
จึงเป็นเป้าหมายและวิธีบรรลุเป้าหมายในขณะเดียวกัน

ข. นอกจาก มนุษย์ จะ ถูก กำหนด ให้ เดิน ทาง ผ่าน กาลเวลาใน
ประวัติศาสตร์เป็นเส้นตรงแล้ว ในอีกระดับหนึ่งมนุษย์จะเป็นผู้กำหนดชีวิต
ของตนเองด้วยกรรมของตน ทำให้ชีวิตมีการเวียนว่ายตายเกิดเป็นวัฏจักร
ผูกพันอยู่กับภพและภูมิต่าง ๆ เสวยทุกข์และสุขไปเรื่อย ๆ ตรวบเท่าชีวิตยังไม่
หลุดพ้นจากกรรม เพราะชีวิตเป็นกระแสเฉพาะประกอบด้วยเหตุและผล
คือชีวิตทั้งปวงเกิดตามกรรม และไม่เพียงแต่เท่านั้น กรรมยังจัดสรรขอบ
เขต ภพ และภาวะที่จะไปเกิดใหม่ เพราะมนุษย์มีกรรมเป็นกำเนิด เป็น
เผ่าพันธุ์ และเป็นที่อยู่อาศัย ชีวิตจึงต่อเนื่องกันเป็นกระแส ๆ หนึ่ง ซึ่ง
ปรากฏขึ้นในวัฏจักรเล่นต่อไปโดยไม่ขาดสายจนกระทั่งกรรมหมดสิ้น คือ
จนกว่าไม่มีอุปาทานันธ์ ไม่มีอวิชชา ไม่มีตัณหา ซึ่งเป็นต้นเหตุของ
กรรม กระแสชีวิตจะขาดตอนสูญหายไป คือการบรรลุนิพพาน

ประวัติศาสตร์จึง ถูก กำหนด ขึ้นใน รูป ของ วัฏจักร หมุนเวียนไป
เรื่อย ๆ ตามกระแสแห่งกรรมไม่มีสิ้นสุด มนุษย์จึงเป็นผู้หมุนวงล้อประวัติ
ศาสตร์ของตนเองให้เดินทางไป โลกซึ่งมีมนุษย์เป็นองค์ประกอบสำคัญจะ
พัฒนาไปตามวัฏจักรที่จะหมุนเวียนว่ายตายเกิด ตลอดไปผ่านยุคต่างๆ ของ
พระพุทธเจ้า กาลสิ้นสุดของศาสนาพระพุทธเจ้าแต่ละองค์หมายถึงวัฏจักร
ได้หมุนมาจนครบวงจร วัฏจักรใหม่ที่จะเริ่มขึ้นพร้อมกับศาสนาของพระพุทธ
เจ้าองค์ใหม่คือจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ใหม่ พัฒนาการของประวัติ
ศาสตร์ในลักษณะนี้จะดำเนินไปอย่างไม่สิ้นสุด

ระหว่างพลังลบและกรรมนั้น จะร่วมกันกำหนดประวัติศาสตร์ในสองระดับ โดยพลังลบจะเป็นผู้กำหนดลักษณะคร่าว ๆ ว่าประวัติศาสตร์จะต้องเดินทางเป็นเส้นตรง แม้จะไม่เห็นชัดว่ามีการเริ่มต้นที่แน่นอน แต่จุดสิ้นสุดกลับมีอยู่คือนิพพานและโลกพระศรีอารีย์ ส่วนมนุษย์จะเดินทางไปสู่เป้าหมายในรูปแบบใดนั้นกรรมจะเป็นผู้กำหนด ในรายละเอียดคือกรรมหนึ่ง มนุษย์จึงเกิดมาดีบ้าง เลวบ้าง สูงศักดิ์บ้าง ต่ำศักดิ์บ้าง บางคนมีปัญญามาก บางคนมีปัญญาน้อย บางคนเกิดมาเป็นทาส เป็นยาจก เป็นเจ้า ส่วนเกิดจากการปรุงแต่งของกรรมทั้งสิ้น

ความเชื่อในเรื่องตัวกำหนดนั้นมีผลต่อการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน คือทำให้เกิดความคิดว่าชีวิตคือแบบสำเร็จ (Pattern) ซึ่งถูกกำหนดไว้แล้ว ชีวิตที่เกิดภายหลังล้วนดำเนินตามแบบสำเร็จหรือชีวิตที่มีมาก่อน ความเชื่อเรื่องแบบสำเร็จ (Pattern) ของชีวิตเห็นได้ชัดเจนในพุทธประวัติ พระจริยวัตรมักจะซ้ำกับพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เช่น ในตำนานพระบาทสรอย (รังรุ้ง) กล่าวถึงการประทับรอยบาทของพระพุทธโคตมะว่าเกิดขึ้นตามที่ใดเกิดขึ้นแล้ว ดังนี้

....พระพุทธเจ้าก็เสด็จ รอยพระบาท แห่ง พระพุทธเจ้า สามพระองค์คือ กกุสันธะ โภจนกมนะ กัสสปะ อันมีทนต์ พระกัณเฒ๋มหัระ พระสารีบุตรจึงทูลถามว่าพระองค์เฒ๋มหัระเพราะเหตุใด พระองค์จึงว่า สถานทน แม้วาพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ก็มาไว้รอยพระบาทในที่นั้นทุก ๆ พระองค์ และเมื่อนว่าพระเมตไตรเจ้าก็จกมาไว้รอยพระบาทที่นั่น แลก็มาย่าครอบพระบาทสี่อันแล้วให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวแล⁸⁸

⁸⁸ สวงน โชติสุขรัตน์, ผู้รวบรวม, “ตำนานพระบาทสรอย (รังรุ้ง)” ใน *ประชุมตำนานลานนาไทย*, เล่ม 2, หน้า 434 และยังคงพบลักษณะเช่นนี้ในตำนานอีกหลายฉบับ.

สำหรับมนุษย์ทั่วไปอธิบายได้ว่า ชีวิตปัจจุบันถือกำเนิดมาจาก ผลกรรม ชีวิตจึงเป็นแบบสำเร็จซึ่งคลี่คลายมาจากอดีต ฉะนั้นจึงถือว่าอดีต คือตัวอย่างและบทเรียนสำคัญยิ่งต่อบัจจุบัน เมื่อมีเหตุการณ์สำคัญใด ๆ เกิดขึ้นจะต้องย้อนไปหาคำตอบหรือเหตุจากอดีต จึงเกิดการบรูชขายก่องอดีต เป็นสิ่งถูกต้องและดีงาม อดีตบางส่วนซึ่งผิดพลาดจะกลายเป็นบทเรียนและ อุทาหรณ์ ไม่มีการสงสัยหรือพยายามค้นหาข้อเท็จจริงใดๆ เกี่ยวกับอดีต หรือหาเหตุผลให้กับอดีต การประมวลข้อเท็จจริงเกี่ยวกับอดีตจึงอาศัยการจด จำ บันทึกเรื่องราวนั้นๆ ไว้ตามคำบอกเล่าหรือบันทึกซึ่งมีมาแต่ก่อนเท่านั้น

การเคารพในอดีตและความเชื่อ ใน เรื่อง กฎแห่งกรรมยังมีผลให้ เกิดความเชื่อว่าบัจจุบันเป็นผลของอดีต จึงมีการเน้นอย่างมากเรื่องการ แสวงหาบุญกุศลในตำนาน การย้อนระลึกถึงอดีตจึงเป็นการพยายามแสวงหา ความชอบธรรมมาอธิบายชีวิตปัจจุบัน และยอมรับสภาพชีวิตของตนโดยไม่ คินรน อำนาจและปาฏิหาริย์ซึ่งเกิดกับกษัตริย์จึงอธิบายได้ด้วยผลบุญซึ่ง กระทำมาแต่ชาติปางก่อน เช่น การอธิบายกำเนิดของพรหมกุมารย้อนไปใน อดีต เพื่อให้อำนาจอันยิ่งใหญ่ของพรหมกุมารเป็นที่ยอมรับในชาตินี้ หรือ พุทธทำนายเกี่ยวกับกำเนิดของเมือง การแสดงปาฏิหาริย์ของพระธาตุ หรือ กำเนิดของผู้มีบุญ ล้วนยืนยันความเชื่อกันกล่าว จริงอยู่พุทธทำนายอาจจะ เป็นผลเนื่องจากการประดิษฐ์เพื่อเสริมบารมีของพระพุทธเจ้า แต่ขณะเดียวกัน ย่อมยืนยันว่าความเชื่อเรื่องตัวกำหนดเช่นนั้นเป็นความเชื่อพื้นฐานปรากฏ อยู่ในความคิดของผู้ประพันธ์และผู้ฟังตำนานก่อนแล้ว

2. กาละ

เวลาที่เรารู้จักกันคืออาการเคลื่อนไหวของโลก เวลาหนึ่งปี คือ

อาการที่โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์หนึ่งรอบโดยประมาณ และจากเวลาหนึ่งปี^{๕๕} เราอาจแบ่งออกเป็นเวลาย่อยๆ ได้เป็นวัน เดือน สัปดาห์ ซึ่งอาจใช้แบ่งเอาความใจหรืออาศัยโลกเป็นหลักได้ทั้งสองอย่าง ฉะนั้นเวลาจึงเป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์ในสังคมกำหนดขึ้นเท่านั้น ส่วนเวลาที่แท้จริงคืออะไรไม่มีใครรู้ เพราะเวลาอาจจะมีแต่ไม่มีใครรู้จัก หรือเวลาไม่มีก็ไม่ได้เหมือนกัน^{๘๙}

สำหรับผู้เขียนและผู้ฟังตำนานนั้น น่าจะมีความเข้าใจในเรื่องของกาลเวลาอยู่สองลักษณะ คือ เวลาที่มีความหมายเป็นหน่วยวัดของเหตุการณ์ที่เป็นขบวนการ ซึ่งเกิดสืบเนื่องกันอย่างรวดเร็วและสัมพันธ์ต่อเนื่องกันอย่างไม่หยุดยั้ง เวลาจึงเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เมื่อเวลาถูกสร้างขึ้นเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ในลักษณะนี้ ความเข้าใจว่ามีอดีต ปัจจุบัน และอนาคตก็เกิดขึ้น สิ่งที่แสดงว่ามนุษย์เคยชินกับการคิดที่ผูกพันกับเวลามาก่อน คือภาษาซึ่งแสดงนัยของเวลาเป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเสมอ ส่วนเวลาอีกลักษณะหนึ่ง มีแต่ปัจจุบันช่วงเดียว ไม่มีอดีตและอนาคต เรียกว่านิรันดรภาพ(Eternity) เพราะนิรันดรภาพไม่มีผลสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ก่อนหน้านั้น ไม่มีความสัมพันธ์ใดๆ กับอดีต และไม่มีผลใดๆ ต่ออนาคต ในนิรันดรภาพจึงไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์เลย

นัยของกาลเวลาตามความหมายแรกซึ่งแบ่งเวลาเป็นสามช่วง คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคตนั้น สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันเป็นลูกโซ่ไม่มีสิ้นสุด ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด ทำให้เข้าใจได้ว่าเวลาเป็นวงจร หมุนจากอดีตสู่ปัจจุบัน อนาคตและอดีตอีกครั้งหนึ่ง สลับเวียนเปลี่ยนกันไปอย่างนี้เสมอ

^{๘๙} นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์," ใน *ปรัชญาประวัติศาสตร์*, หน้า 127.

ก่อน ปัจจุบันก็คืออดีตของอนาคตที่ยังมาไม่ถึง และอนาคตก็คือส่วนหนึ่ง
 ของปัจจุบันและอดีต อดีต ปัจจุบัน และอนาคต จึงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา
 ไม่หยุดยั้ง ขณะเดียวกันก็เคลื่อนที่ไปข้างหน้า เวลาตามความเข้าใจของ
 คนสมัยนั้นจึงมิใช่เป็นวัฏจักรเพียงอย่างเดียว หากเป็นเส้นตรงมุ่งหน้าเข้าไป
 ในอนาคตทั้งอดีตไว้เบื้องหลัง ในแง่ในเวลาไม่มีจุดเริ่มต้นที่แน่นอน การ
 เกิดและการสิ้นสุดของโลกและสรรพสัตว์ทั้งมวลในกัลป์หนึ่ง ๆ มิใช่จุดเริ่ม
 ต้นและจุดจบแท้จริงของกาลเวลา เพราะก่อนหน้านั้นยังมีการเกิดและการ
 แยกตัวของโลกและชีวิตมาแล้วนับครั้งไม่ถ้วน ในรูปของวัฏจักร การ
 ประมาทหาจุดเริ่มต้นที่แท้จริงของเวลาจึงเป็นไปได้ แต่สิ่งหนึ่งที่จะต้อง
 เข้าใจคือ เวลาของผู้เขียนและผู้ฟังตำนานล้วนอยู่ภายใต้กรอบความคิดทาง
 ศาสนา อดีตจึงมีความหมายเฉพาะถึงช่วงเวลาก่อนพระสมณะโคตมเสด็จลง
 มาประสูติในโลกนี้ อดีตอาจย้อนไปไกลตั้งแต่แรกกำเนิดของโลก จักรวาล
 และชีวิต เรื่องราวและยุคสมัยของพระพุทธรองค์ก่อน ๆ ทั้งในกัลป์นี้และต่าง
 กัลป์ การเวียนว่ายตายเกิดในชาติและภพต่างๆ ของพระโพธิสัตว์ซึ่งกินเวลา
 นานนับเป็นแสนๆ กัลป์ แสดงความเข้าใจว่าอดีตกินเวลายาวนานกว่าอนาคต
 และปัจจุบันนัก หรืออาจเข้าใจได้ว่ามนุษย์และสรรพชีวิตทั้งปวงได้ผ่านการ
 เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร และสร้างเหตุการณ์ต่างๆ ไว้ในอดีต เพื่อ
 ให้เกิดผลในปัจจุบันนานนักแล้ว หน่วยวัดเวลาในอดีตจึงมิใช่ประมาณกัน
 เป็นปีและเดือน เช่นที่ใช้กับเวลาในปัจจุบัน แต่มีหน่วยวัดต่างหาก เป็น
 กัลป์ อสงไขย อนันตรกัลป์ และยุค ฯลฯ ซึ่งให้ความรู้สึกไกลเกินประมาณ
 การของมนุษย์ แต่มีผลให้เวลาในช่วงอดีต ลึกลับ ไพศาลและศักดิ์สิทธิ์
 สำหรับคนทั่วไป ตำนานแทบทุกฉบับจึงมักเริ่มต้นด้วยอดีตกาลในลักษณะ
 เช่นนี้ ความเข้าใจในเรื่องของอดีตอย่างแน่นแฟ้นเช่นนี้ ทำให้ผู้เขียนตำนาน

สามารถนำเหตุการณ์ใดๆ กลับเข้าสู่อดีตได้ โดยการจัดเหตุการณ์นั้น ๆ เข้าอยู่ในเวลาของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เช่น ผู้เขียนตำนานเมืองสุวรรณโคม คำต้องการแสดงว่าเมืองสุวรรณโคมกำเนิดขึ้นและสลายลงแล้วในอดีต ผู้เขียนอาศัยวิธีนำเสนอโดยแสดงว่า ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำนั้นเป็นเรื่องซึ่งพระพุทธกัสสปตรัสเล่าให้พระสาวกฟัง พร้อมทั้งได้ทำนายว่าเมืองนี้จะเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และจะเป็นที่ประดิษฐานศาสนาของพระพุทธเจ้าโคตม ซึ่งจะลงมาตรัสต่อจากพระองค์ หรือการอ้างว่าพระเจ้าสุวรรณทวารมูขแห่งเมืองสุวรรณโคมคำอยู่ในสมัยของพระโกนาคมนะสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนและสับสนในตำนานเวลาอย่างยิ่งสำหรับผู้อ่านตำนานในปัจจุบัน

ต่อจากอดีตคือช่วงเวลาปัจจุบัน ปัจจุบันในความเข้าใจของผู้เขียนตำนานมีสองความหมาย คือ ปัจจุบันหมายถึงสมัยที่ผู้ประพันธ์ตำนานมีชีวิตอยู่ และปัจจุบันซึ่งมีระยะเวลากำหนดแน่นอน คือเป็นปัจจุบันที่มีจุดเริ่มต้นและจุดจบ ซึ่งจะเริ่มนับเมื่อพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเสด็จลงมาประสูติในโลกมนุษย์ แล้วเวลาในปัจจุบันจะกินเวลาไปเรื่อย ๆ จนตรัสรู้และนิพพาน การสังคายนาศาสนาในอินเดียและลังกา การเผยแพร่ของพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนต่าง ๆ จนถึงประเทศไทย ซึ่งเป็นการเริ่มประวัติศาสตร์ของคนไทยด้วย เพราะเมื่อพุทธศาสนาได้เข้าสู่ดินแดนแถบนี้แล้ว เรื่องราวของบ้านเมือง กษัตริย์ ราชวงศ์ และมนุษย์จะเริ่มมีบทบาท แต่ก็ยังอยู่ภายใต้กรอบแห่งพุทธศาสนา เรื่องราวจะดำเนินไปเรื่อย ๆ จนถึง พ.ศ. 5000 ซึ่งเชื่อว่าศาสนาของพระองค์จะสิ้นสุดลง ช่วงเวลาตั้งแต่พระพุทธประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน ไปจนถึงศาสนานี้เรียกว่าพุทธกาลซึ่งถือว่าเป็นปัจจุบันกาล ปัจจุบันในความหมายของผู้คนสมัยนั้นจึงเป็นช่วงเวลาที่มีความยาวมากกว่า

ความเข้าใจสมัยนี้ เพราะรวมอดีตและอนาคตส่วนที่อยู่ติดกันเข้าไว้ด้วย คือ เป็นปัจจุบันที่มีอดีตและปัจจุบันในอนาคต แม้จะเป็นที่เข้าใจว่าเหตุการณ์ สมัยพระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่และหลังจากนั้นได้เกิดขึ้น และผ่านมาแล้ว หรือเหตุการณ์ตั้งแต่สมัยของผู้เขียนตำนานไปจนถึง 5,000 พระวสาจะยังไม่เกิดขึ้นก็ตาม และเนื่องจากอยู่ในช่วงเวลาของพระพุทธองค์ ปัจจุบัน และเป็นช่วงของการสะสมบุญกุศลเพื่ออนาคต เหตุการณ์นั้น ๆ จึงจัดว่าเป็นปัจจุบันในความรู้สึกด้วย จะสังเกตได้จากการบันทึกเกี่ยวกับ เวลาปัจจุบัน มักจะเริ่มนับตั้งแต่พระพุทธนิพพานแล้ว เพื่อเป็นการ ย้ำเตือน ว่าเวลาของ พุทธองค์ได้ผ่าน ไปแล้วเท่า ไฉนและ เหลือ เวลา สำหรับ ปัจจุบันอีกเท่าไรจะสิ้นสุดศาสนา เช่น “พระศาสนาล่วงแล้วได้ 2020 พระวสา.....”⁹⁰ หรือ “ได้ยินว่าเมื่อพระศาสนาปรินิพพานล่วงแล้วได้ 700 ปี....”⁹¹ ตำนานบางฉบับจะย้ำความสำคัญของเวลา 5,000 ปี ใน ความหมายของเวลาของศาสนาพระโคตม อันเป็นปัจจุบันกาลของพุทธชนผู้ เกิดมาในยุคของพระองค์ดังนี้ “....เหตุพระพุทธเจ้ามีพระมหากุณา จัก ใคร่โปรดบริษัทภายหน้าให้ได้ถึงสุข ให้ได้กับทุกชั้นในสังสารทุกคนแล จงรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ 5,000 ปี นั้นเถิด”⁹²

ดังได้อธิบายแล้วว่า ความตายมิใช่ที่สิ้นสุดของชีวิต ในเมื่อชีวิต สามารถเวียนเกิดได้ซ้ำกัลป์ เวลาของชีวิตจึงมิใช่เฉพาะที่เป็นอยู่เท่านั้น แต่กินเวลาตลอดทั้งกัลป์ด้วย เวลาของพระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จมาตรัสสามพระ

⁹⁰ สวงน โชติสุขรัตน์, ผู้รวบรวม. “ตำนานวัดเจ็ดยอดเชียงใหม่” ใน *ประชุมตำนานลานนาไทย*, เล่ม 2 หน้า 132.

⁹¹ กรมศิลปากร, *ชินกาลมาลีปกรณ์*, หน้า 112.

⁹² กรมศิลปากร, *ตำนานมูลศาสนา*, หน้า 229.

องค์ได้ผ่านไปแล้ว ปัจจุบันซึ่งดำเนินอยู่คือเวลาของศาสนาพระ โคตมะ เมื่อเวลาของพระองค์ดำเนินไปจนครบ 5,000 ปีแล้ว ศาสนาของพระองค์ จะเสื่อมและสิ้นสุดลง เป็นการสิ้นสุดของเวลาปัจจุบัน แล้วจะถึงเวลา ของพระพุทธรองค์ใหม่คือพระศรี อารีย์ซึ่งจัดเป็นเวลา ในอนาคตซึ่งผู้เขียน และผู้ฟังตำนานถือเป็นช่วงสุดท้ายของกาลเวลา เพราะหลังจากพระศรี อารีย์เสด็จลงมาตรัสแล้วมนุษย์จะมีชีวิตอยู่ในนิรันดรภาพ (Eternity) ก็มิ เฉพาะปัจจุบัน จนกว่าโลกจะถูกทำลายอีกครั้งหนึ่ง แต่ดูเหมือนความ พอใจของคนทั่วไปจะหยุดลงแค่ชีวิตนิรันดรในโลกพระศรีอารีย์เท่านั้น

นอกจากโลกพระศรีอารีย์จะเป็นเป้าหมายในชีวิตของพุทธศาสนิก ชนแล้ว ในอีกระดับหนึ่ง นิพพานคือจุดหมายปลายทางซึ่งแน่นอนกว่า เพราะเมื่อจิตเข้าสู่นิพพานแล้ว หมายถึงความดับและความสงบสุขตลอดกาล นิพพานจึงให้นิรันดรภาพที่แท้จริง เวลาในความเข้าใจของผู้เขียนตำนานจึง ดำเนินไปสู่เป้าหมายสองจุด คือนิรันดรภาพชั่วคราวในโลกของพระศรีอารีย์ และนิรันดรภาพตลอดกาลในสภาวะของนิพพาน ซึ่งเป็นที่สิ้นสุดอย่างแท้จริง ของกาลเวลา กาลเวลาในประวัติศาสตร์จึงต้องเกี่ยวพันกับอดีต ปัจจุบัน และอนาคต มิใช่ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งโดยเฉพาะ

แนวความคิดดังกล่าวนี้ใกล้เคียงกับความคิดด้านกาลเวลาที่ปรากฏ ในการเขียนจารึก ต่างกันตรงที่ในงานเขียนประเภทจารึกไม่นิยมย้อนกลับไป ไปบันทึกเรื่องราวที่ถือว่าเป็นอดีต คือช่วงเวลาก่อนพระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ ปรีณิพพาน แต่เรื่องราวในจารึกมักเริ่มด้วยเวลาปัจจุบันของเจ้าของ จารึกและเล่าเรื่องที่ต้องการเล่าไปจนจบ เรื่องที่เล่ามักเป็นเรื่องที่เกิดจาก ประสบการณ์โดยตรงของเจ้าของจารึก อาจย้อนไปในอดีตใกล้ ๆ บ้าง แต่ อดีตนั้นไม่เกี่ยวข้องกัปกาลเวลาของพระพุทธองค์เช่นปรากฏในตำนาน กาล

เวลาในประวัติศาสตร์ในจารึกจึงดูเหมือนจะเริ่มต้นในพุทธกาลเท่านั้น แม้จารึกบางหลักก็แสดงแนวความคิดด้านกาลเวลาในพุทธศาสนา บ่งชี้ว่าผู้คนยุคหนึ่งมีความเข้าใจเรื่องอดีต ปัจจุบัน อนาคต ของกาลเวลา เรื่องของโลก พระศรีอารีย์ และพุทธกาล 5,000 ปีเช่นกัน ดังจารึกหลักที่ 2 แสดงว่าผู้คนยุคหนึ่งเชื่อว่าสมัยที่เขามิชีวิตอยู่คือสมัยที่เรียกว่าภัทรกัลป์ และเป็นสมัยของพระพุทธสมณโคดมซึ่งกินเวลา 5,000 ปี การมีชีวิตอยู่ของเขาคือการใช้เวลา 5,000 ปีให้หมดไป เพื่อชดใช้กรรม สะสมบุญกุศล รอคอยการเสด็จมาตรัสของพระศรีอารีย์ในอนาคต แม้แต่ความเสื่อมของพุทธศาสนาในช่วงกลียุคก็เป็นความคิดที่ใกล้เคียงกัน การแบ่งช่วงของจารึกและตำนานจึงคล้ายคลึงกัน แต่จารึกไม่สนใจกล่าวถึงอดีตและความสัมพันธ์ระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคตในลักษณะเดียวกับตำนาน จารึกจะให้ความสำคัญต่อบุคคลเป็นลำดับแรก และไม่อาศัยการแบ่งเวลาโดยยึดถือแนวความคิดทางศาสนา มาเป็นพื้นฐาน ในการจดบันทึกเหตุการณ์ ทางประวัติศาสตร์มากนัก

สำหรับตำนานฝ่ายเมือง การแสดงออกของความคิดด้านกาลเวลาแตกต่างกันไปจากที่แสดงในตำนานฝ่ายวัด ตำนานฝ่ายเมืองนิยมเริ่มเรื่องด้วยกาลเวลาในเวลาของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน แล้วต่อยุ่ด้วยเรื่องราวของบรรพบุรุษ ราชตระกูลวงศ์ และบ้านเมือง ตำนานบางฉบับไม่มีเรื่องกาลเวลาของพระพุทธเจ้ามาเกี่ยวข้องเลย เวลาในตำนานฝ่ายเมืองจะดำเนินไปเรื่อย ๆ ในรูปของการเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ เรามองเห็นการแบ่งเวลาเป็นช่วงอดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยอาศัยเวลาของศาสนา พระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ไม่ถนัด แต่เรามองเห็นวัฏจักรของเวลาในตำนานฝ่ายเมือง เป็นที่เข้าใจแล้วว่าแนวความคิดเรื่องกฎแห่งกรรมและการเวียนเกิด

คือความคิดพื้นฐานของผู้คนในยุคสมัยนั้น เมื่อมีวัฏจักรของชีวิตซึ่งเริ่มด้วยการเกิด เติบโต แก่ เจ็บและตาย กาลเวลาซึ่งคุ่นานไปกับชีวิตจึงเป็นวัฏจักรด้วย ผู้ผูกตำนานได้ถ่ายทอดแนวความคิดที่วางลงไว้ในงานเขียนของเขาอย่างค่อนข้างชัดเจน ด้วยการแสดงความเป็นไปของสังคมต่าง ๆ ในลักษณะเดียวกับวัฏจักรของชีวิต เราจะเห็นการเกิดแก่เจ็บตายของชีวิตดำเนินไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่นางจามเทวี เจ้ามหันตยศ พระเจ้าอาทิตย์ราช หรือลาวจักรราช ลาวแก้ว ลาวเสลา ลาวแหลม ลาวก๊ก ลาวกิน ลาวตัน ลาวจอม กระทั่งถึงขุนเท็ง ขุนทิง ขุนเจือง ฯลฯ เราจะเห็นการเกิด การเติบโต ความเจริญรุ่งเรือง ความเสื่อม และการสลายตัวของเมืองต่าง ๆ ในที่สุด เช่น เมืองสุวรรณโคมคำ เมืองสุวรรณคำแดง เมืองเงินยางเชียงแสน เมืองหริภุญไชย เมืองบัว เมืองเชียงของ เมืองเชียงเรือง ฯลฯ ตามความเข้าใจของผู้ผูกตำนานเมือง ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของการเกิด ความเจริญและความเสื่อมของสรรพสิ่งในจักรวาล ซึ่งจะบังเกิดหมุนเวียนเป็นวงจรตลอดไป เวลาในประวัติศาสตร์จึงผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเหตุการณ์อย่างแยกจากกันไม่ได้ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นคือเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป เหตุการณ์ตั้งแต่นางจามเทวีขึ้นจากเมืองละโว้ไปครองหริภุญชัย ความเติบโตรุ่งเรืองของบ้านเมือง จนกระทั่งสิ้นพระชนม์เกิดขึ้นพร้อมกับความต่างไปของกาลเวลา กาลเวลาจึงมิใช่สิ่งที่อยู่นิ่งเฉย แต่ได้หมุนเวียนไปตามเหตุการณ์ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแสดงความหมุนเปลี่ยนของเวลาเช่นไร เวลาก็ให้ความต่างระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคตต่อเหตุการณ์ได้เช่นนั้น เพราะไม่มีเหตุการณ์ใดมิได้เกิดขึ้นในกาลเวลา และไม่มีเวลาใดเกิดขึ้นได้ถ้าไม่เกิดเหตุการณ์ ประวัติศาสตร์จึงผูกพัน อยู่กับการเกิด ขึ้นและเปลี่ยน ไปของเวลาและเหตุการณ์เสมอสำหรับ ผู้ผูกตำนานฝ่ายเมืองจึงมิได้มองว่าเวลาเป็นสิ่งที่กำหนด

แน่นอนซึ่งวัดได้จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและผ่านไปเท่านั้น แต่เวลายังมี
ความหมายเป็นวัฏจักรกับเหตุการณ์ด้วย ทำนานฝ่ายเมืองจึงมุ่งแสดงความ
เปลี่ยนแปลงของเวลาและ เหตุการณ์ยิ่ง กว่าแสดง ว่าเวลาเป็นเพียง หน่วยวัด
ของเหตุการณ์ ซึ่งจะต้องผ่านไปสู่จุดหมายใดจุดหมายหนึ่งเท่านั้น

3. เทศะ

นอกจากเวลาแล้ว เทศะหรือสถานที่คือเงื่อนไขสำคัญอีกประการ
หนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะการเขียนประวัติศาสตร์ตระกูล
ตำนานนั้น จะมองว่าประวัติศาสตร์เริ่มต้นที่ชมพูทวีป ซึ่งคงหมายถึง
อินเดียโบราณ เพราะเมื่อก้าวถึงลังกา ผู้จัดทำานจะใช้คำว่า *ลังกาทวีป*^{๙๓}
และเมื่อก้าวถึงลานนา จะใช้คำว่า *เมืองไทยเรา*หรือ*ลานนาไทย* หรือ
ใช้คำว่า *สุวรรณภูมิ* เมื่อต้องการหมายถึงดินแดนในแหลมทอง เป็นต้น
ตามความเชื่อของคนสมัยนั้นเข้าใจว่า โลกมีสัณฐานแบนราบประกอบด้วย
ทวีปสำคัญสี่ทวีป คือ อุตตรกุรุทวีปทางเหนือ มพพิทเททวีปทางตะวันออก
ชมพูทวีปทางใต้ และอมรโคยานทวีปทางตะวันตก ในบรรดาทวีปทั้งสี่
ชมพูทวีปจักว่าเป็นทวีปสำคัญที่สุด เพราะเป็นทวีปเดียวที่มีบทบาทใน
ประวัติศาสตร์ คือเป็นทวีปที่เกี่ยวข้องกับกาลเวลาและการเปลี่ยนแปลง
ส่วนอีกสามทวีปนั้นอยู่นอกเหนือกาลเวลาและการเปลี่ยนแปลงใด ๆ นอก
จากนั้น “พระพุทเจ้ากัถิแลพระบัจเจกโพธิเจ้ากัถิ และพระอรธศาก
เจ้ากัถิ แลพระอรหันตาชิลมาสพเจ้ากัถิ แลโพธิสัตว์อันจะได้ตรัสเป็นพระ
พุทเจ้ากัถิแล พระญาจักรพรรดิราชากัถิ อันว่าท่านผู้มีบุญทั้งหลายตั้งกล่าว
มานี้เสีย ท่านบ่ห่อนรู้ ไปเกิดในแผ่นดิน ๓ อันนี้เลย ท่านย่อมมาเกิดใน
แผ่นดินชมพูทวีปอันเราอยู่นี้แล”^{๙๓} ในฐานะที่เป็นทวีปกำเนิดของพระพุท

^{๙๓} *ไตรภูมิพระร่วงพระญาติไทย*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2507), หน้า ๙๓.

เจ้าและพระจักรพรรดิราชมาทุกุกุทุกุสมัย ชมพูทวีปจึงมีความหมายทั้งในสายตาของพุทธจักรและอาณาจักร โดยเฉพาะสำหรับดินแดนซึ่งมีอารยธรรมแบบพุทธ ชมพูทวีปคือแหล่งกำเนิดศาสนาและอารยธรรมทั้งหมด ใต้รับการเคารพและเป็นที่ยึดมั่นแบบของปราชญ์จากดินแดนอื่น ๆ เสมอ

เมื่อผู้เขียนตำนานนิยมเริ่มต้นประวัติศาสตร์ ด้วยประวัติของ พระพุทธเจ้าในตำนานกาลเวลา จึงเป็นที่แน่นอนที่จะเริ่มต้นตำนานสถานที่อินเดียโบราณ ซึ่งสมมุติว่าเป็นชมพูทวีป เพราะพระพุทธเจ้าถือกำเนิดในวรรณะกษัตริย์ มีฐานะเป็นเจ้าชายองค์หนึ่งในอินเดีย การแสดงพุทธประวัติเบื้องต้นแรกย่อมต้องดำเนินอยู่ในขอบเขตของอินเดีย และเมื่อเสด็จนิพพานแล้ว เรื่องราวเกี่ยวกับความเจริญรุ่งเรือง การเผยแพร่ศาสนาในอินเดีย และลังกา ตลอดจนประวัติศาสตร์โบราณบางส่วนของประเทศทั้งสองยังคงถูกกล่าวถึงอยู่จนกระทั่งเมื่อศาสนาพุทธเผยแผ่เข้าสู่สุวรรณภูมิ จึงเริ่มมีการขยายตัวของสถานที่ออกจากอินเดีย มีการกล่าวถึงเรื่องราวของมนุษย์ในท้องถิ่นนั้น ๆ บ้าง เช่น เรื่องของพระเจ้าอนรุทธแห่งพุกาม พระเจ้าศรีธรรมโคกราชแห่งนครศรีธรรมราช พระร่วงแห่งสุโขทัย เป็นต้น สถานที่ในตำนานจึงเกี่ยวพันอยู่กับทางเดินของศาสนาอย่างสำคัญ แม้ต่อมาอินเดียจะคลายความสำคัญลงในฐานะเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา ด้วยศาสนาพราหมณ์มีอำนาจมากขึ้น และเบียดเบียนจนพุทธศาสนาแทบจะสูญหายไปจากอินเดีย พุทธศาสนาในแถบสุวรรณภูมิล้วนแต่สืบเนื่องมาจากลังกา กระนั้นอินเดียก็ยังคงมีความหมายในฐานะของดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากการพยายามเชื่อมโยงดินแดนอื่น ๆ เข้ากับอินเดียในความเข้าใจก็คือชมพูทวีป ประหนึ่งว่าดินแดนเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีป เพื่อแสดงว่าอยู่ในโลกของพุทธศาสนาด้วยกันและรักษา

ให้เรื่องราวของศาสนาในดินแดนอื่น ๆ ศักดิ์สิทธิ์ด้วย วิธีเชื่อมโยงดินแดน แถบสุวรรณภูมิเข้ากับชมพูทวีปในอุดมคติกระทำได้หลายวิธี เช่น การเล่า ย้อนไปในอดีตว่า พระพุทธเจ้าสมัยดำรงพระชนม์อยู่ได้เสด็จมาในท้องถิ่น นั้น ๆ เพื่อโปรดสัตว์และได้แสดงปาฏิหาริย์ไว้ เช่น ประทับรอยพระบาท ไว้เป็นที่บูชา หรือมีพุทธทำนายเกี่ยวกับดินแดนต่าง ๆ ที่เคยเสด็จไป ในทำนองว่าดินแดนเหล่านั้นต่อไปจะเป็นที่ตั้งของศาสนาพุทธรุ่งเรืองสืบไป หรือดินแดนนั้น ๆ ต่อไปจะเกิดเมืองใหญ่หรือจะเป็นที่ที่พระราชา พระกษัตริย์ จะมาประดิษฐานอยู่ เป็นต้น ทำให้เกิดตำนานเกี่ยวกับบ้านเมืองและ ปุชนิยสถานทำนองนี้มากมาย เช่น ตำนานพระธาตุจอมทอง เชียงใหม่ ตำนานพระธาตุเก้าก้อนเต้า ตำนานพระธาตุคอกยุง ตำนานพระธาตุช่อแฮ ตำนานพระบาทสี่รอยรุ่ง ตำนานพระธาตุคอกยุง ฯลฯ การบรรยาย เรื่องพระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปในที่ต่าง ๆ เป็นธรรมเนียมสำหรับประเทศ ซึ่ง นับถือพุทธศาสนาด้วยกัน โดยต่างพูดว่าพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมายังส่วนนั้น ส่วนหนึ่งของประเทศตนเองทั้งสิ้น ทั้งนี้เลียนแบบว่าพระพุทธองค์เคยเสด็จไปที่ ไทป์ในอินเดีย ก็นำเอาสถานที่ซึ่งพระองค์เสด็จไปมาดัดแปลงเป็นชื่อ สถานที่ในประเทศของตน นอกจากนี้ยังมีการพยายามย่อส่วนชมพูทวีปไว้ในดินแดนอื่น ๆ ด้วย เช่น มีการเลียนแบบเรียกชื่อเมืองในท้องถิ่นให้ สอดคล้องกับชื่อเมืองสำคัญในพุทธศาสนา เช่น เมืองโกสัมพี เมืองกลิง คราช เมืองสาวัตถี เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองมิถิลา เมืองราชคฤห์ เป็นต้น เพื่อสร้างสัญลักษณ์ทางศาสนาไว้ให้พุทธศาสนิกชนสักการบูชา นับว่า เป็นอุบายอันแยบยลของผู้คิดสร้างเรื่องขึ้น แต่กลับเป็นข้อบกพร่องอย่าง มากมายในการบันทึกประวัติศาสตร์ตระกูลตำนาน เพราะทำให้เรื่องวุ่น จับต้นชนปลายไม่ถูก และยังยากแก่การสันนิษฐานว่าเมืองซึ่งเลียนชื่อมา จากชมพูทวีปนั้นแท้จริงคือเมืองอะไรในสุวรรณภูมิ

การผูกเรื่องให้ดินแดนเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีป หรือย่อส่วนของชมพูทวีปไว้ในดินแดนของตนนั้น มิใช่เกิดขึ้นเพราะความบกพร่องของความรู้ทางภูมิศาสตร์ ผู้เขียนตำนานเข้าใจที่เกี่ยวกับความแตกต่างของดินแดนและระยะทางซึ่งห่างไกล ความแตกต่างของเชื้อชาติ ภาษาและวัฒนธรรม แต่เป็นการตั้งใจให้เป็นเช่นนั้น เพราะถือว่าชมพูทวีปเป็นบ่อเกิดของประวัติศาสตร์ของมนุษย์ทั้งมวลในโลกของพุทธศาสนา การนำตนเองเข้าไปเชื่อมเกี่ยวกับชมพูทวีป นอกจากประโยชน์ทางศาสนาแล้ว ยังเป็นการพยายามหาคำตอบเกี่ยวกับกำเนิดของตนเองด้วย ในฐานะที่นับถือพุทธศาสนา จึงมีความรู้สึกว่าคุณควรจะมีกำเนิดหรือมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชมพูทวีป เพราะคนสมัยนั้นไม่มองอะไรนอกเหนือไปจากโลกของพุทธศาสนาอยู่แล้ว เรื่องราวทั้งหมดจึงต้องเน้นว่ามีกำเนิดที่ชมพูทวีปก่อน แล้วขยายไปสู่ดินแดนอื่น ๆ ตัวอย่างที่แสดงว่าผู้เขียนต้องการเชื่อมโยงดินแดนของตนเข้ากับชมพูทวีปประจักษ์เป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีป หรือพยายามย่อส่วนชมพูทวีปไว้ในดินแดนของตน ซึ่งจะพบเสมอในการเขียนตำนาน เช่น ผู้เขียนตำนานเมืองสุวรรณโคมคำได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในเมืองสุวรรณโคมคำไว้ว่า “ในกาลนั้นท้าวพระยาในชมพูทวีป/ทงสนเกิดเป็นอันธพาลชุนมากหลาย คือบ้างก็ดี บ้างก็ร้าย”⁹⁴ หรือในราชวงศ์ปกรณพงศาวดารลานนาไทย ได้เอ่ยถึงพระเจ้าอนรุทธว่า

...ในขณะยามนั้นยังมีพระยาตนหนึ่ง ชื่ออนรุทธธรรมมิก
ราช ได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในมลราชแล้ว ได้ปราบท้าวไปในชมพู
ทวีป ทั่งมวลแล้ว พระยาอนรุทธธรรมมิกราชตนนั้น ก็เรียก

⁹⁴ ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ, “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 72” ในประชุมพงศาวดารเล่มที่ 45 (กรุงเทพฯ : กุรุสภา, 2512), หน้า 205.

มาหยั่งท้าวพระยามหากษัตริย์ทั้งหลายในสกล *ชมพูทวีป* ทั้ง
 มวล ให้เข้ามาพร้อมในสำนักแห่งตนนั้นแล เมื่อนั้นท้าวพระยา
 มหากษัตริย์ทั้งหลายก็มา พร้อมกับด้วยพระยานุรทธรธรรมิกราช
 สนนแล ยังแต่ฝ่ายเมือง *ลานนาไทย* หาใครจักไปพร้อมไม่
 ได้ เหตุไม่มีกษัตริย์ 95

และยังกล่าวถึงกษัตริย์ต่าง ๆ ร่วมสมัยกับชนเจื่อง ดังนี้

“เมื่อนั้นท้าวพระยามหากษัตริย์ทั้งหลาย มีเมืองโกสัมพี

และเมืองกลิงครัฐ หงสาวดี สาวดี ยโยททยา จันทบุรี และ
 จุลฉวีเทหราช ต่างคนก็ต่างแต่งรพลคนศึกมาเป็นอันมากหลาย
 นนแล...” 96

การเชื่อมโยงและย่อส่วนให้ดินแดนนั้น ๆ กลายเป็นส่วนหนึ่งของ
 ชุมพูทวีปจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในการบันทึกตำนาน ดินแดนอื่นๆ นอก
 เหนือโลกของพุทธศาสนาจะไม่ได้ได้รับความสนใจกล่าวถึงเลย ในแง่ของ
 เทศะผู้เขียนตำนานจึงมองอยู่เฉพาะในโลกของพุทธศาสนาเท่านั้น

ลักษณะของการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน

1. ในแง่ของเนื้อหา เรื่องราวส่วนใหญ่ของตำนานมีพื้นฐานอยู่
 บนนิทานปรัมปราประจำถิ่น ซึ่งเน้นเกี่ยวกับบรรพบุรุษประจำเผ่าและวงศ์
 วาน ทำให้ตำนานมีลักษณะเป็นบันทึกลำดับตระกูลวงศ์ด้วย ร่องรอย
 ของการลำดับตระกูลวงศ์เห็นได้ค่อนข้างชัดเจนในตำนานแทบทุกฉบับตั้ง
 ตั้งแต่สังหนวัตกุมาร ซึ่งลำดับการสืบเชื้อสายของกษัตริย์ในวงศ์สังหนวัตต่อ
 มา ๆ 45 ราชวงศ์ จนกระทั่งบ้านเมืองล่มเป็นหนอง ในพงศาวดารลานนา

95 พงศาวดารลานนาไทย, “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10,” ใน *ประชุม
 พงศาวดารเล่มที่ 9* หน้า 199.

96 เรื่องเดียวกัน, หน้า 228.

พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ตำนานเมืองพะเยา ตำนานเชียงราย
 ตำนาน^{๙๗}เมืองเชียงใหม่ จะกล่าวถึงความเป็นมาของบรรพบุรุษของตน
 คือลวจังกราช และลำดับกษัตริย์สืบต่อ ๆ มา เช่น ลาวกอ ลาวเกลือ
 ลาวเกา จนกระทั่งถึงขุนท่ง ขุนเจือง และลูกหลานกระทั่งถึงพระยามังราย
 ซึ่งยังลำดับตระกูลวงศ์ต่อมาได้อีกเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบันของผู้ประพันธ์
 ตำนาน หรือในพงศาวดารเมืองหริภุญไชย ตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานมูล
 ศาสนาจะเล่าถึง กำเนิดเมืองหริภุญไชยและเรื่องราวของกษัตริย์ผู้ครองเมือง
 ลำพูนลำดับมาตั้งแต่นางจามเทวี เป็นต้น บันทึกลำดับวงศ์ตระกูลใน
 ตำนานนี้อาจเป็นไปลักษณะ เกี่ยวกับการลำดับตระกูล ซึ่งมองเห็นได้ดัง ๆ
 ในจารึก เช่น “พ่อกูช่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชอบาน
 เมือง”^{๙๗} หรือ “พระยาหล่อไทยราช ผู้เป็นลูกพระยาเลอไทย เป็นหลาน
 แก่พระยารามราช”^{๙๘} คือเป็นไปเพื่อยืนยันการสร้างสิทธิในราชสมบัติ
 และสร้างความชอบธรรมทางสังคมและการเมือง ตำนานหลายฉบับให้
 เห็นว่า การสืบราชสมบัติอาศัยความสัมพันธ์ในวงศ์ตระกูล ขณะเดียวกัน
 การย้อนลำดับตระกูลวงศ์และบรรพบุรุษยังเป็นวิถีคติคล้ายอดีตให้กับชุมชน
 ของตนด้วย เช่น ชุมชนที่ถือว่าลวจังกราช เป็นบรรพบุรุษของตนจะ
 เป็นคน ละพวกกับ ชุมชน ที่สืบเชื้อสายมาจากสิงหนวัติกุมาร และชุมชน ที่สืบ
 เชื้อสายจากสิงหนวัติกุมาร ก็จะเป็น คนละพวกกับชุมชนที่ สืบเชื้อสายมาจาก
 ชุมชนในทำนองเดียวกัน

แม้ว่าตำนานจะมีลักษณะเป็นการ ลำดับตระกูลวงศ์โดยมีพื้นฐาน

^{๙๗} สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1*, หน้า 17.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

อยู่บนนิทานปรัมปราประจำถิ่นและบรรพบุรุษประจำเผ่า แต่ตำนานแทบทุกฉบับยังมีลักษณะของการเขียนประวัติศาสตร์แบบสากล (Universal History)⁹⁹ ซึ่งเป็นการผสมกันของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการเขียนประวัติศาสตร์แบบพุทธศาสนา ซึ่งรับมาจากลังกา ความเข้มของการผสมนี้จะทำให้อัตราส่วนใดซึ่กว่าขึ้นอยู่กับชนิดของตำนานนั้น ๆ ว่าเป็นตำนานฝ่ายวัดหรือตำนานฝ่ายเมืองตั้งใ้ใดอธิบายแล้วในตอนต้น การนำประวัติพุทธศาสนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือการนำประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผูกพันเข้ากับเรื่องราวในพุทธศาสนาที่ตามที ทำให้ผู้ประพันธ์และผู้ฟังตำนานมีโอกาสมอง โลกของมนุษย์ กว้าง ขวางออกไปกว่าเรื่องราวภายในเผ่าของตน เช่น ผู้ประพันธ์พงศาวดารลานนา พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ตำนานสิงหนวัต พงศาวดารเมืองน่าน จามเทวีวงศ์หรือตำนานมุลศาสนา เป็นต้น จะไม่บันทึกเฉพาะเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับชุมชนของลวจังกราช มังราย สิงหนวัต ขุนนุ่น ขุนฟอง นางจามเทวีหรือพระเจ้าอาทิตย์ยราชเท่านั้น แต่ความรู้สึกในเรื่องโลกของพุทธศาสนาทำให้ผู้ประพันธ์ตำนานเหล่านี้สนใจกำเนิดและประวัติพุทธศาสนาไม่น้อยกว่าเรื่องราวของเผ่าตน และยังรู้สึกว่ประวัติพุทธศาสนานั้นสัมพันธ์สืบเนื่องกับประวัติ ของเผ่าตน ด้วยในฐานะ ที่เป็นส่วน หนึ่งของ ประวัติ ศาสตร์แห่งมนุษย์ทั้งมวล เหตุนี้ผู้ประพันธ์ตำนานจึงมักเริ่มเรื่องด้วยการกล่าวถึงประวัติพุทธศาสนาในอินเดียโบราณ ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดของพุทธศาสนา ก่อน แล้วจึงมองสังคมอื่น ๆ ซึ่งนับถือพุทธศาสนาหลักทีเดียวกัน คือลังกา

⁹⁹ โปรตดูรายละเอียดยใน เดวิด เค. วัชอาจ, "การเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบตำนานและพงศาวดาร," *วารสารธรรมศาสตร์* 6 : 1 (มิถุนายน-กันยายน 2519) : 3-6.

และพม่า ด้วยการเล่าถึงความเป็นไปของพุทธศาสนาในดินแดนดังกล่าว เช่น การสังคายนาศาสนาเป็นต้น¹⁰⁰ จึงเริ่มกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตน และในการกล่าวถึงเรื่องราวในท้องถิ่นของตนยังไม่มี การเน้นความรู้สึกในเรื่องชาติ หรือการกีดกันเหยียดหยามในเรื่องเผ่าพันธุ์ เรื่องราวที่บันทึกมักแสดงภาพกำเนิด ความเติบโตของชุมชนและลำดับตระกูลวงศ์ในชุมชนเป็นสำคัญ บางครั้งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าด้วย เช่น พงสาวดารล้านช้าง กล่าวถึงการไปตั้งถิ่นฐานของโอรสในสิบสองพันนา ลานนา หัวพันทั้งห้าทั้งหก อโยธยา และมอญ ดำเนินสิ่งหนึ่งซึ่งแสดง ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มของสิ่งหนึ่งกับกลุ่มของปู่เจ้าลาวจกเป็นต้น ด้วย สมัยนั้นพลเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลานนาและล้านช้าง แบ่งเป็นหลาย กลุ่มหลายเผ่าคงปรากฏมีบ้านเล็กเมืองน้อยกระจายไปทั่ว และยังมีเผ่าไทยเผ่าใดตกลงอย่างมั่นคงถึงกับเป็นศูนย์โลกของคนไทยได้ พุทธศาสนา

¹⁰⁰ แมื่อดำเนินฝ่ายเมืองก็ยังไม่ปรากฏลักษณะของประวัติศาสตร์สากล ทักกล่าว เช่น พงสาวดารเมืองน่าน พงสาวดารลานนา ดำเนินสิ่งหนึ่งซึ่ง ปรากฏว่าต้นฉบับเดิมของตำนานสิ่งหนึ่งซึ่ง มีเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติและ การสังคายนาศาสนาด้วย แต่ได้ตัดออกตั้งแต่พิมพ์ครั้งแรก ในตำนานเมืองเงิน ขางเชียงแสน แม้จะไม่ได้ดำเนินไปตามรูปแบบดังกล่าว แต่ภายในเนื้อเรื่องยัง ปรากฏลักษณะสากลในแง่ผูกพันอยู่กับพุทธศาสนาบ้าง ซึ่งตำนานฝ่ายเมืองอีก หลายฉบับก็ได้แสดงความ เป็น “สากล” นี้อย่างไรก็ตาม แม้จะไม่ชัดเจนนัก เช่น ตำนานเมืองสุวรรณภูมิคำ ตำนานเมืองฝาง ตำนานเมืองทรายพอง ตำนาน เมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น และยังมีตำนานฝ่ายเมืองอีกบางฉบับแทบไม่ แสดงความเป็น “สากล” ทั่วเลย เช่น พงสาวดารเมืองล้านช้าง ตำนาน เมืองสุวรรณคำแดง พระราชพงสาวดารเหนือ เทศนาจุลยทธการวงศ์ และจุล ยทธการวงศ์ความเรียง เหล่านี้เป็นข้อยกเว้นจำนวนน้อยเมื่อเปรียบกับจำนวน ตำนานทั้งหมดแล้ว.

จึงกลายเป็นศูนย์กลางของโลกของคนไทย ให้กำเนิดการบันทึกประวัติศาสตร์แบบประวัติศาสตร์สากลซึ่งมองสังคมทั้งหลายในพุทธศาสนาว่าเป็นสังคมเดียวกัน มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในเรื่องของการสืบทอดศาสนา และเพิกเฉยต่อสังคมอื่น ซึ่งมีได้นับถือพุทธศานานิกายเดียวกัน เช่น เปอร์เซีย ญี่ปุ่น ธิเบต เกาหลี อินโดนีเซีย ว่าอยู่นอกเหนือโลกของพุทธศาสนาและไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับอันใดกับสังคมของตน การบันทึกประวัติศาสตร์ในลักษณะนี้เริ่มเสื่อมลงเมื่ออยุธยากลายเป็นอาณาจักรที่มั่นคงหลังการเสียกรุงครั้งที่ 1 และกลายเป็นศูนย์กลางของโลกของคนไทยแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประกอบกับอำนาจของกษัตริย์วิวัฒนาการขึ้นสูงมากจนความคิดเรื่องรัฐและราชวงศ์เด่นยิ่งกว่ากว่าศาสนา การเขียนประวัติศาสตร์จึงเปลี่ยนจุดเน้นจากศาสนาไปอยู่ที่รัฐและกษัตริย์ด้วย

2. ในเรื่องของกาลเวลา ท่านานิยมบันทึกเรื่องราวไกลตัว โดยย้อนกลับไปสู่อดีตนาน ๆ ด้วยจินตนาการซึ่งไม่อาจเข้าใจได้ในปัจจุบัน ต่างกับจารึกและพงศาวดารซึ่งนิยมบันทึกเฉพาะเรื่องปัจจุบัน หากจะย้อนกลับไปสู่อดีตบางทีก็เป็นเรื่องของอดีตใกล้ ๆ ด้วยประวัติศาสตร์ในความหมายของผู้เขียนตำนานนั้นมิได้มีความหมายเฉพาะเหตุการณ์ปัจจุบันซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลาของตนเท่านั้น แต่ผู้เขียนตำนานแสดงว่าได้เข้าใจถึงความเกี่ยวพันของอดีต ปัจจุบัน และอนาคตว่าเป็นเวลาทั้งหมดของประวัติศาสตร์ มิใช่ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง และด้วยความเข้าใจว่าปัจจุบันคือผลของอดีต แม้จะมองว่าพฤติกรรมทุกอย่างจะถูกกำหนดด้วยเหตุผล และความเชื่อทางศาสนา ดังมักแสดงออกเสมอในการเขียนตำนาน เช่น การอธิบายการเกิดของเมืองว่าเนื่องจากพุทธทำนาย นิमितต่าง ๆ อันเกิดจากการบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือการเล่าย้อนอดีตในลักษณะของการยกย่อง

และเลียนแบบอดีตตามธรรมเนียมการเคารพบรรพบุรุษ (Seniority) ของสังคมไทย ซึ่งแม้จะไม่แสดงออกด้วยการบูชาบรรพบุรุษเช่นชาวจีน แต่ความเคารพบรรพบุรุษในฐานะผู้ให้กำเนิดเป็นสิ่งหนึ่ง ซึ่งตกทอดอยู่ในสายเลือดของคนไทย การเคารพอดีตซึ่งเกิดจากการกระทำของบรรพบุรุษจึงเท่ากับการแสดงความเคารพต่อบรรพบุรุษด้วย การเขียนตำนานในเรื่องของเวลาจึงมักย้อนกลับไปสู่อดีตไกลเท่าที่จะทำได้ ด้วยสายตา ซึ่งชื่นชมอดีตอย่างยิ่ง โดยมีมุมมองว่าปัจจุบันเป็นระยะเวลาของกลียุค และพยายามอย่างยิ่งที่จะดำรงรักษาปัจจุบันให้ดำเนินไปเช่นเดียวกับอดีตซึ่งบรรพบุรุษได้กระทำด้วยวิถีทางเดียวกัน หากจะมองเหตุการณ์ปัจจุบันด้วยสายตาของปัจจุบันจึงออกจะเป็นการแสดงความไม่เคารพอดีต การบันทึกเรื่องราวใดๆ จึงต้องกระทำอยู่ในกรอบของความเชื่ออย่างไม่มีข้อสงสัยในอดีตว่าอะไรคือสิ่งที่เกิดขึ้นจริง การบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ จึงเป็นไปตามแบบแผนและความเชื่อของอดีต ซึ่งสะสมอยู่ในตัวของผู้เขียนตำนานในฐานะผลผลิตของสังคมแต่ละรุ่น ผู้เขียนตำนานจึงต้องพยายามรักษา สืบทอด เรื่องราวของอดีตไว้ให้คงอยู่ไกลที่สุด นานที่สุด แจ่มชัดที่สุด โดยไม่พยายามคิดหาเหตุผลที่จะเข้าใจอดีตในลักษณะอื่น หรืออธิบายความเป็นไปของอดีตตามพฤติกรรมที่เกิดขึ้นจริง ประวัติศาสตร์จึงมีความหมายเป็นกระบวนการที่มีจุดเริ่มต้นและจุดจบ แต่ยังไม่มากพอที่จะพัฒนาให้เป็นศาสตร์

3. ความยึดมั่นในอดีตอย่างแน่นแฟ้นและความเชื่อเกี่ยวกับโลกทรรศน์ ผีสางเทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ทำให้ผู้เขียนตำนานไม่อาจแยกสิ่งที่เกิดขึ้นจริงกับความเชื่อได้ ตำนานจึงถูกสร้างขึ้นด้วยระบบความคิดและความจริงอีกแบบหนึ่งซึ่งต่างไปจากปัจจุบัน อิทธิปาฏิหาริย์ โชคลาง เรื่องน่าอัศจรรย์ทั้งหลายที่บรรจุลงไว้ในโลกแห่งความจริงของเขาจึง

กลายเป็นส่วนที่เป็น “จุดเลือน” (Grey Area) ของการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานสำหรับคนยุคปัจจุบัน ในลักษณะที่เป็น “Mythic Imagination” (จินตภาพลึกลับ) เป็นสิ่งซึ่งตกทอดสืบเนื่องกันมาแต่ละรุ่นอย่างแจ่มแจ้งไม่ได้ แม้ว่าอิทธิปาฏิหาริย์เรื่องราวเหนือธรรมชาติเหล่านั้นจะเป็นส่วนหนึ่งของการพยายามหาเหตุผลและอธิบายเหตุการณ์ตามความเข้าใจของผู้เขียนตำนานก็ตาม เช่น การอธิบายเรื่องบ้านเมืองล่มเป็นหนองเนื่องจากพระราชและชาวเมืองฆ่าปลาดตะเพียนเผือก หรือเนื่องมาจากการขาดธรรมของพระราชานั้น

ในกาลครั้งนั้น ยังมียาเฒ่าแก่ผู้หนึ่งอยู่ในปฐมนครที่นั่น มีลูกชายคนหนึ่งเป็นคนครุร้ายหยาบซำยังนัก มันย่อมทุบตีมารดาของมันทุกวัน อยู่มาวันหนึ่งมารดาไม่สามารถจะอดกลั้นซึ่งความโกรธไว้ได้ จึงนำความขึ้นไปกราบทูล เพื่อให้พระยาทรงพิจารณาคุณชู้และโทษ พระองค์ก็หาทรงพิจารณาในถ้อยคำของยาเฒ่านั้นไม่ ซึ่งตรัสว่า ครุร้ายยาเฒ่าแก่ ชนชอว่าเต็กนอยนั้น เทียรยอมพ่อแม่ตนนั้นแล พระยาตรัสเท่านั้น เมื่อยาเฒ่าแก่ได้ยินรับสั่งดังนั้นก็มีความน้อยใจมากนักด้วยเหตุว่าหาที่พึ่งไม่ได้ จึงกราบทูลลากลับออกมาจากพระราชฐาน แล้วก็ยกมือประณมขื่นเหนือเศียร ประกาศแก่หมู่เทวดาทั้งหลยบนอากาศว่า โอหนอเทวดาอันรักษาโลกนี้มีคำว่าหาบได้นั้นฤ เมื่อทงหลยได้ยินยังถ้อยคำของยาเฒ่ากล่าวดังนั้น ก็มีความโกรธแก่พระยาเป็นอันมากนัก ในคืนวันนั้นเทวดาจึงมาบอกแก่ยาเฒ่าว่า ครุร้ายยาเฒ่า ท่านจงบอกหมู่คนทริกและญาติพี่น้อง ลูกหลาน ของท่านออกหนีเสียจากเมืองนี้โดยเร็วพลันเถิด ยาเฒ่าได้ยินยังถ้อยคำอันเทวดาบอก

ดังนั้น ก็รีบไปบอกแก่คนท่รักและญาติพี่น้องทั้งหลาย ให้รวบรวม
รวมเอาสมบัติข้าวของแต่สิ่งทีควรเอาไปได้นั้น ให้รีบเอาออกไป
จากพระนครให้สิ้น เมื่อคนทั้งหลายได้ยินในถ้อยคำของย่าเฒ่า
บอกดังนั้น เขาทั้งหลายก็กระทำตามคำของย่าเฒ่าบอกทุกประการ
ครั้นเมื่อย่าเฒ่าและคนทั้งหลายยกครอบครัวออกหนีจาก
พระนครแล้วดังนั้น ในทันใดนั้น เทวดาทั้งหลายก็กระทำให้
เมืองนั้นฉิบหายไปด้วยน้ำ พร้อมทั้งพระยาและคนทั้งหลายหมก
ไม่รับाप และหมกคนทั้งหลายที่ยืนคักด้วยพระยา จมหน้าตายอยู่
ในทันนั้นไม่มีเหลือสิ้นนแล ในทันนั้นคนทั้งหลายเรียกว่ารูเอม
บัดนี้แล 101

เหตุการณ์ดังกล่าวคือบ้านเมืองล่มเป็นหนอง นั่นอาจเกิดขึ้นจริง
จากเหตุผลทางภูมิศาสตร์ แต่ความบกพร่องของความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัย
นั้น มนุษย์จึงได้พยายามใคร่ครวญหาเหตุผลอธิบายเหตุการณ์นั้นๆ ตามความ
เชื่อและความเข้าใจของตนว่าเนื่องจากพระราชามีธรรมะ เทวดาซึ่งเป็นตัว
แทนของธรรมชาติจึงบันดาลให้บ้านเมืองล่ม ทั้งนี้ธรรมะตามความหมายต่อ
สังคมสมัยนั้นมีได้หมาย ถึงหลักธรรมทาง พุทธศาสนา เท่านั้นแต่ธรรมะมี
ความหมายเป็นกระบวนการทางสังคม เป็นความจริงดังที่ดำรงอยู่และเกี่ยว
ข้องกับความรับผิดชอบของกษัตริย์ที่พึงมีต่อสังคมด้วย เมื่อพระราชามี
ประพฤติธรรม ย่อมหมายถึงพระราชามีประพฤติส่วนทางกับความจริงหรือ
กฎธรรมชาติและขาดความรับผิดชอบต่อสังคม ย่อมเท่ากับได้ทรงทำลาย
ความจริงตามธรรมชาติ เมื่อกฎธรรมชาติถูกทำลาย บ้านเมืองย่อมอยู่ไม่ได้
และต้องล่มจมเป็นธรรมชาติ ทั้งนี้คือสังคมของบ้านเมืองถูกอธิบายให้สัมพันธ์

101 กรมศิลป์ากร, *ตำนานมรดกศาสนา*, หน้า 118-119.

กับโลกทรรศน์ของเขาด้วย เทวคาและเหตุอัศจรรย์จึงเข้ามาเกี่ยวข้องกับ อิทธิปาฏิหาริย์และเรื่องราวเหนือธรรมชาติเหล่านั้นจึงได้บ่ง “ความจริง” ของคนสมัยนั้นไว้จากสายตาของเรา คำอธิบายซึ่งเกิดจากจินตนาการและระบบความเชื่อในลักษณะเดียวกันนี้พบเป็นจำนวนมากในตำนาน เท่ากับที่เราไม่พบการอธิบายความทางประวัติศาสตร์ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมการเมืองและสังคม เพราะ “ความจริง” ของสมัยนั้นและสมัยต่างกัน การทำความเข้าใจกระบวนการทางความคิดของสมัยนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการพยายามเข้าถึงความจริงในตำนาน

4. ตำนานใช้วิธีบรรยายมากกว่าการพยายามสร้าง กฎเกณฑ์ให้กับเหตุการณ์นั้น ๆ การบันทึกเหตุการณ์ด้วยการบรรยายด้วยภาษาที่งดงาม มีการเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยอย่างคมคาย ทำให้ตำนานมีลักษณะเป็นวรรณคดียิ่งกว่าเป็นศาสตร์ เช่น “จึงไปพบช่างตัวหนึ่ง มีสี่เขี้ยวประคุดตั้งสี่คอกอัญชัน มีงาประคุดตั้งงอนไถ มีหัวประคุดตั้งคอย มีวงประคุดตั้งวงข้างเอราวัณ มีขนหางประคุดตั้งมัดหางทรายจามรี...”¹⁰² และตำนาน

ยังดำเนินวิธีเขียนตามชาดกด้วยการอาศัยเทคนิคอีกหลายประการ เช่น การย้อนสู่อดีต (Flash-back) เพื่ออธิบายเรื่องของปัจจุบันให้กระจ่างขึ้น เช่น

ครั้งหนึ่ง พระพุทธของเราทั้งหลาย เมื่อครั้งดำรง
พระชนม์อยู่ ประทับในนครพาราณสี เช้าวันหนึ่ง ทรงบาตร
และจีวรแล้ว เสด็จจากนครพาราณสีลำพังพระองค์เดียวมาทาง
อากาศ ลงจากอากาศแล้วเสด็จเที่ยววิณฑนาตในหมู่บ้านตงแห่ง
หนึ่ง คนที่อยู่หมู่บ้านตงนั้น เลื่อมใสพระองค์ พากันถวาย
ของบริโภคนแก่พระพุทธ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมควรแก่

¹⁰² กรมศิลปากร, *ตำนานมูลศาสนา*, หน้า 5.

บุญกิริยานั้นแล้ว ให้คนเหล่านั้นตั้งอยู่ในไตรสรณคมณ์และศีล ๕ แล้วเสด็จมาจากที่นั้นทางอากาศ เสด็จลงมาในที่นี้ ทรงวางบาตรไว้บนพื้นหินแห้งนี้แล้วทรงกระทำกตกิจ เสร็จกตกิจแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสพยากรณ์อย่างนั้นว่า เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้วในอนาคตกาล สถานที่นั้นจักเป็นมหานคร กษัตริย์พระนามว่า อาทิจจ์ ครองราชสมบัติในนครนี้ เมื่อพระเจ้าอาทิจจ์ครองราชสมบัติอยู่นั้น ชาติของตถาคตจะประดิษฐานอยู่ในที่นี้^{๑๐๓}

และ โดยที่ศาสนาเป็นเรื่องที่มีอิทธิพลเหนือจิตใจมนุษย์ ความเชื่อทางศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จึงเป็นเหตุผลสำคัญให้เกิดการย้อนสู่อดีต (Flash-back) เพื่ออธิบายและหาเหตุผลให้กับสิ่งแวดลอมหาความชอบธรรมให้ผู้มีอำนาจ และยังเป็นการเน้นศรัทธาทางศาสนาแก่ผู้อ่านผู้ฟังด้วย

เทคนิคอีกประการหนึ่งคือ การแทรกบทสนทนาลงในการเขียนตำนาน ซึ่งเป็นลักษณะตกทอดมาจากการเล่าตำนานและนิทานพื้นเมืองที่เกิดขึ้นในทำนองมุขปาฐะก่อนมีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การแทรกบทสนทนาลงในการเขียนตำนานนี้มีผลให้เกิดการสร้างบุคลิกให้กับบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ บุคลิกของบุคคลเหล่านั้นช่วยก่อให้เกิดความเพิลิดเพิลินและผ่อนคลายความรู้สึกของทั้งผู้เขียน (ผู้เล่า) และผู้อ่าน (ผู้ฟัง) ทำให้เกิดความรู้สึกสมจริงในเรื่องที่เล่าหรือเขียนมากขึ้น บุคลิกของบุคคลในประวัติศาสตร์เหล่านั้นจึงมีพลัง โน้มน้าวทัศนคติและพฤติกรรมของบุคคลและสังคมได้ เนื่องจากบุคคลในการจดประวัติศาสตร์แบบตำนานจะมีลักษณะเป็นคนธรรมดาดีกว่าบุคคลในการจดประวัติศาสตร์ ตระกูลพงศาว

¹⁰³ กรมศิลปากร, *ขินกาลมาลีปกรณ์*, หน้า 89-90.

การ คือเป็นบุคคลที่มีความรู้สึก มีความรัก มีความชอบ โกรธ เกลียด โทษะ โมหะ การแก้แค้น ฯลฯ บุคคลในตำนานจึงเป็นอมตะสัมผัสได้ และมีอิทธิพลอยู่ในความนึกคิดของประชาชนสามัญ เช่น ท้าวแสนปม ชุนเจือง ธรรมิกราช ปู่เจ้าลาวจก พระร่วงแห่งสุโขทัย เป็นต้น¹⁰⁴ แม้ว่าการบรรยายถึงอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดของบุคคลเหล่านั้น จะทำให้เรื่องราว นั้น ๆ ไกล่เคียงกับวรรณคดีมากกว่าประวัติศาสตร์ตามมาตรฐานปัจจุบัน

5. วิธีการบันทึกเรื่องต่างๆ จะกระทำตามลำดับเวลาอย่างเคร่งครัด แม้จะมีการพิสูจน์ว่าปีศักราชต่างๆ ซึ่งจดบันทึกในตำนานมักคลาดเคลื่อนเสมอก็ตาม แต่วิธีเรียงลำดับเหตุการณ์ตามปีต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างมีระเบียบ แสดงวิวัฒนาการของการพยายามจดบันทึกเหตุการณ์อย่างมีประสิทธิภาพและถูกต้อง ยิ่งกว่าการจดคำบอกเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ต่อๆ มาอย่างเลื่อนลอย กำหนดเวลาแน่นอนไม่ได้เช่นที่ปรากฏในการเล่านิทานพื้นเมือง ทำให้เข้าใจว่าผู้เขียนตำนานมีความเข้าใจชั้นนอกระดับหนึ่งถึงความสำคัญของการบันทึกเหตุการณ์ ตามลำดับเวลาและปีศักราชซึ่งเกิดเหตุการณ์นั้น ๆ ขึ้น และต่อมาได้มีวิวัฒนาการจนกลายเป็นแบบแผนหนึ่งของการจดประวัติศาสตร์ตระกูลพงศาวดาร

6. ความคิดเรื่องธรรมราชา แนวความคิดเรื่องธรรมราชานี้ ได้ปรากฏขึ้นในการเขียนประวัติศาสตร์ครั้งแรกแบบจารึก โดยเฉพาะจารึก

¹⁰⁴ ปัจจุบันนี้เรื่องราวของการประกอบวีรกรรมของบุคคลเหล่านั้นยังมีอิทธิพลต่อชาวบ้าน ดังจะเห็นได้จากการถ่ายทอดเรื่องราวเหล่านั้นต่อๆ กันมาในรูปของนิทานพื้นบ้าน ทำให้เรื่องราวและบุคคลเหล่านั้นเป็นอมตะ ต่างกับเรื่องราวและบุคคลในพงศาวดาร ซึ่งห่างไกลและแทบไม่มีอิทธิพลต่อชาวบ้านเลย

สุโขทัยและจารึกลานนา ดังปรากฏมีการกล่าวถึงกษัตริย์ในจารึกว่า “พ่อ
 ขนรามราชรุ้ปราชญ์รุ้ธรรม” หรือ “พระมหาธรรมราชานนึ่งมีคุณอันรู
 ติงฤบางอันให้ชานว่าคิงนี้ พระยารธรรมราชนคองปัญญาศีลทุกเมื่อ” และ
 จารึกอีก จำนวน มากมายซึ่งจารึกขึ้น เพื่อมุ่ง สรรเสริญกษัตริย์ ในฐานะ องค์
 อุปถัมภ์ศาสนาโดยเฉพาะ ความคิดเรื่องธรรมราชาที่ปรากฏในตำนานจึง
 ไม่ใช่ความคิดใหม่ แต่เป็นแนวความคิดซึ่งสืบทอดมาสู่ตำนานในลักษณะ
 ที่มีพัฒนาการขึ้น

ธรรมราชา หมายถึงพระราชาผู้ทรงคุณธรรมหรือพระราชาผู้นำ
 ธรรมมาใช้เป็นหลักในการปกครอง ธรรมในที่นี้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะธรรม
 ในพุทธศาสนาเท่านั้นแต่ยังหมายถึงระเบียบของสังคมซึ่งผูกพันอยู่กับกฎ
 ธรรมชาติที่จะสร้างความยุติธรรมให้แก่สังคมด้วย ดังปรากฏว่าแนวความคิด
 เรื่องธรรมราชาในสมัยสุโขทัย แสดงว่า “ธรรม” ที่พระราชนำมาใช้เป็น
 หลักในการปกครองมิได้จำกัดอยู่แค่ธรรมในพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังแสดง
 หลักความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองโดยมีเป้าหมายอยู่ที่
 การสร้าง ความยุติธรรมให้แก่สังคมด้วย เช่น การที่ผู้ปกครองไม่ถือเอาทรัพย์สิน
 ของประชาชนมาเป็นของตนโดยปราศจากความยินยอมและไม่มีสิทธิ์¹⁰⁵
 ในไตรภูมิพระร่วงยังกล่าวสอนให้ผู้ปกครองเอาข้าวเปลือกแต่เพียงส่วนเดียว
 และให้อีกแก่ส่วนแก่ผู้ผลิต หรือผู้ปกครองไม่ควรเก็บตอกเบ้งเงินจากผู้ได้
 ปกครองเป็นต้น¹⁰⁶ หลักธรรมของพระราชาสุโขทัยจึงนำมาจากประเพณี
 การปกครองที่ยึดถือกันมาแต่ก่อนและเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปด้วย

¹⁰⁵ โปรดดูรายละเอียดในจารึกหลักที่ 1, 3 และ 5.

¹⁰⁶ โปรดดูรายละเอียดใน *ไตรภูมิพระร่วง พระญาณิไทย*, หน้า

ศาสตราจารย์ ทาปา (Romila Thapar) อธิบายว่า บัณฑิตยาสมา
 ประการที่จำเป็นในการคงอยู่ของรัฐคือ ทัณฑ์ (การลงโทษ) ซึ่งมอบอำนาจ
 ให้รัฐบังคับใช้ได้ และบัณฑิตยาสมาประการหนึ่งคือระเบียบของสังคม คือ
 ธรรม¹⁰⁷ ซึ่งตามคัมภีร์ธรรมศาสตร์นั้น เจ้ามหาสมมุติภคิษัตริย์องค์แรก
 ของโลกได้รับเลือกและได้อำนาจจากประชาชนที่จะลงทัณฑ์ แต่ต้องเป็นไป
 โดยธรรม¹⁰⁸ ฉะนั้นแม้กษัตริย์จะทรงพระราชอำนาจเด็ดขาด แต่เมื่อความ
 คิดเรื่องธรรมหรือระเบียบสังคมและหน้าที่ในการใช้ธรรมเกิดขึ้น อำนาจ
 ของกษัตริย์จึงย่อมถูกท้าทายได้¹⁰⁹

ลักษณะของ “ธรรมราชา” ซึ่งถูกสร้างขึ้นในตำนานและเอกสาร
 ร่วมสมัยอื่น ๆ เช่น กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ กฎหมายโคสา
 ราชฎีก์โคลงวิชรุสอนโลก หรือวรรณคดีเรื่องอสุตสาบารส เป็นต้น แสดงให้
 เห็นถึง อำนาจอันมากมายของกษัตริย์ ซึ่งคงมิได้ปกครองประชาชนในฐานะ
 บิคาปกครองบุตรหรือพ่อบ้านปกครองลูกบ้านอีกแล้ว และคงได้เริ่มปก
 ครองบ้านเมืองอย่างไม่ยุติธรรมโดยประชาชนไม่สามารถควบคุมอำนาจของ
 กษัตริย์ แต่อำนาจอันมากมายของกษัตริย์ยังไม่พัฒนาถึงขีดสุดในสมัยนั้น
 สาเหตุหนึ่ง เนื่องจากอิทธิพลของพุทธศาสนาที่เข้าไปมีส่วนจัดระเบียบ

¹⁰⁷ อังใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ความคิดทางการเมือง การปกครองไทยโบราณ*, (จัดพิมพ์โดย แผนกตำราและคำบรรยายคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มปป.) หน้า 56.

¹⁰⁸ สุรัตน์ วราภรณ์, “ไทย - พม่า: ปัญหาการเผชิญหน้าการ
 คุกคามของตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520) หน้า 23.

¹⁰⁹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ความคิดทางการเมือง การปกครองไทยโบราณ* หน้า 56.

สังคมและการปกครอง ด้วยในสมัยนั้นสังคมและการเมืองยังไม่เติบโต ชับซ้อนถึงกับมีเครื่องมือทางสังคมกำหนดหรือควบคุมกิจกรรมต่าง ๆ อย่าง แน่นอ้อมมีประสิทธิภาพ ในสังคมประกอบด้วยสองชนชั้นคือผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง การดูแลควบคุมสังคมให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองฝ่ายเดียว ซึ่งได้แก่กษัตริย์ เจ้าเมือง และขุนนางข้าราชการระดับต่าง ๆ เป็นผู้ช่วย โดยมีกฎหมายเป็นตัวกำหนดอย่างหลวมๆ หน้าที่หลักของกษัตริย์นอกจากปกป้องประชาชน จากศัตรู ต่างบ้านเมือง ต่างเผ่า มาแย่งชิงดินแดนที่ทำกิน และกวาดต้อนไปเป็นเชลยแล้ว กษัตริย์จะต้องดูแล ตัดสินกรณีพิพาทต่าง ๆ ในบ้านเมือง และส่งเสริมการทำมาหากินของประชาชนซึ่งมีอาชีพหลักคือการกสิกรรม ประชาชนหรือผู้ถูกปกครองต้องตอบแทนกษัตริย์โดยการเซ่นสังเวย การรับใช้ การมอบอำนาจให้ และแบ่งผลผลิตของตนให้ผู้ปกครองอย่างเพียงพอ เมื่อฝ่ายปกครองมีอำนาจมากขึ้น การแบ่งผลผลิตให้ผู้ปกครอง จึงกลายเป็นการ กำหนด เอาโดย ตั้งระบบภาษีอากรขึ้น บางครั้งกลายเป็นการขูดรีดเอาตามความต้องการ คำสอนในโคลงวิรุทธสอนโลกแสดงให้เห็นว่าพฤติกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นจริง ดังนี้

เป็นขุนอย่าโลกเลี้ยว	วังกัถ
อย่าข่มเอาสมบัติ	ผู้น้อย
หมุ่หมุ่พวยเพ็ค	หนักว่า ไปชา
ทงเผ่าพนชนช้อย	บเออยสักคน 110

110 เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย โคลงวิรุทธสอนโลก, ภาคปริวรรต คำศัพท์ 8 (คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518) หน้า 8. นอกจากนวรรณคดีร่วมสมัย เช่น อุตสาบารต และกฎหมายอื่น ๆ ในสมัยนั้นยังแสดงว่า มีการเอาเปรียบกันจนแล้วในระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง.

อำนาจและความเชื่อฟังของผู้ถูกปกครองมอบให้ผู้ปกครอง ทำให้ผู้ปกครองมีอำนาจลงทัณฑ์ ตัดสินและกำหนดทุกสิ่งในสังคม รวมทั้งการเกณฑ์แรงงาน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองซึ่งเดิมเป็นสัญญาต่อกัน เปลี่ยนไปโดยถือเป็นที่หน้าของผู้ที่ถูกปกครองที่จะต้องปฏิบัติตามประสงค์ของผู้ปกครองโดยไม่มีโอกาสปฏิเสธ ศาสนาในฐานะเป็นกติกาสังคมจึงเข้ามามีบทบาทในอันที่จะควบคุมอำนาจอันมากมายของกษัตริย์ทางอ้อม ด้วยการสร้างลักษณะของกษัตริย์ในอุดมคติขึ้นมาจากความต้องการของประชาชนและฝ่ายพุทธจักรเอง ทำให้อำนาจของพระราชามีอำนาจที่อิงเข้ากับธรรม ไม่ใช่กำลังหรืออำนาจทั่วไปด้วยเหตุผลส่วนตัวหรือโดยยึดถือผลประโยชน์ของผู้ปกครองเท่านั้น

แนวความคิด เรื่อง ธรรมราชา มีอิทธิพลต่อการปกครอง สมัยนั้นมาก ดังมีการกำหนดลักษณะของธรรมราชาไว้อย่างชัดเจน เช่น ไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงกษัตริย์ในอุดมคติ คือพระยาจักรวรรดิราชไว้ว่า เมื่อชาติก่อนนั้นเป็นคนกระทำความชั่วมาก ครั้นตายไปเกิดในสวรรค์ แต่บางครั้งก็มาเกิดเป็นท้าวเป็นพระยามีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ปราบได้ทั่วทั้งจักรวาล ผู้มาเกิดเป็นท้าวพระยาในทรงคุณธรรมทุกประการ มีสมาทานศีล 5 ทุกวัน และศีล 8 ทุกวันอุปสมถมิได้ขาด มีแก้ว 7 ประการ เป็นสมบัติสมกับความเป็นผู้มีบุญมาเกิด คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้วและขุนพลแก้ว แต่ความเป็นผู้มีบุญอันประเสริฐของพระมหากษัตริย์ในอุดมคตินั้นยังถูกกำหนดไว้ด้วยทศพรราชธรรม 10 ประการ และจักรวรรดิวัตร 12 ประการ ซึ่งเป็นหลักการปกครองที่ดี

ความหมายของ ทศพิธราชธรรม ที่กล่าวกำกับผู้ปกครองไว้ว่า

“เป็นเจ้าเป็นขุนนั้นด้วยกำลัง ราชชอบด้วยทศพิธราชธรรม”¹¹¹ ที่เรียกว่าทศพิธ เพราะมี 10 อย่าง และเพราะเป็นธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ จึงเรียกว่าราชธรรม ทศพิธราชธรรมประกอบด้วย *ทาน* คือการให้ *ศีล* คือการตั้งสังวร รักษากายวาจาให้สะอาดปราศจากโทษ *บริจาค* การแจก และการเสียสละ *อาชววัง* ความซื่อตรง *มัททวัง* ความอ่อนโยน *ตบั้ง* การกำจัดความเกียจคร้านและความขี้ *อโกธัง* ความไม่โกรธ *อวิหังสัจ* การไม่เบียดเบียนผู้อื่นตลอดจนถึงสัตว์ต่างๆ ให้ตกทุกข์ยาก *ขันติ* ความอดทนต่อสิ่งที่ควรอดทนเบื้องต้น *อวิโรธ* การปฏิบัติให้ถูกให้ตรง¹¹²

จักรวรรดิวัตร 12 ประการที่ถือเป็นหลักการปกครองในไตรภูมิ พระร่วงนั้น มีความหมายครอบคลุมกว้างขวางกว่าทศพิธราชธรรม ประกอบด้วย

1. ควรพระราชทานโอวาทและอนุเคราะห์อันโชนภายในพระราชสำนัก และทรงอนุเคราะห์คนภายนอก คือ พลกายกองเสนา ด้วยประการต่างๆ จนถึงราษฎร ไม่ปล่อยปละละเลย
2. ควรทรงผูกพระราชไมตรีสมานราชสัมพันธ์มิตร กับ กษัตริย์ประธานาธิบดีแห่งประเทศนั้นๆ
3. ควรทรงอนุเคราะห์อนุยันทกษัตริย์ คือ พระราชวงศ์

¹¹¹ สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1*, ศิลาจารึกหลักที่ 3, หน้า 68.

¹¹² กรมศิลปากร. *เรื่องพระร่วง เที้ยวเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย สุภาษิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง* (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2498), หน้า 396.

ตามควรแก่พระอิสริยยศ

4. ควรทรงเกอกลงพรหมณ์กฤหัสถ์และกฤหิชน
5. ควรทรงอนุเคราะห์ประชาชนชาวนิคมชนบทโดยฐานานุรูป
6. ควรทรงอุปการะสมณพราหมณ์ผู้มีศีลประพฤติชอบ ด้วยพระราชทานไทยธรรมบริวารเกอกลงแก่ธรรมเนียมปฏิบัติ
7. ควรทรงจัดรักษาฝูงเณรและนวก ด้วย พระราชทาน อกภัยไม่ให้ใครเบียดเบียนทำอันตรายจนเสื่อมสูญพืชพันธุ์
8. ควรทรงห้ามชน ทั้ง หลายนไม่ ให้ทำ กิจการ ที่ไม่ ประกอบด้วยธรรม ชักนำไปตั้งอยู่ในกุศลสุจริตส่วนชอบ ประกอบการเลี้ยงชีพโดยทางธรรม
9. ชนใดชักสน ไม่มีทรัพย์พอเลี้ยงโดยสัมมาอาชีพได้ ควรพระราชทานพระราชทรัพย์ เจือจานให้เลี้ยงชีพด้วยวิธีอันเหมาะสม ไม่ให้แสวงหากฎัยทุจริต
10. ควรเสด็จเข้าไปใกล้สมณพราหมณ์ ตรีตามถึงบุญบาศกุศล ออกุศล ให้ประจักษ์ชัด
11. ควร ทรงตั้งวิริต ห้ามจิตไม่ให้เกิดอธรรมราคะในอุคมนิยสถาน ที่อันไม่ควรถึง
12. ควรทรงประหารวิสมโลกเจตนา ห้ามจิตมิให้ปรารถนาลาภที่ไม่ควรจะได้¹¹³

¹¹³ วัชรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราชาเจ้า, กรมหลวง, ทศพิศ-
ราชธรรมและหลักพระพุทธศาสนา (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ด้วย
สมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศน์วิหาร ในการฉลองพระชนมายุ
ครบ 60 ทศ วันที่ 3 ตุลาคม 2516) หน้า 27-28.

ทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร 12 ประการ ซึ่งเป็นธรรมที่พระราชอาครปฏิบัติตั้งได้แสดงไว้¹¹⁴ จึงมิได้มีความหมายกว้างขวางกว่าธรรมในพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับทัศนคติที่จะสร้างความยุติธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย

ลักษณะของธรรมราชาที่ปรากฏในตำนานแยกได้เป็นสามประเภทคือ พระราชาผู้ธรรม ก่อนที่จะปฏิบัติธรรมได้พระราชจะต้องรู้และเข้าใจธรรมก่อน ผู้ที่เป็นพระราชที่ดีจึงต้องบวชเรียน เข้าใจ รอบรู้ได้ตอบซักถามเรื่องธรรมกับปราชญ์หรือพระภิกษุสงฆ์ได้ นอกจากรู้ธรรมแล้วพระราชาก็ต้องประพฤติธรรม คือ จะต้องสมาทานศีล 5 และศีล 8 ทรงทศพิธราชธรรม และปฏิบัติตามพระจักรวรรดิวัตร 12 ประการ เพื่อบ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข ไม่เช่นนั้นบ้านเมืองจะวิปริต เพราะเชื่อว่าความเจริญและความเสื่อมของบ้านเมืองมีส่วนสัมพันธ์กับคุณธรรมของผู้ปกครองอย่างมาก ผู้ปกครองจึงมักต้องแสดงความเป็นผู้คุณธรรมให้ปรากฏ เพราะประชาชนจะคอยสังเกตผู้ปกครองอยู่เสมอว่าทรงธรรมหรือไม่ ธรรมจึงเป็นเงื่อนไขให้สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นไปด้วยดี เช่น “ตั้งแต่กาลนั้นมา เจ้ามหันตยศเสวยราชสมบัติ พระองค์ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงสั่งสอนเสนาอำมาตย์และทวยราษฎร์ให้ฝึกจารีตโบราณ พระองค์มีพระชนมพรรษา 80 ปีบริบูรณ์เสด็จสวรรคต”¹¹⁴

และ.....

วาสเทวฤๅษี จึงได้เอาไม้เท้าจัดแผ่นดินที่นั้นคืนิมิต ก็เห็นยังนิมิตในสถานนั้นถึง 3 อย่าง คือได้เห็นแก้ว 7 ประการ 1 เห็นถ่านไฟ 1 เห็นข้าวเปลือก 1 วาสฤๅษีจึงทำนายว่า คุณราพระสหาย นครอันเราจักสร้างในที่นั้นเป็นที่อุดมยิ่งนัก แต่ทว่า

¹¹⁴ กรมศิลปากร ตำนานมูลศาสนา, หน้า 154.

ท้าวพระยาองค์ใดจักมาเสวยราชสมบัติในเมืองนี้ ต้องมีศีลและ
มารยาทตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมตั้งนั้น อาณาประชาราษฎร์ทั้ง
หลายในพระนครอันนี้ จึงจะมีความเกษมสุขสมบูรณ์ไปด้วยทรัพย์
สมบัติศฤงคารบริวาร ถ้าหากว่าท้าวพระยาองค์ใดมาเสวยราชสม
บัติในพระนครอันนี้ ประกอบไปด้วยอธรรมไม่ตั้งอยู่ในทศพิ
ธราชธรรมตั้งนั้น อาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายก็จักได้รับความ
เดือดร้อน เสื่อมถอยจากทรัพย์สมบัติ อตถอยากไปด้วยประการ
ต่าง ๆ แท้จริง¹¹⁵

หรือในตำนานเมืองสุวรรณโคมลาคำ ได้กล่าวถึงความเสื่อมของบ้านเมือง
เพราะกษัตริย์ไม่ทรงธรรมตั้งนี้

“...พระยากรอมคำเป็นคนอันธพาล หาได้ตั้งอยู่ในทศพิธราช
ธรรมไม่ มีแต่ตั้งกดขี่ข่มเหงเอาส่วยสาอากรกับประชาราษฎร์
ตลอดถึงพาดิษชาวต่างประเทศเข้ามา ท้าวเธอก็แกเล็งกระทำการ
ปรับไหมใส่โทษนานา โดยเหตุนี้เมืองสุวรรณโคมลาคำจึงเกิดข
นมากหลาย”¹¹⁶

การที่พระยากรอมคำไม่ทรงทศพิธราชธรรมนี้ เป็นการกระทำที่
ขัดกับกฎธรรมชาติและระเบียบของสังคม ฉะนั้นเมืองสุวรรณโคมลาคำจึงต้อง
ถูกทำลายไป ดังนี้

....พญานาคผู้บิดาได้ทราบเรื่อง ก็บันดาลความโกรธแค้นแก่พระ
ยาพาลองค์นั้นมากมาย จึงเรียกเอาบริวารของตนประมาณได้แสน
โกฏิ ขึ้นมาชุมนุมทัพแล้ว ก็พร้อมกันไปชุกควักฝั่งแม่น้ำชลนที
ลัดไปทางทิศตะวันออกเมืองสุวรรณโคมลาคำ กระทำให้เมืองนั้น

¹¹⁵ กรมศิลป์ากร, ตำนานมูลศาสนา, หน้า 122.

¹¹⁶ ตำนานเมืองสุวรรณโคมลาคำ, ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 72,

พังทลาย ไปทันที..... สมมติตั้งว่าพระยากรมคำผู้พาลนั้น
กระทำให้มานพนนตายนี่ แม่พญานาคก็จักกระทำให้พระยากรม
คำนั้นตายเช่นเดียวกัน โดยเหตุที่พระยากรมคำผู้พาลได้กระทำ
ให้มานพต้องเสียข้าวของไป พญานาคจึงได้กระทำให้น้ำไหลเซาะ
เมืองถึงกับเสียที่อยู่กันไปในอนัน... 117

การเป็นผู้ “รัฐธรรม” และ “ประพฤติธรรม” ของพระราชาจึงกำเนิดขึ้นเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน โดยการปฏิบัติตามหลักทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร 12 ประการ ซึ่งจะมีผลให้การปกครองเป็นธรรมสำหรับถูกผู้ปกครอง เพราะทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร 12 ประการได้ครอบคลุมพฤติกรรมของกษัตริย์ในทก ๆ ด้านอย่างกว้างขวาง เปรียบเสมือนข้อเรียกร้องหรือสัญญาที่กษัตริย์จะต้องปฏิบัติต่อประชาชน และเป็นสิ่งที่ประชาชนจะหวังได้ว่าเป็นเครื่องป้องกันการใช้อำนาจไปในทางที่ผิดของผู้ปกครอง การปฏิเสธไม่ประพฤติตามลักษณะของ “ธรรมราชา” อาจถูกลงโทษทางจิตด้วยการสาปแช่ง โดยยกตัวอย่างเหตุการณ์ในอดีตมาสนับสนุน หรืออาจเป็นการประณามโดยตรงไว้เป็นบทเรียนแก่กษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา เช่น ในชินกาลมาลีปกรณ์ได้กล่าวตำหนิพระเจ้าสามฝั่งแกนไว้ ดังนี้ “เจ้าคสิกรมารนั้น มีศรัทธาในศาสนาน้อยนัก ทรงเลื่อมใสแต่สิ่งภายนอก ศาสนาไม่คบหาสัตว์บุรุษ บวงสรวงแต่ภูตผีปีศาจ, สวน, ต้นไม้, สถานที่ศักดิ์สิทธิ์, ภูเขา, และ ป่า พระองค์เส่นไหว้บวงสรวงด้วยโคกระบือเป็นต้น ประชาชนอาศัยอยู่ในราชอาณาจักรของพระองค์มีชื่อเสียงว่าเป็นยักษ์ทาส....” 118 หรือ.... “ถนัดนพระยาผู้ชื่อว่าอาตานั้น มั่นนุมนมได้การระแแก้วทงสาม ย่อมให้ชุกครอพระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ เป็นพระยาได้ 3 บัคนอายุ” 119

117 เรื่องเดียวกัน, หน้า 226.

118 กรมศิลป์ากร, *ชินกาลมาลีปกรณ์*, หน้า 107.

119 กรมศิลป์ากร, *ตำนานมูลศาสนา*, หน้า 183.

นอกจากจะต้องเป็นผู้ วัชรธรรมและประพฤติธรรมแล้ว พระราชาจะต้องเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนา เช่น การก่อสร้างปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ การบำรุงพุทธศาสนาด้วยวิธีใด ๆ แม้แต่การดูแลให้ประชาชนอยู่ในศีลธรรมอันเป็นการสร้างสมบารมีประการหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันสำหรับศาสนจักรว่า กษัตริย์จะต้องนับถือพุทธศาสนาและอุปถัมภ์ศาสนา เพราะฝ่ายพุทธจักรเองก็หวาดเกรงเป็นอันมากกว่ากษัตริย์จะหัน ไปเลื่อมใสและบำรุงศาสนาอื่นใดนอกจากพุทธศาสนา ลักษณะของธรรมราชาซึ่งสร้างขึ้น จึงต้องกำหนดและทำให้เกิดความมั่นใจประการนี้ไว้ด้วย

ดังปรากฏว่าตำนานแทบทุกฉบับจะเน้นเกี่ยวกับการสร้างปูชนียสถานและปูชนียวัตถุในทางพุทธศาสนา มาก กษัตริย์ได้ชื่อว่าเป็นธรรมราชา จะต้องสร้างวัด พระเจดีย์ หรือพระพุทธรูป หรืออุปถัมภ์ศาสนาด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งเสมอ เช่น

....แต่ในมาจำมั่งรายศำทำบุญให้ทาน ได้สร้างเจดีย์ทิวคักานถม ตามปฏิญาณที่ตนได้ตั้งไว้ ตันธรณีเจดีย์กว้าง 6 วา สูง 4 วา ทำที่อยู่พระพุทธรูปเจ้าทงสองชั้น ชั้นล่างไว้เป็นที่พระนั่ง ชั้นบนไว้พระยืน และสร้างรูปพระมหาโมคคัลลาน และรูปพระอินทร์ รูปนางธรณีไว้รักษาพระพุทธรูปเจ้า¹²⁰

พระมหากษัตริย์พระองค์ใดประกอบไปด้วย ลักษณะสามประการนี้บริบูรณ์ จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ปกครองที่ดี เพราะเมื่อปกครองดีด้วยมีธรรมเหล่านี้เป็นหลักแล้วก็ไม่จำเป็นต้องปกครองด้วยกำลัง เรียกว่าปกครองโดยธรรมไม่ใช่โดยอำนาจ จึงได้ชื่อว่า “ธรรมราชา”

¹²⁰ ราชวงศ์ปกรณพงศ์สาวดารลานนาไทย, ใน ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 10, หน้า 252.

ลักษณะของ “ธรรมราชา” จึงมิใช่ลักษณะของกษัตริย์ในอุดมคติที่ตกทอดหรือได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดียเท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นทำให้เกิดผลจริงจิ่งในทางปฏิบัติ เพราะตามความเป็นจริงแล้ว กษัตริย์คงได้ปฏิบัติในสิ่งที่ตรงกันข้าม กับความเป็นธรรมราชาไว้บ้าง “ธรรมราชา” จึงกลายเป็นสัญญาประชาคมที่กษัตริย์จะต้องถือปฏิบัติ ซึ่งจะมีผลในทางปฏิบัติเพียงไรล้วนขึ้นอยู่กับ หน้าที่ของประชาชนต่อ ศาสนา เมื่อพิจารณาจากสิ่งก่อสร้างทางพุทธศาสนาและความรุ่งเรืองของพุทธศาสนา ในยุคนั้นแล้วน่าจะเข้าใจได้ว่า ความเป็นธรรมราชามีความหมายต่อกษัตริย์ และมีผลในทางปฏิบัติสมความมุ่งหมายจริง สำหรับสังคมสมัยต่อ ๆ มาซึ่งประชาชนมีศรัทธาในศาสนาน้อย ลักษณะของธรรมราชาดังกล่าวจึงเป็นเพียงหลักการที่ไม่สู้ได้รับความสนใจนัก และได้กลายเป็นเรื่องของพระราชานอกอุดมคติไปอย่างแท้จริง

ต่อมาลักษณะของ ธรรมราชา ได้ขยายตัวออกมาเป็นแนวคิดเรื่อง มหาบุรุษ¹²¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตำนานฝ่ายเมือง กล่าวคือ พระราชามีใช้จะมีลักษณะของธรรมราชาในแง่ของการเป็นผู้ วัชรธรรม ประพฤติธรรม และอุปถัมภ์พุทธศาสนาเท่านั้น แต่จะบวกเอาลักษณะของบุรุษใหม่โนคติเข้าไปอีกด้วย คือจะต้อง “มีรูปร่างลักษณะงดงามยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น และมีเขษานุภาพยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น มีปัญญารอบรู้ในสิ่งทั้งหลายนั้น ๆ ก็ยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น”¹²² ทั้งนี้เป็นผลเนื่องมาจาก

¹²¹ แม้ว่าแนวความคิดเรื่อง มหาบุรุษ จะเกิดขึ้นก่อนแล้ว ในพระไตรปิฎกและเป็นแนวความคิดซึ่งเก่าแก่กว่าธรรมราชา แต่ในการบันทึกประวัติศาสตร์ไทยแล้ว แนวความคิดเรื่องธรรมราชาเกิดขึ้น และเห็นได้ชัดเจนกว่า

¹²² กรมศิลปากร, *ตำนานมูลศาสนา*, หน้า 47.

ความเชื่อในลักษณะของมนุษย์บุญ และมีคุณสมบัติพิเศษเหนือกว่าคนธรรมดา พระราชาจึงไม่ถูกเน้นในเรื่องของธรรมราชาเท่านั้น แต่จะถูกผนวกลักษณะของมหาบุรุษจากพระพุทธเจ้าเข้าไปด้วย คือ อุตสาหะ วิริยะ กตัญญู ขยัน รุงงาม มีความเพียร มีเมตตา ซื่อสัตย์ ใจบุญ ไม่มีกิเลส เสียสละ อคทนและเป็นธรรม ซึ่งเป็นแก่นของพระราชาในเรื่องของทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร 12 ประการนั่นเอง ลักษณะที่ดีและปฏิบัติหริย บุพนิมิตร เหตุ อัจฉริยะ ที่เคยเกิดกับพระพุทธและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาจึงค่อย ๆ เผื่อแผ่ไปถึงพระราชาในนามของมหาบุรุษด้วย เช่น ความมีวาจาสิทธิ์ของพระร่วง เรื่องพระอนิรุทธ์เหาะได้ หรือพระสุวรรณเทวารมซึ่งประสูติทางมุขवारของนางอุสสาราชเทวีผู้มารดา และเมื่อประสูตินั้น “...มีรูปอันบริสุทธิ์ มิได้มีมูลมลทิน ไม่มีโลหิตติดแปกเปื้อนแม้แต่สิ่งเดียวเหมือนหนึ่งล้างไว้ ฉะนั้น”¹²³

การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้แสดงถึงร่องรอยการวิวัฒน์ของสถาบันกษัตริย์ซึ่งเริ่มมีอำนาจเหนือกว่าสถาบันศาสนา เพราะกษัตริย์มิใช่ธรรมราชาผู้ซึ่งถูกกำหนดไว้ด้วยธรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ฐานะของกษัตริย์ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นมหาบุรุษผู้ทรงมหิทธานุภาพกึ่งเทวะ และต่อมาแนวความคิดเรื่องเทวราชาได้เข้ามามีอิทธิพลกำหนดบทบาทของกษัตริย์ในการจัดบันทึกประวัติศาสตร์สกุลพงศาวดารด้วยคงจะได้อธิบายในบทต่อไป

คุณค่าของตำนาน

ในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ ดูเหมือนตำนานจะถูกถูกละเลยในแง่ของ ความน่าเชื่อถือ ถิ่นมาช้านาน ด้วยอิทธิพลของพุทธศาสนา

¹²³ ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ, ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 72, หน้า 175.

และความเชื่อเกี่ยวกับโลกทรรศน์ของยุคสมัยนั้น ทำให้ผู้อ่านตำนานในปัจจุบันเกิดความสงสัยขัดแย้ง เพราะไม่อาจยอมรับสิ่งซึ่งผู้เขียนตำนานเชื่อว่า “เป็นจริง” ได้ คำนิยามปัจจุบันไม่อาจยอมรับได้ว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อภินิหาร เรื่องราวเหนือธรรมชาติอื่นใด ตลอดจนความเชื่อและศรัทธา ในศาสนา คือวิธีอธิบายความทางประวัติศาสตร์วิธีหนึ่ง ความถ้อยทีในเรื่องของเหตุผล ความคิด และทฤษฎี ตลอดจนวิธีการทางประวัติศาสตร์ใหม่ๆ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ทำให้ “เหตุผล” ที่ผู้เขียนตำนานพยายามนำเสนอเป็นเรื่องน่าขบขัน จริงอยู่ข้อเท็จจริงต่างๆ ที่ได้จากตำนานมักมีข้อบกพร่องและผิดพลาดอยู่เสมอ เมื่อได้ทดสอบเทียบเคียงกับเอกสารอื่น ๆ แล้ว และเรื่องราวต่างๆ ในตำนานเกือบทดสอบไม่ได้ว่ามีความจริงอยู่เพียงใด โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องราวปรัมปราแล้ว เรื่องราวที่ได้จากตำนานเหล่านั้นยังเป็นเรื่องมีคมอยู่เสมอ แต่ในส่วนที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และเรื่องราวของบ้านเมืองร่วมสมัยกับผู้เขียน เป็นเรื่องราวที่มีน้ำหนัก เพราะเรื่องราวช่วงนั้นเขียนขึ้นด้วยความระมัดระวัง ดังปรากฏว่าการใช้หนังสืออ้างอิงเป็นหลักฐานจำนวนไม่น้อย เช่น พระสูตร พระคัมภีร์ต่างๆ ชาดก เป็นต้น ตำนานจึงให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อย่างค่อนข้างแม่นยำ ตั้งแต่ประวัติของพระพุทธเจ้า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอินเดีย ลังกา และดินแดนใกล้เคียงต่างๆ จนกระทั่งสุวรรณภูมิ ประวัติกษัตริย์องค์สำคัญๆ ในส่วนที่ได้อุปถัมภ์ศาสนา เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช พระร่วงแห่งสุโขทัย พระยาเม็งรายแห่งเชียงใหม่ เป็นต้น และยังเรื่องราวของพระพุทธศาสนาในดินแดนลานนาด้วยแล้ว แทบกล่าวได้ว่าตำนานเป็นเอกสารสำคัญที่สุดที่จะค้นคว้าให้ความกระจ่าง นอกจากนั้นตำนานยังให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความมีจริงของเมือง ตำบล สถานที่ต่าง ๆ ซึ่งอ้างถึงในตำนานและปรากฏหลัก

ฐานว่าเป็นจริง แม้การพยายามเลียนชื่อสถานที่เมืองต่าง ๆ ในอินเดียโบราณมาใช้ในสุวรรณภูมิ ทำให้เมืองบางเมือง สถานที่บางแห่งเป็นปัญหาในการกำหนดที่ตั้งแน่นอนในปัจจุบันก็ตาม

อย่างไรก็ดีสินค้านำเข้าคุณค่าสำคัญที่จะได้จากตำนาน ประวัติศาสตร์ หรือเหตุการณ์บ้านเมืองร่วมสมัยของผู้เขียนตำนาน ซึ่งมักปรากฏในเนื้อหาส่วนหลังของตำนานเป็นเพียงส่วนประกอบย่อยเมื่อมองตำนานทั้งฉบับรวมกันโดยตลอดแล้ว เพราะคุณค่าแท้จริงของตำนานปรากฏอยู่ในส่วนที่เป็นจุดประสงค์ ความคิด ทศนคติ โลกทรรศน์ และความหมายของตำนานต่อสังคมและสมัยของเขา ซึ่งทำให้ตำนานเป็นเอกสารขั้นต้น (Primary Source) เนื่องจากตำนานนั้นเกิดขึ้นจากการสังสมของความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ทศนคติของคนหลายสมัยสืบเนื่องกันอย่างไม่ขาดสาย ด้วยการบอกเล่าในรูปของนิยายพื้นบ้าน เรื่องราวปรัมปราของกษัตริย์ราชวงศ์โบราณ และประวัติศาสตร์สังคมซึ่งแฝงตัวอยู่ภายใต้ศิลปะของการผูกเรื่องราว ค่านิยมที่ปรากฏในตำนาน ซึ่งหลังไหลถ่ายทอกันมาเป็นเวลานานับศตวรรษตั้งแต่ก่อนมีการบันทึกตำนานไว้เป็นลายลักษณ์อักษร มิได้คลายความเข้มข้นลง แต่กาลเวลาซึ่งส่งผ่านความคิดและค่านิยมนั้น ๆ จากสมัยสู่สมัย ได้เก็บเกี่ยวพืชผลของความคิดสังสมเข้าไว้ในตำนานมากขึ้นทุกที ตำนานจึงมีค่าเป็นตำราทางประวัติศาสตร์ความคิด ความเชื่อของมนุษย์อย่างจะหาจากที่อื่นไม่ได้ หรือทำขึ้นใหม่อีกก็ไม่ได้ เพราะตำนานมีกำเนิดใกล้ชิดกับมนุษย์ที่สุด ส่วนที่เกี่ยวกับความคิดในตำนานจึงเป็นส่วนที่จริงที่สุดและมีค่าที่สุดของตำนาน ซึ่งให้ความรู้เกี่ยวกับโลกทรรศน์ ความเชื่อ ค่านิยมของสังคมแต่ละสังคม ตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงระยะเวลาของผู้ประพันธ์ ตำนานจะให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องโชคกลางอิทธิปาฏิหาริย์ เหตุการณ์เหนือธรรมชาติในความ

หมายที่เฉพาะ ทำนานจะให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับอิทธิพลของศาสนาต่ออาณาจักร ต่อสังคม ต่อความคิด ต่อระเบียบวิถีการดำรงชีวิตของคนในยุคสมัยนั้น ทำนานจะแสดงถึงอิทธิพลของศาสนาที่เข้าไปมีส่วนกำหนดแนวคิดของประชาชนและทฤษฎีการปกครอง การต่อสู้แข่งขันระหว่างสถาบันทั้งสองของสังคม การร่วมมือกันเพื่อความอยู่รอด ตลอดจนสภาพการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคม แม้สิ่งเหล่านี้จะมีได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรโดยตรง แต่ผู้ศึกษาทำนานสมัยหลังก็อาจจะค้นพบข้อเท็จจริงซึ่งแฝงเร้นอยู่นั้นได้ หากได้มีการศึกษาอย่างจริงจังและถี่ถ้วน ดังปรากฏว่ามีกรณีเริ่มศึกษาประวัติศาสตร์สังคม เกี่ยวกับการตั้งหลักแหล่งของชุมชน การวิวัฒนาการของสังคม การขยายตัวของเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่างๆ ในสมัยก่อนมีการบันทึกทำนาน¹²⁴ ย้อนกลับไปในอดีตได้ไกลมากกว่าที่เข้าใจกัน ความมีคตินของประวัติศาสตร์ก่อนสมัยสุโขทัยอาจเริ่มกระจ่างชัด และเป็นจริงหากมีการสนใจที่จะนำทำนานมาศึกษาประกอบกับหลักฐานทางโบราณคดี มานุษยวิทยา และอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง โดยละทิ้งคติที่เกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ และเทพนิยายในทำนานเสีย ตัวอย่างน้อยทำนานคือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งถือกำเนิดด้วยความเชื่อมั่น ครัทธา ความตั้งใจ สติปัญญา ความพากเพียรของมนุษย์ในยุคสมัยก่อนผู้ซึ่งเชื่อ คิตรัทธา และมีวิธีการซึ่งแตกต่างไปจากปัจจุบัน แต่นั่นมิใช่เหตุผลที่จะปฏิเสธ

¹²⁴ ดูรายละเอียดในงานวิจัยของ ชิดา สารยา, *โครงสร้างของชุมชนในสังคมสุโขทัย*, ประทับ ชุมพล, *การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากทำนานกับพื้นฐานการศึกษาศาสตร์ไทยโบราณ*, บทความประกอบการสัมมนาของสมาคมประวัติศาสตร์ เรื่อง ความก้าว หน้า ของ การ ศึกษา และ วิจัย ประ วัติ ศาสตร์ ไทย ปัจจุบัน วันที่ 11-12 พฤษภาคม 2522.

เสธผลงานสร้างสรรค์ดังกล่าว ความใจกว้างพยายามที่จะเข้าใจอดีตด้วยสายตาที่เป็นธรรมและใกล้ชิดอดีตที่สุดจึงจะให้ข้อเท็จจริงซึ่งใกล้เคียงความจริงที่สุด

ตำนานเป็นผลงานทางปัญญาซึ่งคนรุ่นก่อนได้พากเพียรขึ้นด้วยจุดประสงค์ยิ่งใหญ่ เมื่อบางส่วนของตำนานได้ตกทอดมาถึงยุคสมัยปัจจุบันจึงเป็นการท้าทายอย่างยิ่งระหว่างอดีตอันรุ่งโรจน์ ซึ่งสงบตัวอยู่ในแต่ละบรรทัดของตำนาน กับความพากเพียรและวิทยาการอันทันสมัยในปัจจุบัน

บทที่ 4

พงศาวดาร

ความหมาย

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 22 การเปลี่ยนแปลงของสังคมของอาณาจักรไทยต่างๆ แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ปรากฏชัดเจขึ้น จากสังคมแบบอาณาจักร ซึ่งเกิดจากการรวมกลุ่มกันของเมืองอิสระที่มีลักษณะเบ็ดเสร็จในตัวเองด้านเศรษฐกิจ สังคม และการปกครอง ภายใต้พระราชอำนาจของกษัตริย์ซึ่งแผ่คลุมไปถึงอย่างหลวมๆ มาสู่สังคมแบบราชอาณาจักร ซึ่งสร้างรูปแบบของสังคม เศรษฐกิจ และโครงสร้างทางการเมืองให้ซับซ้อนและตายตัวยิ่งขึ้น การปฏิรูปการปกครองโดยรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางภายใต้ระบบศักดินาได้สร้างพระราชอำนาจอัน ล้นพ้น ให้แก่พระมหากษัตริย์ พระองค์ทรงมีฐานะเป็นพระเจ้าแผ่นดินและเจ้าชีวิต ผู้เป็นเจ้าของและอำนาจเด็ดขาดในการแบ่งสรรปันส่วนที่ดินให้แก่พระราชวงศ์ ขุนนาง ประชาชนสามัญ ตลอดจนไพร่และทาส ตามฐานะของบุคคลซึ่งถูกกำหนดไว้อย่างชัดเจน ขณะเดียวกันก็ทรงรวบรวมประชาชนและสังคมเข้าไว้ภายใต้พระราชอำนาจเด็ดขาด โดยทรงเป็นเจ้าของชีวิตทุกชีวิตภายใน

พระราชอาณาจักร¹ พระราชอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ตามแนวคิดทิว
เทวราช รุ่งเรืองบังคับบังคับแนวคิดของธรรมราชาตามอุดมคติทางพุทธศาสนาให้
กลายเป็นความสำคัญลง การปกครองรัฐในรูปแบบของราชอาณาจักรนั้นใช้กัน
ตลอดมาจนถึงสมัยปรับปรุงประเทศในรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ความซับซ้อนของโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง
มีผลกระทบ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ครั้งสำคัญต่อแนว การจัดบันทึกประวัติ
ศาสตร์ การพยายามหาคำตอบอธิบายเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ
และชีวิต ภายใต้อิทธิพลควบคุมของพุทธศาสนาเสื่อมลง ความอยากรู้อยาก
เห็นเกี่ยวกับอดีตอันเร้นลับและความหวังในอนาคตคลี่คลายไปสู่ความสนใจ
เหตุการณ์เฉพาะหน้า เหตุผลทางการเมืองเข้ามามีอิทธิพลต่อการบันทึก
ประวัติศาสตร์ เนื่องจากฐานะของพระมหากษัตริย์เขยิบสูงขึ้น ด้วยพระองค์
มิใช่মনุษย์สามัญ แต่พระองค์คือส่วนหนึ่งของพระเป็นเจ้าซึ่งอุปถัมภ์แทน
พระเป็นเจ้าในโลก ตามความเชื่อในลัทธิเทวราชของอินเดีย² การมอง
พระมหากษัตริย์ว่าเป็นเทพเจ้า ทำให้แนวความคิดในการบันทึกประวัติ
ศาสตร์เปลี่ยนแปลงไป งานเขียนทางประวัติศาสตร์มิได้มุ่งเขียนขึ้นเพื่อรับ
ใช้ศาสนาและสังคมเช่นเดิม หากเป็นไปเพื่อสนองพระบรมราชโองการและ
ส่งเสริมพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ในฐานะสมมุติเทพ โดยเฉพาะ
เนื้อหาของงานเขียนทางประวัติศาสตร์จึงแคบลง กล่าวคือ จะเน้นศูนย์กลาง
อยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ พระราชกรณียกิจ พระราชวงศ์ พระราชสำนัก

¹ โปรดดูรายละเอียดใน อकिन รหัสพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยต้น
รัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416, แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และพรณี
สรุงบุญมี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนส, 2521), บทที่ 3.

² สุกิจ นิมนานเหมินทร, "การใช้และความสามารถที่จะใช้ประวัติ
ศาสตร์ไทย" ใน ปรัชญาประวัติศาสตร์, หน้า 210.

สงครามซึ่งพระองค์ทรงเป็นจอมทัพ ยิ่งกว่าจะสนใจเกี่ยวกับเรื่องราวของประชาชนสามัญหรือเหตุการณ์บ้านเมืองทั่วไป และแม้แต่แนวความคิดทางศาสนาซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานก็ลดความสำคัญลง งานบันทึกประวัติศาสตร์ชนิดนี้เรียกว่า พงศาวดาร ซึ่งเกิดจากคำว่า วงศ์-ศาวดาร หมายถึงการแบ่งภาคของพระเป็นเจ้ามาปฏิสนธิในมนุษย์โลก³

การจำแนกพระราชพงศาวดาร

พระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบันอาจจำแนกตามเนื้อหาได้สองประเภทใหญ่ๆ คือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ในที่นี้หมายถึงพระราชพงศาวดาร ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์โดยอาศัยข้อมูลและเอกสารส่วนใหญ่สมัยรัตนโกสินทร์ เช่น ปฐม หมายรับสั่ง ท้องตรา ใบบอก และเอกสารต่างๆ ของกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมพระอาลักษณ์ ฯลฯ เนื้อหาเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์แทบทั้งหมดเขียนขึ้นหลังรัชกาลที่ 4 อันเป็นระยะที่ทัศนคติและวัฒนธรรมแบบตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยบ้างแล้ว ทัศนคติและวัฒนธรรมตะวันตกนี้มีอิทธิพลกำหนดแนวการเขียนประวัติศาสตร์ไทยให้แตกต่างกันไปบ้าง ดังจะสังเกตเห็นได้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค)⁴ และพงศาวดารเมืองต่างๆ เช่น พงศาวดาร

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 210

⁴ โปรดดูรายละเอียดประวัติเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ใน ปิยนาค นิโครธา, “บทบาทเสนาบดีแห่งตระกูลบุนนาคในการปกครองประเทศสยามตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2410” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2513).

เมืองปัตตานี พงศาวดารเมืองสงขลา พงศาวดารเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองลำพูนไชย เป็นต้น นอกจากนี้บทพระราชนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลแนวคิดและการศึกษาแบบตะวันตกอยู่มาก โดยเฉพาะในด้านการใช้เอกสาร การค้นคว้าหาหลักฐาน การตรวจสอบหลักฐาน และการเริ่มมีจิตใจในการวิพากษ์วิจารณ์เพื่อทำความเข้าใจเหตุการณ์นั้น ๆ ผิดไปจากประวัติศาสตร์ราชวงศ์ซึ่งแสดงออกในพระราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ ก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ดี พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์เหล่านี้เกิดขึ้นในสมัยการปรับปรุงประเทศ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่นอกเหนือขอบเขตของบทความนี้แล้ว จึงจะไม่นำมาศึกษาไว้ในที่นี้

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหมายถึงพระราชพงศาวดารซึ่งเชื่อว่ามีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เนื้อความส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยา และได้คัดลอกตกทอดมา หรือรวบรวมชำระขึ้นใหม่ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น หรืออาจเกิดจากการเรียบเรียงใหม่ทั้งหมดโดยคนในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่โดยอาศัยข้อมูลและเอกสารที่ตกทอดมาจากสมัยอยุธยา เช่น พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จุลยุทธการวงศ์ เทศนาจุลยุทธการวงศ์ หรือพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธซึ่งได้ต้นฉบับมาจากวัดพระแก้วเมืองพนมเปญ เป็นต้น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่มีอยู่มากไม่สมบูรณ์ แต่เหตุการณ์ที่เก่าที่สุดย้อนหลังไปถึง จ.ศ. 686 (พ.ศ. 1867) และตอนท้าย (สำหรับฉบับที่ชำระเรียบเรียงในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์) มักจะบันทึกเหตุการณ์ตอนเสียกรุง

ศรีอยุธยา การก่อกำเนิดของพระเจ้าตาก เรื่องราวสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ตอนต้นลงไว้ด้วย พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่มีอยู่ปัจจุบันจึงไม่บริบูรณ์แท้ คือมักจะผ่านการชำระจากสมัยต่างๆ ซึ่งอาจจะเป็นสมัยปลายอยุธยาเอง สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความถูกต้องแม่นยำของพระราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ เหล่านี้จึงเป็นปัญหาอยู่เสมอ เนื่องจากความผิดพลาดต่างๆ อาจเกิดขึ้นได้โดยเจตนาและไม่เจตนา เช่น การคัดลอกตัวอักษรผิดพลาดหรือตกไป การใช้เอกสารซึ่งไม่มีน้ำหนักเพียงพอ หรือการได้ข้อมูลที่ผิดพลาดรวมทั้งการจงใจเพิ่มเติมเรื่องราวและรายละเอียดในบางตอน หรือตัดตอนเรื่องบางส่วนด้วยจุดมุ่งหมายหรือผลประโยชน์ใด ๆ ก็ตามโดยเฉพาะ⁵ จากหลักฐานการชำระพระราชพงศาวดารสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้นทำให้เข้าใจได้ว่า เกิดจากความ ต้องการหรือคำสั่งของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้นภายใต้เวลาและสภาพแวดล้อม ทางวัฒนธรรมและการเมืองที่แตกต่างกัน ทรรศนะที่มีต่ออดีตย่อมแตกต่างกันไปด้วย และพงศาวดารอยุธยาได้บันทึกทัศนคติเหล่านี้ลงไว้ด้วยอย่างไม่เป็นทางการ การนำพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยามาใช้จึงต้องคำนึงถึง “ความจริง” ซึ่งแทรกซ้อนอยู่ในอีกระดับหนึ่งด้วย

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

1. พระราชพงศาวดารฉบับ ไมเคิล วิกเคอรี (A Lost Chronicle of Ayutthaya) ไมเคิล วิกเคอรี (Michael Vickery) เป็น

⁵ โปรดดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา” (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย, 2521).

ผู้ค้นพบต้นฉบับจากหอสมุดแห่งชาติ เมื่อปี 1971 (พ.ศ. 2514) ต้นฉบับเป็นสมุดไทยคำ มี 37 หน้า เขียนด้วยชอล์กสีขาวและหมึกสีเหลืองเป็นที่แน่ชัดว่าฉบับที่ค้นพบนี้คัดลอกมาจากต้นฉบับซึ่งเก่ากว่า ส่วนที่ได้มาเป็นตอนกลางไม่มีทั้งที่เริ่มต้นและที่จบ จัดเป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิสดารที่เก่าที่สุดที่ค้นพบ และเป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาซึ่งเก่าที่สุดในปัจจุบัน เนื้อเรื่องเกี่ยวกับการศึกสงครามกับเมืองทางเหนือ คือล้านและเขมร เขียนด้วยสำนวนภาษาตัวสะกดซึ่งเก่าแก่มาก เช่น

....แล้ว พรญาชเลียงกอพรญาแกนท้าว จองลงมา
 ถวายบังคม แดสมเด็จพระบรมราชาธิราชเข้าถึงกรุงอยุธยา แล้ว
 พรญาชเลียงกทูลแถลงการอันพรญาแฝง พรญาลิ้ม จึงเอาเมือง
 น่านนั้น แลท้าวพรญาแกนท้าวหนีมานั้นทูลแก่ผู้เป็นเจ้าทุกประการ
 จึงสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้ากกล่าว กรัฎฐาแกพรญาแกนท้าว
 แล้วไหพรราชทานรางวัลแก่พรญาทั้งสองๆ กลสาพรบรมราชาธิราช
 เจ้าคินไปเมืองชเลียง⁶

จากการวิเคราะห์ภายใน พอจะเชื่อถือได้ว่าพระราชพงศาวดารฉบับค้นพบใหม่นี้ได้เขียนขึ้นก่อนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือ

⁶ Michael Vickery, "The 2/k. 125 Fragment," A Lost Chronicle of Ayutthaya, *Journal of the Siam Society* 65, pt. 1. (January, 1977) : 24-26.

อย่างน้อยก็ก่อนหน้าการปฏิรูปการปกครองสมัยนั้น⁷ พระราชพงศาวดารฉบับนี้จึงเป็นเหตุผลยืนยันข้อคิดเห็นที่ว่า การเขียนพระราชพงศาวดารมีมาแล้วก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์และยังก่อนกว่าที่คาดไว้มาก โดยเฉพาะพงศาวดารฉบับนี้เป็นฉบับความพิสดาร ที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างไปจากพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐซึ่งเป็นฉบับความย่อ ถ้าเราเริ่มแบบแผนการเขียน พงศาวดารด้วย พงศาวดารความย่อจริงอย่างที่เข้าใจกัน เราก็ควรมีพระราชพงศาวดารความย่อที่เขียนขึ้นก่อนฉบับความพิสดารซึ่งค้นพบใหม่นอกอย่างน้อยที่สุดหนึ่งฉบับ ปัญหาว่าพระราชพงศาวดารเริ่มมีขึ้นตั้งแต่ครั้งใดจึงยังสรุปไม่ได้อยู่นั้นเอง แต่อย่างน้อยพระราชพงศาวดารฉบับนี้ไม่เกิด วิเคาะรัตน์ทำให้สามารถกำหนดได้หยาบ ๆ ว่า การเขียนพระราชพงศาวดารนั้นมีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นยุคใกล้เคียงกับการเกิดบันทึกประวัติศาสตร์แบบตำนานในแถบลาเนา (คือประมาณพุทธศตวรรษที่ 20) แต่ความแตกต่างของสภาวะแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ทำให้จุดประสงค์ เป้าหมาย รูปแบบ และเนื้อหาของตำนานและพระราชพงศาวดารต่างไปคนละแนว

2. พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ พระราชพงศาวดารฉบับนี้ หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (แพ ตาลละลักษมณ์) ซึ่งต่อมาได้เป็นพระยาปริยัติธรรมธาดา ได้ต้นฉบับมาจากราษฎรคนหนึ่งใน

⁷ เรื่องเดียวกัน, วิเคาะรัตน์อธิบายข้อคิดเห็นดังกล่าวโดยสันนิษฐานจากยศุนนางซึ่งยังใช้แบบเก่า และอาจารย์ นิช เอศวรวงศ์ ได้อธิบายยืนยันข้อคิดเห็นดังกล่าว โดยพิจารณาจากความเก่าของสำนวนภาษาเป็นการเพิ่มเติมไว้ในงานเขียนเรื่อง "ประวัติศาสตร์ รัตนโกสินทร์ ในพระราช พงศาวดารอยุธยา," หน้า 2.

จังหวัดเพชรบุรี ต้นฉบับเป็นสมุดไทยคำเขียนด้วยตัววง ได้มาเพียงหนึ่ง เล่ม มีบานแผนกแจ้งไว้ว่า เขียนขึ้นโดยพระบรมราชโองการของสมเด็จพระนารายณ์เมือ พ.ศ. 2223 เนื้อความเท่าที่มีอยู่ในต้นฉบับที่ได้มากล่าวความตั้งแต่ จ.ศ. 886 (พ.ศ. 1868) อันเป็นปีที่สถาปนาพระพุทธรูปพญูเชิง การสถาปนากรุงศรีอยุธยาใน จ.ศ. 712 (พ.ศ. 1893) และลำดับเหตุการณ์ไปถึงสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปตั้งอวะ หลวงประเสริฐได้มอบพระราชพงศาวดาร ฉบับนี้ให้แก่หอพระสมุดวชิรญาณเมื่อวันที่ 19 มิถุนายน 2450 และในปีนั้นกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณได้จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก ให้ชื่อเป็นเกียรติแก่ผู้มอบว่า “พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ”

ใน พ.ศ. 2456 หอพระสมุดวชิรญาณได้หนังสือพระราชพงศาวดารความเดียวกับฉบับหลวงประเสริฐมาอีกฉบับหนึ่งสองเล่มสมุดไทย เป็นฉบับหลวงของพระเจ้ากรุงธนบุรีคัดลอกเมื่อ พ.ศ. 2317 เมื่อทางหอสมุดวชิรญาณตรวจสอบพระราชพงศาวดารทั้งสองฉบับ ปรากฏว่าฉบับของพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นฉบับคัดลอกมาจากฉบับที่หลวงประเสริฐได้มา⁸

ต่อมาวันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2511 คุณหญิงปัทมาธินิจจัย ได้มอบเอกสารต่างๆ ให้หอสมุดแห่งชาติ ในจำนวนนั้นมีพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหนึ่ง ซึ่งจากการตรวจสอบพบว่ามีเนื้อความเช่นเดียวกับพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ตั้งแต่บานแผนกเป็นต้นไปจนสิ้นเนื้อความ แต่ตอนท้ายยังมีข้อความเพิ่มขึ้นอีกสองบรรทัดระบุชื่อ

⁸ มณวิภา ไชยพันธ์, “การประเมินคุณค่าเอกสารทางประวัติศาสตร์ไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2516), หน้า 265.

ผู้คัดและวันเดือนปี ที่คัดดังนี้ สันฉบับแล้วหาต่อไปเถิด เขียนจบ ณ วัน
 2 ๑ 1 ค่ำ คัตศักราช 1149 มะแมศก ชุมเขียนแล⁹ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐที่เป็นสมุดไทยเก็บรักษาไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติ
 ปัจจุบันนี้สามเล่ม คือ ฉบับพระยาปริยัติธรรมธาดามอบให้ ฉบับได้มา
 พ.ศ. 2456 และฉบับคุณหญิงปทุมราชพินิจจ่ายมอบให้ ต้นฉบับทั้งสาม
 เล่มนี้มีข้อความเหมือนกันหมด ทั้งคำขึ้นต้นลงท้าย จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่า
 สมัยธนบุรีได้พระราชพงศาวดารความย่อเพียงเท่านี้

พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ^๙ จัดเป็นพระราชพงศาวดารประเภทความย่อคือ เรียงลำดับศักราชและจดบันทึกเหตุการณ์ลงไว้โดยไม่มีคำอธิบายหรือรายละเอียด บานแผนกของพระราชพงศาวดารฉบับนี้กล่าวไว้ว่า

ศุภมัสดุ 1042 ศก วอกนักษัตร ณ วัน 4 12 ๑
 ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ให้เอา
 กฎหมายเหตุของพระโหราเขียนไว้แต่ก่อน และกฎหมาย
 เหตุซึ่งหาได้แต่หอหนังสือ และเหตุซึ่งมีในพระราชพงศาวดาร
 นั้น ให้คัดเข้าด้วยกันเป็นแห่งเดียว ให้ระดับศักราช กัน
 มากองเท่าบัดนี้^{๑๐}

แสดงที่มาของการใช้เอกสาร ในการเขียน พระราชพงศาวดารฉบับนี้ว่าอาศัยหลักฐานประเภทปุมโหร และจดหมายเหตุซึ่งเป็นเอกสารในหอหลวง เป็นหลักประกอบกับพระบรมราชโองการสั่งให้คัดเข้าด้วยกันเป็นแห่งเดียวให้ลำดับศักราชกันมา ทำให้พระราชพงศาวดารฉบับนี้มีลักษณะเช่นที่เห็น

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 265.

¹⁰ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ” ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 130.

๕๑๑
คอง

ศักราช 802 วอกศก ครึ่งนั้นเกิดเพลิงไหม้พระราชมณฑลเชียร

ศักราช 803 รกาศก ครึ่งนั้นเกิดเพลิงไหม้พระที่นั่งตรีมุข

ซึ่งข้อมูลและวิธีการเขียนพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ^{๑๑} ได้กลายเป็น “ต้น
ตำหรับ” การเขียนพงศาวดารต่อมาอีกเป็นเวลานาน

3. พระราชพงศาวดาร กรุงเก่า ตามต้นฉบับหลวง
เขียนกรุงธนบุรี เรียกโดยย่อว่า ฉบับ จ.ศ. 1136 นายเสถียร
รักษา (กองแก้ว มานิตยกุล) มอบพระราชพงศาวดารฉบับนี้แก่หอพระ
สมุดวชิรญาณเมื่อ พ.ศ. 2454¹² มีเพียงเล่มเดียวเฉพาะเล่มสาม จึงไม่
อาจทราบได้ว่ามีกี่เล่มจบและขึ้นต้นลงท้ายอย่างไร ฉบับที่มีอยู่กล่าวถึงเหตุ
การณ์ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิตอนปลาย เริ่มตอนพระเจ้าล้านช้าง
ส่งพระแก้วฟ้าคืนมา จนถึงสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราช จ.ศ. 931
(พ.ศ. 2112) เมื่อพระเจ้าหงสาวดียกทัพมาประชิดกรุงศรีอยุธยา สมเด็จ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในสมัยพระเจ้าบรม
โกษ^{๑๓} เพราะสำนวนที่แต่งเป็นสำนวนกรุงเก่า^{๑๓} เนื้อความซ้ำกันกับ
ฉบับหลวงประเสริฐ แต่ฉบับ จ.ศ. 1236 เป็นฉบับความพิสดาร และ
ศักราชต่างๆ ก็ยังตรงกันอยู่ จึงทราบว่าศักราชในพระราชพงศาวดารฉบับ
อื่นๆ เริ่มคลาดเคลื่อนเมื่อชำระกรุงธนบุรีหรือรัตนโกสินทร์^{๑๔}เอง พระ

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 134.

¹² ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมมหาราชวัง. “คำนำประชุมพงศาวดาร
ภาคที่ 4,” ใน *ประชุมพงศาวดาร*, เล่ม 3. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506),
หน้า 135.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.

ราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐและฉบับ จ.ศ. 1136 นี้ได้ใช้เป็นหลักในการชำระพระราชพงศาวดารครั้งรัชกาลที่ 1 ต่อมา¹⁴

4. พระราชพงศาวดารฉบับจุลศักราช 1145 หอพระสมุดวชิรญาณได้ต้นฉบับเพียงสองเล่ม กล่าวถึงเหตุการณ์ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเล่มหนึ่ง และเหตุการณ์ในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาเล่มหนึ่ง เนื้อความทั้งสองเล่มที่มีอยู่คล้ายคลึงกับฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มากแต่ต่างกันแต่ถ้อยคำเล็กน้อยเท่านั้น

5. พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มีทั้งหมด 22 เล่มสมุดไทย บานแผนกบอกไว้ว่าชำระครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จ.ศ. 1157 (พ.ศ. 2338) จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าพระราชพงศาวดารฉบับ จ.ศ. 1157 กล่าวถึงเหตุการณ์ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) สร้างกรุงศรีอยุธยาในปีขาล จ.ศ. 712 เป็นต้นมา จนถึงกรุงศรีอยุธยา เหตุการณ์ในสมัยกรุงธนบุรี พอเริ่มความตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ก็สิ้นฉบับ ในกลางแผ่นดินพระเจ้าเสือมีบานแผนกเพิ่มว่า “เพียงนเรื่องพระเพทราชากับพระเจ้าเสือทำไว้แต่ก่อน บัดนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวมีรับสั่ง ให้เจ้าพระยาพิพิธพิชัยกระทำการพระนารายณ์เป็นเจ้า กับพระเพทราชา พระเจ้าเสือ พระบรมโกศ พระเจ้าพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ทำศักราชถัดกันไป”¹⁵ เข้าใจกันว่าที่ทำไว้แต่ก่อนในที่นี้หมายถึงทำไว้แต่ครั้งกรุงธนบุรี และเจ้าพระยาพิพิธพิชัย คือผู้รัชกาลที่

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

¹⁵ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิวงศ์ (จาต) (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2507), หน้า 425.

1 โปรดให้ชำระสืบต่อมาจากสิ่ง^๕สนออยุธยาหรือธนบุรี ถึงต้นรัตนโกสินทร์ พงศาวดารฉบับนั้นน่าจะเป็นต้นแบบแก่การชำระพระราชพงศาวดารฉบับอื่นๆ สมัยรัตนโกสินทร์ เพราะเป็นพระราชพงศาวดารอยุธยาพิสดารฉบับแรกซึ่งชำระได้เนื้อหาครบสมบูรณ์

6. พระราชพงศาวดาร ฉบับสมเด็จ พระพนรัตน์

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับนี้เรียกกันหลายชื่อ เช่น พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่ม พระราชพงศาวดารฉบับหมอบรัดเล พระราชพงศาวดารฉบับกรมพระปรมาธิบดีบ้าง และบางครั้งเรียกพระราชพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติก็มี ทั้งนี้เพราะพระราชพงศาวดารฉบับนี้หมอบรัดเลพิมพ์ขึ้นจำหน่ายเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2407 โดยพิมพ์เย็บเป็นหนังสือสองเล่มจบ จึงได้ชื่อว่า “พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์ 2 เล่ม” และ “พระราชพงศาวดารฉบับหมอบรัดเล” ต่อมาเข้าใจว่าพระราชพงศาวดารฉบับนี้เป็นฉบับซึ่งสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสทรงเรียบเรียงร่วมกับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน เนื่องจากมีบานแผ่นกในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับนี้เขียนความว่า

ศุภมัสดุ จุลศักราช 1157 ปีเถาะ สัพทศก พระบาทสมเด็จพระบรมธรรมฤทมหาราชธิราชรามธิเบตี บรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้เสด็จดำรงพิภพมหิศวกรยาธิปัตติถวัลยราช ณ กรุงเทพมหานครบรรพรัตนโกสินทร์มหินทรอยุธยา เถลิงพระที่นั่งคฤสดีมหาปราสาท ทรงชำระเรื่องพระราชพงศาวดารแล้วสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน ผู้เป็นพระอุปัชฌาจารย์ กับพระเจ้าลูกเธอทรงพระนามสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ศรี

สุดชดช้อยวงศ์ ผู้เป็นศิษย์ได้ชำระสอบเรื่อง ต้น-ปลาย และ
เรียบเรียงสืบต่อลงมา ครึ่งหลังจนถึงแผ่นดินกรุงเทพมหานคร
๒๕๐๕ ๑๕ 16
ซึ่งตงใหม่

จึงเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า “พระราชพงศาวดารฉบับกรมพระปรมาธิบดี ฯ”

พระราชพงศาวดารฉบับ จุลศักราช 1157 ที่กล่าวถึงคือพระราช
พงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ซึ่งเป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรี
อยุธยาฉบับชำระเก่าที่สุด จึงเป็นที่ทราบแน่ชัดว่าพระราชพงศาวดารฉบับ
สมเด็จพระพนรัตน์นั้นได้ใช้พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)
เป็นหลัก ปัญหาจึงมีว่าพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ชำระ
และแต่งเพิ่มเติมเมื่อใด ในเมื่อผู้ชำระใช้พระราชพงศาวดารฉบับพันจันท
นุมาศ (เจิม) เป็นหลัก พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์จึงต้อง
แต่งหลังปี จ.ศ. 1157 (พ.ศ. 2338) และต้องแต่งในรัชกาลที่ 1 เพราะ
สมเด็จพระพนรัตน์ถึงแก่กรรมภาพต้นรัชกาลที่ 2 ข้อความในพระราชพง-
ศาวดารฉบับสนสุกลงในปี จ.ศ. 1154 (พ.ศ. 2335) จึงประมาณว่าคง
จะเริ่มราว พ.ศ.2340 17

ปรากฏว่าใน พ.ศ. 2340 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีพระ
ชนม์มเพียงเจ็ดพรรษา 18 ซึ่งทรงพระเยาว์เกินกว่าจะแต่งพระราชพงศาวดาร
ร่วมกับสมเด็จพระพนรัตน์ได้ ผู้แต่งพระราชพงศาวดารฉบับนี้จึงควรเป็น
สมเด็จพระพนรัตน์ผู้เดียว ฉะนั้นจึงควรเรียกว่า พระราชพงศาวดารฉบับ

16 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพ :
ป.พิศนาคะการพิมพ์, 2505), หน้า 5.

17 เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

18 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ประสูติเมื่อ พ.ศ.2333.

สมเด็จพระพนรัตน์ จึงเป็นการถูกต้อง¹⁹

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว ได้ทรงอธิบายเกี่ยวกับประวัติ หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับนั้นไว้ว่า พระราชพงศาวดารฉบับนั้นได้แต่งไว้ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้ทรงชำระและแต่งเพิ่มในรัชกาลที่ 3 ดังนี้

ต่อมาถึงรัชกาลที่ 3 จะเป็นในปีใดยังไม่พบจดหมาย เหตุ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอาราธนาสมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้ทรงชำระพงศาวดารฉบับนั้นให้เรียบร้อย แต่ยังคงทรงพระยศเป็นกรมหมื่นนเรศวรราชให้ทรงชำระเรื่องพระราชพงศาวดารอีกครั้งหนึ่ง พระราชพงศาวดารที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงชำระสำเร็จรูปเป็นฉบับที่หมอบรัดเลพิมพ์ สังกศตพจนานุกรมในตอนที่แต่งมาแต่ในรัชกาลที่ 1 แล้วนั้น เป็นแต่แก้ไขเพิ่มเติมด้วยคำให้เพราะชน ส่วนตัวเรื่องพระราชพงศาวดารได้แต่งต่อมาอีกตอน 1 เริ่มแต่พระเจ้ากรุงธนบุรีหนีออกจากกรุงเก่าจนไว้ในหนังสือฉบับหมอบรัดเลพิมพ์ว่า แผ่นดินพระเจ้าตาก (สิน) แต่งเรื่องตลอดรัชกาลกรุงธนบุรีและต่อมาในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงเจ้าพระยามหาชัยยกกองทัพออกไปเมืองทวาย เมื่อปีชวดจัตวาศกจุลศักราช 1154 พ.ศ. 2335²⁰

ในพระราชพงศาวดารสังเขปที่พิมพ์ไว้ข้างต้นฉบับพิมพ์สองเล่มนี้มีบานแผ่นกข้างต้นว่า

¹⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 6.

²⁰ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, “ก้านำประชุมพงศาวดารภาคที่ 4,” ใน *ประชุมพงศาวดาร*, เล่ม 3, หน้า 139–140.

ศุภมัศฺก จุฬศักราช 1212 บ็จจ โทศก วันเสาร์^๕ ๗
 7 ค่ำ เดือน 7 พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมมพิตรพระพุทธ
 เจ้าอยู่หัวเสด็จออก ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีพระราชโอง
 การมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทคำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม
 ให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า อรณพมาเสด็จกรมหมื่นนุชิตชิ
 โนรสวัตรพระเชตุพน ให้เรียบเรียงพระราชพงศาวดารลำดับ
 กษัตริย์กรุงเก่าโดยสังเขป ทูลเกล้าถวาย²¹

พระราชพงศาวดารสังเขปซึ่งกรมพระปรมาธิบดี ฯ ทรงเรียบเรียงขึ้นภาย
 หลัง จึงเป็นคนละฉบับกับพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ซึ่ง
 แต่งไว้ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 และกรมพระปรมาธิบดี ฯ ทรงชำระใหม่ใน
 รัชกาลที่ 3 หมอบรัดเลย์คงได้พระราชพงศาวดารสังเขปมาพร้อมกับฉบับ
 ความพิสดาร จึงพิมพ์ตอนสังเขปลงไว้ข้างหน้า ทำให้เข้าใจกันต่อมาว่า
 สมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ ทรงเรียบเรียงขึ้นทั้งหมด

พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์นั้น ทั้งความและถ้อยคำ
 ตรงกับฉบับหลวงประเสริฐ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าผู้แต่งได้คัดพระราชพงศา
 วดารฉบับหลวง ประเสริฐลงไว้เป็นหลักและเพิ่มเติมขยาย ความให้กว้างออก
 มีแตกต่างกันคือศักราช ซึ่งผิดกันตั้งแต่ 4 ปีถึง 20 ปีก็มี

7. พระราชพงศาวดารฉบับจักรพรรดิพงศ์ (จาด)

เป็นคัมภีร์โบราณ 17 ผูก นายจิตรบุตรพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) มอบ
 ให้หอพระสมุด ฯ เมื่อ พ.ศ. 2451 เนื้อความเริ่มตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยา

²¹ อ้างใน ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมชนก, “ตำนานหนังสือ
 พระราชพงศาวดาร,” ใน *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* (กรุงเทพฯ :
 สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2505), หน้า 8.

จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ใน จ.ศ. 1089 (พ.ศ. 2270) ส่วนใหญ่ของพระราชพงศาวดารฉบับนี้เหมือนฉบับพระพนรัตน์ ยกเว้นเรื่องราวตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์เจ้านครราชสีมาถึงรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ไม่มีบานแผนกบอกไว้ว่าพระราชพงศาวดารฉบับนี้เขียนขึ้นหรือชำระเมื่อใด นักประวัติศาสตร์บางท่านเชื่อว่าพระราชพงศาวดารฉบับนี้เนือเรื่องส่วนใหญ่เขียนขึ้นภายใต้การอุปถัมภ์ของราชวงศ์บ้านพลูหลวง และได้รับอิทธิพลของการชำระพระราชพงศาวดารสมัยรัตนโกสินทร์แทรกภายหลัง²²

8. พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม (British Museum) ต้นฉบับเขียนด้วยหมึกดำในสมุดฝรั่ง เข้าใจว่าคงคัดลอกจากฉบับเดิมอีกชั้นหนึ่ง ต้นฉบับเป็นของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน ข้อความตอนต้นแปลกกว่าพระราชพงศาวดารฉบับอื่น เพราะกล่าวถึงเรื่องราวธรรมราช สร้างเมืองนครสวรรค์ เรื่องพระร่วง พระร่วงอรุณราชก่อนการสร้างกรุงศรีอยุธยา ฯลฯ ข้อความในตอนหลังคล้ายกับพระราชพงศาวดารเหนือซึ่งเขียนขึ้นตามแบบแผนของการบันทึกประวัติศาสตร์แบบตำนาน ต่อมาบันทึกเหตุการณ์ตามลำดับรัชกาลตั้งแต่แรกสถาปนากรุงศรีอยุธยา เหตุการณ์ครั้งเสียดกรุง เหตุการณ์สมัยกรุงธนบุรี การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นลำดับไป จนถึงจุลศักราช 1146 (พ.ศ. 2327) อันเป็นที่ 3 ในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ ข้อความตั้งแต่พระเจ้าอยู่หัวทองสร้างกรุงศรีอยุธยาเกือบเหมือนกับพระราชพงศาวดารฉบับพระพนรัตน์ ผิดกันแต่ตัวเลข ชื่อตำบล และพลความ เริ่มต่างกันตั้งแต่แผ่นดินพระมหากษัตริย์

²² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา,” หน้า 8-10.

เป็นต้นไปถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวร และตอนปลายคือสมัยจลาจลกรุงธนบุรี จนถึง พ.ศ. 2327 เหมือนกับฉบับพื้นจันทนุมาศ (เจิม)

9. พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (พระเจ้าตากสิน)

ไม่ปรากฏนามผู้ประพันธ์ หมอบรัดเลย์ได้นำพิมพ์รวมไว้กับพระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่ม ด้วยคงเข้าใจว่าเรื่องราวต่อเนื่องกันและผู้ประพันธ์คงเป็นบุคคลคนเดียวกัน แต่สมเด็จพระยาตากษานุภาพได้ทรงวินิจฉัยภายหลังว่า ผู้ประพันธ์พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี คงมิใช่บุคคลเดียวกับผู้ประพันธ์พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่ม คือไม่ใช่ทั้งสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน เพราะสำนวนประพันธ์ยกย่องพระเจ้าตากสินอย่างมาก เช่น

ขณะเมื่อกรุงเทพมหานครยังมีได้เสียนั้น พระเจ้าอยู่หัวอันมีอภินิหารนับในเนื้อหน่อพุทธรังกรเจ้า ตรัสทราบพระญาณว่ากรุงศรีอยุธยาจะเป็นอันตราย แต่เหตุที่อธิบดีเมืองและราษฎรมิเป็นธรรม จึงอุทสาหะด้วยกำลังกรุณาแต่สมณะพราหมณาจารย์ และบวรพุทธศาสนาจะเสื่อมศูนย์²³

ทรงเห็นเพราะสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ทรงเป็นเชื้อสายราชวงศ์จักรี คงจะไม่ทรงเขียนอย่างนั้น และไม่มีเหตุผลอันใดที่จะต้องเขียนเช่นนั้นด้วย แม้สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนก็น่าจะเขียนเช่นนั้น เพราะเมื่อเป็นพระพิมลธรรม เป็นผู้ไม่ยอมถวายบังคมสมเด็จพระเจ้ากรุง

²³ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (พระเจ้าตากสิน) พิมพ์ครั้งที่ 7. (กรุงเทพฯ : โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479), หน้า 1.

ธนบุรีจนถูกเขียนและถูกถอด เพ็งได้ตำแหน่งกลับคืนในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระอมรินทราบหาราชานุกาพย์ ได้ทรงวินิจฉัยต่อไปว่า ผู้ประพันธ์พระราชพงศาวดารฉบับนั้นน่าจะเป็นพระมหาธรรมธรรามุนี (จีน) ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

ผู้ที่ฝึกใฝ่ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีอยู่องค์หนึ่ง คือ พระมหาธรรมธรรามุนี (จีน) วัดหงส์ ท่านองค์นี้เป็นผู้พระปริยัติธรรมแตกฉานมาก และเป็นผู้ฝึกใฝ่ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จนได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 ถูกลดยศลงมาเป็นที่พระพนรัตน์ ฉะนั้นจึงทำให้น่าคิดว่าพระมหาธรรมธรรามุนี (จีน) น่าจะเป็นผู้เขียนพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี เนื่องจากท่านเป็นผู้ฝึกใฝ่ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมาก การเขียนยกย่องเทิดทูนบุคคลที่ท่านนับถือ จึงเขียนได้โดยบริสุทธิ์ใจ ทั้งข้อความที่ปรากฏในตอนต้นของพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี²⁴

ในหนังสือสรุปว่าพระมหาธรรมธรรามุนี (จีน) วัดหงส์ เป็นผู้ประพันธ์พระราชพงศาวดารฉบับนี้ตามคำวินิจฉัยของสมเด็จพระอมรินทราบหาราชานุกาพย์

สำหรับเนื้อเรื่องเริ่มกล่าวตั้งแต่ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ 2 โดยพระเจ้าตากทรงเห็นว่าอยุธยาจะเสียแก่พม่าแน่ จึงนำพรรคพวกปลีกล้วยออกมาและกับ้านเมืองได้สำเร็จ จนกระทั่งได้ตั้งตนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เหตุการณ์ต่าง ๆ ในสมัยกรุงธนบุรีจนถึงรัชกาล

²⁴ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระอมรินทราบหาราช, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2514), กำนัหน้า 3-4.

10. เทศนาจุลยุทธการวงศ์ ในประชุมพงศาวดารภาคที่

66 ไม่ปรากฏนามผู้เรียบเรียง เข้าใจว่าคงเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 เพราะเนื้อเรื่องจบเพียงนั้น และในตอนต้นได้กล่าวว่าประพันธ์ขึ้นตามพระบรมราชโองการ ดังนี้ “บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายพระสัทธรรมเทศนาในจุลยุทธการวงศ์ สำแดงเรื่องลำดับโบราณกษัตริย์ในสยามประเทศนี้อันบุพพาจารย์รจนาไว้....”²⁵ เนื้อความตอนต้นเป็นเรื่องการราชสมภพของพระเจ้าอยู่ทอง และการสร้างกรุงศรีอยุธยา เนื้อความตอนหลังปรากฏอิทธิพลของตำนานน้อยบ้าง ก็ยังคงกล่าวถึงเรื่องท้าวแสนปมและพระเจ้าอยู่ทองในทำนองนิทานพื้นบ้าน ต่อจากนั้นเป็นลำดับกษัตริย์ผู้ครองกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้เสวยราชสมบัติ

11. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธ ต้นฉบับได้

จากกรุงกัมพูชาในวัดพระแก้ว เมืองพนมเปญ เอียนามไว้ว่าพระพิมลธรรมเป็นผู้ประพันธ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้ในคำนำว่า น่าจะเป็นหนังสือชุดเดียวกับสังคดียวงค์ ซึ่งแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2332 ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถ้าหนังสือเล่มนี้แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 จริง พระพิมลธรรมที่กล่าวนามไว้ต้องเป็นพระพิมลธรรม วัดพระเชตุพน ซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระพนรัตน์ หรือมีฉะนั้นต้องเป็นพระพิมลธรรม (มี) วัดราชบูรณะ ซึ่งต่อมาได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชในสมัยรัชกาลที่ 2 เพราะในสมัยรัชกาลที่ 2 มีพระพิมลธรรมสององค์แทน²⁶ เนื้อความเริ่มด้วย

²⁵ เทศนาจุลยุทธการวงศ์, ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66*, หน้า 67.

²⁶ โปรดดูรายละเอียดใน *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธและคำแปล* พิมพ์แจกในงานปลงศพท่านเลื่อม ตจ. ภรรยาพระยามนตรีสุริยวงษ์ (ชนบุณนาค) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, 2459), คำนำ.

ความเสื่อมของพุทธศาสนา สภาพและผลของการทำสงครามระหว่างหงสาวดี อังวะ และพุกาม แล้วจึงเริ่มกล่าวถึงการสร้างกรุงศรีอยุธยา ลำดับกษัตริย์ ผู้ครองกรุงศรีอยุธยาสืบต่อมาจนเสียกรุงแก่พม่า พ.ศ. 2310

12. จุลยยุทธการวงศ์ สมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน ทรงนิพนธ์ไว้เป็นภาษาบาลี ในสมัยรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ พระ ญาณวิจิตร (สิทธิ โจรนานนท์) เปรียญแปลเป็นภาษาไทย เนื้อเรื่อง เป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ได้มาเฉพาะผูกสอง ซึ่งเป็นเรื่องราว สกฤตวงศ์ของพระเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่การตั้งเมืองไตรตรึงค์ ท้าวแสนปม การ สร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยพระอินทราชา ปี จ.ศ. 818

13. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระ บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงช่วย กันชำระเมื่อ พ.ศ. 2398 พระราชพงศาวดารฉบับนี้มีเนื้อความคล้าย คลึงกับพระราชพงศาวดารฉบับอื่น ๆ ซึ่งชำระก่อนหน้านั้น แต่มีลักษณะ และวิธีการนำเสนอซึ่งพัฒนาต่างไปจากการเขียนพระราชพงศาวดารแบบ เดิมอย่างเห็นได้ชัด จนอาจจัดได้ว่าเป็นการเขียนพระราชพงศาวดารแบบ ใหม่ฉบับแรก จึงจะไม่นำมาศึกษาร่วมกับพระราชพงศาวดารฉบับอื่น ๆ ในที่นี้

เนื้อหาของพงศาวดาร

จากการศึกษาดำเนิน เราได้เนื้อหาซึ่งแยกออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนที่เป็นประวัติพุทธศาสนา ทำให้ตำนานมีลักษณะของการเขียนประวัติ ศาสตร์แบบสากล (Universal History) และอีกส่วนหนึ่งเป็นเหตุการณ์ บ้านเมืองตลอดจนพฤติกรรมของมนุษย์ในชุมชนนั้น ๆ สำหรับพงศาวดาร

แม้จะมีกำเนิดในระยะเวลาใกล้เคียงกันกับการจัดบันทึกตำนานก็ตาม แต่สภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ (Historical Context) ซึ่งแตกต่างกันได้มีส่วนสร้างให้เนื้อหาของพงศาวดารแตกต่างไปจากตำนาน กล่าวคือ สภาพสังคมแบบราชาอาณาจักรและการยอมรับความเชื่อในลัทธิเทวราช²⁷ ช่วยส่งเสริมให้พระราชอำนาจของกษัตริย์ยิ่งใหญ่และศักดิ์สิทธิ์ประจักษ์สมมติเทวราช ในฐานะทรงเป็นตัวแทนของพระเป็นเจ้าผู้อวตารลงมาปกครองมนุษย์ ถือว่าอำนาจของกษัตริย์มิได้มาจากประชาชนแต่ได้รับมาจากเบื้องบน ไพร่และทาสจึงเป็นกำลังที่ปราศจากความหมาย ทั้ง ๆ ที่เป็นชนกลุ่มใหญ่แต่มีฐานะเป็นเพียงพลเมืองของกษัตริย์เท่านั้น ข้าราชการมีฐานะเป็นข้าราชการบริพาร มีหน้าที่บริหารงานตามนโยบายของกษัตริย์ ระบบข้าราชการไทยจึงเป็นไปเพื่อรับใช้กษัตริย์ พระมหากษัตริย์จึงเป็นศูนย์รวมของทุกสิ่ง ความมุ่งหมายของพระองค์คือความมุ่งหมายของรัฐ และรัฐคือพระองค์ ความคิดเช่นนี้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนและกษัตริย์มิใช่ความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัวเดียวกัน หรือในฐานะของผู้มีสัญญาร่วมกันในสังคมแบบพุทธศาสนาอีก อาณาจักรซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็วทำให้เกิดรูปแบบการปกครองและเศรษฐกิจอย่างใหม่ ประชาชนและสังคมถูกรวมไว้ในอำนาจของกษัตริย์อย่างเด็ดขาด ซึ่งส่งเสริมให้อำนาจของพระองค์เข้มแข็งมั่นคงอย่างยิ่ง²⁸

²⁷ โปรดดูรายละเอียดใน อकिन รพีพัฒน์, ม.ร.ว. *สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416*, หน้า 83 - 85.

²⁸ แม้ในการเปลี่ยนแปลงแผ่นดินแต่ละครั้ง มักมีปัญหาเกี่ยวกับตัวผู้ระบอบอำนาจสืบไปถึงกับมีการรบเพื่อแย่งชิงราชสมบัติกันก็ตาม นั่นเป็นเพียงปัญหาภายในของชนชั้นปกครอง ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีส่วนร่วมด้วย เมื่อเหตุการณ์ดังกล่าวสงบลง พระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่นั้นก็มิสูญทอดต่อไปอย่างมั่นคง ปัญหาการผลัดแผ่นดินจึงมิใช่ปัญหาที่จะทำลายพระราชอำนาจของสถาบันกษัตริย์แต่อย่างใด.

พระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่^๕ ได้ปรากฏเอาสัญญาและความไว้วางใจระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนของพระองค์ไป คงเหลือเพียงผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองซึ่งก่อให้เกิดความเหินห่างและความแปลกหน้าแก่ผู้ใต้ปกครอง คุณค่าของประชาชนในความหมายของผู้เขียนพงศาวดารจึงถูกบดบังไว้ด้วยพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่^๕ ซึ่งครอบคลุมเวลาและเนื้อหาทั้งหมดของประวัติศาสตร์จนเนื้อหาอันใดไม่มีความหมายภายใต้พระราชอำนาจนั้น เรื่องราวของประชาชนจึงถูกละเลย สิ่งเดียวที่มีคุณค่าควรแก่การจดบันทึกคือเรื่องราวของกษัตริย์เท่านั้น^๕

ขณะเดียวกัน เนื้อหาของ พงศาวดาร ได้เดินออก ห่างจาก โลกของพุทธศาสนาและศรัทธาแรงกล้าที่จะดำรงพระพุทธศาสนาไว้ตราบ 5000 พระวษา มาสู่ความสนใจเฉพาะเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นจริงในปัจจุบันหรืออดีตอันใกล้ แม้จะพบว่าความเชื่อและทัศนคติบางประการยังคงมีอยู่ แต่มิได้ได้รับความสนใจที่จะบันทึกไว้เป็นเนื้อหาหลักของประวัติศาสตร์อีก การบันทึกประวัติศาสตร์ และเรื่องราวของพระพุทธเจ้าไว้ประจักษ์เป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ทั้งหมด ไม่ปรากฏ ในการเขียน พงศาวดารนอกจากในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธ นอกจากนั้นแล้ว พงศาวดารทั้งหมดที่มีอยู่ได้ละเลยการจดบันทึกประวัติศาสตร์แบบประวัติศาสตร์สากล (Universal History) โดยสิ้นเชิง

ขณะเดียวกันกับที่เนื้อหาในการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารมุ่งเน้นอยู่ที่พระมหากษัตริย์โดยเฉพาะนั้น สำนักทางประวัติศาสตร์ของผู้เขียนในอันที่จะหาคำตอบเพื่ออธิบายพฤติกรรมต่างๆ แทบไม่ปรากฏ เพราะความแคบของเนื้อหา ทำให้ผู้เขียนละเลยความสนใจเหตุผลและพฤติกรรมอื่น ๆ โดยสิ้นเชิง ความเป็นสมมุติเทพย่อมเป็นที่มาของความศักดิ์สิทธิ์ และ

ความศักดิ์สิทธิ์มิใช่เรื่องอันพึงสงสัยคิดหาเหตุผล เรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับ กษัตริย์และราชวงศ์จึงเกิดขึ้นได้โดยไม่จำเป็นต้องมีเหตุผล อีกประการหนึ่ง จากสภาพแวดล้อมรูปแบบการปกครองซึ่งเข้มงวด ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจ การสงครามซึ่งเกิดขึ้นบ่อยครั้งและรุนแรง ความยากลำบากในการดำรงชีวิตทำให้ชีวิตมีค่าน้อยลงและมีความหมายน้อยน้อยกว่าพระเกียรติยศของ พระมหากษัตริย์ อดีตจึงมีความหมายน้อยและแทบไม่มีความสัมพันธ์อันใดกับปัจจุบันและอนาคตนอกจากในกลุ่มชนชั้นผู้นำ ชีวิตที่มีอยู่หมายถึง ปัจจุบันซึ่งสัมพันธ์กับพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์เท่านั้น เมื่อสำนักของสังคัมส่วนร่วมไม่ให้ความสนใจถึงความสำคัญของอดีตหรือ พฤติกรรมใด ๆ ของสังคัม นอกจากความตื่นตระหนกในการมีชีวิตอยู่โดยไม่ พยายามหาคำอธิบายใด ๆ ด้วยการยอมรับอำนาจเด็ดขาดของกษัตริย์ผู้ทรง สามารถบันดาลทุกสิ่งได้ การบันทึกประวัติศาสตร์จึงตกอยู่ในความรับผิดชอบ ชอบของฝ่ายปกครอง และเป็นไปเพื่อฝ่ายปกครองแต่ฝ่ายเดียว สำนักทาง ประวัติศาสตร์ของงานเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารจึงแคบและเลือน ลางอย่างยิ่ง เพราะประวัติศาสตร์ของเขาคือพงศาวดาร และพงศาวดาร คือบันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับกษัตริย์และราชวงศ์เท่านั้น

นอกจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคัมภายในแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐเปลี่ยนจากความสัมพันธ์ฉันญาติซึ่งเคยเกื้อกูลพึ่งพากัน ไปสู่ความสัมพันธ์ด้วยอำนาจทางทหาร ด้วยอยู่ในระยะเวลาซึ่งชนเผ่าต่างๆ ใน สุวรรณภูมิกำลังก่อสร้างชาติ²⁹ เพื่อมีพรมแดนแน่นอน มีวัฒนธรรมกฎ

²⁹ แม้ความรู้สึกเรื่องชาติของสมัยนั้นอาจไม่ชัดเจนเช่นสมัยนี้ก็ตาม แต่อย่างน้อยความรู้สึกเรื่องเชื้อชาติได้ปรากฏชัดแล้ว ดังปรากฏในลิลิตยวนพ่าย และลิลิตพระลอ ความรู้สึกในระยะแรกจึงเป็นความรู้สึกผสมระหว่างชาติและเชื้อชาติซึ่งแยกออกจากกันไม่ได้ เพราะความรู้สึกเป็นชาติแท้ ๆ เพิ่งเกิดขึ้นในระยะ หลงตนเอง.

หมายและภาษาเป็นของตนเอง และสำคัญที่สุดคือการรวมตัวกันอย่างมั่นคง
 ของเมืองต่าง ๆ ภายใต้อำนาจอันเดียวกันเพื่อความอยุ่รอดจากการถูก
 โจมตีและทำลายของเพื่อนบ้าน การพ่ายแพ้สงครามพม่าครั้งแรกกระตุ้นให้
 เกิดความรู้สึกรวมตัวกันระหว่างคนไทยเผ่าต่าง ๆ ความรู้สึกของการเป็น
 อาณาจักรมากมาย ขณะนั้นอยุธยาเป็นอาณาจักรเดียวแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระ
 ยาซึ่งมีอำนาจมั่นคงเป็นบึงแผ่นจึงกลายเป็นศูนย์กลางใหม่ของคนไทย และ
 สี่แห่งซึ่งกลายเป็นสัญลักษณ์ของอาณาจักรนคัระบบการปกครอง ภายใต้
 พระมหากษัตริย์องค์เดียวกัน การเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่สองทำให้
 ขวัญของคนไทยกระเจิดกระเจิงหลังจากการฟื้นฟูบูรณะบ้านเมืองทางวัตถุ
 แล้วสิ่งสำคัญเร่งด่วนซึ่งต้องสร้างขนเพื่อรวบรวมขวัญของประชาชนคือภาพ
 พจน์ที่มั่นคงของสถาบันกษัตริย์ ฉะนั้นการสร้างผู้นำที่มีลักษณะเฉพาะกับ
 สังคมและกาลเวลาจึงเป็นการสร้างความรู้สึกรักชาติที่เข้มแข็งและจำเป็น ผู้
 นำซึ่งประกอบไปด้วยทศพิชราชธรรมหรือธรรมเท้านั้น ไม่เป็นการเพียง
 พหุต่อสังคมระบบใหม่ ผู้นำซึ่งเป็นที่ต้องการคือผู้นำที่มีลักษณะของนักรบ
 อันหาหาญ เข้มแข็งทรงอำนาจเด็ดขาด การบั้นที่กพงศาวดารโดยเน้นเรื่อง
 ราวเกี่ยวกับกษัตริย์ในลักษณะใหม่และราชวงศ์เบญจวิศ ซึ่งสามารถไว้
 ความรู้สึกรวมกันได้ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงเป็นสมัยหนึ่งที่มีการชำระ
 รวบรวมเรียบเรียงพงศาวดารขึ้นอย่างกว้างขวาง เพราะต้องการมีเครื่องยึด
 เห็นในความต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยการเก็บรวบรวมเรื่อง
 ราวไว้ไม่ให้สูญหายและสืบทอดถึงปัจจุบันในสมัยนั้น แม้ว่าพงศาวดาร
 จะไม่ได้แพร่หลายสู่ประชาชนทั่วไปอย่าง กว้างขวางก็ตามที่อย่างน้อยก็มีผล
 สำหรับชนชั้นปกครอง และลูกหลานซึ่งมีส่วนสำคัญยิ่งในการปกครอง
 และอีกส่วนหนึ่งอาจถ่ายทอดสู่ประชาชนอย่างหยาบ ๆ ผ่านทางพระสงฆ์ผู้
 ซึ่งมีส่วนอยู่บ้างในการแต่งและชำระพงศาวดารในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐซึ่งบันทึกเรื่องราวเรียงลำดับกันมา 114 ปี ได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ไว้ 67 ครั้ง รวมถึงพระราชกรณียกิจของกษัตริย์ เช่น การทำศึก การสร้างวัด การขนครองราชย์ การสวรรคต การแปรพระราชฐาน และเรื่องราวต่างๆ ในราชสำนัก กล่าวถึงการสงคราม 28 ครั้ง กล่าวถึงศาสนา 11 ครั้ง กล่าวถึงเศรษฐกิจ 10 ครั้ง และกล่าวถึงความเชื่อ 10 ครั้ง³⁰ พระราชพงศาวดารฉบับความพิศดารอื่นๆ ก็มีเนื้อหาไม่ต่างไปจากพระราชพงศาวดารฉบับนี้นัก ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆ ในทำนองเดียวกัน และยังให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ยิ่งไปกว่าฉบับนี้อีกมากมาย

จากสถิติดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าผู้เขียนพระราชพงศาวดารให้ความสำคัญอย่างมากกับพระมหากษัตริย์ในด้านต่างๆ รองลงมาจากกษัตริย์เรื่องซึ่งสำคัญต่อความรู้สึกของผู้เขียนคือสงคราม ศาสนาและความเชื่อได้คลายความสำคัญลงไป เพราะกษัตริย์คือศูนย์กลางใหม่ของสังคมซึ่งมีอิทธิพลต่อความรู้สึกและความคิด เมื่อศูนย์กลางของความรู้สึกเปลี่ยน เนื้อหาของการบันทึกประวัติศาสตร์จึงเปลี่ยนตามไปด้วย

นอกจากเนื้อหา ของพงศาวดารจะเกี่ยวกับ พระมหากษัตริย์และราชวงศ์โดยตรงแล้ว พงศาวดารยังให้ข้อมูลเกี่ยวกับเศรษฐกิจ สังคม ความเชื่อและอื่นๆ บ้างเล็กน้อย เช่น

ศักราช 867 ปีฉลู สัปตศก นาน้อยชาวตายฝอยมาก
สิ้น อนึ่งแผ่นดินไหว และเกิดอุบาทว์หลายประการ
ศักราช 868 ปีชวด อัฐศก ชาวแพงเป็นสามทะนาน

³⁰ คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 443-472.

ต่อเฟื่อง, เบยแปดร้อยต่อเฟื่อง, เกวียนหนึ่งเบงเงินชั่งหนึ่งกับ
เก้าบาทสลึง³¹

ฯลฯ

แต่สิ่งที่สำคัญและเด่นเป็นพิเศษ คือการบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับพระราช
พิธี ระเบียบแบบแผนในราชสำนักและการปกครองไว้ด้วย ทำให้พงศาวดาร
มีค่าเป็นตำราแก่ราชสำนักและชนชั้นปกครองในเรื่องระเบียบและพระราช
พิธีต่างๆ โดยเฉพาะเมื่ออยุธยาแตกแล้ว ความต้องการคนที่ “รู้ขนบ
ธรรมเนียมจะได้ปรีการาชกิจการงานทั้งปวง”³² มีอยู่มาก ความรู้เกี่ยว
กับระเบียบแบบแผนประเพณีเกี่ยวกับราชสำนักและการปกครองมักจดไว้ใน
เอกสารต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นข้อมูลในการเขียนพงศาวดาร เช่น ในคำให้การ
ชาวกรุงเก่าตอนท้ายจดเกี่ยวกับทำเนียบนามหัวเมือง นามมหาเจดีย์สถาน
แผนที่กรุงศรีอยุธยา นามพระอารามหลวง นามพระมหाराชวงศ์ มหา
ปราสาทราชมณเฑียร บัญชีพระนามเจ้านาย ชื่อขุนนาง เครื่องยศขุนนาง
ระวางช้างต้น ระวางม้าต้น เรือพระที่นั่ง ช้อป็นใหญ่ พระราชพิธีราชา
ภิเษก พระราชพิธี 12 ราศีตามพระตำรา ประเพณีเสด็จออกแขกเมือง
ประเพณีกระบวนแห่เสด็จประพาส ประเพณีสร้างสการพระบรมศพ ประเพณี
การสมโภชพระราชกุมาร ฯลฯ หรือในคำให้การขุนโกลนเรื่องพระพุทบาท
ก็กล่าวถึงประเพณีการรักษาพระพุทบาท ตำแหน่งต่างๆ และหน้าที่ของผู้ที่
มีหน้าที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ พงศาวดารฉบับความพิสดารต่าง ๆ จึงมักให้ราย
ละเอียดเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ เหล่านี้ลงไปด้วย โดยเฉพาะสำหรับพงศาวดาร
ที่เขียนขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น พงศาวดารรัชกาลที่ 1-4 ฉบับ

³¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า 18.

³² พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (พระ

เจ้าตากสิน), หน้า 12.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ได้แสดงเป้าหมายที่จะใช้พงศาวดารเป็นบันทึกแบบแผนวิธีปฏิบัติสำหรับราชพิธีต่าง ๆ ไว้เป็นแนวทางสำหรับคนรุ่นหลัง ขณะเดียวกันเพื่อเรียบเรียงรวบรวมไว้สำหรับเป็นความรู้ในปัจจุบันด้วย ดังนี้

...มีพระราชประสงค์จะทรงทราบอย่างใดอย่างหนึ่ง มี

พระราชดำรัสถามข้าทูลละอองพระบาทฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ก็กราบทูลเล่าถวายหาถูกต้องไม่ เพราะไม่มีเรื่องที่เรียบเรียงทำไว้เป็นฉบับ เมื่อกาลล่วงนานไปภายหลังก็จะยิ่งเสื่อมสูญไปทุกชั้นช้อบุรุษ จะค้นหาความเก่า ๆ จะไม่ได้ด้วยมืออันตรายต่างๆ ขจัดขยาหายสูญไป³³

การนิยมจรรยาละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับพระราชพิธี ขนบธรรมเนียมประเพณีแต่โบราณไว้สำหรับปฏิบัติเพื่อความถูกต้องแม่นยำนั้น ล้วนเป็นไปในส่วนที่เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์ และราชวงศ์ทงสน ทงนเพื่อรักษา “ความศักดิ์สิทธิ์” แห่งพระราชอำนาจของพระองค์ไว้ ด้วยความเชื่อว่าการเป็นกษัตริย์ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับพระราชพิธีและแบบแผนต่าง ๆ ซึ่งเพียรสร้างกันมาแต่ก่อน การ “เลียน” สิ่งทกษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ เคยกระทำ จะทำให้พระองค์ได้รับการยอมรับในการเป็นกษัตริย์เท่าเทียมกัน ยังสามารถรักษาแบบแผนและพระราชพิธีต่าง ๆ ไว้ได้มากเพียงไรย่อมหมายถึง “ความสมบูรณ์และความศักดิ์สิทธิ์” ในการเป็นกษัตริย์ของพระองค์มากขึ้น พระราชพงศาวดารจึงมีคุณค่าเป็น “พระตำรา” สำหรับชนชั้นปกครองด้วย แม้ต่อมา การเขียน พระราช พงศาวดาร จะวิวัฒนาการ ก้าว หน้า ไป มากแล้ว ความนิยมและความเชื่อใน ความจำเป็น ที่จะต้องบันทึกราย ละเอียดเกี่ยวกับ

³³ ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา, *พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1*, เล่ม 1. (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2505), หน้า 7.

พระราชพิธีระเบียบแบบแผนในพระราชสำนักยังคงอยู่ และแม้ในการเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ก็ยังนิยมจดบันทึกรายละเอียดต่าง ๆ ซึ่งไม่จำเป็นอยู่ไม่น้อย

และยังมีสาเหตุอีกประการหนึ่งที่มีผลโดยตรงต่อการผลิตงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น นั่นคืออิทธิพลจากชาติตะวันตก กิตติศัพท์ความมั่งคั่งของประเทศตะวันออกคือแรงจูงใจสำคัญดึงดูดให้ชาติตะวันตกซึ่งเรื่องอำนาจยุคนั้น แข่งขันกันเข้ามาค้าขายและแสวงหาอิทธิพล โปรตุเกสเป็นชาติตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาแสวงหาโชคกลางจากการค้าขายตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 15³⁴ โดยยึดเมืองกัวเป็นศูนย์กลางขยายอิทธิพลไปตลอดอ่าวเบงกอล มะละกา มลายูและจีน ในศตวรรษที่ 16³⁵ ซึ่งต่อมาชาติตะวันตกอื่น ๆ ได้ขยายอำนาจมาเพื่อแสวงหาโชคกลางจากดินแดนอันร่ำรวยเหล่านี้ ได้แก่ ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส พร้อม ๆ กันนั้นจุดประสงค์ในการเดินทางมาสู่ตะวันออกก็เพิ่มขึ้นจากการแสวงหาความร่ำรวยเป็นการแสวงหาอาณานิคม และเผยแพร่วิสัยทัศน์ศาสนา

โปรตุเกสได้ส่งทูตเข้ามาติดต่อขอเจริญทางพระราชไมตรีด้วยไทยเป็นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา³⁶ แต่มิใช่ในนามของพระมหากษัตริย์ และต่อมาชาติตะวันตกชาติอื่น ๆ ซึ่งขยายอิทธิพลมาทางตะวันออกก็ทยอยกันเข้ามาติดต่อกับไทย สมัยที่ไทยมีการติดต่อกับชาติตะวันตกอย่างกว้างขวางคือ สมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยเฉพาะในสมัย

³⁴ แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. ประวัติศาสตร์สากลยุคปัจจุบัน (ค.ศ. 1453-1914) (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 141-142.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 149-150.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 150.

ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นชาติมหาอำนาจหนึ่งของยุโรป จนถึงกับมีการแลกเปลี่ยนราชทูตทูลเชิญพระราชสาส์นถึงกัน ตลอดจนมีการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาภาษาในประเทศฝรั่งเศสด้วย จุดหมายเหตุขาดหลวง พ่อคำ นายทหารของฝรั่งเศส ซึ่งบันทึกไว้ในโอกาสที่เดินทางมายังอยุธยา นั้น นอกจากจะแสดงความสนใจของฝ่ายไทยในบทบาทของชาติตะวันตกอย่างมากแล้ว ยังแสดงความกระหายอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับชาติตะวันตก ในทำนองของใหม่และในจุดหมายเหตุของโกษาปานราชทูตซึ่งเดินทางไปเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ก็ได้แสดงความกระตือรือร้นอย่างยิ่งในการที่จะศึกษาความเป็นไปของบ้านเมืองฝรั่งเศส การได้ติดต่อกับชาติตะวันตกหลายชาติในยุคนั้นนับเป็นประสบการณ์ใหม่ต่อทั้งประชาชนสามัญ ฝ่ายปกครอง และแม้แต่องค์พระมหากษัตริย์ ความสนใจอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับบ้านเมืองอื่นซึ่งห่างไกล คงกระตุ้นให้คนไทยได้กลับมาสนใจเรื่องราวของตนเองมากขึ้น ความจริงเคยมีชาวต่างชาติอื่น ๆ เข้ามาติดต่อกับชายในกรุงศรีอยุธยา ก่อนชาวยุโรปจะเข้ามานานนัก เช่น จีน อินเดีย เปอร์เซีย ฯลฯ แต่พ่อคำเหล่านั้นไม่มีลักษณะซึ่งแตกต่างไปจากชาวพื้นเมืองมากพอที่จะสร้างความรู้สึกสนใจให้เกิดขึ้นได้ ความแตกต่างด้านภาษา จารีตประเพณี การแต่งกาย รูปร่าง สีนัยแปลก ๆ ใหม่ ๆ วิทยาการซึ่งก้าวหน้าของยุโรปสะกดความสนใจของคนไทยอย่างมาก ลาลูแบร์อธิบายความสนพระทัยของสมเด็จพระนารายณ์ต่อโลกตะวันตก ดังนี้

พระมหากษัตริย์องค์นี้ อยากรงทราบสรรพกิจงานทุกสิ่ง
ทั้งปวงเป็นอันมาก มีพระบรมราชโองการให้แปลหนังสือ คิว.
เคอร์ซ (Q. Curce) ออกเป็นสยามภาษาในขณะที่เรายังอยู่ที่นั่น

และได้โปรดให้แปลพงศาวดารของเรามาแล้วเป็นหลายตอน พระ
องค์ทรงรู้จักรัฐต่าง ๆ ในยุโรปเป็นอันดี และข้าพเจ้ามิได้สงสัย
เลยในการข้อนี้³⁷

การที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงสนพระทัยในพงศาวดารของชาติต่างๆ ในยุโรป
คงเนื่องมาจากทรงสังเกตเห็นความสำคัญของการมีบันทึกพงศาวดารของตนเอง
ซึ่งรวบรวมเรื่องราวต่อเนื่องของบรรพบุรุษและสังคม เพื่อยืนยันว่าคนไทยเกิด
จากบรรพบุรุษที่เป็นคนเชื้อชาติไทยมีบ้านเมือง ศาสนา ขนบธรรมเนียม
ประเพณี และมีประวัติศาสตร์ของตนเอง แม้จะไม่รู้จักคำนี้ก็ตาม สิ่งที่ทำ
ให้คนไทยรู้สึกมีบรรพบุรุษร่วมกัน มีประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์กัน
คือการอยู่ใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ต่อเนื่องกันมาอย่างไม่ขาดสาย
แม้จะมีการเปลี่ยนราชวงศ์บ้างก็ตามที่ ดังนั้นการมีพระบรมราชโองการให้
รวบรวมพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐขึ้นในปี พ.ศ. 2223 อาจเป็นไป
เพื่อสนองความต้องการสร้างเอกลักษณ์ของตน ในแง่ของการสืบทอด ความ
เป็นอันเดียวกัน เพราะในรัชสมัยนี้ต้องการให้รวบรวม “เอาจดหมายเหตุ
ของพระโหราฯ...จดหมายเหตุที่ได้จากหอหนังสือ และเหตุการณ์ที่มีใน
พงศาวดารนั้นให้คัดเข้าด้วยกันเป็นแห่งเดียวให้ระคับศักราชกันมาคง เท่าบัด
นี้” จากพระราชพงศาวดารฉบับไมเคิล วิกเคอร์ ซึ่งค้นพบใหม่ ยังไม่ปรากฏ
ว่าต้องการรวบรวมเรื่องราวทั้งหมดให้ลำดับกันมาเป็นอันหนึ่งอันเดียว
กัน เพราะในพระราชพงศาวดารฉบับดังกล่าวแทบไม่ใช้การเรียงศักราชเพื่อ
อธิบายเรื่องราว แต่จะใช้วิธีอธิบายเหตุการณ์ไปเรื่อย ๆ เป็นภาพเหตุการณ์
ที่ละเอียด ซึ่งไม่แน่ว่าจะต่อเนื่องกันทางด้านเวลาเช่นพงศาวดารฉบับอื่น

³⁷ เดอะลาตูแบร์, จดหมายเหตุลาตูแบร์, ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1. แปล
โดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2510), หน้า 448.

หรือไม่ การเรียบเรียงเรื่องราวในพงศาวดารให้ลำดับศักราชกันมาย่อมช้ให้เห็นความต้องการที่จะย้อนไปหาร่องรอยของตนเอง แต่เนื่องจากความเข้าใจและจินตนาการของสังคมสมัยนั้นไม่กว้างขวางพอ จึงยังไม่มีคำว่าประวัติศาสตร์หรือคำอื่นซึ่งมีความหมายใกล้เคียงความหมายของประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน คนสมัยนั้นเพียงเข้าใจว่าประวัติศาสตร์คือประวัติของกษัตริย์และราชวงศ์ จึงมีเพียงคำว่าพงศาวดารและความเข้าใจซึ่งใกล้เคียงความหมายของคำนี้ ทั้งการเข้าใจว่ากษัตริย์คือสัญลักษณ์ของสังคม ประวัติของสังคมจึงคือประวัติของกษัตริย์ เป็นความเข้าใจที่ง่ายกว่าและถูกต้องด้วยสภาพของสังคมสมัยนั้นแล้ว

ปรัชญาประวัติศาสตร์ในการเขียนพงศาวดาร

จากการศึกษาตำนานอาจสรุปปรัชญาประวัติศาสตร์ของตำนานไว้ว่า ประวัติศาสตร์เกิดจากพฤติกรรมของมนุษย์ภายใต้การควบคุมของพุทธศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คัวอิทธิพลของพุทธศาสนาสมัยนั้นครอบคลุมชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนความวิสัยนึกคิด และจินตนาการของคนทุกระดับอย่างกว้างขวาง ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมควบคู่กับการเวียนว่ายตายเกิดสามารถอธิบายพฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ได้ แต่ในการศึกษาการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารนั้น ปรัชญาประวัติศาสตร์ของผู้เขียนพงศาวดารได้เปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม สังคม การเมือง การปกครอง และแม้แต่กาลเวลา กล่าวคือ ผู้เขียนพงศาวดารได้ละทิ้งแนวความคิดที่ว่า ประวัติศาสตร์เกิดจากพฤติกรรมของมนุษย์ภายใต้การควบคุมของพุทธศาสนา และเขียนพงศาวดารด้วยความคิดใหม่ว่า ประวัติศาสตร์นั้นเกิดขึ้นได้ด้วยเจตจำนงของบุคคลสำคัญ พลั้งต่าง ๆ ในสังคม

หรือแม้แต่พุทธศาสนาส่วนไม่มีความหมายมากพอจะบันดาลเหตุการณ์ใด ๆ ในประวัติศาสตร์ได้ ผู้เขียนพงศาวดารนำเสนอความคิดนี้โดยการมองประวัติศาสตร์ผ่านบุคคลสำคัญ ด้วยความเข้าใจว่าหากไม่มีบุคคลเหล่านั้นแล้ว เหตุการณ์นั้น ๆ จะไม่เกิดขึ้นได้เลย และบุคคลสำคัญซึ่งผู้เขียนพงศาวดาร หมายถึงคือพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงบุญญาธิการและพระราชอำนาจอันไม่มีขอบเขต

คัมภีร์เก่าแก่ของพราหมณ์อธิบายกำเนิดของกษัตริย์ว่า เนื่องจากเทวะรูปเพื่อสุรในสงคราม จึงได้พร้อมกันเลือกพระโซม (Soma) ขึ้นเป็นพระราชาก็เป็นผู้นำในการสงคราม คัมภีร์อุปนิษัท (Upanisad) ได้กล่าวถึงกำเนิดของพระราชารู้ในทำนองเดียวกัน ต่างกันที่เทวะซึ่งเป็น ฝ่ายแพ้สงครามไม่ได้เลือกพระราชารองตนเอง แต่ได้บวงสรวงต่อพระผู้เป็นเจ้าของ และในที่สุดได้ส่งโอรสคือพระอินทร์ (Indra) มาเป็นราชาของเทวะทั้งหลาย³⁸ เรื่องราวที่อ่านแล้วแสดงความเชื่อว่าพระราชาก็กำเนิดมาจากเทวะซึ่งเป็นอมตะ และทรงอำนาจแตกต่างจากคนทั่วไป ดังปรากฏว่าในการประกอบพิธีทางศาสนา กษัตริย์จะได้รับการยกย่องในความศักดิ์สิทธิ์ที่ติดเกี่ยวกับพระอินทร์ พระวิษณุ หรือพระเป็นเจ้าองค์สำคัญอื่น ๆ ในฐานะที่ทรงเป็นส่วนหนึ่งของพระเป็นเจ้าหรือสมมติเทพ ผู้ซึ่งอุปมาในโลกในฐานะผู้แทนของพระเป็นเจ้าบนโลกเพราะ “ด้วยอำนาจอันยิ่งใหญ่ พระราชาได้ถูกทำให้ศักดิ์สิทธิ์แล้ว บัดนี้พระราชาก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของพระองค์ (พระเป็นเจ้า) แล้ว พระองค์จึงต้องปกป้องรักษาพระราชาราช”³⁹ อำนาจและคุณ

³⁸ เก็บความจาก A.L. Basham, *The Wonder That Was India*. หน้า 82.

³⁹ อ้างในเรื่องเดียวกัน หน้า 82-83.

“Of mighty power is he who has been consecrated; now he has become one of yours; you must protect him.

สมบัติพิเศษของพระราชารหรือกษัตริย์จึงมีที่มาจากเบื้องบน การเป็นกษัตริย์จึงเป็นเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์ และความศักดิ์สิทธิ์นี้คือที่มาของพระราชอำนาจ กษัตริย์จึงมีฐานะและพระราชอำนาจเป็นล้นพ้น ทรงอำนาจเด็ดขาดเพียงผู้เดียวในการปกครองตามทฤษฎีเทวราช (Davaraja Cult)

โดยความหมายของคำเทวราชนั้น ไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตแปลว่า

1. ราชารของเทวะทุกองค์ โดยทั่วไปหมายถึงพระอินทร์ซึ่งเป็นราชารตามคัมภีร์พระเวทของอินเดีย
2. เทวะของกษัตริย์หรือกษัตริย์ซึ่งเป็นเทวะ คำนี้ปกติจะใช้กับกษัตริย์ซึ่งอ้างตนว่าเป็นเสมอเทวะ

และตำราภาษาสันสกฤตจำนวนมากยังอธิบายคำว่า “ราชาร” ไว้อย่างชัดเจนว่าหมายถึงผู้มฤต การอวตารของเทวะองค์หนึ่ง เช่น พระนารายณ์ หรืออวตารจากเทวะหลายๆ องค์รวมกัน⁴⁰ ด้วยศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาซึ่งนับถือเทพเจ้าหลายองค์ แต่เทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่มีอยู่เพียงหนึ่งเดียวคือ ไตรมูรติ (Trimurti) ได้แก่พระผู้เป็นเจ้าสามองค์มารวมกันเข้าเป็นองค์เดียวคือ พระพรหม พระวิษณุหรือพระนารายณ์ และพระอิศวรหรือพระคเริะ⁴¹ การนิยมนับถือพระเป็นเจ้าทั้งสามองค์นี้จะพบเสมอในพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งจัดทำขึ้นเพื่อแสดงความป็นเทวราชารของพระมหากษัตริย์

⁴⁰ อ้างใน สุรัตน์ วรากรณ์ “ไทย-พม่า: ปัญหาการเผชิญหน้าการคุกคามของตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19”, (วิทยานพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520), หน้า 24.

⁴¹ หม่อมเจ้าสุภัทรีดิ ศิริกุล, *ศิลปะขอม*, เล่ม 1. (กรุงเทพฯ: สึกษาภัณฑ์พานิชย์, 2513), หน้า 23.

ความเชื่อเรื่องทฤษฎีเทวราชันพบแพร่หลาย ใน อินโดจีนและ อินโดนีเซีย ดังปรากฏว่าศิลาจารึกของจามที่พบในอินโดนีเซียในคริสต์ศตวรรษที่ 9 กล่าวว่า กษัตริย์ในราชวงศ์อูโรจา (Uroja) เป็นโอรสของพระอิศวรในวรรณกรรมที่เป็นกาพย์ชื่อนักระ ระตะกะมะ (Nagarakrtagama) ของชวา กล่าวว่ากษัตริย์ทุกองค์เป็นพระอิศวรอวตารมาทางสัน พระเจ้าราชเสนักระ (Rajasanagara) แห่งมัชปาหิตคริสต์ศตวรรษที่ 11 นั้น ข้อความในกาพย์กล่าวว่าเป็นพระอิศวรอวตารลงมาและพระเจ้าไอรังคะ (Airlangga) แห่งชวาในคริสต์ศตวรรษที่ 11 อ้างว่าพระองค์คือองค์อวตารของพระนารายณ์⁴² โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขมร การสร้างเทวสถานจำนวนมากมายึดว่าเป็นการจำลองเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล และเป็นการประกาศว่าพระมหากษัตริย์ผู้สร้างเทวสถานนั้น ๆ คือพระเป็นเจ้าแบ่งภาคมาเกิด เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วจะกลับไปรวมกับเทวะองค์นั้น ๆ อีกตามแบบของเทวราช

ความเป็นเทวราชาของพระมหากษัตริย์ทั่ว ๆ ไปในอินโดนีเซียและเขมร เป็นไปด้วยความเชื่อมั่นอย่างเต็มเปี่ยม ทั้งใน “รูปแบบ” และ “เนื้อหา” ดังจะเห็นจากการประกาศพระองค์โดยเปิดเผยว่าคือพระเป็นเจ้าพระองค์นั้นพระองค์นี้ การจำลองเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นที่ประทับของเทวะในรูปของเทวสถาน ทำให้ความเป็นเทวะของกษัตริย์บนโลกใกล้เคียงกับความเป็นเทวะในอุดมคติมากขึ้น ประกอบกับความเชื่อทางคติพราหมณ์ซึ่งรับนับถืออยู่ ทำให้ความเป็นเทวราชามีผลในทางปฏิบัติ ด้วยถือเป็นพระ

⁴² Robert Heine-Geldern, *Conception of State And Kingship*. อ้างใน สุรัตน์ วรางครตน, “ไทย-พม่า: ปัญหาการเผชิญหน้าการคุกคามของตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19”, หน้า 25.

ราชการกิจของกษัตริย์ที่จะต้องดำรงพระชนม์อยู่อย่างเทวะ มิใช่เป็นเพียงสัญลักษณ์ของความคิดเท่านั้น สำหรับอาณาจักรอยุธยาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ได้ปรากฏร่องรอยซึ่งแสดงฐานะของกษัตริย์ว่า “ทรงพระราชอำนาจล้นพ้น” เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดของประเทศ ดังปรากฏในลักษณะพระอัยการเบ็ดเสร็จ ซึ่งประกาศใช้ใน พ.ศ. 1903 ดังนี้⁴³ “ที่ในแว่นแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา มหาตติลกภพพรตน์ราชธานีบุรีรัมย์เป็นที่แห่งพระเจ้ายู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรหามีได้”

นอกจากนี้ในพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งเป็นราชประเพณีที่สำคัญยิ่ง คู่กันไปกับระบอบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข แสดงให้เห็นว่าได้มีการนำเอาทฤษฎีเทวราชมาใช้ ดังปรากฏว่าในพิธีดังกล่าว พราหมณ์จะสารถย ร่ายมนต์ อัญเชิญ พระคิเว ผู้เป็นเจ้าให้เข้ามาสิงสถิตย์ในองค์พระมหากษัตริย์ แล้วใช้คำพูดกับพระองค์จึ่งพระคิเวผู้เป็นเจ้า การถวายพระสังวาลย์ธำมรงค์พราหมณ์ถือเป็นเครื่องหมายของพระคิเวและพระวิษณุกิติ การถวายพระแสงราชอาวุธของพระคิเวและพระวิษณุกิติ และการถวายพระบรมนามาภิไธยเต็ม ซึ่งมีคำว่า “ทิพยเทพาจารย์” ซึ่งแปลว่า การอวตารของพระเป็นเจ้าบนสรวงสวรรค์⁴⁴ ล้วนเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงองค์ของพระมหากษัตริย์ได้กลายเป็นพระเป็นเจ้าแล้ว

⁴³ อ้างใน กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, “เรื่องบรมราชาภิเษก,” ใน *ชุมนุมพระนิพนธ์* (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2517) หน้า 88.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

พิธีต้อนรับพระพิพัฒน์สัตยา เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของพระราชพิธี ซึ่งแสดงถึงความสำคัญของการยอมรับทฤษฎีเทวราชามาใช้ พิธีนี้กำหนดให้มีขบวนละสองครั้ง คือเคื่อนหาชนสามคำครึ่งหนึ่ง และเคื่อนสิบแรมสิบสามคำอีกครึ่งหนึ่ง ความสำคัญของพิธีนี้คือให้ข้าราชการซื้อเครื่องรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เมื่อปฏิญาณตนให้คัมภีร์ชำระพระแสง ถ้าราชการคนใดไม่มาในพิธีนี้ถือว่าเป็นขบถและต้องปราบปราม ใน “ลิลิตโองการแช่งน้ำ” ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อใช้สวดในพิธีนี้แสดงถึงความสำคัญของพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ซึ่งอัญเชิญมาประชุมในพิธีเพื่อให้เป็นพิธีที่ขลังและศักดิ์สิทธิ์ ทั้งยังเป็นการแสดงความสัมพันธ์ในแง่ของพิธีกรรมระหว่างพระผู้เป็นเจ้า และพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นภาคหนึ่งของพระผู้เป็นเจ้าในโลก ด้วยการเริ่มสรรเสริญและอัญเชิญพระวิษณุ พระศิวะ และพระพรหมเข้าร่วมพิธีตามลำดับ โดยแสดงสัญลักษณ์ประจำองค์ ดังนี้

โอมสิทิสรวงศรีแก้ว แม้วมฤตยู เอาจูเป็นแท่น
 แก่วนกลั่นฟ้ากลั่นดิน บินเอาครุฑมาขี่ ส้มือถือสังข์จักรกษ
 ตรีณี ภีร์อุวตารอสุรแสงลาญทัก ทักคนี้จรนาย ฯ แวง
 พระแสงศรปลั้ววาท

โอมบรมเมศวราย ผายผาหลวงอคร้าว ท้าวเสด็จ
 เหนือวัวเผือกเอางือกเกี่ยวข้าง อ่างทักจันทรเป็นปิ่น ทรง
 อินทรชฎา สามตาพระแพรง แกวงเพชรกล้า ข่าพิฆน
 จรรไร ฯ แวงพระแสงศรอัคนีวาท ฯ

โอมไชยะไชย ไชโสฬศพรหมญาณ บานเคียรเกล้า
 เจ้าลี้บัวทอง ผยองเหนือขุนห่าน ท่านรังก่อดินก่อฟ้า
 หน้าจตุรทิศธรรมมิตรดา มหากฤตราไตร วมไทยโลกศ

จงตรีศกต์ท่าน พิณณปรมาธิเบศ ไทเรศสุรสุทธิพ่อ
 เสวยพรหมานทรใช้น้อย ประถมบุญภารดิเรก บุรภาพบุรุษ
 ร้อยก่อนมา ฯ ทางพระแสงศรพรหมมาศ ฯ 45

แล้วกล่าวถึงกำเนิดของโลกตามความเชื่อทางพุทธศาสนาสมพรหมณ์ กล่าวถึงพระมหากษัตริย์องค์แรกทรงพระนามว่า “สมมติราช” จึงเริ่มแข่งผู้ซึ่งไม่เชื่อต่อพระมหากษัตริย์โดยอ้างเทพเจ้าทั้งหลาย พระสงฆ์ และแม่แต่กุตศปศากจึงให้ช่วยเป็นพยานและลงทัณฑ์แก่ผู้คิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ ในฐานะที่ทรง

อำนาจแปลเมื่อแมนอำมรสัทธ

มีศรีบุญก่อนเศกเหง้า
 ยศท้าวตรีไตรจักร.... 46

ความสัมพันธ์ ระหว่าง เทวะและ พระมหากษัตริย์ ตามความหมายของชาวอยุธยาจึงเป็นความสัมพันธ์ในตำแหน่งพระราชอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ซึ่งพระมหากษัตริย์ได้รับจากการมอบให้ของเทพเจ้าในรูปของสัญลักษณ์ โดยถือว่าพระมหากษัตริย์คือผู้แทนของ พระผู้เป็น เจ้าในโลก ที่อวตารลงมา โดยจะต้องผ่านพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งพรหมณ์เท่านั้นเป็นผู้ประกอบพิธีให้อย่างถูกต้อง จึงจะได้ชื่อว่าเป็นเทวราชาโดยสมบูรณ์ สิ่งที่ได้จากการเป็นเทวราชาคือความศักดิ์สิทธิ์และพระราชอำนาจที่มีรากฐานอยู่บนคุณสมบัติของความเป็นเทวดาของพระองค์ ความเป็นเทวราชาจึงเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังเมื่อได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติและผ่านกรรมพิธีความเป็นเทวะแล้ว ความเป็นเทวราชาจึงมิใช่เรื่อง

45 ถิลิตโองการแข่งหน้า (กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, 2512), หน้า 1.

46 เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

ส่วนบุคคลที่จะมีมาแต่กำเนิด แต่มีความหมายเป็นองค์ประกอบสำคัญของสถาบันกษัตริย์และเป็นที่มาของพระราชอำนาจ คักคัสตอร์ ซึ่งปกคลุมไปทั่วจักรวาล ความเชื่อในเรื่องพระราชอำนาจคักคัสตอร์ในฐานะของเทวราชานันมีมาตลอดสมัยอยุธยา ดังปรากฏว่าในสมัยพระเจ้าบรมโกศ มีพระราชกำหนดประกาศอ้างพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งอธิบายแนวความเชื่อดังกล่าวได้อย่างชัดเจน ดังนี้

....อนึ่งแผ่นดินเป็นใหญ่แก่สมเด็จพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุว่าพระมหากษัตริย์เจ้านั้นเป็นสมมุติเทวดา จะให้ผู้น้อยเป็นผู้น้อยผู้น้อยเป็นใหญ่ก็ได้ ถ้าสมเด็จพระมหากษัตริย์มีพระราชโองการด้วยกิจสิ่งใด ๆ ก็ดี จุกตั้งขวานฟ้า ถึงมาตราว่าฝ่าฎกต้องต้นไม้ เขามืออาจสามารถจะทันทานได้ ย่อมจะหักทำลายไป ถ้าจะมีพระราชโองการตรัสสั่งให้ห้ามสิ่งใด ก็ขาดเป็นสิทธิสิ่งนั้น... 47

อย่างไรก็ดี พุทธศาสนาซึ่งมีอิทธิพลต่อความเชื่อและทัศนคติในสมัยนั้นช่วยขัดเกลาให้ความเป็นเทวราชาของไทยเบาบางลงและมีลักษณะเฉพาะ คัมภีร์ทางพุทธศาสนาอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์และประชาชนว่าเป็นเรื่องของสัญญาประชาคม เพราะเดิมในยุคต้น ๆ นั้นมนุษย์อยู่รวมกันอย่างมีความสุข บริโภค “รสแห่งแผ่นดิน” “เกล็ดแห่งแผ่นดิน” และเครื่องเขี้ยว “พทาวลดา” 48 เป็นอาหาร อาหารทั้งสามสิ่งนี้เปรียบได้กับอาหารของเทวดา เพราะ “วัตถุของอาหารนั้นสุขุมละเอียดยิ่งนัก มิได้

47 บรัดเต, บรรณาธิการ *กฎหมายเมืองไทย* (กรุงเทพฯ: จ.ศ. 1235) อ้างในนิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ในพระราชพงศาวดารอยุธยา” หน้า 48.

48 ในตำนานมูลศาสนาอธิบายว่ามีลักษณะเป็นปล้อง ๆ อย่างเถาผักขง

มีเป็นอาจมาเลยแม้แต่อย่างเดียว”⁴⁹ ต่อมาอาหารทั้งสามสิ่งได้ทยอยหายไปเนื่องจากคนทั้งหลาย “ดูหมิ่นดูแคลนกัน”⁵⁰ เกิดมีข่าวสาส์นบริสุทธ์คือมิได้หักและไม่มีเปลือก ไม่ต้องหุงต้มด้วยไม้หรือหิน เพียงแต่เอาข้าวใส่ภาชนะแล้วกั้นตงเหนือก้อนเส้าขาวนั้นก็จะสุกเอง และข่าวสาส์นนั้นก็มีอยู่ทั่วไป สามารถเก็บเกี่ยวเอาได้ เมื่อเกี่ยวแล้วจะมิงอกขึ้นมาทดแทนเช่นเดิม ต่อมาคนบังเกิดความโลภและความเสื่อม จึงเกิดมีเปลือกหุ้มข้าวไว้และไม่มิงอกขึ้นทดแทนเช่นเคย คนทั้งหลายจึงต้องปักปันเขตแดนกัน ก็ยังมีคนจำพวกหนึ่งขโมยข้าวของผู้อื่นมาเป็นของตน ทำให้เกิดความ บั่นบ่วนวุ่นวาย คนทั้งหลายจึงได้ชุมนุมกันเลือกคนที่ “มีรูปร่างลักษณะงดงามยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น และมีเดชาภาพก็ยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น มีปัญญารอบรู้ในสิ่งทั้งหลายนั้น ๆ ยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น”⁵¹ ขึ้นเป็นผู้นำ โดยเรียกชื่อว่า “มหาสมมุติ” เพราะเหตุที่ประชาชนเป็นผู้เลือกขึ้นมาและยังได้ชื่อว่า “ขัตติโย” ด้วย เพราะว่า “พระองค์เป็นเจ้าเกินทางหลาย”⁵² ซึ่งต่อมาได้ชื่อว่า “ราชา” อีกชื่อหนึ่ง เพราะทำให้ประชาชนพึงพอใจ ในทางพุทธศาสนาจึงถือว่ากษัตริย์คือผู้นำของสังคม ซึ่งจำเป็นจะต้องมีชนเพื่อสร้างระเบียบให้แก่สังคม เป็นผู้รับผิดชอบต่อประชาชนตามหน้าที่ที่กำหนด กษัตริย์จึงเป็นทั้งสมมุติเทพ และขณะเดียวกันจะต้องปกครองบ้านเมืองโดยธรรมตามแนวความคิดเรื่องธรรมราชาด้วย ฉะนั้นแม้จะมีการรับทูลเชิญเทวราชมาใช้เพื่อส่งเสริมพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่และศักดิ์สิทธิ์ของพระมหา

49 กรมศิลปากร, *ตำนานมูลศาสนา*, หน้า 38.

50 *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 38.

51 *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 40.

52 *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 40.

กษัตริย์ โดยบรรจกลงไว้ในพระราชพิธีต่าง ๆ ในราชสำนัก เช่น พิธีพระบรมศพ พิธีราชาภิเษก และกฎมณเฑียรบาล พ.ศ. 2011 ได้วางกฎเกณฑ์ไว้อย่างละเอียดที่จะให้ความคุ้มครองต่อพระมหากษัตริย์ในฐานะท้าวและประสิทธิประสาทให้พระบรมมหาราชวังเป็นสถานที่แห่งความศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่ง แต่คตินิยมในเรื่องธรรมราชายังไม่สูญหายไปทีเดียว จะเห็นได้จากพระราชประเพณีทรงผนวชซึ่งยังถือปฏิบัติอยู่ และในพระราชพงศาวดารทุกฉบับยังคงกล่าวถึงความเป็นธรรมราชาของกษัตริย์ในแง่ใดแง่หนึ่งไว้เสมอ ความเป็นเทวราชาของกษัตริย์อยุธยาจึงค่อนข้างเป็นไปในเรื่องของรูปแบบเกี่ยวกับพระราชอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์เพื่อผลทางการเมืองและการปกครอง ยิ่งกว่าจะเน้นในเรื่องของเนื้อหา เพื่อแสดงถึงศรัทธาและความเชื่ออย่างแน่นแฟ้น ดังนี้ “ลัทธิพราหมณ์ทำให้สถาบันกษัตริย์เป็นสถาบันที่เปลี่ยนรัชสมัยอันดงามมหัศจรรย์ เป็นสถาบันที่ตั้งอยู่ในชั้นจักรวาล ซึ่งกษัตริย์พระมหากษัตริย์ในการปกครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ทั่วทุกสารทิศ”⁵³

จึงอาจกล่าวได้ว่า ได้มีการพัฒนารูปแบบของพระมหากษัตริย์ใหม่ในลักษณะการผสมผสานคติของเทวราชเข้าด้วยกันกับ คติของธรรมราชาอันเป็นลักษณะของพระราชาในอุดมคติทางพุทธศาสนา แต่ลักษณะของธรรมราชาในพงศาวดาร ค่อนข้างแตกต่างกันออกไปจากลักษณะของธรรมราชาซึ่งเคยปรากฏในการเขียนตำนาน ด้วยหลักธรรมของพุทธศาสนานิกายมหายานเข้ามามีอิทธิพลอย่างเห็นได้ชัด ธรรมราชาในพงศาวดารจึงมิใช่พระราชผู้ซึ่งเพียง “มีบุญ” ยิ่งกว่าคนทั้งปวง จึงได้เกิดมาเป็นพระราชาเท่า

⁵³David K. Wyatt, *The Beginning of Modern Education in Thailand*. p. 16. อังโน น.ร.ว. อकिन รพีพัฒน์, *สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์* : พ.ศ.2325-2416, หน้า 84.

กษัตริย์จึงทรงปกครองบ้านเมืองด้วยพระราชอำนาจเด็ดขาดตาม คติแห่งเทวราชาอยู่ ขณะเดียวกันอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายมหายานช่วยกำหนดรูปแบบใหม่ของธรรมราชาและลดความศักดิ์สิทธิ์ของเทวราชาลง หันไปนิยมการสร้างบารมีแทน ทำให้พระมหากษัตริย์ได้รับความเคารพบูชาในฐานะทรงเป็นสัญลักษณ์แห่งธรรมและยังทรงความศักดิ์สิทธิ์เปี่ยมล้นด้วยพระราชอำนาจ แม้ว่ามูลเหตุแห่งพระราชอำนาจจะเป็นที่คลุมเครือด้วยคตินิยมทางศาสนาพราหมณ์ไม่หนักแน่นเช่นเดิม เช่น การออกพระราชบัญญัติปี พ.ศ.2326 ให้เปลี่ยนแปลงพิธีการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา โดยให้ข้าราชการมาเคารพพระพุทธรูปแทน การเปลี่ยนหลักของโลกจากเขาพระสุเมรุมาเป็นโพธิ์บัลลังก์ในไตรโลกวินิจจย หรือการทำลายศิวลึงค์ในสมัยรัชกาลที่ 1⁵⁷ ล้วนแสดงเจตนาที่จะให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักสำหรับรัฐ และสามารถอ้างธรรมเป็นเครื่องยืนยันพระราชอำนาจของพระองค์ได้ ทำให้สถาบันกษัตริย์และศาสนาเชื่อมโยงกันอย่างไม่สามารถแยกออกจากกัน ขณะเดียวกันพระราชพิธีและกฎมณเฑียรบาล ซึ่งตราไว้เพื่อแสดงความเป็นเทวราชาของพระมหากษัตริย์ยังเป็นที่ยึดถือกันอยู่ เช่น พิธีบรมราชาภิเษกการห้ามแตะต้ององค์พระมหากษัตริย์หรือพระราชินี การผูกขาดความเป็นเจ้าของช้างเผือก ละครในเครื่องราชกกุธภัณฑ์ หรือปราสาทราชวัง ฯลฯ แต่อย่างไรก็ดีวิวัฒนาการใหม่ของสถาบันกษัตริย์แสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ ซึ่งครอบคลุมอยู่เหนือสถาบันศาสนาอย่างเด็ดขาด แม้ว่าพระราชอำนาจส่วนหนึ่งจะเกิดจากการอ้างธรรมสนับสนุน แต่โดยแท้จริงแล้วผู้เขียนพงศาวดารแสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนาจะดำรงอยู่ไม่ได้หากขาดการ

⁵⁷ อकिन รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ.2325-2416, หน้า 91-92.

บำรุงสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์ผู้ ทรงพระทัยจะรักษาพระพุทธศาสนาแด สมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร มิได้คิดเหน้อยยากลำบาก พระองค์ ทรงพระอุทิศสำหรับเสด็จพยุหโยธาทัพออกไปรณรงค์ช่วยข้าศึก”⁵⁸ โดยประ ชาชนแทบไม่มีบทบาทช่วยเลย การเอ่ยอ้างบุญคุณเท่านั้นเองเดียวกันนี้มักพบ เสมอในการเขียนพระราชพงศาวดารทุกฉบับ แสดงความนิยมให้ “พระ บรมเดชาณุภาพอันไพศาล” แผ่ไปครอบคลุมทุกสถาบันในรัฐ แม้แต่ศาสนา ซึ่งเคยเป็นสถาบันสำคัญที่สุดคู่กับสถาบันกษัตริย์มาแต่โบราณ ศาสนานอก จากจะเป็นหลักสำคัญในการปกครอง และการดำเนินชีวิตของประชาชน แล้ว ยิ่งกลายเป็นสิ่งส่งเสริมพระราชอำนาจให้มั่นคงทั้งในทางโลกและทาง ธรรม

จากความเชื่อเกี่ยวกับพระราชอำนาจอัน ยิ่งใหญ่ ครอบคลุม ไปทั่ว จักรวาลและทุกสรรพสัตว์ในรัฐ ในฐานะทรงเป็นตัวแทนของเทพเจ้าและ ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ จึงทรงเป็นผู้กำหนดทุกสรรพสิ่งและทรงเป็นผู้บ นดาลให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ ตามความเข้าใจของผู้เขียน พงศาวดารในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. แนวความคิดในเรื่องมหายุทธซึ่งคลี่คลายมาจากการเขียนตำ นานได้สร้างลักษณะใหม่ของ “วีรบุรุษ” ให้แก่การเขียนพงศาวดาร ความ เป็นมหาบุรุษนั้นแต่เดิมนำมาจากคำรามหาปฐิธลักษณะ ซึ่งมุ่งเน้นความงาม ทางกายของบุรุษในเมโนคติ โดยกำหนดลักษณะในตัวมนุษย์ซึ่งถือว่าสวย งามน่านิยมไว้ว่า ลักษณะตรงนั้นเป็นอย่างดีนั้นจึงนับว่างามและเป็นลักษณะ เฉพาะสำหรับผู้มีบุญ พึงเห็นได้ว่าต้องเป็นลักษณะอันอาจมีได้โดยธรรมคา มมนุษย์ไม่เลือกหน้า แต่คนโดยมากต้องตามตำราแต่บางอย่าง ที่มีต้องตำรา

⁵⁸ *พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์* หน้า 204.

พร้อมทุกอย่างในศตวรรษที่สิบแปด “มหาบุรุษ” 59 เดิมในถ้อย
 นิยามเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้นจึงมีพระลักษณะทุกสิ่งครบตามตำรามหาปริส
 ลักษณะ อันหมายถึงความถึงลักษณะของผู้มีบุญ ความเป็นมหาบุรุษนั้นจึง
 เกี่ยวข้องอย่างสำคัญกับความเป็นผู้มีบุญตามความเชื่อพื้นฐานของพุทธศาสนิกชน
 โดยเฉพาะภายหลังลักษณะของมหาบุรุษได้ถ่ายทอดไปตกอยู่กับ
 กษัตริย์ผู้ใดชื่อว่า ‘ผู้มีบุญ’ สมควรแก่ความเป็นมหาบุรุษเช่นกัน แต่โดยหน้าที่
 สำคัญของกษัตริย์ต่อประชาชนคือการให้ความคุ้มครองต่อชีวิตและทรัพย์สิน อันอาจเกิดอันตรายจากศัตรูภายนอกและภายในราชอาณาจักร การที่
 กษัตริย์จะคุ้มครองให้ประชาชนน้อยใหญ่เป็นสุขเพียงใดล้วนขึ้นอยู่กับบุญญาภิ
 หารของกษัตริย์พระองค์นั้น โดยเฉพาะกษัตริย์ที่เป็นนักรบย่อมประกัน
 ความปลอดภัยให้แก่ประชาชนได้มากกว่า กษัตริย์ที่เป็นนักรบจึงเป็นที่นิยม
 สรรเสริญเป็นพิเศษ ความเป็นนักรบและผู้นำที่สามารถจึงเป็นลักษณะสำคัญ
 อีกประการหนึ่งที่จะสร้างความเป็นกษัตริย์ที่สมบูรณ์แบบ นอกจากความเป็น
 มหาบุรุษ และธรรมราชา ความเป็นนักรบของกษัตริย์รวมกับความเป็น
 มหาบุรุษซึ่งเป็นลักษณะอันเป็นสามัญลักษณะทางความคิดเกี่ยวกับความเป็นผู้
 มีบุญ ทำให้กษัตริย์ทรงคุณพิเศษแตกต่างจากสามัญชน และความพิเศษ
 เหล่านี้เป็นต้นเหตุของอิทธิปาฏิหาริย์และเหตุมหัศจรรย์ต่างๆ ซึ่งกลายเป็น
 นิมิตบ่งบอกเหตุการณ์เบื้องหน้าได้ เท่าที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์พงศาวดาร
 เฉพาะพระมหากษัตริย์หรือขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ภาย
 หน้าเท่านั้นจึงเกิดนิมิตเหล่านี้ปรากฏให้ประจักษ์⁶⁰ โดยเฉพาะกับพระมหา

59 “ศาสนสมเด็จ,” *วารสารศิลปากร* 19 : 5 (มกราคม 2519) : 26.

60 แม้ว่าวรรณคดีรวมสมัยจะแสดงว่า นิมิตทำนายอนาคตนั้นเกิดได้
 เสมอกับบุคคลทั่วไปไม่เฉพาะพระมหากษัตริย์ แต่พอจะมองเห็นความแตกต่าง
 ว่า นิมิตซึ่งเกิดกับบุคคลธรรมดาเป็นเหตุเล็กน้อยๆ เช่น สัตว์ร้องทัก หรือ
 นิมิตฝันตามปกติ นิมิตที่ปรากฏในพงศาวดารจะเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่ามาก ดังจะ
 ได้กล่าวต่อไป

กษัตริย์ผู้นับถือว่าทรงอำนาจยิ่งใหญ่ เช่น สมเด็จพระรามาธิบดีได้ “ทอดพระเนตรโดยฝ่ายทิศบูรพ์เห็นพระสารีริกบรมธาตุเสด็จปาฏิหาริย์”⁶¹ เมื่อคราวทำสงครามชนะเมืองเชียงใหม่ หรือสมเด็จพระนเรศวรได้ “ทอดพระเนตรเห็นบรมสารีริกธาตุปาฏิหาริย์ แต่บุรุษก็ผ่านพระคชาธารไปโดยประตูลี้แสง ไปถึงตำบลรัชมัยเมืองกำแพงเพชร ณ วันพุธ เดือน 3 แรม 9 ค่ำ เพล่าบ่าย 5 โมง เกิดวาทะพายุฝนตกห่าใหญ่ แผ่นดินไหวเป็นอันกรรย์”⁶² คราวจะประกาศอิสรภาพหรือเมื่อคราวเสด็จไปตีเมืองตะนาวศรีได้เกิดนิมิตปาฏิหาริย์ในทำนองเดียวกัน คือ “...เดชพระบารมีสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ถ้าจะมีชัยแก่ข้าศึกครั้งใดก็ให้เห็นคุณนิมิตประจักษ์ทุกครั้ง พอเพลาสองยามเจ็ดบาทพระสารีริกบรมธาตุใหญ่เท่าผลส้มเกลี้ยง เสด็จผ่านด่านตะนาวศรีมาแต่ทิศอุดรไปเฉียงอาคเนย์ พระรัศมีสว่างวาบไปทั้งอากาศและบดิน”⁶³

ไม่เพียงแต่คุณนิมิตเท่านั้นที่บังเกิดขึ้นต่อพระมหากษัตริย์ บางครั้งก่อนเกิดเหตุอันวุ่นวายใหญ่หลวงต่อราชวงศ์หรือองค์พระมหากษัตริย์ก็อาจมีนิมิตร้ายแสดงให้ปรากฏก่อน เช่น

ครั้นคักราช 890 ปีชวดสัมฤทธิศก ณ วันเสาร์เดือน 5 ขึ้น 5 ค่ำ สมเด็จพระยอดฟ้าเสด็จออกสนามพร้อมด้วยหม่อมขุนอำมาตย์มนตรีเฝ้าพระบาทยุคลเป็นอันมาก คำรัสสั่งให้เอาช้างบำรุงงาอันบังเกิดทุจรตนิมิต งาช้างพระยาไพนันหนักเป็น 3

⁶¹ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ, หน้า 8.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 140.

⁶³ พระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, หน้า 771.

ท่อน ครั้นเพลากำข้างต้นพระฉัททันต์ไหลร้องเป็นเสียงคนร้อง ให้ ประการหนึ่งประตูปุไซชนัตร้องเป็นอุบาทว์⁶⁴

หรือ “ศักราช 871 ปีมะเส็ง เอกศก ในเพลาราตรีภาคเห็น อากาศนิमितเป็นอินทรธนู แต่ทิศเหนือมาทิศพายัพมีพรรณสีชว อยู่ ณ วันอาทิตย์ขึ้น 8 ค่ำเดือน 12 สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าเสด็จสวรรคตอยู่ในราชสมบัติ 38 ปี”⁶⁵

จะสังเกตเห็นว่านิมิตต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นต่อพระมหากษัตริย์นั้น มักเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ในท้องฟ้าและธรรมชาติ เช่น แผ่นดินไหว ฟ้าผ่า หรือ เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์คือพระบรมสารีริกธาตุ นิมิตเหล่านี้โดยปกติแล้วจะไม่เกิดกับสามัญชนไม่ว่าในพงศาวดาร หรือในวรรณคดีร่วมสมัย ดังได้กล่าวแล้วว่ากษัตริย์ราชวงศ์ถือว่าเป็นผู้มีบุญอันยิ่งใหญ่ นิมิตใด ๆ อันจะเกิดขึ้นกับพระองค์ย่อมต้องยิ่งใหญ่ให้ปรากฏทั้งแผ่นดิน เช่น แผ่นดินไหว ฟ้าผ่า หรือไม่ก็ตอเกี่ยวของกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะพระมหากษัตริย์คือองค์พระโพธิสัตว์อยู่แล้ว อีกประการหนึ่งสิ่งใดก็ตามที่เกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดินมักมีผลต่อเนื่องถึงข้าแผ่นดินของพระองค์ด้วย นิมิตต่าง ๆ จึงค่อนข้างปรากฏในลักษณะซึ่ง “สากล” คือ ข้าราชการบริวาร หรือไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมักได้เห็นนิมิตนั้นด้วย เช่น การที่ประตูปุไซชนัตร้องเป็นอุบาทว์ หรือแผ่นดินไหว แต่ยกย่องเอาว่านิมิตเหล่านั้นจะบังเกิดเพราะบารมีหรือการสนบารมีของพระมหากษัตริย์ กล่าวคือพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเหตุโดยตรงของนิมิต และผลจากนิมิตอาจเกิดต่อพระองค์เองและมีผลไปถึงประชาชนด้วย

⁶⁴ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ, หน้า 22.

⁶⁵ พระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, หน้า 520.

จากความเชื่อดังกล่าวผู้เขียนพงศาวดารจึงมักแสดงอยู่เสมอว่า เหตุการณ์ใดๆ ในประวัติศาสตร์เกิดขึ้นเนื่องจากการกระทำของพระมหากษัตริย์ และมักมองเหตุการณ์นั้นๆ ผ่านทางพระมหากษัตริย์อยู่เสมอ ประดุจเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นจากเจตจำนงของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ด้วยเชื่อว่าบุญบารมีและพระบรมเดชานุภาพคือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์ทั้งปวง และมีเพียงกษัตริย์ที่เป็นนวิบุรุษเท่านั้นที่ทรงเป็นมบดินดาลเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ กษัตริย์องค์ใดๆ ก็ตามเมื่อเป็นกษัตริย์แล้วย่อมเชื่อใ้ตัวเองเป็นผู้มีบุญและเป็นมหาบุรุษพอที่จะบันดาลเหตุการณ์ใดๆ ให้เกิดขึ้นได้เช่นกัน และในทางปฏิบัติจริง ๆ กษัตริย์คือผู้ปกครอง ซึ่งทรงพระราชอำนาจเด็ดขาดสามารถบันดาลความเป็นความตายต่อชีวิตประชาชนในราชอาณาจักร และคืออำนาจสูงสุดซึ่งมีส่วนสำคัญที่จะทำให้เกิดเหตุการณ์ที่มีผลกระทบต่อประชาชนในส่วนรวมอยู่แล้ว ความร่มเย็นเป็นสุข ความมั่งคั่งกินดี หรือความทุกข์ยากเดือดร้อนของประชาชนย่อมมีส่วนขึ้นอยู่กับการใช้พระราชอำนาจของกษัตริย์โดยตรงไม่มากนักน้อย กษัตริย์จึงถูกมองว่าเป็นต้นเหตุของเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ทั้งหมด เพราะพฤติกรรมของกษัตริย์ย่อมมีผลต่อประชาชนและบ้านเมืองในส่วนรวม เช่น การกล่าวถึงกษัตริย์ที่ประพฤติพระองค์เหลวไหล ดมน้ำจืดแท้ และใฝ่สตรี สนพระทัยแต่ความสุขสำราญส่วนพระองค์อย่างทำหนิ เพราะกษัตริย์ที่ไม่สนพระทัยปกครองบ้านเมืองโดยสุจริตตามทศพิธราชธรรมย่อมเป็นสาเหตุของความชั่วร้ายต่างๆ และอาจถึงแก่ทำให้บ้านเมืองล่มจมได้ พระราชพงศาวดารหลายฉบับจะให้เหตุผลและอธิบายสภาพบ้านเมืองก่อนกรุงศรีอยุธยาแตกไว้คล้ายคลึงกันดังนี้

ในครั้งนั้น ชาวเมืองและชาวชนบทชาวคามนิคมทั้งหลาย มีเสนาบดีและอำมาตย์เป็นต้น ก็ตั้งอยู่ในอัสสัจจะธรรม มีสันตทาน

เต็มไปด้วยการทุจริต ช่มเหง เบียดเบียนซึ่งกันและกัน และ
 ย่ำยีชาวชนบทและนิคมให้ได้รับความเดือดร้อน ชนชาวพระนคร
 ทั้งปวงเหล่านั้นมีความทุกข์มาก มีโรคอุบัติทวันตรายามาก และ
 มากไปด้วยความโหม่นสลับแค้นใจ อายุก็สั้นพลันตาย มหาภูต
 รูปทั้ง 4 คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ก็
 วิปริตแปรปรวนไปต่างๆ ผลไม้ก็มีรสอันวิปริต น้ำในแม่น้ำก็มีสี
 อันแดงดังเลือดคนก ^{๕๖๕} น้ำที่ลบกก็กลบดิน ^{๕๖๖} ที่ดินก็กลบลึก ^{๕๖๗} ฤกษ์ก็
 วิปริต ฤกษ์หนาวก็กลายเป็นฤกษ์ร้อน ฤกษ์ร้อนก็กลายเป็นฤกษ์หนาว
 ลมก็พัดไม่เสมอ เมฆผลาหก็มีสีต่างๆ กันคือ สีเขียว สีดำ
 สีแดง สีเหลือง มีปรากฏในอากาศต่างๆ กัน ทั้งเหล่าอมนุษย์
 ภูตปิศาจก็กำเริบทั่วไป ในปัจจุบันคคามนิคมราชธานี พิรุณเทวาก็
 ปรากฏในกาลใช้เหตุ ยังฝนให้ตกในอันใช้ฤดูกาล

ในกาลคราวนั้น นิมิตรร้ายและอุปาทวอันพิลึก ก็เกิด
 ปรากฏในนานาราชธานีชนบททั้งหลาย พระมหาเจดีย์ก็หักพัง
 ทำลายลง มหาบรรพตก็วิปริต ประหนึ่งว่าเสียงอุโฆษร่ำไรร้อง
 ให้ เหล่าอมนุษย์ปิศาจปลั่งเสียงหัวเราะคัง เป็นนมหากย์อันน่า
 จะฟังกลัว เบียดเบียนพเหล่าอมนุษย์ทั้งหลายให้ไขเจ็บต่างๆ...
 เป็นบพพนิมิตเกิดก่อนดังนี้ เพื่อจะแสดงให้เห็นว่ามหานครจะ
 พินาศ⁶⁶

ในพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ได้แสดงให้เห็นถึงกาลสิ้นสุด
 พระเจ้าบรมโกศ ^{๕๖๘} ผู้ซึ่งดูเหมือนจะเป็นกษัตริย์ที่เสวยน้อยที่สุดแห่งราชวงศ์
 บ้านพลหลวง ^{๕๖๙} ๖๗๐ ^{๕๖๙} ๖๗๑ ^{๕๖๙} ๖๗๒ ^{๕๖๙} ๖๗๓ ^{๕๖๙} ๖๗๔ ^{๕๖๙} ๖๗๕ ^{๕๖๙} ๖๗๖ ^{๕๖๙} ๖๗๗ ^{๕๖๙} ๖๗๘ ^{๕๖๙} ๖๗๙ ^{๕๖๙} ๖๘๐ ^{๕๖๙} ๖๘๑ ^{๕๖๙} ๖๘๒ ^{๕๖๙} ๖๘๓ ^{๕๖๙} ๖๘๔ ^{๕๖๙} ๖๘๕ ^{๕๖๙} ๖๘๖ ^{๕๖๙} ๖๘๗ ^{๕๖๙} ๖๘๘ ^{๕๖๙} ๖๘๙ ^{๕๖๙} ๖๙๐ ^{๕๖๙} ๖๙๑ ^{๕๖๙} ๖๙๒ ^{๕๖๙} ๖๙๓ ^{๕๖๙} ๖๙๔ ^{๕๖๙} ๖๙๕ ^{๕๖๙} ๖๙๖ ^{๕๖๙} ๖๙๗ ^{๕๖๙} ๖๙๘ ^{๕๖๙} ๖๙๙ ^{๕๖๙} ๗๐๐ ^{๕๖๙} ๗๐๑ ^{๕๖๙} ๗๐๒ ^{๕๖๙} ๗๐๓ ^{๕๖๙} ๗๐๔ ^{๕๖๙} ๗๐๕ ^{๕๖๙} ๗๐๖ ^{๕๖๙} ๗๐๗ ^{๕๖๙} ๗๐๘ ^{๕๖๙} ๗๐๙ ^{๕๖๙} ๗๑๐ ^{๕๖๙} ๗๑๑ ^{๕๖๙} ๗๑๒ ^{๕๖๙} ๗๑๓ ^{๕๖๙} ๗๑๔ ^{๕๖๙} ๗๑๕ ^{๕๖๙} ๗๑๖ ^{๕๖๙} ๗๑๗ ^{๕๖๙} ๗๑๘ ^{๕๖๙} ๗๑๙ ^{๕๖๙} ๗๒๐ ^{๕๖๙} ๗๒๑ ^{๕๖๙} ๗๒๒ ^{๕๖๙} ๗๒๓ ^{๕๖๙} ๗๒๔ ^{๕๖๙} ๗๒๕ ^{๕๖๙} ๗๒๖ ^{๕๖๙} ๗๒๗ ^{๕๖๙} ๗๒๘ ^{๕๖๙} ๗๒๙ ^{๕๖๙} ๗๓๐ ^{๕๖๙} ๗๓๑ ^{๕๖๙} ๗๓๒ ^{๕๖๙} ๗๓๓ ^{๕๖๙} ๗๓๔ ^{๕๖๙} ๗๓๕ ^{๕๖๙} ๗๓๖ ^{๕๖๙} ๗๓๗ ^{๕๖๙} ๗๓๘ ^{๕๖๙} ๗๓๙ ^{๕๖๙} ๗๔๐ ^{๕๖๙} ๗๔๑ ^{๕๖๙} ๗๔๒ ^{๕๖๙} ๗๔๓ ^{๕๖๙} ๗๔๔ ^{๕๖๙} ๗๔๕ ^{๕๖๙} ๗๔๖ ^{๕๖๙} ๗๔๗ ^{๕๖๙} ๗๔๘ ^{๕๖๙} ๗๔๙ ^{๕๖๙} ๗๕๐ ^{๕๖๙} ๗๕๑ ^{๕๖๙} ๗๕๒ ^{๕๖๙} ๗๕๓ ^{๕๖๙} ๗๕๔ ^{๕๖๙} ๗๕๕ ^{๕๖๙} ๗๕๖ ^{๕๖๙} ๗๕๗ ^{๕๖๙} ๗๕๘ ^{๕๖๙} ๗๕๙ ^{๕๖๙} ๗๖๐ ^{๕๖๙} ๗๖๑ ^{๕๖๙} ๗๖๒ ^{๕๖๙} ๗๖๓ ^{๕๖๙} ๗๖๔ ^{๕๖๙} ๗๖๕ ^{๕๖๙} ๗๖๖ ^{๕๖๙} ๗๖๗ ^{๕๖๙} ๗๖๘ ^{๕๖๙} ๗๖๙ ^{๕๖๙} ๗๗๐ ^{๕๖๙} ๗๗๑ ^{๕๖๙} ๗๗๒ ^{๕๖๙} ๗๗๓ ^{๕๖๙} ๗๗๔ ^{๕๖๙} ๗๗๕ ^{๕๖๙} ๗๗๖ ^{๕๖๙} ๗๗๗ ^{๕๖๙} ๗๗๘ ^{๕๖๙} ๗๗๙ ^{๕๖๙} ๗๘๐ ^{๕๖๙} ๗๘๑ ^{๕๖๙} ๗๘๒ ^{๕๖๙} ๗๘๓ ^{๕๖๙} ๗๘๔ ^{๕๖๙} ๗๘๕ ^{๕๖๙} ๗๘๖ ^{๕๖๙} ๗๘๗ ^{๕๖๙} ๗๘๘ ^{๕๖๙} ๗๘๙ ^{๕๖๙} ๗๙๐ ^{๕๖๙} ๗๙๑ ^{๕๖๙} ๗๙๒ ^{๕๖๙} ๗๙๓ ^{๕๖๙} ๗๙๔ ^{๕๖๙} ๗๙๕ ^{๕๖๙} ๗๙๖ ^{๕๖๙} ๗๙๗ ^{๕๖๙} ๗๙๘ ^{๕๖๙} ๗๙๙ ^{๕๖๙} ๘๐๐ ^{๕๖๙} ๘๐๑ ^{๕๖๙} ๘๐๒ ^{๕๖๙} ๘๐๓ ^{๕๖๙} ๘๐๔ ^{๕๖๙} ๘๐๕ ^{๕๖๙} ๘๐๖ ^{๕๖๙} ๘๐๗ ^{๕๖๙} ๘๐๘ ^{๕๖๙} ๘๐๙ ^{๕๖๙} ๘๑๐ ^{๕๖๙} ๘๑๑ ^{๕๖๙} ๘๑๒ ^{๕๖๙} ๘๑๓ ^{๕๖๙} ๘๑๔ ^{๕๖๙} ๘๑๕ ^{๕๖๙} ๘๑๖ ^{๕๖๙} ๘๑๗ ^{๕๖๙} ๘๑๘ ^{๕๖๙} ๘๑๙ ^{๕๖๙} ๘๒๐ ^{๕๖๙} ๘๒๑ ^{๕๖๙} ๘๒๒ ^{๕๖๙} ๘๒๓ ^{๕๖๙} ๘๒๔ ^{๕๖๙} ๘๒๕ ^{๕๖๙} ๘๒๖ ^{๕๖๙} ๘๒๗ ^{๕๖๙} ๘๒๘ ^{๕๖๙} ๘๒๙ ^{๕๖๙} ๘๓๐ ^{๕๖๙} ๘๓๑ ^{๕๖๙} ๘๓๒ ^{๕๖๙} ๘๓๓ ^{๕๖๙} ๘๓๔ ^{๕๖๙} ๘๓๕ ^{๕๖๙} ๘๓๖ ^{๕๖๙} ๘๓๗ ^{๕๖๙} ๘๓๘ ^{๕๖๙} ๘๓๙ ^{๕๖๙} ๘๔๐ ^{๕๖๙} ๘๔๑ ^{๕๖๙} ๘๔๒ ^{๕๖๙} ๘๔๓ ^{๕๖๙} ๘๔๔ ^{๕๖๙} ๘๔๕ ^{๕๖๙} ๘๔๖ ^{๕๖๙} ๘๔๗ ^{๕๖๙} ๘๔๘ ^{๕๖๙} ๘๔๙ ^{๕๖๙} ๘๕๐ ^{๕๖๙} ๘๕๑ ^{๕๖๙} ๘๕๒ ^{๕๖๙} ๘๕๓ ^{๕๖๙} ๘๕๔ ^{๕๖๙} ๘๕๕ ^{๕๖๙} ๘๕๖ ^{๕๖๙} ๘๕๗ ^{๕๖๙} ๘๕๘ ^{๕๖๙} ๘๕๙ ^{๕๖๙} ๘๖๐ ^{๕๖๙} ๘๖๑ ^{๕๖๙} ๘๖๒ ^{๕๖๙} ๘๖๓ ^{๕๖๙} ๘๖๔ ^{๕๖๙} ๘๖๕ ^{๕๖๙} ๘๖๖ ^{๕๖๙} ๘๖๗ ^{๕๖๙} ๘๖๘ ^{๕๖๙} ๘๖๙ ^{๕๖๙} ๘๗๐ ^{๕๖๙} ๘๗๑ ^{๕๖๙} ๘๗๒ ^{๕๖๙} ๘๗๓ ^{๕๖๙} ๘๗๔ ^{๕๖๙} ๘๗๕ ^{๕๖๙} ๘๗๖ ^{๕๖๙} ๘๗๗ ^{๕๖๙} ๘๗๘ ^{๕๖๙} ๘๗๙ ^{๕๖๙} ๘๘๐ ^{๕๖๙} ๘๘๑ ^{๕๖๙} ๘๘๒ ^{๕๖๙} ๘๘๓ ^{๕๖๙} ๘๘๔ ^{๕๖๙} ๘๘๕ ^{๕๖๙} ๘๘๖ ^{๕๖๙} ๘๘๗ ^{๕๖๙} ๘๘๘ ^{๕๖๙} ๘๘๙ ^{๕๖๙} ๘๙๐ ^{๕๖๙} ๘๙๑ ^{๕๖๙} ๘๙๒ ^{๕๖๙} ๘๙๓ ^{๕๖๙} ๘๙๔ ^{๕๖๙} ๘๙๕ ^{๕๖๙} ๘๙๖ ^{๕๖๙} ๘๙๗ ^{๕๖๙} ๘๙๘ ^{๕๖๙} ๘๙๙ ^{๕๖๙} ๙๐๐ ^{๕๖๙} ๙๐๑ ^{๕๖๙} ๙๐๒ ^{๕๖๙} ๙๐๓ ^{๕๖๙} ๙๐๔ ^{๕๖๙} ๙๐๕ ^{๕๖๙} ๙๐๖ ^{๕๖๙} ๙๐๗ ^{๕๖๙} ๙๐๘ ^{๕๖๙} ๙๐๙ ^{๕๖๙} ๙๑๐ ^{๕๖๙} ๙๑๑ ^{๕๖๙} ๙๑๒ ^{๕๖๙} ๙๑๓ ^{๕๖๙} ๙๑๔ ^{๕๖๙} ๙๑๕ ^{๕๖๙} ๙๑๖ ^{๕๖๙} ๙๑๗ ^{๕๖๙} ๙๑๘ ^{๕๖๙} ๙๑๙ ^{๕๖๙} ๙๒๐ ^{๕๖๙} ๙๒๑ ^{๕๖๙} ๙๒๒ ^{๕๖๙} ๙๒๓ ^{๕๖๙} ๙๒๔ ^{๕๖๙} ๙๒๕ ^{๕๖๙} ๙๒๖ ^{๕๖๙} ๙๒๗ ^{๕๖๙} ๙๒๘ ^{๕๖๙} ๙๒๙ ^{๕๖๙} ๙๓๐ ^{๕๖๙} ๙๓๑ ^{๕๖๙} ๙๓๒ ^{๕๖๙} ๙๓๓ ^{๕๖๙} ๙๓๔ ^{๕๖๙} ๙๓๕ ^{๕๖๙} ๙๓๖ ^{๕๖๙} ๙๓๗ ^{๕๖๙} ๙๓๘ ^{๕๖๙} ๙๓๙ ^{๕๖๙} ๙๔๐ ^{๕๖๙} ๙๔๑ ^{๕๖๙} ๙๔๒ ^{๕๖๙} ๙๔๓ ^{๕๖๙} ๙๔๔ ^{๕๖๙} ๙๔๕ ^{๕๖๙} ๙๔๖ ^{๕๖๙} ๙๔๗ ^{๕๖๙} ๙๔๘ ^{๕๖๙} ๙๔๙ ^{๕๖๙} ๙๕๐ ^{๕๖๙} ๙๕๑ ^{๕๖๙} ๙๕๒ ^{๕๖๙} ๙๕๓ ^{๕๖๙} ๙๕๔ ^{๕๖๙} ๙๕๕ ^{๕๖๙} ๙๕๖ ^{๕๖๙} ๙๕๗ ^{๕๖๙} ๙๕๘ ^{๕๖๙} ๙๕๙ ^{๕๖๙} ๙๖๐ ^{๕๖๙} ๙๖๑ ^{๕๖๙} ๙๖๒ ^{๕๖๙} ๙๖๓ ^{๕๖๙} ๙๖๔ ^{๕๖๙} ๙๖๕ ^{๕๖๙} ๙๖๖ ^{๕๖๙} ๙๖๗ ^{๕๖๙} ๙๖๘ ^{๕๖๙} ๙๖๙ ^{๕๖๙} ๙๗๐ ^{๕๖๙} ๙๗๑ ^{๕๖๙} ๙๗๒ ^{๕๖๙} ๙๗๓ ^{๕๖๙} ๙๗๔ ^{๕๖๙} ๙๗๕ ^{๕๖๙} ๙๗๖ ^{๕๖๙} ๙๗๗ ^{๕๖๙} ๙๗๘ ^{๕๖๙} ๙๗๙ ^{๕๖๙} ๙๘๐ ^{๕๖๙} ๙๘๑ ^{๕๖๙} ๙๘๒ ^{๕๖๙} ๙๘๓ ^{๕๖๙} ๙๘๔ ^{๕๖๙} ๙๘๕ ^{๕๖๙} ๙๘๖ ^{๕๖๙} ๙๘๗ ^{๕๖๙} ๙๘๘ ^{๕๖๙} ๙๘๙ ^{๕๖๙} ๙๙๐ ^{๕๖๙} ๙๙๑ ^{๕๖๙} ๙๙๒ ^{๕๖๙} ๙๙๓ ^{๕๖๙} ๙๙๔ ^{๕๖๙} ๙๙๕ ^{๕๖๙} ๙๙๖ ^{๕๖๙} ๙๙๗ ^{๕๖๙} ๙๙๘ ^{๕๖๙} ๙๙๙ ^{๕๖๙} ๑๐๐๐ ^{๕๖๙}

⁶⁶ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามครและคำแปล, หน้า 23-24.

....เมื่อกาลมาถึงพระองค์ ด้วยพระองค์เป็นอธิปัตย์ใหญ่
 ในไทยประเทศ จึงวิปริตนิमितเหตุต่าง ๆ....กลางคืนลมว่าพัด
 หนัก พระมหาราชศุซึ่งเป็นหลักวัดโพธิ์โหมลมลงทลาย ทุ่งอากาศ
 สำแดงร้ายอาพาธ ประทุมเหตุตกต้องมหาหิมณุล่าพู่กัน อนึ่ง
 ดวงดาวก็เข้าในวงพระจันทร์ ทุ่งดวงหางคลองข้างเผือก ประชา
 ชนก็เย็นยะเยือกทงนคร ด้วยเทพเจ้าสังฆรณ์ให้เห็น⁶⁷
 นิमितทั้งกล่าวอาจเข้าใจได้ว่า ผู้บันทึกพงศาวดารเจตนาจะเขียน
 ขึ้นเพื่อหาสิทธิธรรมในการครองราชสมบัติของราชวงศ์จักรี เพราะเนื้อเรื่อง
 ตอนนั้นเขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์หรือธนบุรีเป็นอย่างเร็ว แต่ไม่ว่าจะ
 เขียนขึ้นสมัยใดคงไม่ต่างกันมากนัก เพราะพระเจ้าตากสินและกษัตริย์ราช
 วงศ์จักรีล้วนมีภาระต้องกัน ในอันที่จะต้องแสดงความ ขอบธรรม ในการเป็น
 กษัตริย์ของตนให้ปรากฏ ด้วยต่างกำเนิดมาจากสามัญชน การจะอ้างสิทธิ
 โดยสายเลือดนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ นอกจากจะต้องอาศัยความเชื่อเรื่องบารมี
 และบุญญาธิการเป็นเครื่องมือ การแสดงว่ากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลู
 หลวงสนบุญและสิทธิในราชบัลลังก์ ก็เนื่องด้วยบุญซึ่งสะสมมาแต่ชาติก่อน
 หมดลง หรือเพราะบาปซึ่งกระทำไว้ในชาติต้นตามสนอง หรือเพราะบารมี
 ของพระเจ้าตากสินและกษัตริย์ราชวงศ์จักรีจะยิ่งใหญ่กว่าก็ตาม เป็นสิ่งที่
 จะต้องอธิบายไว้อย่างชัดเจน พงศาวดารหลายฉบับโดยเฉพาะพระราชพง-
 ศาวดารที่เขียนขึ้นใหม่ ใน สมัยรัตนโกสินทร์จึง ต้องกล่าว ถึงความ บกพร่อง
 ต่าง ๆ ของกษัตริย์ในราชวงศ์บ้านพลูหลวงว่าเป็นเหตุ และผลที่ตามมาคือ
 การเสียกรุงศรีอยุธยา ซึ่งทำให้ประชาชน สมณพราหมณ์ และศาสนา
 เต็มคร่อนโดยถ้วนหน้ากัน และก็เป็นโอกาสของพระเจ้าตากสินผู้ "มีอภิ-

⁶⁷ พงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า 628.

หารนับในเนื้อหน่อพุทธรูปร่างเจ้า” และกษัตริย์ในราชวงศ์จักรี “ผู้เป็น
พงศ์พุทธรูปร่างทรงบำเพ็ญพุทธการกรจริยา ปรารภนาพระปรมาภิไศกสมโพธิ
ญาณ” จะได้เข้าไปกู่ชาติและบำรุงสมณพราหมณ์ ศาสนา และอาณา
ประชาราษฎร์ต่อไป ตามหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นพระโพธิสัตว์
อย่างไรก็ดีการ เสื่อมบารมี และแข่งขันบารมีกัน เพื่อประโยชน์ อย่างใดอย่าง
หนึ่งของกษัตริย์สมัยนั้นล้วนสะท้อนความคิดที่ว่า เหตุการณ์ในประวัติ
ศาสตร์เกิดขึ้น เนื่องจากการ กระทำของบุคคลสำคัญ ซึ่งในที่นี้หมายถึง
กษัตริย์และข้าราชการชั้นสูง

เนื่องจาก ผู้บันทึกพงศาวดารมองว่าเหตุการณ์ ใน ประวัติศาสตร์
เกิดขึ้นเนื่องจาก “บารมี” ของกษัตริย์ ซึ่งกำหนดความเป็นไปทั้งหมด
ในราชอาณาจักร กษัตริย์จึงเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่ง เพราะเหตุการณ์ใดๆ
ก็ตามจะต้องเกิดขึ้นเนื่องจาก “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทาน....”
หรือ “ทรงพระราชดำริ....” หรือ “ทรงพระกรุณาตรัสให้....” ฯลฯ ทั้งนี้
ผู้บันทึกพงศาวดารจะไม่มองกว้างไกล ออกจากองค์พระมหากษัตริย์ ถึงพลัง
ต่างๆ ในประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นเหตุผลที่มีน้ำหนักมากกว่าในการอธิบาย
เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ แต่การมองประวัติศาสตร์เพ่งเล็งไปที่กษัตริย์
ราชวงศ์เพียงจุดเดียว ทำให้ความพยายามเข้าใจเหตุการณ์ต่างๆ แคบและ
จำกัด และบังเกิดความคิดเพียงต้นๆ ว่า กษัตริย์และข้าราชการชั้นสูงเท่านั้น
คือพลังทั้งหมดในประวัติศาสตร์

2. ทางด้านศาสนา ผู้บันทึกพงศาวดารจะมองว่า ความรุ่งเรือง
ความคงอยู่ และความเสื่อมของพุทธศาสนาล้วนเป็นการบังเกิดมาจาก
กษัตริย์ทั้งสิ้น เพราะพระเจ้าอานาจอันยิ่งใหญ่สามารถทั้งทำลายและสร้าง
สรรค์ หากกษัตริย์พระองค์ใดไม่สนพระทัยบำรุงพุทธศาสนาแล้ว พุทธ

ศาสนาจะร่วงโรยลง และในทางกลับกันพุทธศาสนาจะฟื้นฟูรุ่งเรืองหากพระมหากษัตริย์สนพระทัย เช่น ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ เรื่องราวทางศาสนาจึงถูกบันทึกลงไว้โดยผ่านทางกษัตริย์ในแง่ของการทำนุบำรุงอุปถัมภ์ศาสนา ปรากฏเป็นราชการะประการหนึ่งของพระองค์ เช่น “ศักราช 806 ปีชวด ฉศก ให้บำรุงพระพุทธศาสนาบริบูรณ์แลหล่อพระรูปพระโพธิสัตว์ 550 พระชาติ”⁶⁸ หรือ

ในปีมะเมีย จัตุวศกนั้น ทรงพระกรุณาจารย์ให้ช่างต่ออย่างพระมณฑปพระพุทธบาท ให้มียอดห้ายอด ให้ย่อเกสัด มีบันไดลง แลยอดแทรกด้วย นายช่างต่ออย่างแล้ว เอาเข้าทูลถวาย จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้ปรุงเครื่องบนมณฑปตามอย่างนั้นเสร็จ จึงเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนพยุหยาตรา ชดमारค สดमारค ขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาทตามอย่างพระราชประเพณีมาแต่ก่อนแล้วทรงพระกรุณาให้ช่างพนักงานจัดการยกเครื่องบนพระมณฑปพระพุทธบาท⁶⁹

การดำรงอยู่ของพุทธศาสนา ความเสื่อมหรือความรุ่งเรือง จึงมิใช่เป็นไปตามความเชื่อในเรื่องพุทธทำนาย เช่นที่ปรากฏในการเขียนตำนานเท่านั้นและพุทธศาสนามีใช้คงอยู่ได้ด้วยศรัทธาของประชาชนเป็นสำคัญ แต่กษัตริย์ได้เพิ่มบทบาทขึ้นอย่างมากมาย และมีผลทันตาที่จะบั่นทอนความมั่นคงให้แก่พุทธศาสนา คือสงครามที่เกิดขึ้นส่วนหนึ่งจะต้องอ้างไว้ว่าเป็นไปด้วยเกรง “สมณพราหมณ์เจ้าจารย์และบวรพุทธศาสนาจะเสื่อมศูนย์” การ

⁶⁸ พระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, หน้า 514.

⁶⁹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, หน้า 558-559.

ออกศึกของกษัตริย์จึงเป็นไปเพื่อปกป้องชีวิตทรัพย์สินของประชาชนในส่วนรวมและเพื่อปกป้องศาสนาด้วยแทบทุกคราวไป บทบาทของกษัตริย์ในพงศาวดารในฐานะองค์อุปถัมภ์ศาสนา จึงมีขอบเขตกว้างกว่าการอุปถัมภ์ทางวัตถุด้วยการสร้างวัด โบสถ์ วิหาร ปูชนียสถานและวัตถุเท่านั้น เช่น

เพลาทิ้งคืนประมาณสองยามเศษ เพลิงเกิดในกรุงเทพมหานครใหม่ แต่ทำทลายตลอดถนนหลวงไปจนถึงวัดจันทน์ตัดแสงเพลิงรุ่งโรจน์โชตนาการ ครั้นได้ทัศนากการเห็นก็สังเวชสลดใจด้วยอาลัยถึงสมณพราหมณาจารย์ ชัตติยวงศานวงศ์และเสนาพุดามาศย์ราชฎร และบวรพุทธศาสนา มิใคร่จะไปใ้คัจจุมีใจย่อหย่อนจากอุตสาหะ ซึ่งตั้งประณิธานจะแก้กรุงเทพมหานครกับทั้งบวรพุทธศาสนา เทพเจ้าจึงคลใจให้ตั้งสติสมปฤติมีกำลังกรอุณาอุตสาหะ....⁷⁰

หรือ

...สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้า จึงปริศนามุขมนตรีว่าเราคอยกองทัพกรุงเทพมหานคร ข้าพนักกำหนดอยู่แล้วไม่ยกขึ้นมา อันศึกพระเจ้าหงสาวดียกมาครั้งนี้เป็นอันมาก เสียงพลเสียงช้าง เสียงม้า ดังเกิดลมพายุใหญ่เห็นเหลือกำลังเราหนักถ้าเราออกไป พระเจ้าหงสาวดีก็จะให้ทหารหักเข้าเหยียบเอาเมือง สมณชีพรานมณเฑาะมาประหารราชฎรจะถึงแก่พินาศฉิบหายสิ้น ทั้งพระพุทธศาสนาก็จะเศร้าหมองคูมิควรเลย จำเราจะออกไป ถึงสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช พระเจ้า

⁷⁰ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (พระเจ้าตากสิน), หน้า 2.

ข้างเผือกจะทรงพิโรธประการใดก็ดี ก็จะต้องตายแน่แท้ จะแลกเอา
ชีวิตสัตว์ให้รอดไว้⁷¹

การอ้างอิงพระมหากษัตริย์ เป็นทั้งผู้ปกป้องและเสียสละ เพื่อบำรุงศาสนา
มิได้เป็นไปด้วยศรัทธาอันเปี่ยมล้นในศาสนาเท่านั้น แต่เป็นการอ้างพระ
มหากษัตริย์ให้ปรากฏไว้ในวงการศาสนา ขณะเดียวกันเป็นการเปิด
โอกาสให้พระมหากษัตริย์ในฐานะพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีสะสมไว้ใน
ภายหน้าด้วย การเป็นอัครศาสนูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ในการเขียน
ตำนานและพงศาวดารจึงต่างกัน เพราะในตำนาน กษัตริย์อุปถัมภ์ศาสนา
ด้วยศรัทธาและความเชื่อในพุทธทำนาย แต่ในพงศาวดาร กษัตริย์ทรง
อุปถัมภ์ศาสนาด้วยทรงเป็นพระโพธิสัตว์ และทรงกำหนดความเสื่อมและ
รุ่งเรืองของศาสนาด้วยพระองค์เอง พุทธทำนายแทบไม่มีบทบาทใดกับ
ความเป็นไปของพุทธศาสนาอีก

3. ด้านการต่างประเทศ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเท่าที่
มีปรากฏในพงศาวดารล้วนเป็นไปในระดับผู้นำต่อผู้นำเท่านั้น เช่น ใน
สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีไมตรีกับพระเจ้าล้านช้าง เนื่องจากพระเจ้า
ล้านช้างทูลขอพระเทพกษัตริ์พระราชธิดา และในที่สุด กระทั่งพระเจ้า
หงสาวดีให้ข่มขิงตัวพระเทพกษัตริ์ไปได้ ก็เป็นเรื่องราวซึ่งจำกัดแวดวงอยู่
เฉพาะบุคคลชั้นปกครองเพียงไม่กี่คน เพราะผู้เขียนพงศาวดารไม่ได้แสดง
ว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวเกี่ยวเนื่องถึงความสัมพันธ์ในส่วนรวมเช่นไร และ
ไม่ได้กล่าวถึงปัจจัยอื่น ๆ อันอาจเป็นสาเหตุเบื้องหลังความสัมพันธ์ครั้ง
นอญ พระราชพงศาวดารฉบับ จ.ศ. 1136 ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอน
ไว้ดังนี้

⁷¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, หน้า 575.

ในขณะที่พระแก้วฟ้า พระราชบุตรพระเจ้าช้างเผือกปราสาททอง เธอส่งให้ไปถวายแก่พระยาล้านช้างนั้น ครั้นพระแก้วฟ้าราชบุตรไปถึงเมืองล้านช้าง พระยาล้านช้างก็ว่าเราจำเพาะใช้ให้ไปขอพระเทพกษัตรี และพระแก้วฟ้าราชบุตรนั้นเรามีใ้ให้ไปขอ และเราจะส่งพระแก้วฟ้าราชบุตรคนไปยังพระนครศรีอยุธยา และจะขอพระเทพกษัตรีซึ่งจำเพาะแต่ก่อนนั้น ครั้นเสร็จศึกช้างเผือก พระยาล้านช้างก็แต่งตั้งพระยาแสน 1 พระยานคร 1 พระยาทิพมนตรี 1 ให้มาส่งพระแก้วฟ้าราชบุตร และพระยาล้านช้างให้แต่งตั้งราชสาส์นมาถวายว่าจะขอพระเทพกษัตรีพระเจ้าช้างเผือกก็ตรัสบัญชาตาม จึงตกแต่งการที่จะส่งพระเทพกษัตรีไปแก่พระยาล้านช้าง

ครั้นถึงเดือนห้าชวดศกศักราช 926 พระเจ้าช้างเผือกตรัสให้พระยาแมนไปส่งพระราชธิดาไปแก่พระยาล้านช้างอันมานั้น ส่งไปโดยทางสมอสู⁷²

นอกจากนี้แล้วความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ซึ่งปรากฏอยู่ในพงศาวดารมักเป็นไปในด้านการสงครามการขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร การขอเจริญทางพระราชไมตรี ซึ่งผู้เขียนพงศาวดารล้วนแสดงว่าเป็นเรื่องราวระหว่างองค์พระมหากษัตริย์ หรือกลุ่มชนชั้นปกครองเท่านั้น และไม่ปรากฏผลประการใดต่อประชาชนในส่วนรวม เช่น

ศักราช 955 ปีมะเส็งศก ๗ เดือนยี่ พระยาทองอุไ

⁷² “พระราชพงศาวดารความเก่า ตามต้นฉบับหลวง เขียนครั้งกรุงธนบุรี,” ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 3* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 151.

แต่งราชทูต อุปทูต ตรียทูต ถือพระราชสาส์นคุมช่างเครื่องราช
บรรณาการมาถวาย แต่พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรจุอิศวรบรมนาถ
บพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา
ขอฟังพระราชสมภารสืบไป

ในเดือนนั้นพระยาล้านช้างก็แต่งราชทูต อุปทูต ถือ
พระราชสาส์นและเครื่องบรรณาการ มาถวายบังคมสมเด็จพระ
พุทธเจ้าอยู่หัว ขอฟังพระบรมโพธิสมภาร⁷³

ในด้านการสงครามก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ สงครามแทบทุก
ครั้งที่เกิดขึ้นมักเกิดจากการตัดสินใจพระทัยของพระมหากษัตริย์หรือกลุ่มบุคคล
ชั้นสูงเท่านั้น เช่น สงครามระหว่างไทยและพม่าครั้งสงครามช้างเผือกเกิด
จาก “สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีมีพระทัยจะใคร่ได้สัก 2 ช้าง”⁷⁴ และเมื่อสมเด็จพระ
พระมหากษัตริย์ทรงปฏิเสศด้วย “ผู้ใดมีสมภารบารมีถึงที่บรมจักร แล้ว
ก็มีจักรแก้ว ดวงแก้วมณี นางแก้ว ช่างแก้ว ม้าแก้ว ชุนพลแก้ว ชุน
คลังแก้ว ถ้าหาบุญบารมีไม่ ถึงผู้นั้นจะหาให้รักษามีได้...อย่าให้พระอนุชา
เราน้อยพระทัยได้”⁷⁵ เป็นเหตุให้สมเด็จพระเจ้าหงสาวดียกทัพมาตีกรุงศรี
อยุธยา หรือเมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพไปตีเมืองละแวกนั้น
ด้วยทรงโกรธแค้นพระยาละแวกนั้น ดังนี้

...ครั้นแผ่นดินของพระราชบิดาเรา ก็ยกทัพเข้ามาถึงวัด
สามพิหาร จนเสียพระจำปาริชาตลูกชาย ก็ยังหาเซ็ดหลาบไม่
มีศีกหงสาวดีมาตีศพระนครครั้งใด ก็มีแต่ยกทัพมาพลอยชาติ

⁷³ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ, หน้า 321.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น หรือการย้อนกลับไปสู่อดีตเพื่อหาความหมายและทำความเข้าใจ
 เข้าใจอดีต และพงศาวดารยังขาดการตรวจสอบ ค้นคว้า ใต้วง เพื่อให้
 ได้มาซึ่งข้อเท็จจริง พงศาวดารจึงค่อนข้างมีลักษณะเป็นการรวบรวมข้อ
 มูลให้เรียงต่อกันตามระยะเวลาที่เกิดโดยมีกษัตริย์เป็นศูนย์กลาง โดยการ
 รวบรวมเอกสารต่าง ๆ ซึ่งมักเป็นเอกสารดั้งเดิม (Primary Sources) หรือ
 เป็นผลงานบันทึกร่วมสมัย โดยผู้บันทึกอยู่ในเหตุการณ์นั้น ๆ ด้วย แต่ผู้
 บันทึกพงศาวดารเก็บข้อมูลเหล่านั้นมาเรียบเรียงใหม่ และจะเลือกบันทึก
 ไว้เฉพาะเหตุการณ์ ซึ่งผู้บันทึกเห็นว่าสำคัญตาม ลำดับปีเรียงกันลงไว้โดย
 เหตุการณ์ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกัน

การรวบรวมเรื่องราวให้อยู่รวมกันเท่านั้น ทำให้ภาพเหตุการณ์
 ในพงศาวดารค่อนข้างกระต่อนกระแท่น ไม่มีระเบียบและแนวเรื่อง เนื้อ
 ความของพงศาวดารรวมกันอยู่ได้ด้วยความต่อเนื่องของเวลานั้น โดยผู้เขียน
 พงศาวดารอาศัยเวลาเป็นเครื่องมือร้อยเรื่องราวทั้งหมดเข้าด้วยกัน การลำดับ
 ความในพงศาวดารจึงเกิดขึ้นจากการลำดับเวลา (Chronological Order)
 ซึ่งเป็นไปอย่างเคร่งครัดด้วยการเรียงตามรูปจดหมายเหตุ คือตั้งวันเวลา
 เป็นหลัก วันใดมีเหตุการณ์อย่างใดก็เล่าไปตามนั้น การบรรยายเหตุการณ์
 ต่าง ๆ ตามลำดับเวลาที่เกิดขึ้นโดยไม่ผูกพันกับการอธิบายสาเหตุ ทำให้
 เหตุการณ์ดำเนินไปเรื่อย ๆ ในลักษณะซึ่งไม่อาจบรรยายภาพเหตุการณ์ที่
 กินเวลาหรือความเกี่ยวเนื่องกันหลาย ๆ ปีให้เห็นเหตุการณ์อันหนึ่งอันเดียว
 กันได้ เพราะในระหว่างเวลานั้นย่อมมีเหตุการณ์อื่น ๆ เกิดขึ้นสอดแทรก
 อยู่เสมอ ความในพงศาวดารจึงกระจัดกระจายอย่างยิ่ง โดยเฉพาะพระราช
 พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ซึ่งเป็นพระราชพงศาวดารความย่อมีลักษณะ

คล้ายจดหมายเหตุมาก ดังน^{๗๗}

ศักราช 933 มะแมศก นาน้อย อึ่งสมเด็จพระนา
รายณ์พิตรเป็นเจ้า เสด็จขึ้นไปเสวยราชสมบัติเมืองพิษณุโลก

ศักราช 934 วอกศก นาน้อยนัก

ศักราช 935 ระกาศก นาน้อยเป็นมัธยม

ศักราช 936 จอศก นามากนัก ครองนั้นสมเด็จพระ

เจ้าลูกเธอทรงพระประสูติพระพิช

หรือในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยหลังจากฉบับ
หลวงประเสริฐมาก ก็ยังรักษาแบบแผนดังกล่าวไว้ ดังน^{๗๘}

ครัน ๗ วันพุธเดือนยี่ แรมสิบสองค่ำ ให้ประหารชีวิต
คนโทษเก้าคน

ครัน ๗ วันพฤหัสบดีเดือนสาม ขึ้นสิบสองค่ำ ให้ประ
หารชีวิตจีนลูกค้าแปดคน

ครัน ๗ วันจันทร์เดือนสาม แรมสองค่ำ ให้ประหาร
ชีวิตคนทั้งไฟเจ็ดคน

แม้ในพระราชพงศาวดารฉบับความพิศดารจะมีการให้รายละเอียดของเหตุ
การณ์เพิ่มเติมก็ดี แต่วิธีการยังคงเป็นเช่นเดิม คือใช้วิธีตั้งวัน เดือน ปี
เป็นหลัก แล้วจึงอธิบายรายละเอียดต่อมา เช่น

ครันปีระกา นพศก พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุท

⁷⁷ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ” ใน
ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1, หน้า 150.

⁷⁸ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4
(พระเจ้าตากสิน), หน้า 198.

เจ้าอยู่หัว มีพระราชโองการตรัสสั่งเจ้าพระยาจักรี ให้แต่งโรง
ราชพิธีบัญชีพรหม และขมรมสำหรับการพระราชพิธีท่งปวงใน
ทะเลญัตำบลเพนียด แล้วทรงพระกรุณาให้หล่อพระเทวกรรม
ยืนสูงคอกหนึ่งหุ้มด้วยทองเนื้อแล้ว แลเครื่องอาภรณ์นั้นถม
ราชชาติ ประดับด้วยแหวนไว้สำหรับการพระราชพิธีชกกรรม
ให้พระมหाराชครู ครูพุดธิบาศ แลปลัดพระราชครูประพฤติ
การพระราชพิธีบัญชีพรหม⁷⁹

สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พงศาวดารมีลักษณะ เช่นที่เห็น
คือ เอกสารดั้งเดิมต่าง ๆ ซึ่งใช้ในการเขียนพระราชพงศาวดาร ดังได้
ทราบแล้วว่าเอกสารสำคัญซึ่งใช้ในการเขียนพระราชพงศาวดารคือ จดหมาย
เหตุต่าง ๆ ปุ่ม และเอกสารราชการอื่น ๆ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกัน การ
คัดเลือก รวบรวม และคัดเอกสารเหล่านั้น “เข้าด้วยกันเป็นแห่งเดียวให้
ระดับศักราชกันมา” ตามวิธีการของพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ
จึงเท่ากับเป็นการรับเอาวิธีบันทึกจดหมายเหตุ ปุ่ม ฯลฯ มาใช้กับพระราช
พงศาวดารเป็นวิธีการขั้นต้น ต่อมาแม้จะมีการวิวัฒน์ในเชิงการเขียน
พระราชพงศาวดารให้พิสดารเช่นไร วิธีการดังกล่าวก็ยังคงอยู่ เพราะการ
ชำระพระราชพงศาวดารแต่ละครั้ง จะมุ่งชำระแก้ไขสำนวนโวหารให้ประณีต
งดงามและแต่งเติมตัดทอนเนื้อความ โดยมีได้สนใจจะชำระวิธีการเขียน
พระราชพงศาวดารด้วยเลย

การบันทึกจดหมายเหตุของไทยสมัยโบราณ มักกระทำโดยผู้รู้
หนังสือและรู้ฤกษ์ยามดี ในการบันทึกจดหมายเหตุนั้น ผู้บันทึกจะจดวัน
เดือน ปี และฤกษ์ยามลงก่อน แล้วจึงจดเหตุการณ์ที่เห็นว่าสำคัญลงไว้ ซึ่ง

⁷⁹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 383.

โดยมากจะจดในวันเวลาที่เหตุการณ์เกิดขึ้น หรือในวันเวลาที่ใกล้เคียงกัน กับที่ผู้จดบันทึกได้พบเห็นเหตุการณ์นั้นๆ เอกสารประเภทหนังสือมักให้รายละเอียดและความถูกต้องในเรื่องเวลา จดหมายเหตุต่างๆ ได้บันทึกลงไว้ โดยบุคคลต่างๆ⁸⁰ ดังนี้

1. จดหมายเหตุของหลวง ได้แก่ จดหมายเหตุที่ทางฝ่ายบ้านเมืองได้บันทึกขึ้นไว้ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาอันมีธรรมเนียมเก่าแก่ว่า เป็นหน้าที่ของนายเสนาห์และนายสุนันทามุขพรหมหาคเล็ก ที่จะต้องจดหมายเหตุการณ์ต่างๆ เก็บไว้ในหอศาสตราคม เหตุการณ์ที่บันทึกในจดหมายเหตุของหลวง เป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์และบ้านเมือง เช่น ในสมัยกรุงธนบุรี มีจดหมายรายวันที่พิศราวปราบเมืองพุทไธมาศและเขมรเมื่อ พ.ศ. 2314 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีจดหมายเหตุเมื่อรัชกาลที่ 3 สวรรคต จดหมายเหตุหอศาสตราคมเรื่องพระราชพิธีต่างๆ ครั้นรัชกาลที่ 4 จดหมายเหตุเสด็จหัวากอ และจดหมายเหตุเรื่องราชทูตไทยไปอังกฤษ พ.ศ. 2400 เป็นต้น

2. จดหมายเหตุโหร วิธีจดจดหมายเหตุโหร เขาทำปฏิทินบอกวันและฤกษ์ยามเป็นรายวันล่วงหน้าไว้ตลอดปี และมีที่ว่างไว้สำหรับจดเหตุการณ์ในปฏิทินนั้น โหรหรือใครที่เอาใจใส่ในฤกษ์ยามและการจดเหตุการณ์ก็มีสมุดปฏิทินเช่นนั้นไว้ เมื่อมีเหตุการณ์อันใดเกิดขึ้นในวันใดซึ่งผู้เป็นเจ้าของปฏิทินเห็นควรจะจดจำ ก็จดลงไว้ในปฏิทินตรงช่องวันนั้น วันที่ไม่มีเหตุการณ์จะจดยกปล่อยว่างไว้ ทำกันเช่นนั้นมาแต่โบราณ แต่ผู้ที่มีปฏิทินไว้จดหมายเหตุมีมากด้วยกัน ความรู้เห็นความนิยมต่างกัน จดหมายเหตุ

⁸⁰ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมราชชนนี, คำนำ "ประชุมพงศาวดารภาคที่ 8," ในประชุมพงศาวดาร เล่ม 8, หน้า 5.

เหตุที่ลงปฏิทินจึงต้องกันบ้างต่างกันบ้าง เมื่อนานเข้ามีผู้ร่วมปฏิทินปีล่วง ๆ มาแล้ว มาจควันฤกษ์ยามและเหตุการณ์ลงเป็นสังเขปอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า ปู่⁸¹ ตัวอย่างการจจดหมายเหตุ⁸²

ปีมะเส็ง จ.ศ. 1111 ออกหัตถ์รพิษคนตายชุม มอญบ้านโพธิ
สามต้นหนึ่

ปีมะแม จ.ศ. 1113 ลังกามาขอพระสงฆ์ไปสั่งสอน บินมดาว
หาง

ปีจอ จ.ศ. 1116 จับพระวังหน้ากับเจ้าฟ้าสังวาล

ปีชวด จ.ศ. 1120 พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศสวรรคต อยู่ใน
ราชสมบัติ 26 ปี พระชนมายุ 77 ปี ณ วัน 5 13 8 ค่ำ มีจันทร์
ปราภา บินขาวแพงเกวียนละ 12 ตำบล

อย่างไรก็ดี แม้พระราชพงศาวดารจะมีลักษณะใกล้เคียงจดหมายเหตุเพียงใด พระราชพงศาวดารก็มีใช้จดหมายเหตุแท้ เพราะมิได้เกิดจากการบันทึกร่วมสมัย แต่อาศัยคัดเลือกข้อมูลเก่า ๆ จากอดีตมาเรียบเรียงรวบรวมใหม่ เรื่องที่เขียนส่วนใหญ่มักเป็นเรื่องเกิดก่อนผู้เขียนมีชีวิตอยู่ ทำให้พงศาวดารมีลักษณะเป็นเอกสารรอง (Secondary Sources) ตามความหมายปัจจุบัน การตรวจสอบหาข้อเท็จจริงจากข้อมูลเหล่านั้น หากจะมีการกระทำบ้างในการชำระพงศาวดารแต่ละครั้งคือ การนำความในพงศาวดารฉบับที่มีมาแต่ก่อนมาเทียบเคียงเป็นหลักเท่านั้น แล้วคัดลอกความเหล่านั้นลงไว้โดยแก้ไขสำนวนภาษาบ้าง การแต่งเนื้อเรื่องบางตอนเพิ่มเติมก็กระทำโดยมิได้อ้างอิงเอกสารใด ๆ ไว้ และเมื่อพิจารณาจากความแตกต่างของเนื้อ

81 เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

82 เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

ความซึ่งเพิ่มขึ้น จะเห็นว่าเป็นการแต่งขึ้นตามอำเภอใจด้วยจุดหมายใด
 จุดหมายหนึ่งโดยเฉพาะ⁸³ ทำให้เนื้อความของพงศาวดารมีความหมายต่อผู้
 เขียนและผู้อ่านร่วมสมัยยิ่งกว่าจะสนใจพัฒนารูปแบบของการบันทึกพงศาว
 ดารให้มีคุณค่าเป็นศาสตร์ ประกอบกับพงศาวดารมีลักษณะเป็นบันทึกของ
 ทางราชการเกี่ยวกับกษัตริย์และราชวงศ์ ทำให้ขาดสำนึกที่จะวิพากษ์วิจารณ์
 เรื่องราวเหล่านั้น หรือการพยายามค้นหาเหตุผลมาอธิบายพฤติกรรมใดๆ
 แม้ว่าจะมีการสนใจจดบันทึกเรื่องราวนอกเหนือจากกษัตริย์และ ราชวงศ์บ้าง
 เช่น เรื่องเกี่ยวกับความเชื่อ ศาสนา เศรษฐกิจ เป็นต้น ผู้บันทึกพงศาวดาร
 ไม่ว่าสมัยใด ๆ ไม่เคยสนใจจะตั้งสิ่งเหล่านั้นมาพิจารณาในฐานะเป็นปัจจัย
 ในทางประวัติศาสตร์ เพื่อเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างๆ เข้าด้วยกัน คงคัดลอก
 รวบรวมต่อกันมาเรื่อยๆ โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างของส่วนที่เป็นข้อเท็จ
 จริงและปัจจัยทางประวัติศาสตร์ ข้อเท็จจริงและปัจจัยเหล่านั้นเมื่อถูกบันทึก
 รวบรวม ไว้แล้ว จะคงอยู่ต่อไปโดยอิสระผู้ชำระ พงศาวดารรุ่น หลังเพียงแต่
 กล่าวซ้ำและคัดลอกต่อ ๆ กันมา หรืออย่างมากเพียงแต่เลือกเฉพาะส่วนที่
 เกี่ยวข้องกับความตอง การของตนไปใช้ ปัจจัยต่างๆ ที่บันทึกไว้บ้างจึงไม่มี
 โอกาสได้ทำหน้าที่ของมัน

2. ในด้านเนื้อหา (Subject Matter) แม้ว่าเนื้อหาของ
 การเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารจะเน้นหนักอยู่ที่พระมหากษัตริย์ และ
 การลำดับวงศ์กษัตริย์ต่อ ๆ กันมาตามระยะเวลาก็ตามที่ การเขียนพระราช
 พงศาวดารมิได้แยกเป็นเอกเทศจากตำนานเสียเลยทีเดียว ความจริงแล้ว
 เนื้อหาของพงศาวดารซึ่งมุ่งเน้นที่พระราชประวัติ และการ ลำดับราช ตระกูล
 นั้น คือส่วนหนึ่งของตำนานบุคคลซึ่งแทรกอยู่ในการเขียนประวัติศาสตร์

⁸³ ดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์

แบบพงศาวดาร ด้วยเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวกับบ้านเมือง กษัตริย์ ราชวงศ์ ใน
 ตำนานไม่แตกต่างไปจากเนื้อหาของพงศาวดารมากนัก กล่าวคือ เนื้อหาของ
 ตำนานส่วนที่เกี่ยวกับบุคคลซึ่ง สมบูรณ์ด้วยอิทธิ ปาฏิหาริย์เป็นเครื่องเชื่อม
 ระหว่างการแสดงออกทางประวัติศาสตร์ของ บุคคล กับ ความเชื่อของตำนาน
 เข้าด้วยกัน ได้ถูกดึงมาปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของการเขียนประวัติศาสตร์
 แบบพงศาวดาร โดยถูกกักแปลงให้เข้ากับความเชื่อและทัศนคติอย่างใหม่
 ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ ส่วนของตำนานบุคคลในประวัติศาสตร์
 แบบตำนานนั้น เลื่อนลงจนอาจลงความเห็นได้ว่าเป็นเรื่องเล่า แต่สำนัก
 ทางประวัติศาสตร์ของตำนานซึ่งเกิดขึ้นก่อนและ สืบทอดกันต่อ ๆ มาในรูป
 ของความเชื่อ ทำให้ความเชื่อนี้มีวงกว้างและมีรูปแบบเป็นของตนเองโดย
 เฉพาะ เช่น เรื่องราวของพระร่วง ท้าวแสนปม บู่เจ้าลาวจก ฯลฯ บุคคล
 เหล่านี้จะมีจริงหรือไม่นั้นไม่อาจทราบได้ แต่เรื่องราวเหล่านี้คือรูปแบบ
 ของตำนานส่วนบุคคล ซึ่งส่งผ่านทางความเชื่อจากสมัยสู่สมัยและได้รับการ
 บันทึกไว้ภายหลัง สำหรับพงศาวดารนั้นคงได้รับอิทธิพลของตำนานบุคคล
 จากตำนาน⁸⁴ รวมกับความเชื่อบางส่วนซึ่งยังคงอยู่และความต้องการอย่าง
 ใหม่ของสภาพแวดล้อมในสมัยของตนเอง ชักนำเอาตำนานส่วนบุคคลเข้า
 ต่อเชื่อมกับพงศาวดารได้อย่างแนบเนียน โดยตัดส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์
 สากล (Universal History) ทิ้งไป เพราะไม่สามารถเชื่อมต่อเข้ากับ

⁸⁴ หากผู้เขียนพงศาวดารจะไม่ได้รับอิทธิพลจากตำนานซึ่งบันทึกลง
 ไว้เป็นลายลักษณ์อักษรโดยตรง เพราะส่วนใหญ่แล้วตำนานที่มีอยู่มีใช้ผลผลิต
 ของชาวอยุธยาหรือรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ย่อมจะต้องได้รับอิทธิพลจากตำนาน
 ประเภทบอกเล่า ซึ่งอาจเป็นไปในรูปของนิทานพื้นบ้าน ที่ยังคงปรากฏอยู่ใน
 ปัจจุบัน.

พงศาวดารซึ่งมีเนื้อหาแคบกว่าได้ การนำเอาตำนานส่วนบุคคลมาเชื่อมต่อเข้ากับพงศาวดารอาจเป็นไปได้ ในรูปของการนำเอาตำนานส่วนบุคคลมาต่อเข้ากับพงศาวดารทันทีในรูปแบบเดิมโดยไม่มีการพัฒนา ดังเช่นตำนานบุคคลในตอนต้นของพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม เทศนาจุลยุทธการวงศ์ จุลยุทธการวงศ์ เป็นต้น ซึ่งยังเล่าเรื่องของพระร่วง ท้าวแสนปม หรือบาธรรมราชเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อเรื่องเช่นเดียวกับตำนาน ขณะเดียวกันสำนึกและความเชื่อในยุคสมัยของพงศาวดารได้กำหนดให้การแสดงออกทางประวัติศาสตร์ของบุคคลเป็นไปในอีกรูปหนึ่ง คือแทนที่จะเป็นเรื่องเฉพาะบุคคลซึ่งเลื่อนกลาง คล้ายเรื่องเล่า อุดมไปด้วยอิทธิฤทธิ์เพื่อเน้นความเป็นผู้มีบุญ จะกลายมาเป็นเรื่องของสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่เรื่องของการผจญภัยอย่างอื่น ๆ หรือเรื่องของอิทธิปาฏิหาริย์อย่างไม่น่าเชื่อ หรือเรื่องของความรัก ความแค้นเฉพาะบุคคล ซึ่งทำให้บุคคลในตำนานมีลักษณะคล้ายนิทานพื้นบ้าน บุคคลในพงศาวดารถูกสร้างขึ้นในรูปแบบใหม่อย่างชัดเจนโดยอิงอยู่กับหลักฐานและความเป็นจริงบางส่วน แต่มีได้ทั้งรูปแบบของตำนานบุคคลไปทั้งหมด เช่น เรื่องราววีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวร เรื่องพระเจ้าปราสาททองเป็นโอรสลับของสมเด็จพระเอกาทศรถ หรือเรื่องพระเจ้าเสือเป็นโอรสลับของสมเด็จพระนารายณ์ เป็นต้น เรื่องเหล่านี้พอเทียบได้กับเรื่องของลจิงกราช ขุนเจือง หรือพระเจ้าพรหมมหาราช แต่เป็นตำนานบุคคลยุคใหม่ซึ่งเขียนขึ้นด้วยทัศนคติที่แตกต่างไปจากการเขียนตำนานเรื่องราวของบุคคลในพงศาวดารจึงไม่น่าอัศจรรย์เหมือนในตำนาน เช่น ใต้พะองลงมาจากฟ้า หรือเกิดจากพระราชธิดาเสวยมะเขือของนายแสนปม เป็นต้น บุคคลในพงศาวดารจึงเป็นบุคคลซึ่งมีตัวตนชัดเจนไม่เลื่อนลอยศักดิ์สิทธิ์ และมีรูปแบบเฉพาะในฐานะเป็นสถาบันสูงสุดของสังคม แม้จะ

เป็นพระมหากษัตริย์ซึ่งมีชื่อเสียงในทางไม่ดีนัก เช่น พระเจ้าเสือ พระเจ้าเอกทัศ ก็ยังถูกกล่าวถึงในพระราชฐานะเดียวกับพระมหากษัตริย์องค์อื่นๆ และแตกต่างกันไปในส่วนที่เป็นพฤติกรรมเท่านั้น แน่แน่นอนว่า สำหรับพระมหากษัตริย์ซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่ยกย่อง เช่น สมเด็จพระนเรศวรหรือพระนารายณ์มหาราช ย่อมจะถูกบรรยายพฤติกรรมไว้อย่างละเอียดและพิสดารยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์องค์อื่นๆ จนทำให้พระองค์กลายเป็นวีรบุรุษที่ยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ แต่พระองค์ก็ยังเป็นส่วนหนึ่งของสถาบัน เรื่องราวของพระองค์จึงมีส่วนช่วยให้รูปแบบของสถาบันกษัตริย์ในการเขียนพงศาวดารมันคงยิ่งขึ้น แตกต่างกับปาฏิหาริย์ของพระร่วงหรือท้าวแสนปม ซึ่งเป็นเรื่องส่วนบุคคลไม่มีผลเกี่ยวข้องกับสถาบันเลย ฉะนั้นแม้พงศาวดารจะรับเอาตำนานบุคคลเป็นเนื้อหาสำคัญของพงศาวดาร แต่ด้วยสายตาที่แตกต่างกัน บุคคลในตำนานและพงศาวดารจึงแตกต่างกันไปด้วย

3. เนื้อหา (Subject Matter) ของพงศาวดารจะเปลี่ยนความสำคัญจากศาสนามาอยู่ที่พระมหากษัตริย์และราชวงศ์แล้วก็ตาม แต่พงศาวดารยังสะท้อน ความเชื่อ และความคิดซึ่ง ต่อเนื่อง มาจากตำนาน ในเรื่องของสิ่งอัศจรรย์ อิทธิปาฏิหาริย์ และปรากฏการณ์ธรรมชาติไว้ด้วย แม้จะไม่เด่นชัดและทำหน้าที่เฉพาะของมันเช่นที่ปรากฏในตำนาน การบันทึกปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและเหตุการณ์ผิดปกติไว้ในพงศาวดาร โดยเชื่อว่ามอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์แสดงว่าความเชื่อดังกล่าวยังคงมีอยู่ เช่น “ศักราช 832 ปีชวด โทศก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จยกทัพไปตีเมืองทวาย และเมื่อเมืองทวายจะเสียนั้น เกิดอบาทว์เป็นหลายประการ โคตกลูกตัวหนึ่งแปดเท้า ไก่ฟักฟองตกลูกตัวหนึ่งเป็นสี่เท้า ไก่ฟักฟองคู่ ขอนตกลูกเป็นหกตัว อนึ่ง ข้าวสารงอกเป็นใบขึ้นในคืนนี้”⁸⁵

⁸⁵ พระราชพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 16.

หรือ

ครั้นศักราช 890 ปีชวศ สัมฤทธิศก ณ วันเสาร์เดือนห้า ขึ้นห้าค่ำ สมเด็จพระยอดฟ้าเสด็จออกท่องสนาม พร้อมด้วยหม่อมขุนอามาตย์มนตรีเฝ้าพระบาทยุคลเป็นอันมาก ดำรัสสั่งให้เอาข้างต้นพระฉัททันต์บำรุงงาขึ้น บังเกิดทุจรีตนิมิตงาข้างพระยาไพ่นั่นหักเป็นสามท่อน ครั้นเพลาค่ำข้างต้นพระฉัททันต์โล่ร้องเป็นเสียงคนร้องให้ ประการหนึ่งประศุไพษยนต์ร้องเป็นอุบาทว์⁸⁶

พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐเป็นพระราชพงศาวดารฉบับแรกที่จดบันทึกสิ่งเหล่านี้ลงไว้ พระราชพงศาวดารฉบับอื่นๆ ซึ่งเขียนและชำระกันในสมัยหลังยังคงเลือกที่จะจด สิ่งเหล่านี้เอาไว้ เช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลง โดยจะสังเกตเห็นว่าพระราชพงศาวดารแทบทุกฉบับจะกล่าวถึง “โคตกลูกตัวหนึ่งเป็นแปดเท้า แม่ม้าของขุนพิณิจัยทองคำตกลูกสองม้าสี่สะเทียวแปดเท้าซึ่งสี่สะกันเดิน แม่ไก่ของพระศรีมโหสถตกลูกตัวเดียวเป็นสองสี่สะ” ฯลฯ หรือเรื่องราวทำนองเดียวกัน แสดงว่าความเชื่อเช่นนั้นได้สืบทอดมาตั้งแต่พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐสมัยอยุธยาตลอดมา จนถึงพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ซึ่งเขียนและชำระใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์⁸⁷ โดยเฉพาะ พระราชพงศาวดารบางฉบับ ได้แสดงความเชื่อดังกล่าวยิ่งขึ้นไปอีกโดยคัดเอาเรื่องราวในตำนานมาไว้ในตอนเริ่มต้นด้วย เช่น เรื่อง

86 เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

87 หากความเชื่อดังกล่าวได้รับการยอมรับว่าเป็นสิ่งไร้สาระ ผู้ชำระพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ น่าจะได้ตัดสิ่งเหล่านี้ออก ดังเช่นได้มีการตัดเรื่องราวบางอย่างซึ่งไม่ต้องการออกไป

ท้าวแสนปม เรื่องพระร่วง อรุณราช ในพระราชพงศาวดารฉบับวิศิษ
มิวเซียม จุลยุทธการวงศ์ และเทศนาจุลยุทธการวงศ์

ฉะนั้นในความเข้าใจของผู้เขียนหรือข้าราชการพระราชพงศาวดารแล้ว
ประวัติศาสตร์มิใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์เท่านั้น แต่
หมายถึงเหตุการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้น รวมทั้งปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ
(Natural Phenomena) แต่ปรากฏการณ์และสิ่งอัศจรรย์ต่าง ๆ ที่จัดไว้
มิใช่เกิดขึ้นด้วยความเชื่อมั่นอย่างเปี่ยมล้นเช่นในตำนาน หากแต่เป็นไป
เพื่ออธิบายเป็นเครื่องเสริมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์หรือเป็นเหตุ
บอกโชคลางต่าง ๆ เช่น

ในเพลววันนั้นบังเกิดศุภนิมิตต์เป็นมหัศจรรย์ปรากฏแก่
ตาโลก เพื่อพระราชกฤดาक्षाภาพพระบารมีจะถึงมหาเศวต
ราชาฉัตร บันดาลให้รัศมีโชติช่วงแผ่ออกจากพระกายโดยรอบ
เห็นประจักษ์ทั่วทั้งกองทัพ บรรดาราพนายไพร่ทั้งปวงผู้ใหญ่ผู้
น้อยชวกรันยกมือชนถวายบังคมพร้อมกันแล้วเจรจากันว่า เจ้า
นายเราคงมีบุญเป็นแท้ กลับเข้าไปครองนี้จะได้อ่านพิภพเป็นมั่น
คง ⁸⁸

หรือ

...ด้วยอายุแผ่นดินกรุงพระนครศรีอยุธยาถึงกาลขาด จึงอา
เพศให้เห็นประหลาดเป็นนิมิต พระประธานวัดเจ้าพระนางเชิง
นำพระเนตรไหลลงมาจากพระนาภี ในวังนั้นวัดพระศรีสรรเพชญ์
พระบรมไตรโลกนาถ พระอู่ระแตก ดวงพระเนตรตกลงมา อยู่

⁸⁸ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4
(พระเจ้าตากสิน) หน้า 205.

ที่ตกเป็นอัครจริย พระเจดีย์วัตรราชบูรณะนั้นกาบินมาเสียบตาย
อยู่บนปลายยอดโดยอาเพศ

อนึ่ง รูปพระนเรศวรเจ้าโรงแสงใน กระที่บพระบาทสนั้นไปทั้ง
สี่ทิศ อากาศก็วิปริตไปต่างๆ บอกเหตุบอกกลางจะเสียกรุง ⁸⁹

แม้ความเชื่อในเรื่องผีสิงเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ โชคกลางปาฏิหาริย์
ต่างๆ จะยังคงอยู่ในการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดาร แต่ก็มีได้เป็น
ไปอย่างแน่นแฟ้นจนถึงกับไม่อาจแยกสิ่งที่เกิดขึ้นจริงกับความเชื่อออกจาก
กันได้ เช่น ในการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน ผู้เขียนพงศาวดารเพียง
แต่จดสิ่งที่เกี่ยวกับปาฏิหาริย์ โชคกลาง เรื่องราวที่ผิดปกติต่างๆ ไว้โดยถือ
เป็นข้อมูล หรือเหตุการณ์ ทางประวัติศาสตร์ อย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับ ที่ได้จด
เหตุการณ์อื่นๆ ไว้ เช่น การสร้างพระพุทธรูป การประสูติและสวรรคต
ของพระมหากษัตริย์และราชวงศ์ โดยไม่พยายามนำความเชื่อเหล่านั้นเข้าไป
อธิบายเหตุการณ์ทุกอย่างเช่นที่ผู้เขียนตำนานเคยกระทำ ลางร้ายก่อนกรุง
ศรีอยุธยาแตกจึงเป็น เพียงเหตุการณ์ที่ผู้เขียน พระราชพงศาวดารเชื่อว่าเกิด
ขึ้น หรืออาจไม่เชื่อแต่คิดว่าควรเขียนไว้เพื่อประโยชน์บางประการ โดยไม่
พยายามอธิบายอย่างแจ่มชัดว่ากรุงศรีอยุธยาแตกเพราะพระประธานวัดพนัญ
เชิงนำพระเนตรไหลถึงพระนาภี หรือเพราะพระรูปพระนเรศวรเจ้ากระที่บ
บาท เช่นที่ผู้เขียนตำนานอธิบายว่าเมืองล่มลงทั้งเมืองเนื่องจากการบังคาล
ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพดาอารักษ์ทั้งหลาย เนื่องจากพระราชอำนาจปลาทะ
เพียนเผือก เป็นต้น ฉะนั้นแม้ผู้เขียนพระราชพงศาวดารจะมีความเชื่อใน
เรื่องโชคกลางอิทธิปาฏิหาริย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งไม่แตกต่างไปจากผู้เขียน
ตำนานมากนัก แต่วิธีการนำความเชื่อเหล่านั้นมาใช้ในการจดบันทึกประวัติ

⁸⁹ พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า 556—558.

ศาสตร์ทั้งสองแบบกลับแตกต่างกันเป็นคนละวิธี

4. ลักษณะทางวรรณคดีในการเขียนพระราชพงศาวดาร พระราชพงศาวดารความพิสดารแทบทุกฉบับยกเว้นฉบับไม่เกิด วิเคอรี ซึ่งเก่าแก่ไม่อาจสัมผัสความงดงามในการใช้ภาษาได้แล้ว ล้วนแสดงวิวัฒนาการของความงดงามของการใช้ภาษาไทย การใช้สำนวนโวหารอย่างที่ใช้ในการเขียนวรรณคดี การสร้างบุคคลในประวัติศาสตร์ให้มีชีวิตด้วยการแทรกบทสนทนาลงในการบันทึกพงศาวดาร หรือแม้แต่การแสดงอากัปกิริยาของบุคคลในประวัติศาสตร์ เหล่านี้ล้วนทำให้การบันทึกพงศาวดารมีลักษณะบางประการใกล้เคียงกับวรรณคดีร่วมสมัย

ภาษาที่ใช้ในการเขียนพระราชพงศาวดารจะเป็นภาษาซึ่งประดิษฐ์บรรจงและหรูหรา เนื่องจากพระราชพงศาวดารเป็นการบันทึกเรื่องราวของพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ ประกอบกับผู้เขียนเป็นข้าราชการในราชสำนัก ผู้เขียนจึงเลือกใช้ภาษาที่สร้างความโน้มเอียงให้ผู้อ่านผู้ฟังสำนึกถึงความเป็นเทวราชและพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ ศัพท์ต่างๆ มากมายซึ่งสร้างขึ้นเพื่อแสดงความศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ เช่น

จำเริญแต่บัดนี้มา พระราชกฤษฎาเคชานุภาพแห่งพระบาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ลือชาปรากฏไปทั่วทิศานุทิศ ประเทศธานีใหญ่น้อยทั่วบรรดาชาติติยราชดัตถกร กัสยบสยองค์นั้นคร้ามพระเดชพระคุณเป็นอันมาก มีอาจกระทำย่ำยีทาต่อพระนครศรีอยุธยาได้ กรุงเทมมหานครครั้งนี้ก็เกษมสุขสมบุรณ์ยิ่งนัก⁹⁰

ตัวอย่างการใช้โวหารซึ่งงดงาม

⁹⁰ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, หน้า 464.

ลิลิตะเลงพ่ายได้กล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนนั้นไว้ ดังนี้

เทวัญแสงคงเหตุให้	สังทร เห็นแฮ
เห็นกระเสศาคร	หลังสั้น
ไหลดลบันดาลคอน	แดนตก ทิศนา
พระแต่เฟ่งฤพัน	ที่นานองสาย
พระกรายกรย่างเยื้อง	จรัส
ดุษุมหาวาริ	เรียวกว้าง
พอพานพะกุ่มภักดิ์	หนึ่งใหญ่ ไสร์นา
โถมปะทะเจ้าซ่าง	จักเกี้ยวขบองค์
ทรงพระแสงดาบแก้ว	กั๊กกร
โถมประจัญพันพอน	เฟื่องนำ
ต่างฤทธิ์ต่างรบรอน	ราญซีฟ กันแฮ
สละท้านทุกถิ่นท่าถา	ท่งท้องชลธี
นฤปตีโถมถีบสู้	ศึกธาร
พอนฟาดสงสมาร	มอดม้วย
สายสินธุ์ ชั่งนองพนานต์	หายเหือด แห่งแฮ
พระเร่งปรีดาด้วย	เผด็จเสียนศึกชัย ⁹³

นอกจากภาษาซึ่งสละสลวยงดงามแล้ว ผู้เขียนพงศาวดารยังอาศัยเทคนิคต่างๆ เพื่อสร้างบุคคลในประวัติศาสตร์ให้มีลักษณะคล้ายตัวละคร (Character) ในวรรณคดี ด้วยการบรรยายอากัปกริยาของบุคคลต่างๆ อย่างละเอียด เช่น "สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีได้ทรงฟังดังนั้นก็ ทรงพระสรวล

⁹³ กระทรงวงศ์ษาธิการ, กรมวิชาการ, แบบเรียนวรรณคดีไทย เล่ม 4. พิมพ์ครั้งที่ 10. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2509), หน้า 195-196.

แล้วตรัสว่า....”⁹⁴ หรือ “สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีได้ทรงฟังก็แยมพระ
โอรฐ์....”⁹⁵ การบรรยายการแต่งองค์ของพระมหากษัตริย์เช่นที่เคยกระทำ
ในละครต่างๆ เช่น “เพลารุ่งแล้วสองนาฬิกาหกบาท ได้สุภวารฤกษ์คดี
สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีก็สอดใส่สนองพระองค์ทรงสุวรรณมหาสังวาลเจ็ดสาย
เจวียงพระองค์สาทรงกาญจนามัยมาลาคล้องกตวิจิตพิพิธภัสติกากาญจนนิลรัตน์
โดยขัตติยเวสวัสย์ สำหรับวิไชยราชระณยุทธ....”⁹⁶

และโดยการแทรกบทสนทนาลงไป บทสนทนาที่วางขึ้นนี้ทั้งบทที่
เป็นการรำพึงกับตนเอง (Soliloquies) และบทสนทนา (Dialogue) เช่น

....พระบาทสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า จึงประกาศแก่เทพาทัง
ปวงว่า ให้บังเกิดมาในประยูรมหาเศวตฉัตร จะให้บำรุงพระบวร
พุทธศาสนา โฉนจึงมิช่วยให้สว่างเห็นข้าศึกเล่า พอดกพระ
โอรฐ์ลงพระพายก็พัดควันอันเป็นหมอกมืดนั้นสว่างไป ทอดพระ
เนตรเห็นช้างเศวตฉัตรสิบสองช้าง มีช้างตั้งช้างกันยืนอยู่เป็นอัน
มาก แต่มิได้เห็นอุปราชา ครั้นเหลือบไปทิศขวาพระหัตถ์ ก็
เห็นช้างเศวตฉัตรช้างหนึ่ง ยืนอยู่ ณ ฉายาไม้ช้อยมีเครื่องสูงแล
ทหารหน้าช้างมาก....สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าจึงตรัสร้องเรียก
ด้วยพระสุรเสียงอันดังว่า พระเจ้าพี่เราจะยืนอยู่ไยในร่มไม้เล่า
เชิญออกมาทำยุทธหัตถีด้วยกัน ให้เป็นเกียรติยศไว้ในแผ่นดิน

⁹⁴ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 73.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

เกิด ภายหน้าไปไม่มีพระเจ้าแผ่นดินที่จะได้ยุทธหัตถีแล้ว...⁹⁷

ธรรมเนียมการแทรกบทสนทนาลงในบันทึกทางประวัติศาสตร์
 นี้เกิดขึ้นในการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานก่อนแล้ว เพราะได้แบบอย่าง
 มาจากการเล่าเรื่องด้วยปาก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจึงกล่าวเอาไว้
 ด้วย ประกอบกับเอกสารบางประเภทที่ใช้ในการเขียนพงศาวดารก็นิยมแทรก
 บทสนทนาลงไปด้วย เช่น จดหมายเหตุรายวันทัพ เป็นต้น ธรรมเนียมการ
 แทรกบทสนทนาลงในพระราชพงศาวดารจึงอาจได้รับมาจากตำนานทางหนึ่ง
 และจากเอกสารที่ใช้ทางหนึ่ง⁹⁸ นอกจากนี้แล้วยังสังเกตเห็นได้ว่า บท
 บทสนทนาซึ่งแทรกลงในพระราชพงศาวดารนั้นเป็นการจงใจเพื่อสร้างภาพให้
 แก่บุคคลบางคนโดยเฉพาะ เช่น การสร้างสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นวีรบุรุษ
 ผู้ยิ่งใหญ่แห่งประวัติศาสตร์ไทยอย่างที่ไม่ใช่พระมหากษัตริย์องค์ใดยิ่ง
 เท่า ในลักษณะห้าวหาญเยี่ยงบุรุษอาชาไนยแท้ ด้วยการอาศัยบทพูดเหล่านั้น
 เป็นสำคัญ เช่น

....แต่เราเห็นว่าพระเจ้าหงสาวดีเป็นใหญ่ในรามัญประเทศ แต่
 ครั้งพระบรมราชาบิดามา เป็นปีกแผ่นมันคงคงเขาพระสิเนรุราช
 ซึ่งผู้ใดจะอาจเอื้อมทำอันตรายนั้นเห็นยังมีไต่ก่อน จำเราจะยกไป
 แก่แก่นเมืองเมาะตะมะ แลหัวเมืองรามัญทั้งปวงซึ่งเป็นประทุษ
 ร้าย

⁹⁷ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า 201-202.

⁹⁸ นอกจากนี้แล้ว วรรณกรรมและบทละครซึ่งเฟื่องฟูอย่างมากอาจมีส่วนอย่างสำคัญเช่นกันทำให้พงศาวดารมีลักษณะใกล้เคียงกับวรรณคดี โปรดอ่านพงศาวดารเปรียบเทียบกับสามก๊ก ราชชาธิราช ลิลิตตะเลงพ่าย บทละครเรื่องอิเหนา ฯลฯ

หมิ่นเราให้สาใจ จึงค่อยคิดราชการต่อไป ⁹⁹

หรือ “จำจะยกออกไปเล่นสงครามกับมอญให้สนุกก่อน”¹⁰⁰

มีตัวอย่างอีกแห่งหนึ่งซึ่ง แสดงถึงความจงใจที่จะสร้างบุคคลในประวัติศาสตร์ให้มีลักษณะสะท้อนใจเช่นตัวละครในวรรณคดี คือการพยายามสร้างพระเจ้าตากสินให้เป็นพระมหากษัตริย์ที่เป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกผู้ยิ่งใหญ่ด้วยบทพูดซึ่งน่าประทับใจ ดังนี้

...แล้วตรัสสะเตียงตักเตือนถวายพระราชโอรสว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง จงตั้งใจปฏิบัติสำรวมรักษาในพระจุฑาภิรมย์ศีลให้บริสุทธิ์ผ่องใสอย่าให้เศร้าหมองแม้พระผู้เป็นเจ้าจะขัดสนด้วยจตุปัจจัยสิ่งใดนั้น เป็นธุระโยมจะรับอุปฐากพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง แม้นถึงจะปรารถนามังสะและรุธิระของโยม โยมก็อาจสามารถจะเชือกเนื้อและโลหิตออกถวายเป็นอัฐมัตถิกทานได้¹⁰¹

บทสนทนาอันเหมาะสมซึ่งแทรกลงตามส่วนต่าง ๆ ของพระราชพงศาวดาร นอกจากเป็นข้อมูลหนึ่งซึ่งแทบใช้ไม่ได้แล้ว ยังจะต้องระมัดระวังในการอ่านและใช้พระราชพงศาวดาร ไม่ให้บทสนทนาเหล่านั้นทำหน้าที่ของมันในการสร้างความรู้สึกสะท้อนใจและอารมณ์ร่วมตามความตั้งใจของผู้เขียนอีกด้วย

การเขียนประวัติศาสตร์ตามวิธีการหรือความเข้าใจของผู้เขียนพระราชพงศาวดาร จึงใกล้เคียงและให้ความสำคัญกับความเป็นวรรณคดีอยู่มาก

⁹⁹ พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า 268.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 221.

¹⁰¹ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 (พระเจ้าตากสิน), หน้า 40.

ผู้เขียนจะอาศัยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ มาคัดเลือก เรียบเรียงลงไว้ แล้วอาศัยวิธีนำเสนอแบบวรรณคดีด้วยการบรรยาย สร้างตัวละคร สถานที่ บรรยายกาศ และความรู้สึกให้เข้ากับเหตุการณ์นั้น ๆ พระราชพงศาวดารฉบับความพิสดารทั้งหลายจึงมักสนุกเร้าใจเป็นพิเศษ เมื่อผู้เขียนพงศาวดารให้ความสำคัญกับการเขียนประวัติศาสตร์ว่าควรเป็นวรรณกรรมแบบหนึ่ง แทนที่จะเสนอเรื่องราวต่าง ๆ ตามแนวโน้มของข้อมูลที่ได้ ประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารจึงอาจถูกบิดเบือนได้อย่างแนบเนียนภายใต้ศิลปะแห่งวรรณคดี ซึ่งเป็นวิธีนำเสนอพงศาวดารที่เด่นชัดอีกวิธีหนึ่ง นอกจากการบันทึกเรื่องราวต่อ ๆ กันมาตามวิธีจดหมายเหตุแบบโบราณ

5. กาลเวลา (Time) ความเข้าใจเกี่ยวกับกาลเวลาสำหรับการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารเป็นไปในทำนองเดียวกับความเข้าใจเรื่องเวลาของการเขียนประวัติศาสตร์แบบจารึก ซึ่งแตกต่างอย่างมากกับเวลาในการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน ด้วยประวัติศาสตร์ในความหมายของผู้เขียนตำนานนั้นมิได้มีความหมายเฉพาะเหตุการณ์ปัจจุบันซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลาของตนเองเท่านั้น แต่ผู้เขียนตำนานแสดงว่าได้เข้าใจถึงความเกี่ยวพันของอดีต ปัจจุบัน และอนาคตว่าเป็นเวลาทั้งหมดของประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์จึงมีลักษณะเป็นกระบวนการที่มีจุดเริ่มต้นและจุดจบ ในขณะที่ผู้เขียนจารึกและพงศาวดารมองว่า ประวัติศาสตร์คือเหตุการณ์ซึ่งกำลังเกิดขึ้นไม่มีทั้งจุดเริ่มต้นและจุดจบ ทั้งนั้นได้หมายความว่าผู้เขียนพงศาวดารจะไม่เข้าใจความแตกต่างของอดีต ปัจจุบัน และอนาคตก็หาไม่ เพราะแนวความคิดเกี่ยวกับเวลาในทางพุทธศาสนายังคงมีอิทธิพลอยู่เสมอ ระยะเวลาเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดกับมนุษย์มากเกินกว่าจะไม่เข้าใจถึงความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าว แต่ผู้เขียนพงศาวดารได้เลือกที่จะให้ความสำคัญต่อเหตุการณ์ที่ถือว่าเป็นปัจจุ

บัน มากกว่าที่จะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ในรูปของวัฏจักรของเวลาเช่นที่
 เคยแสดงในตำนาน ^{๕๕๕} ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับเป้าหมายและทัศนคติของผู้เขียน ซึ่ง
 มุ่งสนองพระบรมราชโองการในอันที่จะสร้างภาพพจน์ทาง ประวัติศาสตร์ ให้
 เป็นประโยชน์ต่อบัจจุบันเท่าที่จะเป็นได้ แสดงถึงความเข้าใจในความสำเร็จ
 ของอดีตและประวัติศาสตร์จนถึงกับนำมาใช้ประโยชน์ได้ สิ่งที่เกิดขึ้น ใน
 อดีตจึงถูกจำลองขึ้นใหม่ให้คงอยู่ในปัจจุบันเพื่อปัจจุบัน การใช้เอกสารประ
 เภทบันทึกของทางราชการ ปุ่มต่าง ๆ หรือแม้แต่คำบอกเล่าซึ่งจัดเป็นเอก
 สารชั้นต้น ทำให้การจำลองอดีตขึ้นให้เป็นปัจจุบันทำได้สะดวกขึ้น ประ
 กอบกับพงศาวดารอาัยการคัดลอกรวบรวมและขยายความยิ่งกว่าการตีความ
 ทำให้เหตุการณ์นั้น ๆ ในประวัติศาสตร์มีลักษณะเป็นปัจจุบันเท่ากับในตอนที่
 เหตุการณ์ดังกล่าวถูกบันทึกไว้ครั้งแรก และไม่ว่าจะมีการคัดลอก ขำระ
 กันกี่ครั้งก็ทน ภาพเหตุการณ์ที่ใดก็ให้ความรู้สึกที่เป็นปัจจุบันของอดีตอยู่
 นั่นเอง เช่น การกระทำยุทธหัตถีของพระนเรศวรในพงศาวดารทุกฉบับ คือ
 อดีตซึ่งสิ้นสุดลงไปแล้ว แต่ให้ความรู้สึกซึ่งเป็นปัจจุบันภายในอดีตนั่นเอง
 เป็นความรู้สึกซึ่งแตกต่างกับอดีตในตำนานเมื่อกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของ
 พระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ หรือการเดินทางออกสั่งสอนประชาชนใน
 ดินแดนต่าง ๆ ในลังกาและสุวรรณภูมิ ซึ่งให้ความรู้สึกของอดีตที่ได้เคลื่อน
 ห่างออกไปจากระยะเวลาที่มีการเขียนตำนานทุกที แต่การกระทำยุทธหัตถี
 ของพระนเรศวรเป็นอดีตที่หยุดนิ่ง ไม่ให้ความรู้สึกที่ห่างไกลขณะที่มีการ
 เขียนพงศาวดารนัก กล่าวคือ เวลาในอดีตของพงศาวดารไม่มีการเคลื่อนไหว
 ออกจากปัจจุบัน เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตและเขียนขึ้นใหม่โดยอาศัยวิธี
 การและข้อมูลจากอดีต จึงให้ความรู้สึกเป็นปัจจุบันในอดีตซึ่งหยุดนิ่งนั้น
 เนื่องจากผู้เขียนพงศาวดารไม่พยายามอธิบายความสัมพันธ์ของเวลาและเหตุ

การทำให้เข้าใจอย่างชัดเจนว่าประวัติศาสตร์เป็นขบวนการซึ่งเกิดสืบเนื่องกัน
 อย่างรวดเร็วและสัมพันธ์ต่อเนื่องกันอย่างไม่หยุดยั้ง เวลาซึ่งเป็นหน่วยวัด
 ของเหตุการณ์จึงต้องเปลี่ยนแปลงเสมอ แต่ผู้เขียนพงศาวดารกลับมองเห็น
 ว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันคือสิ่งที่สำคัญที่สุด ปัจจุบันจึงคือเวลาสำคัญ
 ที่สุด การเลือกกว่าเวลาในปัจจุบันสำคัญที่สุด ทำให้ผู้เขียนพงศาวดารไม่พยายาม
 ырบรรยาย “กาลเวลา” ในแง่ของปรัชญาเช่นในตำนาน เวลาในอดีตและ
 อนาคตลดความสำคัญลงจนเกือบไม่มีความหมาย และเหตุการณ์ในปัจจุบัน
 ก็ถูกเข้าใจว่าไม่สัมพันธ์กับเหตุการณ์ในอดีตหรืออนาคตเท่าไรนัก เวลาใน
 ปัจจุบันจึงไม่สัมพันธ์กับเวลาในอดีตและอนาคตด้วย อดีตและปัจจุบันจึง
 แยกออกจากกันเด็ดขาดในสภาวะขงกันั้น ไม่มีการหมุนเวียนของเวลาจาก
 อดีตไปสู่อุปัจจุบันและอนาคต การเขียนพงศาวดารจึงลำดับเรื่องเรียง ๆ กัน
 มาโดยไม่มีการเชื่อมโยงเหตุการณ์และปัจจัยต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ภาพเหตุ
 การณ์พงศาวดารจึงไม่มีการเคลื่อนไหวประดุจภาพเขียนตามฝาผนัง แม้เรื่อง
 ราวซึ่งเขียนไว้จะเป็นเรื่องเดียวกันแต่ไม่ต่อเนื่องกัน การขยายความใด ๆ
 ในพระราชพงศาวดารฉบับพิสดารทั้งหลายเป็นเพียงการให้รายละเอียดเพิ่ม
 ขึ้น เพื่อสร้างภาพพจน์ที่ชัดเจนขึ้น หรือสร้างภาพให้เป็นไปตามความประ
 สงค์เช่นเดียวกับในภาพเขียน ซึ่งมีได้ช่วยให้ภาพเหตุการณ์เหล่านั้นต่อเนื่อง
 หรือเคลื่อนไหวขึ้นได้เลย

คุณค่าของพงศาวดาร

ในฐานะเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ พงศาวดารควรได้
 รับการพิจารณาถึงคุณค่าในการให้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ว่าบริสุทธิ์
 ในตัวเองเพียงไร ข้อมูลบางส่วนของพงศาวดารเมื่อได้รับการจัดบันทึกลงไว้
 แล้ว ก็ได้ถูกคัดลอกกันต่อๆ มาโดยมิได้ถูกคัดแปลงแก้ไข ข้อมูลเหล่านั้นจึง

อาจคงตัวให้บริสุทธิ์¹⁰² อยู่ได้ไม่ว่าระยะเวลาจะผ่านไปนานเท่าใด การชำระพงศาวดาร หลายครั้ง อาจมีผลให้ข้อมูลเหล่านั้น คลาดเคลื่อน ไปบ้างใน ส่วนที่เกี่ยวกับศักราชและพลความเล็กน้อย อย่างไรก็ตามก็จากการตรวจสอบพระราชพงศาวดารอยุธยาพบว่า ส่วนใหญ่ของข้อมูลเหล่านั้นถูกคัดลอกต่อกันมาแทบไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย ดังนี้

ศักราช 842 ชวดศก พระยาล้านช้างเถิงแก่กรรม พระราชทานให้อภิเษกพญาซ้ายขวาเป็นพระยาล้านช้าง

ศักราช 844 ชาลศก ทานให้เล่นการมหรสพ 15 วัน ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์

ศักราช 945 เถาะศก สมเด็จพระบรมราชาเจ้า เสด็จไปวังข้าง ตำบลไทรน้อย

ศักราช 856 มะโรงศก สมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้า และสมเด็จพระราชโอรสสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ทรงพระผนวชทั้งสองพระองค์

ศักราช 847 มะเส็งศก พระราชโอรสท่านลาพระผนวช ประดิษฐานพระองค์ไว้ที่พระมหาอุปราช

ศักราช 848 มะเมียศก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า

¹⁰² ความบริสุทธิ์ของข้อมูลใน ประโยคหลังนี้หมายถึงความสามารถรักษาตัวเองของข้อมูลให้ถูกต้องใกล้เคียงกับข้อมูลดั้งเดิมมากที่สุด โดยมีได้ผ่านการแก้ไขใหม่ของคนรุ่นหลัง ทั้งนี้ได้ครอบคลุมถึงปัญหาความถูกต้องแม่นยำของที่มาของข้อมูลนั้น ๆ ในความหมายของคำว่าบริสุทธิ์ในประโยคที่มาก่อนแต่อย่างใด ความแตกต่างของคำทั้งสองในที่นี้จึงขึ้นอยู่กับความกว้างและแคบของความหมายที่ใช้ในแต่ละประโยค.

ไปวังข้าง ตำบลสัมฤทธิ์บริบูรณ์

ศักราช 849 มะแมศก มหาราชท้าวลูก พินาโดย

ศักราช 850 วอกศก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า
เสด็จไปเอาเมืองทวาย และเมื่อจะเสียเมืองทวายนั้นเกิดอุบาทว์
เป็นหลายประการ โศกตลกหนึ่งเป็น 8 เท้า ไม้ปักไข่ออกตัวหนึ่ง
เป็นสี่เท้า ไม้ปักไข่ออกเป็นหกตัว อนึ่งข่าวสารงอก
เป็นใบ อนึ่งในปีเดียวกันสมเด็จพระบรมไตรโลกเสด็จจันทพาน
ณ เมืองพิษณุโลก 103

ในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนั้นไว้
เหมือนกันแต่ต่างศักราชกัน ดังนี้

ศักราช 824 ปีมะเมียจัตวาศก พระยาล้านช้างถึงแก่
กรรม พระราชทานให้อภิเษกเป็นพระยาชายขวาเป็นพระยาล้าน
ช้าง

ศักราช 826 ปีวอกจอกศก ทรงพระกรุณาให้เล่นการ
มหรสพ ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ 15 วัน

ศักราช 828 ปีจออัฐศก พระบรมราชาผู้เป็นพระราช
โอรสทรงผนวช

ศักราช 829 ปีกุนนพศก สมเด็จพระราชโอรสเจ้าลา
ผนวช ประดิษฐานพระองค์ไว้ในที่พระมหาอุปราชา

ศักราช 830 ปีชวดสัมฤทธิ์ศก สมเด็จพระบรมราชา
ธิราชเจ้า ไปวังข้างตำบลสัมฤทธิ์บริบูรณ์

103 “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ” ใน ประ
ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 หน้า 138-139.

ศักราช 831 ปีฉลูเอกศก มหาราชท้าวลูก พิวาลัย

ศักราช 832 ปีชาลโทศก สมเด็จพระบรมราชาธิราช

เจ้าเสด็จยกทัพไปตีเมืองทวาย และเมื่อเมืองทวายเสียขึ้น เกิด
อุบาทว์หลายประการ โคตกลูกตัวหนึ่งเป็น 8 เท้า ไก่ฟักฟองตกลูก
ตัวหนึ่งเป็น 4 เท้า ไก่ฟักฟองคู่ขนตกลูกเป็น 6 ตัว อนึ่ง
ข้าวสารงอกเป็นใบ ในปีนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าเสด็จ
สวรรคต อยู่ในราชสมบัติ 38 ปี ¹⁰⁴

ในพระราชพงศาวดารฉบับจักรพรรดิพงศ์ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนั้นไว้
เหมือนกับพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศทุกประการ ต่างกันตรงผล
ความปลื้มทุกข์เล็กน้อย ดังนี้

ศักราช 824 ปีมะเมียจัตวาศก พระยาล้านช้างถึงแก่
กรรม พระราชทานให้อภิเษกพระยาชายชวาเป็นพระยาล้านช้าง

ศักราช 826 ปีวอกจอกศก ทรงพระกรุณาให้เล่นการ
มหรสพ ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ 15 วัน

ศักราช 828 ปีจออัฐศก พระบรมราชาผู้เป็นพระราช
โอรสทรงผนวช

ศักราช 829 ปีกุนนพศก สมเด็จพระราชาโอรสเจ้าลา
ผนวช ประดิษฐานพระองค์ไว้ในที่พระมหากุปราช

ศักราช 830 ปีชวดสัมเรทธิศก สมเด็จพระบรมราชา
ธิราชเจ้า ไปวังข้างตำบลสัมฤทธิ์บริบูรณ์

ศักราช 831 ปีฉลูเอกศก มหาราชท้าวลูกพิวาลัย

ศักราช 832 ปีชาลโทศก สมเด็จพระบรมราชาธิราช

¹⁰⁴ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ, หน้า 15-16.

เจ้าเสด็จยกทัพไปตีเมืองทะวาย และเมืองทะวายเสียขึ้น เกิด
อุบาทว์หลายประการ โศกกลุกตัวหนึ่ง ตัวหนึ่งแปดเท้า ไก่ฟัก
ฟองตกกลุกตัวหนึ่งเป็นสี่เท้า ไก่ฟักฟองคู่ขนอตกลุกเป็นหกตัว
อนึ่ง ข้าวสารงอกเป็นใบในบั้นนั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า
เสด็จสวรรคตอยู่ในราชสมบัติ 38 ปี ¹⁰⁵

จากตัวอย่างซึ่งยกมาข้างต้น อาจแสดงให้เห็นอย่างสังเขปแล้วว่า
ข้อมูลบางส่วนซึ่งจับบันทึกไว้ในพงศาวดารยังบริสุทธิ์ โดยคงตัวเองให้ถูก
ต้องใกล้เคียงกับข้อมูลดั้งเดิมมาก และมีได้ผ่านการแก้ไขตัดแปลงแต่งเติม
โดยอำนาจใด ๆ ในสมัยใด ๆ มาโดยตลอด ศักราชซึ่งคลาดเคลื่อนนั้นยัง
ไม่มีเหตุผลหรือหลักฐานที่ตีพอจะอธิบายในขณะนั้น เพียงทราบว่าการแก้ไข
ศักราชในพงศาวดารเริ่มมาตั้งแต่สมัยธนบุรี ¹⁰⁶ และจากการตรวจสอบปุ้ม
โหรซึ่งนำลงพิมพ์ไว้ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 8 พบว่า การจดศักราชผิด
ในพงศาวดารตรงกับปุ้มโหรในหลายรายการ จึงอาจเป็นไปได้ว่าการแก้ไข
ศักราชใหม่นั้นอาจทำไปเพื่อให้ตรงกับจดหมายเหตุโหรและปุ้ม แต่มีอาจ
สรุปได้อย่างมั่นคงนัก เพราะจดหมายเหตุโหรและปุ้มจำนวนมากยังไม่ได้ตี
พิมพ์ออกเผยแพร่

- ในระดับหนึ่งแม้ว่าข้อมูลเหล่านี้จะมีได้ถูกตัดแปลงแก้ไขใหม่
และสามารถรักษาความถูกต้องแม่นยำให้ใกล้เคียงกับข้อมูลดั้งเดิมได้มากจน
อาจจัดเป็นข้อมูลบริสุทธิ์ก็ตาม ยังมีข้อพึงระมัดระวังเกี่ยวกับเอกสารอันเป็น
แหล่งที่มาของข้อมูลนั้นอีก ๆ อีก เพราะข้อมูลที่ได้จากพงศาวดารอาจมิใช่

¹⁰⁵ พระราชพงศาวดารฉบับจักรพรรดิพงศ์, หน้า 516-517.

¹⁰⁶ ดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์
ในพระราชพงศาวดารอยุธยา," หน้า 11.

ข้อมูลที่จะให้ข้อเท็จจริงและภาพพจน์ ทางประวัติศาสตร์ ที่ถูกต้องทั้งหมด
 เมื่อมันได้กลายรูปมาจาก การ คัด เลือก ตัดทอน รวบรวมและ ตกลงใหม่ ก่อน
 เขียน คงได้แสดงไว้แล้วว่าพระมหากษัตริย์คือศูนย์กลางของทุกสิ่งและ
 สามารถบันดาลทุกสิ่งได้ด้วยพระราชอำนาจอันล้นพ้น จากหลักฐานเท่าที่มี
 อยู่ล้วนแสดงว่า พระราชพงศาวดารเกิดขึ้นจากพระบรมราชโองการหรือ
 ภายใต้อำนาจพระบรมราชูปถัมภ์ จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ว่าผู้บันทึกพงศาวดารมี
 ความลำเอียงในการคัดเลือกข้อมูลที่จะใช้ และลำเอียงในการเลือกบันทึก
 เรื่องราว เพราะผู้บันทึกกระทำในฐานะของชนชั้นปกครองซึ่งเป็นบุคคล
 เดียวที่มีบทบาทในสังคม การมองเหตุการณ์ใด ๆ จึงเป็นเพียงการมองอย่าง
 แคบ ๆ จากเบื้องสูงสู่เบื้องต่ำ ทำให้พระราชพงศาวดารมีลักษณะเป็นข้อมูล
 ที่ผ่านการคัดเลือก (Pre-selected fact) แล้วถึงสองชั้น ดังนี้

ชั้นที่ 1 ผู้บันทึกพงศาวดารได้ข้อมูลมาจาก ข้อมูลของทางราช
 การ และพระราชพงศาวดารเก่า ซึ่งเรียบเรียงรวบรวมไว้ก่อนหน้านั้นแล้ว
 ดังปรากฏในบานแผ่นกว่า “ให้เอากฎหมายเหตุของพระโหราเขียนไว้แต่
 ก่อน และกฎหมายเหตุซึ่งหาได้แต่หอหนังสือ และเหตุซึ่งมีในพระราชพง
 ศาวดารนั้นให้คัดเข้าด้วยกันเป็นแห่งเดียว ให้ระดับศักราชกันมาคงเท่า
 บัน” 107

และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระบรมราชา
 ธิบายเกี่ยวกับข้อมูลที่ใช้ในการเขียนพระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่มไว้
 ดังปรากฏในสำเนาพระราชหัตถเลขาที่ 99/773 ลงวันที่ 8 สิงหาคม
 ร.ศ. 129 ดังนี้

107 “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ” ใน *ประ
 ชุมพงศาวดารภาคที่ 1*, หน้า 130.

พงศาวดารว่ากันด้วยฉบับพิมพ์เห็นว่ามีอยู่ 5 ใปก ตอนแรกจะเป็นคัตจากจดหมายท้ายปุม (ตอนที่ 2) ขึ้นหัวต่อแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จนถึงแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง ตอนนั้นเข้าใจว่าได้แต่งในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หลักที่จะแต่งได้มาจากไหน คือจดหมายรายวันทัพอ่างเช่นจดหมายรายวันทัพพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งฉันได้คัดลงไว้ในพระราชวิจารณ์บางตอนนั้น

ตอนที่ 3 เริ่มตั้งแต่แผ่นดินพระนารายณ์ลงมา จนถึงแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เข้าใจว่าจะแต่งโดยรับสั่งพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แต่ในระยะนั้นไม่มีจดหมายรายวันทัพจึงคัดลงไปเช่นกับได้ผูกสำนวนคำให้การอื่แก่กันก็คัดลงไปทั้งคุ่นเลอยเจอย เพราะเก็บข้อความไม่เป็นเสียแล้ว

ตอนที่ 4 ข้อความตั้งแต่ในแผ่นดินพระบรมโกศก่อนปลายมาจนเสีย กรุงอาจที่จะเป็น พระเจ้ากรุงธนบุรีรับสั่งให้จดหมายขึ้นไว้ให้บริบูรณ์ ข้อความจึงแตกกันอยู่เป็น 2 แปลง

ตอนที่ 5 เป็นตอนซึ่งกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ ทรงเก็บตามรายวันทัพนั้นเอง ซึ่งมีสมุดรายวันอาจสอบกับพงศาวดารได้ว่าท่านเก็บอย่างไร ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้¹⁰⁸

จากตัวอย่างที่แสดงไว้เบื้องต้นจะเห็นได้ว่า ส่วนหนึ่งของพงศาวดารตั้งแต่สมัยอยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเกิดจากการคัดลอก รวบรวม เรียบเรียง และเก็บความจากพงศาวดารฉบับที่มีมาก่อน และจากเอกสาร

¹⁰⁸ อ่างใน "ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร," ใน *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา*, หน้า 4-5.

ของทางราชการ เช่น จดหมายเหตุต่าง ๆ หมายรับสั่ง ใบบอก และโดยเฉพาะจดหมายเหตุรายวันทัพ โดยมีได้แต่งขึ้นใหม่ ในการรวบรวมเรียบเรียงนั้น ผู้รวบรวมจะคัดเลือกข้อมูลจากเอกสารดังกล่าวที่สอดคล้อง และเกี่ยวข้องกับความต้องการของตน หรือออกนัยหนึ่งตามพระราชประสงค์ของกษัตริย์ผู้มีพระบรมราชโองการให้รวบรวมพงศาวดารฉบับนั้น ๆ ไปใช้หรืออาจคัดเลือกเฉพาะส่วนที่เข้าใจว่าจะเป็นที่สนพระทัย และเป็นที่พักพระทัยของกษัตริย์เท่านั้น โดยที่ผู้บันทึกพงศาวดารมักรับราชการใกล้ชิดพอจะเข้าใจพระประสงค์และพระราชโบายของกษัตริย์องค์นั้น ๆ ได้ ข้อเท็จจริงบางส่วนซึ่งผู้เขียนเข้าใจว่าจะไม่เป็นที่พอพระทัย หรือสนพระทัยของพระมหากษัตริย์จึงอาจถูกละเว้นได้ง่าย ในกรณีนี้จัดได้ว่าข้อมูลในพงศาวดารได้ผ่านการคัดเลือกมาแล้วขั้นหนึ่งจากผู้บันทึก และพระประสงค์ของกษัตริย์โดยทางอ้อม

ขั้น ๒
ขั้นที่ 2 ดังได้อธิบายแล้วว่า ข้อมูลที่ผ่านการคัดเลือกของผู้บันทึกหรือรวบรวมพงศาวดารเป็นข้อมูลของราชการ ซึ่งบันทึกโดยข้าราชการผู้จัดอยู่ในฝ่ายปกครอง ผู้บันทึกข้อมูลเหล่านั้นคงไม่สามารถบันทึกทุกสิ่งที่เกิดขึ้นได้ การบันทึกจึงจำเป็นต้องคัดเลือกเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์หรือคิดว่ากษัตริย์สนพระทัยหรือเรื่องที่สำคัญ กฎหมายเหตุของพระโหรา กฎหมายเหตุในหอหนังสือ ใบบอก ปุ่มต่าง ๆ และจดหมายเหตุรายวัน การเดินทัพ ฯลฯ ซึ่งใช้เป็นเอกสารขั้นต้นในการบันทึกพงศาวดาร เป็นข้อมูลซึ่งผ่านการคัดเลือกมาแล้วอีก ขั้นหนึ่งโดยผู้บันทึกซึ่งทำหน้าที่จดบันทึกเอกสารนั้น ๆ โดยตรง

แม้ว่าพงศาวดาร จะ บันทึก ขึ้น โดย คัด ลอก จาก เอก สาร ขั้น ต้น (Primary Sources) ต่อ ๆ กันมาโดยแทบไม่มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้

ผิดไปจากเดิม นอกจากในปัญหาที่เกี่ยวกับความคลาดเคลื่อนของศักราช ซึ่งได้เอ่ยถึงแล้ว เนื้อความบางส่วนของพงศาวดารยังมีลักษณะบางอย่างซึ่งมีลักษณะอัตวิสัย (Subjective) อยู่มาก เช่น ในกรณีของการขยายความ ส่วนขยายความของพงศาวดารหลายฉบับให้รายละเอียดต่าง ๆ ส่วนที่เกี่ยวกับกษัตริย์อย่างเหลือเชื่อ (Extreme) เมื่อคำนึงว่าพงศาวดารหลายฉบับเหล่านี้ได้ชำระเพิ่มเติมในสมัยรัตนโกสินทร์ และเท่าที่ทราบ พงศาวดารฉบับก่อนหน้านั้น เช่น ฉบับหลวงประเสริฐ ฉบับ จ.ศ. 1136 หรือ เอกสารอื่นซึ่งอาจใช้ในการชำระ เช่น คำให้การฉบับต่าง ๆ จดหมายเหตุ ไทโร จดหมายเหตุรายวันทัพ ปูม ฯลฯ ล้วนไม่กล่าวถึงรายละเอียดดังกล่าวจึงอาจเป็นไปได้ว่าส่วนขยายความของพงศาวดารเหล่านี้ อาจเป็นการจงใจแต่งขึ้นเพิ่มเติมภายหลังด้วยจุดประสงค์เฉพาะ และจากการตรวจสอบพงศาวดารอยุธยาหลาย ๆ ฉบับจะพบว่า แม้เนื้อความส่วนใหญ่ของพงศาวดารจะคล้ายคลึงกัน แต่มีข้อความหลายตอนซึ่งแตกต่างกันไป และเมื่อได้ศึกษาส่วนที่แตกต่างกันนั้นในรายละเอียดแล้วอาจสรุปได้เช่นกันว่า บางส่วนของพงศาวดารถูกแต่งเพิ่มเติมด้วยเจตนาบางประการ เช่น เนื้อความส่วนใหญ่ของพงศาวดารฉบับจักรพรรดิพงศ์ได้กล่าวถึง กษัตริย์ ในราชวงศ์บ้านพลูหลวงเชิงยกย่องเสมอ เช่น การแสดงความต่อมตัวของพระเพทราชาด้วยการปฏิเสธที่จะไม่ทำพิธีราชาภิเษกทันทีหลังจากพระนารายณ์สวรรคตด้วยการอ้างว่าจะช่วย “รักษาว่าราชการไปพลางกว่าผู้มีบุญจะมีมา” ทำให้พระเพทราชารอดพ้นจากการถูกมองว่าเป็นผู้แย่งราชสมบัติไปได้ ขณะที่พระราชพงศาวดารฉบับอื่นจะแสดงให้เห็นว่า พระเพทราชามีส่วนในการแย่งชิงราชสมบัติจากพระนารายณ์ด้วย และสำหรับกษัตริย์องค์อื่น ๆ ในราชวงศ์บ้านพลูหลวง พระราชพงศาวดารฉบับจักรพรรดิพงศ์ก็ให้ความเป็น

มิตรด้วยอย่างตรงข้ามกับพงศาวดารฉบับอื่น พระเจ้าเสือกลายเป็นกษัตริย์
ซึ่งมีพระบรมเดชานุภาพปรากฏเมืองนครใต้ และทรงทะนุบำรุงพุทธ
ศาสนาเป็นอันดี¹⁰⁹ ขณะที่พระราชพงศาวดารฉบับพระพนรัตน์กล่าวถึง
พระเจ้าเสือว่า

ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน มีพระราชหฤทัยกักขละ
หยาบช้าทำารุณร้ายกาจ ปราศจากกุศลสุจริต ทรงประพฤติพิศิตพระ
ราชประเพณี มิได้มีหิริโอตตปปะ และพระทัยหนาไปด้วยอกุ
ศลลามก มีวิตกในโทสะมุลโมหะมุลเจือไปในจิตสันดานเป็นนิรัน
ตรมิได้ขาด แลพระองค์ทรงเสวยน้ำจันทน์ขาวอยู่เป็นนิจ แล้ว
มักยินดีในการอันสงวสด้วยนางกุมารีอันยังมีได้มี ระดู ถ้าแล
นางโคอดสาหะอคทนได้ ก็พระราชทานรางวัลเงินทองผ้าแพร
พรรณต่าง ๆ แก่นางนั้นเป็นอันมาก ถ้านางโคอดทนมิได้ไซ้
ก็ทรงพระพิโรธและทรงประหารลงที่ประณิมุราประเทศ ให้ถึงแก่
ความตาย แล้วให้เอาโลงเข้ามาใส่ศพนางนั้น ออกไปทางประตู
พระราชวังข้างท้ายสนามนั้นเนื่อง ๆ แลประตูนั้นก็เรียกประตูผี
ออก....¹¹⁰

โดยเฉพาะในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ ซึ่งมีบานแผนกแยก
เนื้อความออกเป็นสองส่วนคือ ตอนต้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1
สร้างกรุงศรีอยุธยาในปี 712 จนถึงสมัยพระเจ้าเสือ และหลังจากนั้น
เจ้าพระยาพิพิธพิชัยได้ “กระทำเรื่องพระนารายณ์เป็นเจ้า กับพระเพทราชา

¹⁰⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพง
ศาวดารอยุธยา,” หน้า 8.

¹¹⁰ พระราชพงศาวดารฉบับพระพนรัตน์, หน้า 575-576,

พระเจ้าเสือ พระบรมโกศ พระเจ้าพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ทำศักราชติดกันไป”¹¹¹ ตามรับสั่งข้อความตอนต้นส่วนที่เกี่ยวกับราชวงศ์บ้านพลูหลวง ก่อนที่พระยาพิพิธพิชัยชำระอาชญาเข็นขันครั่งอยู่ชยาตอนปลาย หรือธนบุรีก็ตามแตกต่างจากข้อความเรื่องเดียวกันซึ่งพระยาพิพิธพิชัยชำระภายหลังมาก เพราะข้อความก่อนที่พระยาพิพิธพิชัยชำระกล่าวถึงพระเพทราชาและกษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวงในแง่ดี และให้ความชอบธรรมแก่การขั่นครองราชสมบัติของพระเพทราชาด้วยการที่พระนารายณ์ “มีรับสั่งโปรดว่าพระเพทราชาเป็นผู้ใหญ่ แล้วปลงราชการแผ่นดินให้พระเพทราชาว่ากล่าวบรรดาขุนนางข้าราชการทั้งปวง”¹¹² แต่ข้อความตอนที่เจ้าพระยาพิพิธพิชัยชำระกลับแสดงการฆ่าฟันผู้ซึ่งร่วมมือแย่งราชสมบัติมาด้วยกัน หรือในรัชกาลพระเจ้าเสือ ฉบับก่อนเจ้าพระยาพิพิธพิชัยชำระกล่าวถึงพระเจ้าเสือว่าได้บำรุงศาสนาย่างมาก ถึงพื่อนพระแสงเป็นพุทธบูชาพระพุทธรูป และไม่มีกรฆ่าฟันพระอนุชา ขณะที่ข้อความตอนที่พระยาพิพิธพิชัยชำระแตกต่างไปตรงกันข้าม และพงศาวดารฉบับอื่น เช่น ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์และฉบับบริติชมิวเซียม ก็กล่าวถึงราชวงศ์บ้านพลูหลวงในทำนองเดียวกัน¹¹³

ความขัดแย้งของเหตุการณ์ และรายละเอียดซึ่งบันทึกไว้ในพงศาวดารเหล่านี้ ทำให้เนื้อความในพงศาวดารส่วนนี้เป็นส่วนซึ่งมีปัญหาในเรื่องความถูกต้องแม่นยำของข้อมูลและการหาข้อเท็จจริง ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการตรวจสอบภายนอกภายในอย่างละเอียด ประกอบกับ หลักฐานร่วมสมัย

¹¹¹ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ, หน้า 425.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 410.

¹¹³ ดูรายละเอียดในนิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์

ในพระราชพงศาวดารอยุธยา.”

อื่นๆ แต่อย่างไรก็ดีภายใต้ปัญหาความแม่นยำถูกต้องของข้อมูล เนื่องจากเป้าหมายบางอย่างของผู้บันทึก ซึ่งหมายถึงทั้งตัวผู้จดบันทึกเอง และพระมหากษัตริย์ผู้บันทึกลง ให้มีการบันทึกหรือชำระพงศาวดาร ได้แทรกข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับทัศนคติ จินตนาการ ความรู้สึก และเจตนาของบุคคลกลุ่มนี้ ตลอดจนบุคลิกนิสัยของเขามีสู่อดีตไว้โดยไม่มีการบันทึกลงเป็นตัวอักษร และยังเป็นแนวโน้มแสดงให้เห็นถึงปัจจุบันในสมัยที่มีการบันทึกหรือชำระพงศาวดารแต่ละฉบับด้วย ซึ่งมีผลให้พงศาวดารมีคุณค่าในฐานะเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) สำหรับพฤติกรรมและความคิด ตลอดจนความรู้สึกที่ไม่ได้บันทึกลงไว้ งานวิจัยของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง "ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพงศาวดารศรีอยุธยา" ยืนยันคุณค่าของพงศาวดาร ในฐานะ เอกสารชั้นต้น ที่กล่าวถึงได้ เป็นอย่างดี พงศาวดารจึงมิใช่ เอกสารที่ให้เฉพาะ ข้อมูลด้านพฤติกรรม ซึ่งบันทึกไว้เท่านั้น แต่ยังมีคุณค่าให้ข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมด้านความคิดที่มิได้บันทึกลงไว้ อีกด้วย

บทสรุป

จากการได้ศึกษาวิวัฒนาการของงานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทย ตั้งแต่สมัยโบราณมาโดยลำดับอาจกล่าวได้ว่า งานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทยก่อนการรับอิทธิพลแนวคิดแบบตะวันตก ในสมัยปรับปรุงประเทศนั้น ประกอบด้วยลักษณะของการเขียนที่แตกต่างกันสามชนิดคือ

1. จารึก อาจจัดเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์สกุลแรกที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์นิพนธ์ของไทย แม้โดยทั่วไปจะเข้าใจกันว่า จารึกมีค่าเป็นเพียงหลักฐานทางประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่เมื่อพิจารณาโดยถี่ถ้วนแล้ว ยังมีจารึกบางกลุ่มซึ่งประกอบด้วยคุณลักษณะบางประการ ที่จัดว่าเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ด้วย กล่าวคือ จารึกได้บันทึกเรื่องราวของอดีตอันไกลและเรื่องราวร่วมสมัยของสังคมในระยะเวลาที่สืบเนื่องกัน โดยตระหนักถึงความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว แม้ว่าเหตุการณ์ที่ปรากฏในจารึกมักเป็นเหตุการณ์ร่วมสมัยมากกว่า จะย้อนกลับไปสู่ออดีต เช่นการเขียนประวัติศาสตร์สกุลอื่น แต่แท้จริงแล้วเหตุการณ์ร่วมสมัยที่จดบันทึกไว้ในจารึกคืออดีต เพราะมนุษย์ไม่อาจจดบันทึกเหตุการณ์ที่ยังไม่ปรากฏขึ้นในลักษณะที่ไม่ใช่การคาดคะเนได้ เช่นจารึกหลักที่ 2 บันทึกเรื่องราวการจารึกแสวงบุญของมหาเถรศรีศรัทธาในดินแดนต่าง ๆ

จารึกหลักที่ 4, 5, 6, 7 กล่าวถึงการผนวชของพระเจ้าลิไทย หรือจารึกหลักที่ 8 กล่าวถึงการไปนมัสการพระพุทธรูปเขาสมณภูของพระเจ้าลิไทย เป็นต้น จารึกเหล่านี้คงจัดทำขึ้นเมื่อเหตุการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้นแล้วอย่างแน่นอน การมีบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ นี้ไว้ย่อมแสดงว่า ผู้คนสมัยนั้นเห็นว่า เหตุการณ์เหล่านี้สำคัญและมีความหมาย พิเศษ บาง อย่าง ต่อเขาจารึกจึงจัดเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเกิดจากการที่มนุษย์ในสังคมนั้น ๆ รู้สึกโน้มน้าวใจที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับตนเอง ชุมชน และชุมชนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในลักษณะที่พยายามจะหาคำตอบและความหมายจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว

จารึกมิใช่ “ปรากฏการณ์” ชั่วคราวในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทย เราพบว่าจารึกหลักแรกจารึกขึ้นประมาณปี พ.ศ. 1835 จากนั้นเราพบจารึกอีก จำนวนหนึ่ง ที่แสดง วิวัฒนาการ การเขียน ประวัติศาสตร์ อย่างเห็นได้ชัดตลอดพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21 ตั้งแต่สำนวนภาษาเรียบวิธีการเขียน การเรียบเรียงถ้อยคำเนื้อหา เป้าหมายตลอดจนหน้าที่ของจารึก เนื้อหาซึ่งเริ่มด้วยเรื่องราวของผู้นำชุมชน จะขยายตัวไปสู่ชุมชนส่วนรวม และชุมชนอื่น ๆ ข้างเคียง ภาษาที่เรียบง่ายเปลี่ยนไปเนื่องจากอิทธิพลที่ได้รับจากสังคมภายนอก รูปประโยคและการเรียบเรียงถ้อยคำตลอดจนการใช้ศัพท์ซับซ้อนขึ้นตามระบบความคิด เพื่อรับใช้โครงสร้างทางสังคม การเมือง การปกครอง เป้าหมายและหน้าที่ของจารึกก็วิวัฒนาการไปตามสภาวะแวดล้อมอื่น ๆ เช่นกัน แม้ว่าต่อมาการบันทึกประวัติศาสตร์แบบจารึกจะเสื่อมลง และเกิดความสนใจที่จะบันทึกประวัติศาสตร์ไว้ในรูปแบบอื่นแทน แต่ลักษณะบางประการของการเขียนประวัติศาสตร์แบบจารึกซึ่งวิวัฒนาการมาเกือบตลอด 200 ปี มิได้สูญไปโดยสิ้นเชิง หากได้สืบทอด

สู่การบันทึกประวัติศาสตร์รุ่นหลังและวิวัฒนาการไปตามลำดับ

2. ตำนาน แม้ว่าตำนานจะมีลักษณะร่วมของนิทานพื้นบ้าน และบันทึกประวัติศาสตร์ศาสนาอยู่บ้างก็ตามที แต่เมื่อพิจารณาโดยตลอดแล้วจะเห็นว่า ตำนานจับบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องกัน เหตุการณ์ที่บันทึกลงไว้ในตำนานได้ผ่านการคัดเลือกแล้วว่าสำคัญสำหรับผู้คนสมัยนั้น เช่น เรื่องของนางจามเทวีและเมืองหริภุญไชย เรื่องพระเจ้าอาทิตย์ราชพบพระธาตุ เรื่องขุนเจืองธรรมิกราช เรื่องพระยามังราย เรื่องการประดิษฐานของพุทธศาสนาที่วัดสังกัสโร ในลานนาไทย เป็นต้น เรื่องราวที่บันทึกไว้แสดงให้เห็นถึงพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ของผู้คนสมัยนั้น ในอันที่พยายามจะเข้าใจว่าสังคมของตนได้กลายมาจากอดีตเช่นไร และตระหนักถึงความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ต่าง ๆ ในอดีตบนพื้นฐานของกาลเวลา ตำนานมักบรรจุสิ่งที่เรียกว่าโลกทรรศน์ของผู้คนสมัยนั้นลงไปด้วย ทำให้เหตุการณ์ที่บันทึกลงไว้ในตำนานเกิดจากระบบความคิดที่แตกต่างจากปัจจุบันและยากแก่การติดตาม ตำนานเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่ถือกำเนิดมาใกล้ชิดกับมนุษย์ที่สุด เพราะเกิดจากคำบอกเล่าเก่าแก่ ซึ่งอาจมีเค้าความจริงหรือสร้างขึ้นจากมโนภาพและความนึกคิดตามอุดมคติ ตำนานจึงผนวกเอาความเชื่อ ทศกัณฐ์ และประสบการณ์ของสังคมเข้าไปมากกว่างานเขียนทางประวัติศาสตร์ ประเภทอื่น และเมื่อมีการบันทึกตำนานลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว โลกทรรศน์ที่ปรากฏในตำนานยังคงมีอยู่และพัฒนาไปตามกาลเวลา ประกอบกับอิทธิพลทางพุทธศาสนาและวัฒนธรรมจากภายนอกช่วยให้ การเขียน ประวัติศาสตร์แบบตำนานพัฒนาขึ้น โดยมีการผสมกันระหว่างตำนานแบบเดิมซึ่งเติบโตมาจากเรื่องเล่าประจำถิ่น กับตำนานแบบพุทธศาสนาซึ่งรับแบบอย่างมา

จากลังกา เรากำหนดระยะเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดที่แน่นอนของตำนานไม่ได้ แต่จากการประมาณอย่างหยาบที่สุด การเขียนประวัติศาสตร์สกุลตำนานอาจเริ่มต้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 อันเป็นระยะเวลาที่การเขียนประวัติศาสตร์สกุลจารึกรุ่งเรืองอย่างมาก และคงเสื่อมลงประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 5 แห่งรัตนโกสินทร์จะมีการฟื้นฟูการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานอีก แต่เป็นผลงานซึ่งไม่อาจทัดเทียมตำนานซึ่งเขียนไว้แต่ก่อนได้ และส่วนใหญ่เป็นแต่การรวบรวมตำนานเก่า ๆ เท่านั้น

3. พงศาวดาร ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นยุคเสื่อมของการเขียนประวัติศาสตร์สกุลจารึกและเป็นยุครุ่งโรจน์ของการเขียนประวัติศาสตร์สกุลตำนาน ในราชสำนักอยุธยามีการเขียนประวัติศาสตร์ใหม่ ซึ่งมีศูนย์กลางของเรื่องอยู่ที่พระมหากษัตริย์ การเขียนประวัติศาสตร์แบบนี้รู้จักกันในนามของพงศาวดาร แม้ว่าเนื้อเรื่องของพงศาวดารจะเน้นที่องค์พระมหากษัตริย์จนเกือบจะกลายเป็นบันทึกเรื่องราวของพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาจากสภาพการเมืองการปกครองและสังคมสมัยนั้นแล้ว อาจเข้าใจได้ว่าเรื่องราวของกษัตริย์ที่บันทึกไว้ในพงศาวดารก็คือประวัติศาสตร์ของรัฐ ในฐานะที่กษัตริย์คือผู้ทรงอำนาจสูงสุดในการปกครอง และทรงเป็นสถาบันสูงสุดในสังคม พระองค์จึงทรงเป็นตัวแทนของรัฐในทุกกรณี ประวัติของพระองค์จึงเป็นประวัติศาสตร์ของรัฐด้วย ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของผู้บันทึก พงศาวดาร จึงแวดล้อมอยู่เฉพาะเรื่องของกษัตริย์ รัฐ การเมือง และการปกครองเป็นส่วนใหญ่ ความสืบเนื่องของเหตุการณ์ในพงศาวดารจะตั้งอยู่บนรากฐานของการลำดับเวลาเท่านั้น เราแทบมองไม่เห็นสำนักพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ของผู้บันทึกพงศาวดาร ในอันที่จะพยายามทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ที่สืบ

เนื่องกัน ประวัติศาสตร์ของผู้บันทึกพงศาวดารแท้จริงคืออดีตซึ่งถูกสร้างขึ้นใหม่ตามความประสงค์ของฝ่ายการปกครองด้วยจุดประสงค์ใฝ่ใจประสงค์หนึ่งหรือมากกว่านั้น และเมื่อสร้างขึ้นมาแล้วอดีตนั้นก็ยังคงเป็นอดีตซึ่งตัดขาดจากปัจจุบันของเขาเอง ประวัติศาสตร์จึงอาจเป็นบทเรียน เป็นตำราทางการเมือง การปกครอง ประเพณี ฯลฯ สำหรับผู้คนสมัยนั้น โดยเฉพาะชนชั้นปกครอง แต่ประวัติศาสตร์ไม่มีความหมายเป็นกระบวนการของชีวิตที่เคยมีชีวิตและใกล้ชิดกับมนุษย์ ขอบเขตของประวัติศาสตร์สำหรับผู้บันทึกพงศาวดารจึงค่อนข้างจำกัดไปในแง่

วิธีการเขียนประวัติศาสตร์ของสกุลพงศาวดารที่เห็นได้ชัดคือการใช้อักษรประกอบการเขียนซึ่งมักเป็นอักษรของรัฐบาล เช่น จดหมายเหตุ โหร จดหมายเหตุรายวันทัพ ปฐม ฎหมายต่าง ๆ หนังสือพงศาวดาร เป็นต้น การใช้เอกสารราชการเหล่านี้ทำให้ข้อมูลในพงศาวดารถูกต้องแม่นยำในระดับหนึ่ง แต่ขณะเดียวกันภาพทางประวัติศาสตร์ที่ได้จากข้อมูลเหล่านี้ อาจไม่บริสุทธิ์นัก เพราะมันได้กลายรูปมาจากการคัดเลือก ตัดทอน รวบรวม ด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน ความลำเอียงของผู้บันทึกพงศาวดารและเหตุผลซึ่งอยู่สูงกว่านั้น อาจเป็นสาเหตุทำให้ข้อมูลที่ได้จากพงศาวดารนำเคลือบแคลงเช่นกัน ข้อมูลที่ได้จากพงศาวดารจึงเป็นข้อมูลที่ต้องการการตรวจสอบอย่างถี่ถ้วน แม้่ววิธีการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารจะมีข้อบกพร่องอยู่ไม่น้อย แต่วิธีการดังกล่าวก็เป็นที่ยอมรับมาตลอดสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น

**ความสับสนในงานเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบจารึก คำ
นาน และพงศาวดาร**

ความเจริญเติบโตและวิวัฒนาการของงานเขียนทางประวัติศาสตร์

ไทย ได้เกิดขึ้นทยอยกันมาเป็นลำดับในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน คือระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19, 20 และ 21 แม้ว่าสภาวะแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ จะทำให้แนวทางการเขียนประวัติศาสตร์ไทยแตกต่างกันอย่างไรก็ตาม แต่ความสืบเนื่องของงานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทยในจารึก ตำรานานและพงศาวดาร ยังพอสังเกตเห็นได้อยู่ ความสืบเนื่องที่ว่านี้คือความสืบเนื่องของวัฒนธรรมเก่า ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยและเป็นพื้นฐานสำคัญที่ช่วยให้เข้าใจวิวัฒนาการของการเขียนประวัติศาสตร์ไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

1. เนื้อหา เนื้อหาที่สำคัญที่สุดในการเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบเก่า คือ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ แต่ร่องรอยความสืบเนื่องของการบันทึกประวัติศาสตร์ไทยที่เห็นได้ชัดเจนในตำนานเนื้อหา คือ ลักษณะของการบันทึกลำดับเชื้อสายและวงศ์วาน ซึ่งเริ่มด้วยการพรรณนาอัตชีวประวัติของผู้นำและบรรพบุรุษ เช่นในจารึกหลักที่ 1, 2, 62 และหลักอื่นๆ ที่มีกอบรรพบุรุษเพื่อสร้างความชอบธรรมและยืนยันสิทธิบางประการในสังคม แม้ลักษณะการลำดับตระกูลวงศ์ในจารึกจะเป็นไปอย่างแคบๆ เพียงสองสามชั่วคนก็ดี แต่การลำดับตระกูลวงศ์นี้ได้ปรากฏอยู่โดยตลอดในจารึก ความสืบเนื่องนี้จะเห็นได้ชัดเจนในตำนานในลักษณะซึ่งพัฒนาขึ้นกว่าจารึกมาก แม้ว่าตำนานจะบรรจุเอาโลกทรรศน์ ความเชื่อ ค่านิยม และประสบการณ์ของสังคมลงไว้อย่างมาก แต่เรายังคงมองเห็นลักษณะการลำดับตระกูลวงศ์อย่างชัดเจนทั้งในด้านกว้างและลึก เช่น การลำดับตระกูลวงศ์ของสิงหนวัติต่อกันมา 45 วงศ์ การลำดับตระกูลวงศ์ของลวจังกราช 22 วงศ์ ถึงพระยามังราย และลำดับเชื้อสายของพระยามังรายต่อไปอีก 15 ราชวงศ์ เป็นต้น การลำดับตระกูลวงศ์ในตำนานนี้ขยายกว้างกว่าชุมชนเล็กๆ เช่น เมืองสุโขทัย หรือศรีสัชนาลัยในจารึก แต่

สะท้อนความสัมพันธ์ของลำดับวงศ์ตระกูลต่าง ๆ ระหว่างรัฐด้วย เช่น ในพงศาวดารล้านช้าง กล่าวถึงขุมบุญม ลงมาปกครองมนุษย์แล้วส่งลูกหลานไปสร้างเมืองห้าเมืองคือ สิบสองพันนา ลานนา หัวพันทั้งห้าทั้งหก อโยธยา และมอญ เป็นต้น การลำดับตระกูลวงศ์ในตำนานนอกจากเป็นไปเพื่อยืนยันสิทธิทางสังคมและการเมืองแล้ว ยังเป็นไปในรูปของการย้อนกลับไปสู่ออดีตเพื่อสืบสาวกำเนิดของเผ่าพันธุ์ และชุมชนด้วย และเช่นเดียวกับในพงศาวดารเหนือหาที่เน้นกษัตริย์เป็นศูนย์กลาง คือบันทึกลำดับราชตระกูลวงศ์ซึ่งพัฒนาจากการลำดับวงศ์ตระกูลของบรรพบุรุษในจารึกและลำดับวงศ์วานในตำนานนั่นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพงศาวดาร เราจะพบการลำดับกษัตริย์ตามรัชกาลอย่างเคร่งครัด ลำดับราชสกุลวงศ์ในพงศาวดารจึงเป็นการลำดับกษัตริย์ที่ครองราชสมบัติสืบ ๆ กันมา มากกว่าจะสนใจในเรื่องของเผ่าพันธุ์ หรือวงศ์วานเช่นในตำนาน แม้ว่ากษัตริย์เหล่านั้นจะไม่ใช่อกษัตริย์ในราชวงศ์เดียวกันก็ตาม แต่นั่นมิใช่สิ่งสำคัญ ที่สำคัญคือพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่ง หมายความว่าทรงคุณสมบัติและสำคัญพอในการลำดับเข้าเป็นส่วนหนึ่งของทำเนียบกษัตริย์แล้ว ลักษณะการลำดับตระกูลวงศ์ในจารึกและตำนานซึ่งเน้น การสืบ สกุลเปลี่ยน ไปใน พงศาวดารเพราะการสืบสกุลมีความหมายน้อยกว่าการเป็นกษัตริย์ซึ่งทรงสำคัญ ในฐานะเป็นประวัติศาสตร์ของรัฐ ประกอบกับการสืบต่ออำนาจของอยุธยา มักข้ามราชวงศ์กันบ่อย ๆ ราชวงศ์ที่สืบอำนาจไปถือว่าสิ้นบารมี ราชวงศ์ก่อนซึ่งมีบุญพอกที่จะเป็นกษัตริย์ได้ยอมรับกันอย่างง่าย ๆ เพราะถือว่ากษัตริย์คือตัวแทนของเทวะในโลกมนุษย์ ฉะนั้นแม้ว่ากษัตริย์จะต่างวงศ์กันอย่างไรก็อาจ ลำดับสืบกันมาได้ ในฐานะตัวแทนของเทวะ กษัตริย์แต่ละองค์ย่อมสัมพันธ์กันอยู่แล้ว

นอกจากเรื่องการค้าบ่วงศ์แล้ว ในจารึกแทบทุกหลักเราจะพบ เนื้อหาส่วนหนึ่งมุ่งเน้นเกี่ยวกับการทำบุญ โดยเฉพาะการสร้างและปฏิสังขรณ์ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุในพุทธศาสนา เนื้อหาส่วนหนึ่งของจารึกจะบันทึกรายละเอียดทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญลงไว้ เช่น รายนามผู้ร่วมทำบุญ ถุภษยาม การประกอบพิธี การกัลปนาอภิศสังของ ผู้คน ทรัพย์สมบัติให้วัด เป็นต้น แม้เมื่อจารึกสูญความนิยมไปแล้ว เนื้อหาส่วนนี้ยังปรากฏอยู่ในการเขียนตำนาน โดยเฉพาะตำนานปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ เรายังพบบันทึกรายละเอียดทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญไว้ในลักษณะเดียวกัน แต่มีการพัฒนาขึ้นในแง่ของการมุ่งแสดงประวัติความเป็นมาของปูชนียสถานและปูชนียวัตถุนั้น ๆ โดยมีผูกเรื่องขึ้นใหม่เกี่ยวข้องกับประวัติพุทธศาสนาในอดีตและดังกา ตำนานปูชนียสถานและวัตถุจึงมีลักษณะเป็นการแสดงประวัติมากกว่าเป็นเอกสารกรรมสิทธิ์เช่นจารึก และเมื่อการเขียนตำนานเสื่อมลงเรื่องราวส่วนหนึ่งของจารึกและตำนานยังคงสืบเนื่องสู่การเขียนพงศาวดาร โดยพัฒนาไปตามศูนย์เรื่องของพงศาวดาร รายละเอียดที่บันทึกไว้ในพงศาวดารจึงมักเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และพระราชอำนาจมากกว่าศาสนา เช่นบัญญัติรายพระนามเจ้านาย ชื่อขุนนาง เครื่องยศขุนนาง ระวังข้างต้น ระวังม้านัน เรือพระที่นั่ง พระราชพิธีและแบบแผนต่าง ๆ ในราชสำนัก จารึกการบันทึกรายละเอียดดังกล่าวนี้ยังคงอยู่ตลอดมา แม้ในสมัยที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกแล้วก็ตาม

2. ความเชื่อ มีความเชื่อสำคัญประการหนึ่งในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทยแบบเก่า นั่นคือความเชื่อเกี่ยวกับโชคลาง ปาฏิหาริย์ และปรากฏการณ์ผิดธรรมชาติ ซึ่งเริ่มปรากฏให้เห็นบ้างในจารึก เช่น การกล่าวถึงปาฏิหาริย์ของพระบรมธาตุในจารึกหลักที่ 2 การบันทึกว่าแผ่นดินไหว

เมื่อครั้งพระเจ้าลิไทยเสด็จออกผนวช ในจารึกหลักที่ 4, 5, 6 เป็นต้น ไม้
 ว่าความเชื่อเหล่านี้จะมีความหมายพิเศษอย่างไรหรือไม่ก็ตาม ความเชื่อดัง
 กล่าวได้พัฒนาสูงสุดในงานเขียนประเภทตำนาน เราจะพบว่าอิทธิปาฏิหาริย์
 สังกัศลิตร์ และปรากฏการณ์ธรรมชาติคือ “ความจริง” ที่กลายเป็นส่วน
 หนึ่งของกฎธรรมชาติ ซึ่งควบคุมสรรพสิ่งในโลกให้ดำรงอยู่ ดังจะเห็นว่า
 ผู้บันทึกตำนานจะใช้ความเชื่อและโลกทรรศน์ดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งในการ
 พยายามหาเหตุผลและ อธิบาย เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเสมอ ประกอบ
 กับความเชื่อในกฎแห่งกรรมและหลักกรรมในพุทธศาสนา ปาฏิหาริย์ และ
 ปรากฏการณ์ผิธรรมชาติในตำนานจึงไม่ได้เป็นเพียงส่วนประกอบของเรื่อง
 ราวทั้งหมดที่ปรุงแต่งขึ้นด้วยจุดประสงค์ใดจุดประสงค์หนึ่งโดยเฉพาะ แต่
 ได้กลายเป็นเหตุผลที่เป็นจริงสำหรับเขา ที่ใช้อธิบายและทำความเข้าใจความ
 เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จนไม่อาจแยกสิ่ง ที่เกิดขึ้นจริง ออกจากความ เชื่อพัน
 ฐานดังกล่าวได้ ความเชื่อนี้สืบต่อมาแม้ในการเขียนพงศาวดาร โดยเชื่อว่า
 โชคกลางและปาฏิหาริย์หรือเหตุการณ์ผิธรรมชาตินี้อาจมีอิทธิพลต่อชีวิต โดย
 เฉพาะปรากฏการณ์ในท้องฟ้า เราจะพบบันทึกเหล่านี้ในพงศาวดารอย่าง
 ค่อนข้างสม่ำเสมอ แต่ปรากฏการณ์และเหตุอัศจรรย์เหล่านี้มิได้จดไว้ด้วย
 ความเชื่อที่เปี่ยมล้นเช่นในตำนาน เพราะปาฏิหาริย์และเหตุอัศจรรย์เหล่านี้
 มักเกิดจากเจตนาปรุงแต่งขึ้นเพื่อเสริมพระราชอำนาจของกษัตริย์โดยเฉพาะ
 มิฉะนั้นก็อาจบันทึกไว้เพื่อเป็นเหตุบอกโชคกลาง หรือเกิดจากการสังเกตของ
 ผู้สนใจซึ่งจดบันทึกไว้และกลายมาเป็นข้อมูลในการบันทึกพงศาวดาร ซึ่งผู้
 บันทึกพงศาวดารได้คัดลอกรวบรวมลงไว้ต่อ ๆ มาโดยไม่พยายามนำความ
 เชื่อดังกล่าวอธิบายหรือทำความเข้าใจเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัวแต่อย่าง

โต นิมิตร์ายที่เกิดขึ้นก่อนกรุงศรีอยุธยาแตกจึงต่างกันกับเหตุการณ์เมื่อบ้านเมืองล่มเป็นหนองในตำนานแม้ว่าจะมีเหตุการณ์ผิดธรรมชาติเป็นส่วนประกอบอยู่เช่นกัน เพราะในตำนานนั้นบ้านเมืองล่มเป็นหนองด้วยพระราชประพตติไม่เป็นธรรม ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายกฎธรรมชาติ บ้านเมืองจึงถูกทำลาย แต่ในพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยาถูกทำลายลงเพราะกษัตริย์ในราชวงศ์บ้านพลูหลวงสนับารมีจึงเกิดนิมิตร์ายให้ปรากฏ นิมิตท์ปรากฏนั้นเพียงเครื่องยืนยันความเสื่อมของราชวงศ์นั้นเท่านั้น สำหรับผู้บันทึกพงศาวดาร “เหตุผล” และ “ความจริง” กับปรากฏการณ์ที่ว่าจึงเป็นคนละเรื่องกัน อย่างไรก็ตามแม้จะมี ความแตกต่างกันในด้านการใช้ความเชื่อและปรากฏการณ์ผิดธรรมชาติในงานบันทึกต่างประเภท แต่ความเชื่อในปรากฏการณ์ผิดธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์คงต่อเนื่องมาโดยตลอดในงานเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบเก่า

3. วัฒนธรรมพุทธศาสนา ความสัมพันธ์ทางศาสนา

ระหว่างอาณาจักรไทยต่าง ๆ และลังกาทั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เป็นผลให้มีการรับเอาแนวความคิด ระเบียบวิธีการบันทึกประวัติศาสตร์แบบพุทธศาสนาของลังกามาใช้ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทยดังเช่นมีการรับเอาเรื่องราวและแนวความคิดทางพุทธศาสนามาเป็นเค้าโครงเรื่องหรือเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ ในจารึกหลักที่ 2, 3, 7, 8 ฯลฯ ปรากฏร่องรอยของการนำพุทธประวัติและการเผยแพร่พุทธศาสนาตลอดจนการประดิษฐานพุทธศาสนา ในอาณาจักรสุโขทัยเป็นส่วนหนึ่งของการจารึกเรื่องราวทั้งหมด ในตำนานโดยเฉพาะตำนานฝ่ายวัดมีลักษณะของการเลียนแบบการบันทึกประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของลังกาอย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังมีการใช้ตำราและคัมภีร์ทางศาสนา จำนวนมากเป็นเอกสารชั้นต้นในการบันทึก ตำนานฝ่ายวัดจึงประกอบด้วยสามส่วน คือ การสะสมบารมีของ

พระโพธิสัตว์ พุทธประวัติ และเรื่องราวการขยายตัวของพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ จนถึงสุวรรณภูมิ และเมื่อถึงส่วนที่เกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมือง ศาสนายังคงมีความสำคัญเป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์บ้านเมือง แม้ในตำนานฝ่ายเมืองจะมองเห็นโครงเรื่องที่อ่านไม่ชัดเจน แต่ยังคงมองเห็นความสำคัญของศาสนาในฐานะส่วนหนึ่งของเรื่องบ้าง สำหรับพงศาวดารแม่จันจะเน้นประวัติศาสตร์ของกษัตริย์เป็นโครงเรื่อง ก็ยังมีการตัดโครงเรื่องส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์สากล และรับเฉพาะตอนสุดท้ายที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมพุทธศาสนา คือ กล่าวถึงเหตุการณ์บ้านเมืองพร้อม ๆ กับเรื่องราวทางศาสนาใช้ในมุมที่แคบกว่า คือสนใจเฉพาะความรุ่งเรืองของศาสนาในเมืองหลวงโดยผ่านพระมหากษัตริย์ ในลักษณะที่ด้อยความสำคัญกว่าองค์พระมหากษัตริย์ คือเป็นเพียงส่วนหนึ่งของพระราชกรณียกิจมิใช่ส่วนหนึ่งของเรื่องทั้งหมด

4. ลักษณะของธรรมราชา ธรรมราชาเป็นลักษณะของพระราชาในอุดมคติมาแต่สมัยโบราณ เราพบลักษณะของธรรมราชาในการบันทึกประวัติศาสตร์ไทยครั้งแรกในจารึก ซึ่งอธิบายลักษณะของพระราชาที่ชื่อว่า “เป็นเจ้าเป็นขุนเนนด้วยกำลัง เป็นราชชอบด้วยทศพิชราชธรรม” แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการเป็นพระราชาว่าต้องประกอบด้วยอำนาจและธรรม ซึ่งหมายถึงการนำธรรมมาใช้ในการปกครอง และยังเกี่ยวข้องกับทัศนคติที่จะสร้างความยุติธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย ความเป็นธรรมของพระราชาในจารึกและตำนานประกอบขึ้นจาก กษัตริย์ผู้ธรรมประพฤติธรรมและอุปถัมภ์ศาสนา โดยเชื่อว่าเป็นหลักสำคัญที่สุดในการปกครองและความอยู่รอดของบ้านเมือง ธรรมราชาจึงเป็นกติกากองสังคมเป็นส่วนหนึ่งของกฎธรรมชาติที่ทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองต้องยอมรับ

ร่วมกัน ต่อมาเมื่ออำนาจของกษัตริย์เพิ่มมากขึ้น ลักษณะของธรรมราชาได้ขยายตัวออกเป็นแนวคิดเรื่องมหาบุรุษ ซึ่งผนวกเอาลักษณะของผู้มีบุญและคุณสมบัติพิเศษเหนือคนธรรมดาเข้าไว้ด้วย พระราชาจึงไม่ถูกเน้นในเรื่องธรรมเท่านั้น แต่จะต้องเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ด้วย ความเปลี่ยนแปลงนี้แสดงร่องรอยการวิวัฒน์ของสถาบันกษัตริย์ซึ่งเริ่มมีอำนาจมากขึ้น และได้สร้างลักษณะใหม่ ของ พระราชา โดย นำแนวคิดเรื่องเทวราชาเข้ามาร่วมไว้ด้วย ความเปลี่ยนแปลงนี้ ได้ กลายเป็น ปรัชญา ใหม่ ในการ จัดบันทึก พงศาวดาร กล่าวคือ ทำให้พระราชาเป็นผู้บันดาลเหตุการณ์ทุกอย่างในประวัติศาสตร์ เพราะทรงเป็นผู้มีอำนาจอย่างไม่มีขอบเขตในฐานะสมมุติเทพผู้แทนของพระเป็นเจ้าในโลกมนุษย์ ผู้เขียนพงศาวดารจึงมองเหตุการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้น โดยผ่านพระมหากษัตริย์ ประคองว่าเหตุการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้นจากเจตจำนงของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ทฤษฎีวีรบุรุษซึ่งคลี่คลายจากธรรมราชา ในจารึกและตำนานมีผล ต่อ การเขียน ประวัติศาสตร์ สกฤตพงศาวดาร มาโดยตลอด

ความสับสนของวัฒนธรรมเก่า ใน การเขียน ประวัติศาสตร์ ไทย ทั้งสี่ประการซึ่งส่งผ่านต่อ ๆ มาในงาน เขียน ประวัติศาสตร์ ไทยแต่ละชนิด และแต่ละสมัยนั้น มีอิทธิพลต่อการเขียนประวัติศาสตร์ไทยยุคใหม่ไม่น้อย แม้ว่าการเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบเก่าจะเสื่อมไป เมื่อวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา มีอิทธิพลต่องานเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบใหม่ก็ตาม วัฒนธรรมเก่าซึ่งวิวัฒนาการมาเป็นเวลายาวนานยังคงสืบทอดต่อมาอีกระยะหนึ่ง และได้ผสมผสานไปกับแนวความคิดใหม่จนกลายเป็นพื้นฐานสำคัญของการเขียนประวัติศาสตร์ไทยสกุลใหม่ในที่สุด.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

จารึกยุคกลาง

จารึกสุโขทัย

จารึกหลักที่ 2 จารึกวัดศรีชุม กล่าวถึงประวัติของพระมหาเถรศรีศรีทวาราชจุฬามณี ศรีรัตนลังกาทวีปมหาสามีเป็นเจ้า เหตุการณ์ก่อนพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ครองกรุงสุโขทัย การจารึกแสวงบุญของพระมหาเถรศรีศรีทวาร และ การกระทำปาฏิหาริย์ของพระธาตุ สันนิษฐานว่าพระมหาเถรศรีศรีทวารเป็นผู้ให้ทำจารึกหลักนี้ขึ้น อาจจะมีพิมพ์จารึกด้วยตนเองเป็นบางตอน เพราะบางตอนใช้สรรพนามว่า กู บางตอนเอ่ยนามพระมหาเถรโดยตรง ดร. ประเสริฐ วัฒนคร ให้ความเห็นว่าจะเขียนหลังปี 1884 เพราะในจารึกกล่าวถึงพระทันตธาตุเมืองกำพลไคล์เมืองแคนดิก (CANDY) ซึ่งเมืองนี้เคยเป็นเมืองหลวงของลังกาประมาณปี 1884 จารึกหลักนี้จึงอาจจารึกในสมัยพระเจ้าเลอไทย หรือพระเจ้าจันทราม หรือเลยเข้ามาในสมัยพระเจ้าลิไทตอนต้น ๆ

จารึกหลักที่ 3 จารึกนครชุม คาดว่าจารึกประมาณปี 1900

ว่าด้วยพระเจ้าลิไทย โปรดให้ประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุ และปลุกพระศรีมหาโพธิจากลังกาทวีป การตักเตือนให้เร่งทำบุญกุศลเมื่อยังมีศาสนาคำสรรเสริญพระมหากษัตริย์ว่าอยู่ในทศพิธราชธรรม และเป็นธรรมิกราช ในที่สุดกล่าวถึงศิลาจารึกและรอยพระพุทธรูปต่าง ๆ ที่พระมหากษัตริย์ราชวงศ์สร้าง

จารึกหลักที่ 4 จารึกวัดป่ามะม่วง จารึกด้วยภาษาเขมร จำนวนที่ 1 กล่าวถึงพระเจ้าลิไทยเสด็จจากนครศรีสัชนาลัยไปปราบจลาจลในกรุงสุโขทัย ปี 1890 และทำพิธีราชาภิเษก การยกย่องเกียรติพระเจ้าลิไทย การประดิษฐานรูปพระอิศวร พระนารายณ์ และพระคเณศในเทวาลัยมหาเกษตรป่ามะม่วง จำนวนที่ 2 สรรเสริญพระเจ้าลิไทยว่าทรงรู้ศิลปานุศิลป์ทั้งปวง การต้อนรับพระมหาสามีสังฆราช และการออกผนวช จำนวนที่ 3 อ่านไม่ได้ความ จำนวนที่ 4 เป็นคำตักเตือนให้คนเร่งทำบุญ

จารึกหลักที่ 5 จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย อักษรไทย เนื้อความเป็นเรื่องเดียวกับจารึกหลักที่ 4 แต่สั้นกว่า เชื่อว่าจารึกพร้อมจารึกหลักที่ 4 จารึกหลักที่ 5 นี้ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าลิไทยเสด็จปราบจลาจลและการประดิษฐานรูปพระอิศวรพระนารายณ์ และเรื่องการปลุกต้นไม้มะม่วงมีแต่ในจารึกหลักที่ 5

จารึกหลักที่ 6 จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษามคธ เป็นคาถาซึ่งพระมหาสามีสังฆราชได้แต่งสรรเสริญพระเกียรติยศพระเจ้าลิไทยซึ่งเสด็จออกผนวช

จารึกหลักที่ 7 จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย อ่านได้ความเฉพาะจำนวนที่ 2 และ 4 เรื่องการสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ในวัดป่ามะม่วงของพระเจ้าลิไทย เมื่อทรงผนวช จำนวนที่ 4 กล่าวถึงเรื่องมรณสติญาในอนาคตกาล

จารึกหลักที่ 8 จารึกภูเขาสมนภูฏ ตำบลที่ 1 และ 2 เป็นการสรรเสริญบูชาพระพุทธบาท ตำบลที่ 3 กล่าวถึงการปราบหัวเมืองทางด้านตะวันออกของพระเจ้าลิไทย การเสด็จมาประทับสองแคว 7 ปี และอาณาเขตเมืองสุโขทัยที่ขยายออกในสมัยนั้น ตำบลที่ 4 การไปนมัสการพระพุทธบาทของพระเจ้าลิไทยและโปรดให้จารึกศิลาขึ้น

จารึกหลักที่ 9 จารึกวัดป่าแดง จารึกเมื่อ พ.ศ. 1949 ด้วยอักษรขอมเป็นเรื่องของพระสังฆปริณายก นามว่าพระบรมครูตีโลกติลกะติรัตน ฯ เจ้าคณะอรัญญาวาสี ได้ตั้งพระมงคลวิลาสมหาเถร เป็นเจ้าอาวาสวัดกัลยาณवनาราม เป็นครั้งที่ 2 และเรื่องพระมหาธรรมราชาที่ 1 ยกพลไปเมืองแพร่ พ.ศ. 1902-1903

จารึกหลักที่ 10 จารึก จศ. 766 จารึกด้วยภาษาไทยและภาษามคธ เป็นเรื่องของท่านเจ้าฟ้าพันสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ในเขลียง สองแคว เชียงใหม่ และสุโขทัย

จารึกหลักที่ 11 จารึกวัดเขากบ สันนิษฐานว่าจารึกระหว่างปี 1900-1904 ตำบลที่ 1 กล่าวถึงการสร้างรามเจดีย์และวิหาร เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้พระยาพระรามผู้เป็นน้อง ตำบลที่ 2 ไม่ปรากฏว่าเป็นชื่อผู้ใด ได้บำเพ็ญกุศลต่าง ๆ แล้วไปเที่ยวแสวงหาพระธาตุจนถึงอินเดียและลังกา เนื้อความเป็นเรื่องเดียวกับหลักที่ 2

จารึกหลักที่ 12 จารึกรอยพระพุทธยุคลบาท กล่าวถึงการสร้างพระพุทธบาทโดยพระสังฆนายกฝ่ายอรัญญาวาสี ชื่อสิริสุเมธังกร ด้วยพระราชานุญาตของพระมหาธรรมราชาที่ 2

จารึกหลักที่ 13 จารึกบนฐานพระอิศวร กล่าวถึงเจ้าพระยาศรีธรรมมาไสยกประดิษฐานรูปพระอิศวร และการบำเพ็ญกุศลอื่น ๆ

จารึกหลักที่ 37 จารึกบนฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยสัมฤทธิ์ คำจารึกเป็นอักษรและภาษาไทยหนึ่งบรรทัดว่า “พระเป็นเจ้าองค์นี้ ทิศ ไสหง นางแก้วสถาปก”

จารึกหลักที่ 38 จารึกกฎหมายลักษณะโจร ในประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 ของคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี อธิบายว่าจารึกหลักนี้เป็นจารึกสุโขทัย แต่ปัจจุบันจากการอ่านและค้นคว้าเพิ่มเติมมีผู้คิดว่าจารึกหลักที่ 38 นี้ น่าจะเป็นจารึกอยุธยามากกว่า

จารึกหลักที่ 40 จารึกเจดีย์น้อยวัดพระมหาธาตุ เป็นคำสัตยาธิษฐานระหว่างหน้าและหลานจารึกไว้ฝ่ายละด้าน ดร. ประเสริฐ ณ นคร สันนิษฐานว่า หลานคือพระบรมไตรโลกนาถ และหน้าอยู่ที่สุโขทัยคือพระมหาธรรมราชาที่ 4 สัญญาจะไม่ทำอันตรายหลาน เมื่อมาไหว้พระธาตุของพระมหาธรรมราชา (ลิไทย)

จารึกหลักที่ 45 จารึกภาษาไทย จศ. 754 เป็นเรื่องการทำสัตย์สาบานระหว่างผู้เป็นใหญ่ในกรุงสุโขทัยเจ้าเมืองน่านเมื่อ พ.ศ. 1935

จารึกหลักที่ 46 จารึกวัดตาเถรซึ่งหนึ่ง กล่าวถึงสมเด็จพระราชชนนีศรีธรรมราชมาดา และสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิบดีศรีสุริยวงศ์ ผู้เป็นโอรสได้ทำสงครามแล้วเสวยราชย์ในกรุงสุโขทัย แล้วสมเด็จพระราชชนนี ศรีธรรมราชมาดา ได้นิมนต์สมเด็จพระมหาศรียกติกจากกำแพงเพชร มาสร้างวัดชื่อศรีพิจิตรกิตติกลาราม ไม่ทราบว่าเป็นขึ้นเมื่อไร แต่กล่าวถึงเหตุการณ์สิ้นสุดท้าย พ.ศ. 1947

จารึกหลักที่ 49 จารึกวัดสรศักดิ์ นายอินทสรศักดิ์มีใจศรัทธาในพุทธศาสนา ขอที่ดินต่อพระเจ้าแผ่นดินสุโขทัย เพื่อสร้างวัดถวายแก่

พระองค์ เล่าเรื่องต่าง ๆ มาจนถึง พ.ศ. 1960

จารึกหลักที่ 64 จารึกอักษรแบบสุโขทัย ลักษณะตัวอักษรแบบ พ.ศ. 2000 อ. ช่างคำ จ. น่าน เนื้อความเป็นการกระทำสัตย์สาบานกันระหว่างน้ำและหลาน ดร. ประเสริฐ มีความเห็นว่า จารึกหลักนี้หาชนคู่กับจารึกหลักที่ 45

จารึกหลักที่ 90 จารึกฐานพระพุทธรูปนั่ง รุ่นปี 1900

จารึกหลักที่ 93 จารึกวัดโคกการาม กล่าวถึงการทำบุญของพระราชเทวีพระมเหสีของพระมหาธรรมราชาที่ 2 ได้ทรงสร้างวัดโคกการาม เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว จารึกหลักนี้จัดทำขึ้นในปี พ.ศ. 1942

จารึกหลักที่ 94 จารึกลานทองคำ เจดีย์องค์มหาธาตุ สุโขทัย กล่าวถึงพระมหาสังฆราชเจ้าผู้เป็นครูของพระมหาธรรมราชา ได้บำเพ็ญกุศลโดยก่อเจดีย์ทั้ง 4 ด้าน เป็นจารึกรุ่น 1927

จารึกหลักที่ 95 จารึกวัดหินตั้งสุโขทัย จารึกรุ่น 1900 ลงมา กล่าวถึงการทำบุญของนางมิ่ง

จารึกหลักที่ 102 จารึกวัดตระพังช้างเผือก ภูเขาไกรลาสสวนซ้าย กล่าวถึงการสร้างถาวรวัตถุของบ้านวงศ์เยี่ยในปี 1922

จารึกหลักที่ 106 จารึกวัดช้างล้อม กล่าวถึงการทำบุญของพ่อนมไสคำ ปี 1927

จารึกหลักที่ 108 จารึกวัดตำหนัก กล่าวถึงการทำบุญพระธาตุ

จารึกลานนา

จารึกหลักที่ 44 จารึกลานเงินอักษรและภาษาไทย เจดีย์วัดสองกบ จ. ชัยนาท จารึกปี 1910 พ่อยี่ตักพะและแม่สร้อยสร้างพระ

เจดีย์และถาวรวัตถุอื่น ๆ การอุทิศบุญแก่พ่อแม่และญาติ

จารึกหลักที่ 50, 51 จารึกลานเงินอักษรและภาษาไทย พบ
ที่เจดีย์วัดสองคบ จ. ชัยนาท- ปี 1956

จารึกหลักที่ 62 จารึกวัดพระยืน จ. ลำพูน จารึก ปี 1913
กล่าวถึงพญามหารธรรมมิกราช บุตรพญาพายุ นัคตา พญาคำฟู ปันตดา
ของพญามังราย ได้นิมนต์พระมหาสุมนเถระที่สุโขทัย ไปจำพรรษาที่หริภุญ
ชัย 2 ครั้ง พระมหาสุมนเถระจึงเสด็จไปในปี 1912 คราวนั้นชาวเมือง
หริภุญชัยและกุมกาม เชียงใหม่ อุปสมบทกันมาก ในปีเดียวกันพระมหา
เถระได้สร้างพระพุทธรูปยืนในวัดพระยืน 3 องค์ เสร็จในปี 1913 เมื่อ
ครบ 2 ปี มีการฉลอง 3 ครั้ง

จารึกหลักที่ 63 จารึกที่โรงเรียนแพรวพิริยาลัย จ. แพร่ จารึก
ปี 1999 กล่าวถึงการสร้างวัด และการปิดทองพระพุทธรูป

จารึกหลักที่ 107 จารึกวัดบางสนก จ. แพร่ เจ้าเมืองตรอก
สลอบมีใจศรัทธา ชวนคนอื่น ๆ ช่วยกันสร้างพระพิมพ์ และก่อเจดีย์ปี
1882

จาริกอยุธยา

จารึกหลักที่ 41 จารึกลานเงิน วัดมหาธาตุ อยุธยา กล่าวถึงขุน
ศรีวิธานกรสร้างพระพิมพ์ถวายแด่สมเด็จพระรามาธิบดี ปี 1917

จารึกหลักที่ 42 จารึกแผ่นศิ่บูก วัดมหาธาตุ อยุธยา เรื่องการ
บำเพ็ญกุศลในวันอายุครบ 75 ปี ของพ่ออ้ายแม่เงา และกัลปนาผลบุญแก่
ผู้ล่วงลับไปแล้ว

จารึกหลักที่ 43 จารึกลานเงินอักษรขอม ภาษามคธ วัดมหา
ธาตุ อยุธยา กล่าวถึงการสร้างพระศิ่บูกหมื่นกว่าองค์บอกชื่อผู้จารึกว่าชื่อ

สิรินันท์ เป็นนักปราชญ์

จารึกหลักที่ 48 กล่าวถึงการประดิษฐานพระศรีรัตนธาตุ การ
 กัลปนาผู้คนและสิ่งของให้วัด ตอนท้ายบอกนามผู้เขียนไว้ว่าชื่อ เจ้าสาม
 หรพงค์

จารึกการสร้างพระพุทธรูปบาทศิลาคุ ปี 1970 เป็นปีที่พระธรรมมิก
 ราชาธิราชเจ้าเมืองชัยนาทพระชนม์ 26 ปีบริบูรณ์ มีรับสั่งให้พระสิริ
 สุขเมธังกร เป็นผู้อำนวยการสลักพระพุทธรูปบาทศิลาคุให้เหมือนรอยพระพุท
 ธรูปบาตบทยอดเขาสุมนกูฏ ซึ่งจำลองมาจากลังกา

จารึกลานทองภาษาเขมร ปี 1959, 1978, 1986 การพระราชทาน
 สมณศักดิ์

ภาคผนวก ข.

จารึกยุคที่สาม

จารึกสุโขทัย

จารึกหลักที่ 14 จารึกวัดเขมา เป็นเรื่องของเจ้าเทพรัฐอุปสมบท เป็นภิกษุและได้บำเพ็ญกุศลต่างๆ จารึกปี 2070

จารึกหลักที่ 15 จารึกวัดพระเสด็จ จารึกปี 2068 เรื่องนาย พันเทพรักษา และนายพันสุริยามาศย์พร้อมด้วยภรรยาและท่านเจ้าคุณหลวง มหาเพียรประญา สร้างอุโบสถและบำเพ็ญกุศลต่างๆ ในวัดเขมา

จารึกหลักที่ 86 จารึกอักษรรหอม ภาษาบาลีและภาษาไทย จารึก ประมาณ พ.ศ. 2071 นายศรีโยธาออกบวช ได้สมญาว่า มหาศรีศรัทธา ปุญญไญได้สร้างวัดไว้ในตำบลพระศรีมหาโพธิ์

จารึกหลักที่ 96 จารึกวัดโพธิ์หอม จารึกประมาณปี 2232 กล่าวถึงการสร้างวัดและพระของพี่น้องสองคน เพื่อหวังจะเป็นพระพุทธเจ้า ในอนาคต

จารึกหลักที่ 98 จารึกวัดเชตุพน จารึกปี 2057 กล่าวถึงการ สร้างพระที่วัดเชตุพน

จาริกลานนา

จาริกหลักที่ 65 ศิลาจารึก จ. ลำปาง กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์วัด ของเจ้าหมื่นคำเพชรผู้ครองนครลำปาง

จาริกหลักที่ 66 จารึกค้อยถาพระ จ. เชียงราย จาริกปี 2027 การสร้างพระพุทธรูปในถ้ำของผู้มีใจศรัทธาในปี 2027 และการกัลปนาผู้คนและเงินทองไว้รักษาพระ

จาริกหลักที่ 67 จารึกวัดสันมะค่า จ. ลำพูน จาริกปี 2031 การสร้างวัดชื่อเวฬุวัน ถวายให้เป็นของมหาเทวีเจ้า และได้โปรดให้จารึกศิลาฝังไว้กับวัด

จาริกหลักที่ 68 จารึกวัดหนองหนาม จ. ลำพูน จาริกปี 2032 พระมหาเทวีให้ทองสักโกมาใส่เป็นนัยอกเจดีย์ ให้คน 10 คนไว้เป็นข้าพระ และให้ฝังศิลาจารึกไว้เป็นหลักฐาน

จาริกหลักที่ 69 จารึกวัดปราสาท จ. เชียงราย จาริกปี 2039 กล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลของเจ้าเมืองศรีมังคล

จาริกหลักที่ 70 จารึกวิหารวัดพระธาตุลำปางหลวง จ. ลำปาง จาริกปี 2039 กล่าวถึงการก่อเจดีย์พระธาตุ การตกแต่งพระธาตุ และการกัลปนาผู้คนตลอดจนถึงของไว้บูชาพระธาตุ

จาริกหลักที่ 71 จารึกวัดพระธาตุ ลำพูน จาริกปี 2043 กล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้า แห่งศรีพินนคราษฎร์ และพระมารดา ต้องการให้พระพุทธรูปลานางรุ่งเรืองจนถึง 5000 พระวสา จึงนำเครื่องบูชาไปบูชาพระมหาธาตุทุกปี

จาริกหลักที่ 72 จารึกวัดช้างค้ำ จ. น่าน จาริกปี 2043 เรื่องพระมหาราชเทวี สั่งให้ฝังสีมาวัดพระเกิด รายนามของบุคคลต่าง ๆ

ที่รวมบำเพ็ญกุศล

จารึกหลักที่ 73 จารึกวัดสุวรรณาราม จ. ลำพูน จารึกปี 2055
พระมหาเทวี ผู้เป็นยาให้หมื่นหมอสุมเมธานำพระพุทธรูปองค์หนึ่งมาประ
ศิษฐานที่วัดนี้ ต่อมาผู้มีบุญเห็นว่าวัดเก่าจึงช่วยกันบูรณะ

จารึกหลักที่ 74 จารึกวัดช้างค้ำ จ. น่าน จารึกปี 2091
พญาพลเทพภายชัยพบว่า พระมหาวิหารเก่า จึงช่วยบูรณะและคนอื่นๆ ที่
เอ่ยนามในจารึกช่วยบริจาคด้วย

จารึกหลักที่ 75 จารึกวัดช้าง ใกล้หม่าง บ้านบ่อหลวง
ต. บ่อเกลือใต้ อ. บัว จ. น่าน จารึกปี 2107 เรื่องเจ้าหัวแสนสร้างอาราม

จารึกหลักที่ 76 จารึกวัดเชียงมั่น จ. เชียงใหม่ จารึกปี 2124
เล่าเรื่องปี 1839 พญามังราย พญาำเมือง พญาร่วง ช่วยกันสร้างเมือง
เชียงมั่นและได้สร้างวัดเชียงมั่นขึ้น ปี 2014 พระเจ้าติโลกราชได้ก่อเจดีย์
ด้วยหินแลงชน กล่าวถึงกษัตริย์แต่ละองค์ว่าทำอะไรให้วัดเมื่อไร

จารึกหลักที่ 77 จารึกบนฐานปราสาทโลหะ จ. เชียงราย บอก
ว่าพระยาหลวงเจ้ามังพระสะแพ็กหล่อปราสาทเมื่อ พ.ศ. 2270

จารึกหลักที่ 78 จารึกวิหารวัดพระธาตุลำปางหลวง จ. ลำปาง
จารึกปี 2339 กล่าวถึงการสร้างวิหาร

จารึกหลักที่ 79 จารึกบนผนังวัดพระธาตุ จ. ลำพูน จารึกปี
2403 กล่าวถึงการหล่อระฆังไว้เป็นเครื่องบูชาพระธาตุ

จารึกหลักที่ 80 จารึกฐานพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ วัดเกศศรี
จ. เชียงราย เขียนด้วยอักษรสิงหล ภาษามคธ ว่าด้วยจตุราริยสัง (ไม่
ทราบปีที่จารึก)

จารึกหลักที่ 81 จารึกป่ามะตัมเต่า จ. ลำพูน กล่าวถึงการ

กัลปนาผู้คน มีท่อนเดียวไม่ทราบจารึกเมื่อไร

จารึกหลักที่ 82 จารึกวัดคอนพระแก้ว คอนเต้า จ. ลำปาง
การสร้างวัดและสิ่งของ ไม่ทราบปีที่จารึก

จารึกหลักที่ 83 จารึกวัดพระธาตุ (มุกตะวันตกเจียงเหนือ)
จ. ลำพูน เป็นคำปฏิญาณของหลาน ขอให้ตนเองและน้าอย่ามีอันตราย ไม่
ทราบปีที่จารึก

จารึกหลักที่ 84 จารึกวัดพระธาตุ (มุกตะวันออกเจียงเหนือ)
จ. ลำพูน เป็นคำปฏิญาณระหว่างพี่และน้อง

จารึกหลักที่ 87 จารึก จ. เชียงราย จารึกปี 2031 กล่าวถึง
พันธุภิกษิตีและเจ้าแม่สาวคำร้อย ถวายวัดในเมืองเชียงแสนให้พระเจ้าแผ่นดิน
ดินนรินทรมาตา

จารึกหลักที่ 88 จารึกวัดแดนเมือง จารึกปี 2078 กล่าวถึง
การทำบุญกุศลและการสังคายนาศาสนา ของสมเด็จพระพิตร พระโพธิ
สาละราช

จารึกหลักที่ 89 จารึกวัดศรีชะเกษ จารึกปี 2112 กล่าวถึง
เจ้าหมื่นบอนและนางหมื่นบอน ให้นำคอนจันแก้ววัดพังเพา

จารึกหลักที่ 97 จารึกวัดพระบรมธาตุชัยนาท จารึกปี 2262
กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์พระธาตุ

จารึกหลักที่ 99 จารึกวัดหนองกวาง จ. เชียงราย จารึกปี
2056 กล่าวถึงการสร้างวัดหนองกวางของเจ้าหมื่นมหา

จารึกหลักที่ 100 จารึกวัดคอนคราม จ. เชียงราย จารึกปี
2031 กล่าวถึงการสร้างวัดคอนคราม พระมหาเทวีให้ข้าราชการนำตลับ
ทองไปให้นางเมืองพระเยา ซึ่งนางเมืองพะเยาให้นำตลับทองคำมาใส่ไว้ที่

วัดคอนคราม

จารึกหลักที่ 101 จารึกวัดป่าใหม่ จ. เชียงราย จารึกปี 2040
กล่าวถึงการสร้างวัดป่าใหม่

จารึกหลักที่ 103 จารึกวัดศรีโคมคำ จ. เชียงราย กล่าวถึงการ
มอบคนและที่นาให้วัดศรีโคมคำ จารึกปี 2035

จารึกหลักที่ 104 จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง จ. เชียงใหม่
จารึกปี 2099 พระเจ้าแผ่นดินให้อัญเชิญพระมหาธาตุจอมทองไปยังหอ
บาตรในพระราชวัง และการมอบคนให้เป็นข้าพระธาตุจนถึง 5,000
พระวสา

จารึกหลักที่ 105 จารึกวัดศรีอุโมงค์คำ จ. เชียงราย จารึกชื่อ
บุคคลซึ่งมหาสามีเจ้าญาณเทพวัดบ้านคอน มอบให้เป็นข้าวัดบ้านหนอง
โดยให้หลานชื่อเจ้าเถรเป็นผู้ควบคุม

คำอ่านศิลาจารึก อักษรและภาษาไทยที่ใช้ในลานนา—ลำพูน บอก
จุลศักราช 836 (พ.ศ. 2017)

จารึกอุยธยา

จารึกหลักที่ 91 จารึกวัดเทพจันทร์ จารึก พ.ศ. 2277 กล่าว
ถึงกรมหลวงราชานุรักษ์ ฯลฯ ปฏิสังขรณ์พระวิหารวัดเทพจันทร์

จารึกหลักที่ 92 จารึกปี พ.ศ. 2301 เป็นการสถาปนาแข่งผู้จ้อโอง
และลักขโมยทรัพย์สมบัติของวัด

จารึกหลักที่ 115 จารึกวัดมหาธาตุ อุยธยา อายุระหว่าง
พ.ศ. 2225—2227 กล่าวถึงผู้มีจิตศรัทธาช่วยกันปิดทองพระ ห้ามมิให้
ผู้ใดรื้อฐานพระเอาทอง

จารึกทรงพระกรุณาให้สร้างพระพุทธรูปบาทจำลอง กล่าวว่ามีพระนารายณ์โปรดให้สร้างในปี 2223 เล่าถึงการสร้างวัดจุฬามณี การออกบวชของพระบรมไตรโลกนาถ ปี 2008 ทรงผนวชได้ 8 เดือน 15 วัน ลาผนวชแล้วไปเสวยราชย์ในอยุธยา ต่อไปเล่าถึงการสร้างพระพุทธรูปบาทสมัยพระนารายณ์

จารึกลานทอง ภาษาขอม เพื่อพระราชทานบรรดาศักดิ์นายพรหมเป็นขุนอินทากร พ.ศ. 2031

คำจารึกที่พระเจดีย์ศรีสองรักษ์เมืองเก่าช้าย ว่าด้วยพระมหากิจรพรตติและพระไชยเชษฐา พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ทำพิธีปักปันเขตแดนกันในปี พ.ศ. 2103

จารึกวัดคริสเตียน พ.ศ. 2273 จารึกประกาศข้อห้าม 4 ประการในการสั่งสอนคริสตศาสนาในสมัยพระเจ้าบรมโกศ

จารึกรัตนโกสินทร์

จารึกวัดพระเชตุพน จารึกครั้งรัชกาลที่ 1 สร้างวัดพระเชตุพนอธิบายมูลเหตุและการสร้างวัดอย่างละเอียด

จารึกว่าด้วยพระบรมธาตุแต่เมืองน่าน ยังไม่ได้จารึกลงศิลา เพียงแต่แต่งไว้ก่อนสวรรคต 10 เดือน พบแผ่นหินเปล่าหนึ่งแผ่นคู่กับจารึกวัดพระเชตุพน บันทึกเล่าเรื่องเจ้าฟ้าเมืองน่านแจ้งให้เชิญพระธาตุมาถวายเล่าถึงพิธีต้อนรับพระธาตุ การฉลอง การบรรจุพระธาตุ การอุทิศส่วนกุศล

จารึกเมืองจันทบุรี เป็นจารึกแจ้งการที่เจ้าพระยาพระคลังซึ่งต่อมาดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ดำเนินการสร้างเมืองจันทบุรีใหม่ที่เนินวง เมื่อ พ.ศ. 2377 รวมทั้งการสร้างบ่อนที่ปากน้ำแหลมสิงห์และสร้างวัดโยธานิมิตรด้วย

บรรณานุกรม

หนังสือ

กระทรวงศึกษาธิการ, กรมวิชาการ. *แบบเรียนวรรณคดีไทยเล่ม 4*

พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2509.

กิ่งแก้ว อัดตากร. *วรรณกรรมจากบ้านใน*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2514.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. *คติชาวบ้าน*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
2518.

เขียน ยัมศิริ. *พุทธานุกรณ*. กรุงเทพฯ : บุญส่งการพิมพ์, 2500.

คึกฤทธิ์ ปราโมช. *พระพุทธศาสนาและโลกในพระพุทธศาสนา*.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สยามรัฐ, 2520.

*คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดาร
กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา,
2507.

จิตร ภูมิศักดิ์. *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม และ
ลักษณะทางสังคมของชนชาติ*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519.

ช. ใจเปี่ยม. *ความเป็นมาแห่งศาสนาของโลก* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
แพร่พิทยา, 2508.

ชลธิรา กลัดอยู่. *วรรณคดีของปวงชน*. กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ ส.จ.ม.
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. *ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ*.
กรุงเทพฯ : แผนกตำราและคำบรรยาย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลง-
กรณ์มหาวิทยาลัย, มปป.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริและสุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ. *ปรัชญาประ-
วัติศาสตร์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประพันธ์
สาส์น, 2519.

----- . *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2519.

เชียงใหม่ มหาวิทยาลัย, คณะมนุษยศาสตร์. ภาควิชาภาษาไทย.
โคลงวิชรสอนโลก. เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518.

----- . คณะสังคมศาสตร์. ภาควิชาสังคม วิทยาและมานุษยวิทยา.
ตำนานเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษย
วิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519.

----- . *ตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง*. เชียงใหม่ : ภาควิชา
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่, 2519.

เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย. *ตำนานเมืองฝาง*, เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยา
และมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
2519.

----- . *ตำนานระแวก*. เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษย
วิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519.

----- . *ประมวลรายชื่อกัมภีร์โบราณ และสมุดข่อยในเขตอำเภอ
เมือง จ. เชียงใหม่*. เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2510.

----- . *ราชวงศ์บ้านเวินเชียงใหม่*. เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยา
และมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
2518.

----- . *วิธีแห่งท้าวสามพระยาและตีโลกราช*. เชียงใหม่ : ภาควิชา
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่, 2518.

เซเตส์, ยอร์ช. *ประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิวาพร, 2504.

คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. *ตำนานพระพุทธเจดีย์*. 2 เล่ม.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2514.

----- . *ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ ๒* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ท่า
พระจันทร์, 2510.

----- . *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา*. 2 เล่ม.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเคียนสตรี, 2505.

----- . *แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม*. มปท. มปป.

(นายจุลินทร์ ลำชา พิมพ์ช่วยในงานฉาบปกิศจนงบู่ เรื่อง
วิเศษ ณ วัดไตรมิตร 1 ธันวาคม 2490).

ตาซาร์ต, กี้, บาดหลวง. *การเดินทางของบาดหลวงตาซาร์ตมายังประเทศสยาม พ.ศ. 1686*, แปลโดย ดวงเพ็ญ พันธุ์หงษ์
กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513.

ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2519.

(พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พิมพ์
พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช
สนิทวงศ์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 17 ธันวาคม 2518).

ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช. กรุงเทพ : โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร, 2473. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
อำมาตย์เอกพระยารักษ์ภูานุประดิษฐ์ (สินธุ์ เทพหัสดิน ณ
อยุธยา) 2473).

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. *พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาล
ที่ 1*. กรุงเทพ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505.

----- . *พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2*. กรุงเทพ:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503.

----- . *พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3*. กรุงเทพ:
สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505.

----- . *พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4*. กรุงเทพ:
สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505.

ธิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ. *ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ*. กรุงเทพฯ : สำนัก

พิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2513.

ธรรมปรีชา, พระยา. *ไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิฉบับ*

หลวง). 2 เล่ม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2520.

ธรรมาธิเบศร์, เจ้าฟ้า. *พระมัลลย์คำหลวง*. มปท. มปป. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานฌาปนกิจศพนางเจียน ผดุงเกียรติ 15 กุมภาพันธ์

2509).

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดาร

อยุธยา.” กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2521.

บุญลือ วันทายนต์. *สังคมวิทยาศาสนา*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำ

แหง, 2518.

โบราณราชธานินทร์, พระยา. *คำอธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำ*

วินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ เรื่อง ศิลปและภูมิ

สถานอยุธยา กรุงศรีอยุธยา และจังหวัดพิจิตร. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์สามมิตร, 2515. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจ

ศพนางแดง แซ่วัดมะ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 20 กันยายน

2514).

----- *ตำนานกรุงเก่า*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหอุปกรณ์, 2502.

ปัญญาสามี, พระ. *ศาสนาวงศ์หรือประวัติศาสตร์ศาสนา*. มปท. (พิมพ์เป็น

อนุสรณ์ในงาน พระ ราช ทาน เพลิง ศพ สมเด็จ พระ พุฒาจารย์

(โสม หนูโน) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพ

ศิรินทราวาส 23 มีนาคม 2506).

บรรชาภิกรจักร, พระยา. *ประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ : ประพาสคณการพิมพ์, 2509.

----- . *พงศาวดารโยนก*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2506.

ประเสริฐ ฒ นคร, บรรณาธิการ. *เจ้าเจ็ดตนกับพงศาวดารเมืองนครเข็ญใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองลำพูนไชย*, กรุงเทพฯ : มิตรนราการพิมพ์, 2521.

----- . *ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ (ไม้) เค็ม*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2514 (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนายบุญเรือง ฒ นคร ฒ วัดพระศรีมหาธาตุบางเขน 31 ตุลาคม 2515).

----- . *มังรายศาสตร์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเซียงจงเจริญ, 2514.

ปราณี ขวัญแก้ว. *วรรณคดีชาวบ้านจาก "บุคค้ำ" ตำบลร่อนพิบูลย์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519.

ปริญญา โยควินบูลย์, หลวง. *หลักพระพุทธศาสนาโดยย่อ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สยามมิตร, 2515. (พิมพ์เนื่องในงานฉาบปัดกิจศพนางถาวร มั่นศรี 2514).

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธและคำแปล. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, 2459. (พิมพ์แจกในงานปลงศพท่านเลื่อม ตจ. ภรรยาพระยามนตรีสุริยวงษ์ (ชื่น บุนนาค).

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2493. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์สหการพิมพ์, 2498.

พนรัตน์, สมเด็จพระ. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระ
พระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ :
คลังวิทยา, 2514.

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (พระ
เจ้าตากสิน) จุลศักราช 1128-1144. พิมพ์ครั้งที่ 7.
กรุงเทพฯ : โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479.

พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น. ขุมนุมพระนิพนธ์. (ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรม
หมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส 15
ธันวาคม, 2517).

เทพรัตนโมลี, พระ. ดำนันทพระธาตุพนม. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์การศาสนา, 2505.

โพธิรังษี, พระ. จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2516.

----- . ดำนันทพระพุทธสีหังค. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
จีนในสยามวารศัพท์, 2461.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ราชทัณฑ์, 2500.

มณี พยอมยงค์. ประวัติและวรรณคดีลานนาไทย. กรุงเทพฯ : มิตรนรา
การพิมพ์, 2516.

มหาวงษ์พงศาวดารลังกาทวีป. เล่ม 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ร.ศ.

มหาวงษ์พงสาวดารลัγκαทวี่ป. เล่ม 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, 2463.

(พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์โทพระยา
อรรถการประสิทธิ์ เดือน 3 ปีวอก พ.ศ.2463).

มานิต มานิตเจริญ. *พจนานุกรมไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์คุรุสภา, 2520.

มานิต วลิตโกดม. *ตำนานสิ่งหน่ว้ตรกุมารฉบับสอบค้น*. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2516.

รัตน์ปัญญา, เถระ. *ชินกาลมาลีปกรณ์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิวาพร,
2521. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถาน
อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย).

โรเบิร์ต วี.แอกเนี่ยลส์. *ศึกษาประวัติศาสตร์อย่างไรและทำไม*. แปล
โดย ธิตา สารยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2520.

ลาลูแบร์. *จดหมายเหตุลาลูแบร์ มร.เดอะลาลูแบร์*. 2 เล่ม. แปล
โดย สันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า,
2510.

ลิลิตโองการแข่งน้ำ. กรุงเทพฯ : ศรีเมืองการพิมพ์, 2512.

ลิไทย, พระยา. *ไตรภูมิพระร่วงของพระญาติไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 4.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2509.

เลียง เสถียรสุต. *ประวัติแนวความคิดหายาน*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งนคร,
2519.

วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวง. *ทศพิธราชธรรมและ
หลักพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,
2516. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดพิมพ์ถวายสมเด็จพระ

พระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศน์วิหาร ในการฉลอง
พระชนมายุครบ 60 ทศ 3 ตุลาคม 2510).

วันรัตน์, สมเด็จพระ. *อุลยุทธการวงศ์ผูก. 2* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร 2463.

----- . *สังคีตยวงส์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, 2466.

วิเชียรปรีชา, พระ. *พระราชพงศาวดารเหนือ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ไทยเชชม, 2501. (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ
เจ้าพระยาศรีพิพัฒนรัตนราชโกษาธิบดี 2501).

เวลส์, ควอริช. *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ* แปล
โดย กาญจน์ สมเกียรติกุลและยุพา ชุมจันทร์. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519.

ศิลป์ากร, กรม. *รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
รุ่งเรืองรัตน์, 2505. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ พลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต 27 กุมภาพันธ์
2505).

----- . *เรื่องพระร่วง เทียวเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปลจาก
จารึกสุโขทัย สุภาษิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง*. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2498.

----- . *ลิลิตยวนพ่าย*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณา
การ, 2514.

----- . *ตำนานพระแก้วมรกต*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : พิบูลย์
การพิมพ์, 2510. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉานปกิศจศพนาง
จันทร์ ธรรมเกษม ณ เมรุวัดระฆังโฆสิตาราม 3 กรกฎาคม
2510).

- ศิลปากร, กรม. *ตำนานพระธาตุคอกยสุเทพ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.
- , *ตำนานพระธาตุหริภุญไชย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.
- , *นิทานเรื่องพระร่วง*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิwapร, 2507. (พิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จ.สุโขทัย 25 มกราคม 2507).
- , *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 1 และ 2*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.
- , *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 2 ประชุมพงศาวดารเล่ม 2*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.
- , *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 3 ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 3*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.
- , *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4 ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 3*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.
- , *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 5 ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 5*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.
- , *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 4 และ 6*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.
- , *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 7 ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 7*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.
- , *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 8 ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 8*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.

- ศิลปากร,กรม. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 9 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 9*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 10*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 11 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 10*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 14 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 11*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 12*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 18 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 12*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 19 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 13*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 13*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 22 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 14*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 15*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 18*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 18*.

กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508.

ศิลปากร,กรม. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม*
20. กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510.

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 34 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 20.
กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510.

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 21.
กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 36 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 21.
กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 37 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 22.
กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 38 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 22.
กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 23.
กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 23.
กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 41 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 24.
กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 42 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม*
25. กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 43 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 25.
กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

- คิดปากร, กรม. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 44 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม*
26. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 46 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 27,
28. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 47 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 28.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 48 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 28.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 49 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 29.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 50 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 29.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 51 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 30.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 53 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 30,
31. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 57 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 31,
32. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 58 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม* 32.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

- ศิลปากร, กรม. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 59 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 33*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 60 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 33*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 33*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 38*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 40*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 40*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 69 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 43*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 43*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 71 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 44*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 72 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 45*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513.

ศิลปากร,กรม. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม*

47. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513.

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 49.*

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513.

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 50.*

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513.

----- . *พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของ
บริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า,
หน้า, 2507.

ศรีนครินทร์วิโรฒ, มหาวิทยาลัย. *คติชาวบ้านจากตำบลไทรตรังษ์พิษณุ
โลก.* กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์
วิโรฒ, 2520.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. *ลิลิตพระลอ.* พิมพ์ครั้งที่ 16, กรุงเทพฯ: โรง
พิมพ์คุรุสภา, 2513.

ศูนย์สุขุทัยศึกษา, มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์วิโรฒพิษณุโลก. *รายงานผล
การสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย.* กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2521.

สงวน โชติสุขรัตน์, ผู้รวบรวม. *ประชุมตำนานลานนาไทย, 2 เล่ม.*

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2515.

สังข์ พัทโทย. *พิชัยสงครามสามก๊ก.* มปท. มปป. (พรรถิสรพิมพ์

เป็นอนุสรณ์และอภินันทนาการ ในงาน พระราชทานเพลิงศพ
ร.ท.จงบด ไกรฤกษ์ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 15 มกราคม 2513.)

สิงฆะ วรรณสัย, *อุสสาบารส*. เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษย-
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. *รามคำแหง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์การเวก. 2520.

สุริยพงศ์พิสุทธ์แพทย์, หลวง. *ทศนะในพระพุทธศาสนาปัจจุบัน*. กรุง
เทพ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2497,

สุภัทรทิศ ดิศกุล หม่อมเจ้า, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม*. กรุง
เทพ: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2516.

----- . *ศิลปขอม*. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513.

แสงไสม เกษมศรี, ม.ร.ว. *ประวัติศาสตร์สากลยุคปัจจุบัน*. (ค.ศ. 1453
-1914) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515.

เสฐียร พันธรักษ์. *พุทธศาสนamahayan*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์,
2521.

เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. *ลัทธิของเพื่อน*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2500.

เสถียร โพธิ์นันทะ. *ประวัติพุทธศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนัก
พิมพ์บรรณาการ, 2513.

สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒน-
ธรรมและโบราณคดี. *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จากต้นฉบับ*

ไบลาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514.

สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี. *ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค*
1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510.

----- . *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521.

----- . *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508.

----- . *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513.

----- . *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2515.

----- . *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 6*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521.

สำนักปู่สวรรค์. *อนุสรณ์ครบ 10 ปี สำนักปู่สวรรค์*, ราชบุรี: โรงพิมพ์ยุคใหม่จำกัด, 2518.

อดิน ทรัพย์พัฒน์, ม.ร.ว. *สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416*. แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุขและพรวิณี สรุงบุญมี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2521.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. *พระพุทธศาสนาในมหายาน*. กรุงเทพฯ: กรุง-

สยามการพิมพ์, 2520.

อุทัย ธรรมสาร, พระมหา. *พระพุทธศาสนาและโบราณคดีในทวีปเอเชีย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2516.

เอกเวิร์ต กอนเซ. *พุทธศาสนา*. แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภา, 2514. (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนางทองดี เอียวศรีวงศ์ พ.ศ.2414).

เอนก บุญภักดีและประยูร เอี่ยมศิริ. *บันทึกเรื่องโบราณคดีเมืองจันทบุรีบางเรื่อง*. (พิมพ์เป็นบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก (พิเศษ) อุทัย จันทรังษี ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวรวิหาร 2 กรกฎาคม 2522).

เฮโรโดตัส. *ตำนานของเฮโรโดตัส*. บรรพ 1. ยี. ซี. แมคคอเลย์ เอ็ม. เอ. แปลจากภาษากรีกโบราณเป็นภาษาอังกฤษ นายชำนาญ อินทุโสภณ แปลจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515.

----- *ตำนานของเฮโรโดตัส*. บรรพ 2. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ยี. ซี. แมคคอเลย์ เอ็ม. เอ. แปลจากภาษากรีกโบราณเป็นภาษาอังกฤษ นายชำนาญ อินทุโสภณ แปลจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2519.

บทความ

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "ประวัติศาสตร์และปรัชญาของตะวันตก." *วารสาร*

- ธรรมศาสตร์* 4 (ตุลาคม 2517-มกราคม 2518): 69-80
 ชาณุวิทย์ เกษตรศิริ “พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา
 (1893-1991).” *วารสารธรรมศาสตร์* 6 (มิถุนายน-กันยายน
 2519): 39-51.
- เควิก เก.ว้ยอาจ. “การเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบตำนานและพงศาวดาร.”
วารสารธรรมศาสตร์ 6 (มิถุนายน-กันยายน 2519): 1-8.
 ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพฯ. “สาส์นสมเด็จพระ.” *วารสารศิลปากร*
 19 (มกราคม 2519): 1-49.
- เทิม มีเต็ม. “คำอ่านศิลาจารึก (วัดช้างค้ำ) ลพ./43 อักษรไทยฝักขาม
 ภาษาไทย จ.ศ.” *วารสารศิลปากร* 18 (มีนาคม 2518):
 52-56.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. “การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย: อดีตและอนาคต.”
 กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522.
 (อัครสำเนา)
- ปิยนาด บุณนาค. “การวิจัยทางประวัติศาสตร์.” *วารสารรามคำแหง* 4
 (ตุลาคม 2520): 63-70.
- ประทีป ชุมพล. “การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากตำนานกับพื้นฐาน
 การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยโบราณ.” กรุงเทพฯ: สมาคม
 ประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522. (อัครสำเนา)
- ประสาร บุญประคอง. “ศิลาจารึกถ้ำเลข จังหวัดนครจำปาศักดิ์สาธารณรัฐ

ประชาธิปไตยประชาชนลาว.” *วารสารศิลปากร* 20 (พฤศจิกายน 2519) : 74-76.

ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์. “การเขียนประวัติศาสตร์ : กรณีของประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น.” *วารสารธรรมศาสตร์* 6 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2520) : 59-102.

พวงทอง ฤกษ์ตา. “อยุธยา : ศูนย์ของโลกคนไทย.” *วารสารธรรมศาสตร์* 5 (ตุลาคม 2517-มกราคม 2518) : 63-68.

พิฑูร มะลิวัลย์. “ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับภาษาในหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง.” *วารสารธรรมศาสตร์* 7 (ตุลาคม-ธันวาคม 2520) : 135-149.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. “โบราณเรื่องตำนานพระธาตุพนมที่เรียงหน้าสับกัน.” *วารสารศิลปากร* 21 (พฤษภาคม 2520) : 1-5.

ภูธร ภูมะธน. “วิเคราะห์ปัญหาการสืบตระกูลของพระเจ้ามังราย.” *วารสารศิลปากร* 20 (พฤศจิกายน 2519) : 62-73.

สงวน ไชติสุขรัตน์. “สืบหาราชวงศ์.” *วารสารศิลปากร* 18 (มีนาคม 2518) : 33-37.

สมเกียรติ วันทะนะ. “การศึกษาประวัติศาสตร์ทางความคิดของไทย.”

กรุงเทพ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522.

(อัครสำเนา)

สมชาย พุ่มสะอาก. “พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด.” *วารสารศิลปากร*

19 (มกราคม 2519): 92-105.

สิริพรรณ ธีรศรีโชติ. “เรื่องท้าวแสนปม จากเมืองกำแพงเพชร.” *วาร*

สารศิลปากร 21 (พฤษภาคม) 2520: 70-99.

สุจิตรา วุฒิสถียร. “เส้นทางอันตรายในวิชาการประวัติศาสตร์.” *วารสาร*

ธรรมศาสตร์ 4 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2518): 104-

122.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. “สภาพของชนชั้นต่างๆ ในสังคมลานนาไทย.”

วารสารศิลปากร 19 (มกราคม 2519): 56-71.

อานันท์ กาญจนพันธ์. “ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ใน

ลานนาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21.” *วารสารธรรม*

ศาสตร์ 6 (มิถุนายน-กันยายน 2519): 9-21.

อี.เอช.การ์. “ประวัติศาสตร์คืออะไร.” *วารสารธรรมศาสตร์* 4 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2518): 91-103.

พันธ์-พฤษภาคม 2518): 91-103.

อำไพ คำโท. “คำอ่านจารึกที่ ฐ.จ. ที่ 18 อักษรขอม ภาษาสันสกฤต

และภาษาขอมโบราณ.” *วารสารศิลปากร* 19 (มกราคม

2519): 110-116.

วิทยานิพนธ์

ปิยนถ นิโครธา. “บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางในการปกครองประเทศสยาม ตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2410).” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513.

ประจักษ์ สายแสง. “วรรณกรรมจากตำบลดศรีศรีมาส จ.สุโขทัย.” วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษาพิษณุโลก, 2516.

พลู เหมือนศาสตร์. “วิเคราะห์แหล่งที่มาและการใช้ศักราชชนิดต่างๆ ที่มีปรากฏในหลักฐานฝ่ายไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

มณวิภา ไชยพันธ์. “การประเมินคุณค่าเอกสารทางประวัติศาสตร์ไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

สุรัตน์ วรวงศ์รัตน์. “ไทย-พม่า : ปัญหาการเผชิญหน้าการคุกคามของตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19.” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520.

หนังสือภาษาอังกฤษ

- Basham, Arthur Llewellyn. *The Wonder That was India*. London: Sidgwick & Jackson, 1967.
- Charnvit Kasetsiri. *The Rise of Ayudhya: A History of Siam in The Fourteenth and Fifteenth Centuries*. Ann Arbor: Mich. University, microfilms, 1973.
- Christie, Anthony. *Chinese Mythology*. London: Hamlyn, 1968.
- Coedes, George. *Indianize States of Southeast Asia*. Kuala Lumpur, University of Malaya Press, 1968.
- Collingwood, Robin George. *The Idea of History*. London: Oxford University Press, 1978.
- Daniels, Robert V. "History." *Encyclopedia Americana 1975*. Vol. 14. New York: Americana Co., 1975.
- Eves, Howard. "Legend." *Encyclopedia Americana 1975*. Vol. 14. New York: Americana Co., 1976: 169.
- Gottschalk, Louis. ed. *Generalization in the Writings of History*. Chicago: The University of Chicago Press, 1963.
- Hall, Daniel George Edward. *Historians of Southeast Asia*. London: Oxford University Press, 1961.
- JR. Haldar. *Early Buddhist Mythology*. New Delhi: Ramesh C. Jain, 1977.
- Mulder, Niels. *Mysticism and Everyday Life in Contemporary Java*. Singapore: Singapore University Press, 1978.
- Maung Htin Aung. *Folk Tales of Burma*. New Delhi: Sterling Printers, 1976.
- Notton, Camille. "Suvanna K'om Kham and Suvanna Khamdeng." *Annales du Siam*. 2er Vol. 1926.
- Royal Asiatic Society. *Journal of the Malayan Branch*. Vol. 15. Part 2 & 3. (October 1952).
- Stern, Fritz. *The Varieties of History From Voltaire to The Present*. Ohio: The World Publishing Co., 1956.

- Van Vliet, Jeremias: "The Short History of The King of Siam."
Translated by Leonard Audaya. Bangkok : The Siam
Society, 1975.
- Vickery, Michael. The 2/k 125 Fragment, "A Lost Chronicle of
Ayuthaya." *Journal of The Siam Society* 65, pt. 1.
(January 1977) : 1-80.
- Walsh, W.H. *An Introduction to Philosophy of History*. 3 d ed.
Essex : The Anchor Press, 1967.

ประวัติศาสตร์ : ประวัติศาสตร์นิพนธ์

หนังสือเล่มนี้ดัดแปลงจากวิทยานิพนธ์เรื่อง "วิ
วัฒนาการของการเขียนประวัติศาสตร์ไทย ตั้งแต่
สมัยโบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" โดย
มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาแนวทางของงานเขียนทาง
ประวัติศาสตร์ไทย ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น ด้วยความพยายามจะเข้าใจ
ถึงความต่อเนื่องและวิวัฒนาการของการเขียนประวัติ
ศาสตร์ไทยในช่วงเวลาดังกล่าวเท่าที่จะทำได้ ตลอด
จนศึกษาคำนิยม สำนักทางประวัติศาสตร์ของ
บัณฑิต และปัจจัยอันอาจมีอิทธิพลต่อการเขียนประ
วัติศาสตร์ไทยแต่ละสมัย ด้วยหวังว่าการพยายาม
เข้าใจแนวความคิด และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม
ของชนในแต่ละยุคอาจช่วยให้เข้าใจความหมาย
วัตถุประสงค์ จินตนาการ และประสบการณ์ ซึ่ง
ประกอบกันขึ้นเป็นงานเขียนประวัติศาสตร์แต่ละชิ้น
อันอาจเป็นการเริ่มต้นที่ดีที่จะสามารถใช้เอกสาร
นั้นๆ ได้อย่างคุ้มค่าและมีประสิทธิภาพ ทั้งยังมีผล
ให้มองเห็นภาพในอดีตของแต่ละสมัยชัดเจนขึ้นด้วย

(จากบางส่วนของคำนำ)

นาฏวิภา ชลิตานนท์

จบอักษรศาสตร์บัณฑิต เมื่อ พ.ศ. 2516 และจบอักษร
ศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2522 ปัจจุบันทำงานที่การเคหะ
แห่งชาติ